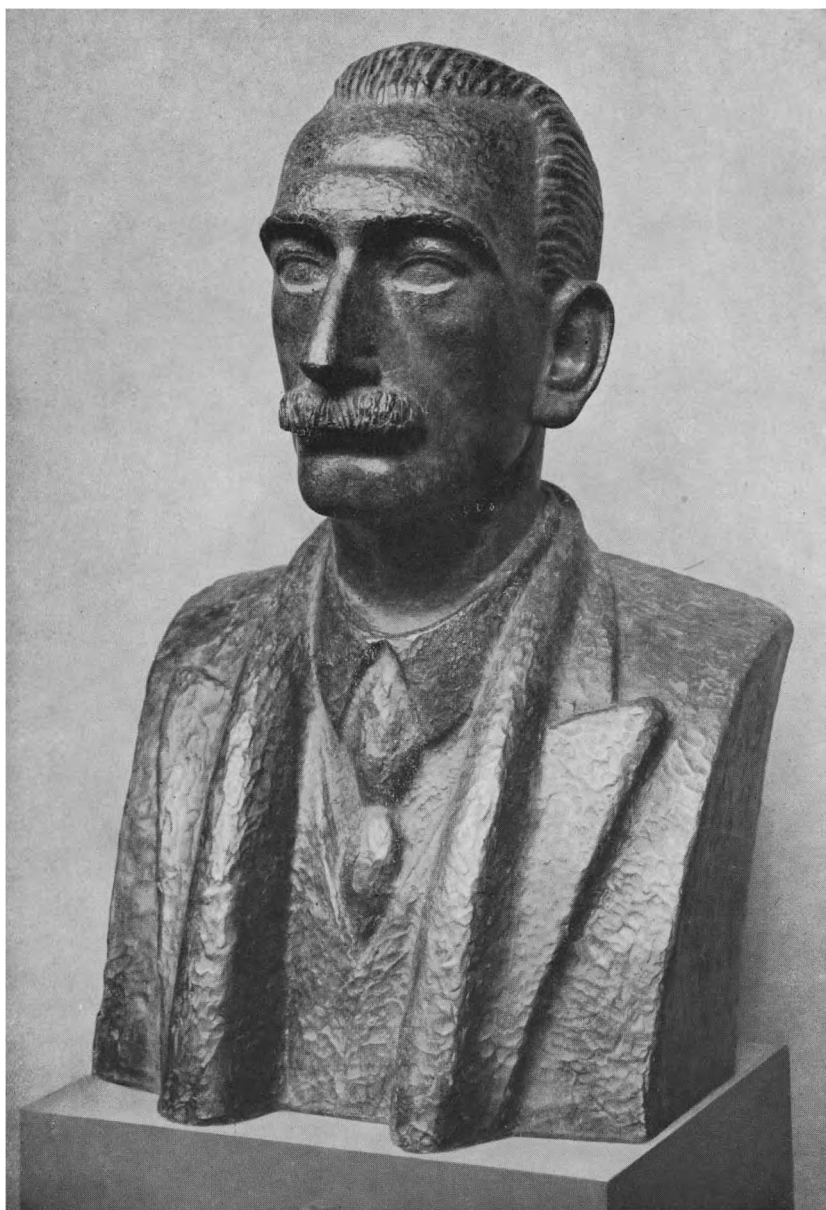

**OVER VLAAMSCHE
VOLKSKRACHT**

UIT DE GESCHRIFTEN VAN
LOD. DE RAET

LODEWIJK DE RAET

naar het borstbeeld van Oscar Jespers

OVER VLAAMSCHE VOLKSKRACHT

UIT DE GESCHRIFTEN VAN

LODEWIJK DE RAET

MET EEN INLEIDING DOOR
MAX LAMBERTY
EN SLOTBESCHOUWINGEN OVER
VLAAMSCHE VOLKSKRACHT VAN HEDEN
DOOR
PROF. DR. G. EYSKENS

1939

N. V. STANDAARD - BOEKHANDEL
ANTWERPEN — BRUSSEL — GENT — LEUVEN

AANLEIDING TOT DE UITGAVE VAN DIT BOEK.

○ P 24 November 1939 zijn vijf-en-twintig jaar verstreken sedert het overlijden van Lodewijk de Raet.

De naam Lodewijk de Raet herinnert aan de laatste twintig jaar die den oorlog voorafgingen, jaren die beslissend geweest zijn voor de oriëntatie van het Vlaamsche Volk.

Het is in die periode dat een algemeene vernieuwing der Vlaamsche Beweging, den ouden Vlaamschen taalstrijd op vroeger ongekende paden ging brengen.

In deze Vlaamsche Beweging van vóór den wereldoorlog heeft Lodewijk de Raet een overwegende rol gespeeld, als baanbreker van de sociaal-economische opvatting der Vlaamsche Beweging en als leider in den strijd tot het bekomen van hooger onderwijs in het Nederlandsch.

De **Vereeniging voor Economische Wetenschappen** heeft geoordeeld dat de vijf-en-twintigste verjaring van het overlijden van den grooten Vlaming niet ongemerkt mocht voorbijgegaan worden.

Zij heeft dan ook het initiatief genomen een herdenking op touw te zetten, waarvan het programma aanvankelijk behelsde :

1° de inrichting van een plechtige Academische Zitting, in de Aula van de Rijksuniversiteit te Gent, op 19 November 1939 ;

2° de onthulling van een borstbeeld aldaar, tijdens de Academische Zitting ;

3° de uitgave van een gedenkboek, getiteld « **Over Vlaamsche Volkskracht** », bestaande uit een keuze uit de geschriften van Lodewijk de Raet, voorafgegaan door een Inleiding en gevolgd door Slotbeschouwingen.

Een **Inrichtend Comité** werd gelast te zorgen voor de uitvoering van dit programma. Er werd overeengekomen dat het zou bestaan uit het **Bestuur van de Vereeniging voor Economische Wetenschappen**, samengesteld als volgt :

Voorzitter : Prof. Dr. G. Eyskens, Leuven ;

Ondervoorzitter : Prof. Dr. J. P. Haesaert, Oud-Rector van de Rijksuniversiteit te Gent ;

Secretaris : Prof. J. Cardijn, Leuven ;

Leden : Prof. M. Van Caeneghem ; Prof. R. Miry ; Dr. Bessem, Algemeen Secretaris van het Vlaamsch Economisch Verbond.

Hieraan werden toegevoegd de volgende personaliteiten, wier medewerking, met het oog op de uitvoering van het plan, gewenscht werd :

de Heer **Max Lamberty**, vertegenwoordiger van de familie van wijlen Lodewijk de Raet en kenner van het de Raet-archief ;

de Heer **M. J. Liesenborghs**, vertegenwoordiger van het vroegere Comité ter herdenking van Lodewijk de Raet, opgericht in den schoot van het Algemeen Nederlandsch Verbond;

de Heer **Dr. F. Versichelen**, docent aan de Rijksuniversiteit te Gent.

Aan de Heeren **Prof. Dr. G. Eyskens** en **Max Lamberty** werd de taak opgedragen voor de samenstelling en de uitgave van het boek te zorgen.

De vervaardiging van het borstbeeld werd toevertrouwd aan den Heer **Oscar Jespers**.

Ten gevolge van de tijdsomstandigheden was het Comité nadien verplicht af te zien van de inrichting eener openbare Academische Zitting en het programma der herdenking te beperken tot de uitgave van het Gedenkboek en tot de onthulling van het borstbeeld, in besloten kring, in de zaal van den Academischen Raad der Rijksuniversiteit te Gent, op den vroeger vastgestelden datum.

* * *

Bij het aanvatten van zijn taak heeft het Comité zich vooreerst beziggehouden met het oprichten van een Eere-Comité. Het mocht zich verheugen in de toetreding van de Heeren:

Dr. F. VAN CAUWELAERT, Voorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Minister van Staat, Voorzitter van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten.

A. BALTHAZAR, Minister van Arbeid en Sociale Voorzorg.

Prof. Dr. H. DE MAN, Oud-Minister van Financiën, thans Minister zonder portefeuille, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten.

Prof. Dr. A. DE VLEESCHAUWER, Minister van Koloniën.

Dr. H. MARCK, Minister van Verkeerswezen.

Prof. Dr. G. SAP, Minister van Economische Zaken en van Middenstand.

A. VANDERPOORTEN, Minister van Openbare Werken en van Werkverschaffing.

Z. Exc. Baron van HARINXMA thoe **SLOOTEN**, Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister van Nederland.

Z. Exc. Dr. H. D. van BROEKHUIZEN, Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister van Zuid-Afrika.

Prof. Dr. R. APPELMANS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — **L. BAEKELMANS**, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — **Dr. H. BAELS**, Gouverneur der Provincie West-Vlaanderen, Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken en van Openbare Werken en Landbouw. — **Mej. M. BAERS**, Lid van den Senaat. — De Heeren **Prof. Dr. F. BAUR**, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — **Dr. L. BEKAERT**, Voorzitter van het Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers. — **Prof. Dr. P. BELLEFROID**, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — **Mej. M. BEL-PAIRE**, Dr. hc., Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en

Letterkunde. — De Heeren Prof. Dr. A. BESSEMANS, Oud-Rector der Rijks-universiteit te Gent. — Dr. R. BILTRIS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. J. BITTREMIEUX. — Prof. Dr. E. BLANCQUAERT, Oud-Minister van Openbaar Onderwijs. — J. BOON, Directeur-generaal der Vlaamsche uitzendingen in het Nationaal Instituut voor Radio-Omroep. — Prof. Dr. V. BOON. — Dr. H. BORGINON, Lid van den Senaat. — D. BOUCHERY, Oud-Minister v. Posterijen, Telegrafie, Telefonie en N.I.R., Ondervoorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — Dr. H. BOUCHERY, Conservator van het Plantijn-Museum te Antwerpen. — Prof. Dr. J. BOUCKAERT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — A. BOUWERAERTS, Voorzitter van den Katholieken Vlaamschen Landsbond, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — Z. E. H. Kan. A. BRIJS, Algemeen Proost van het Algemeen Christelijk Werkersverbond. — Mgr. P. J. PROEKX, Lid van den Senaat. — Prof. Dr. F. BRUSSELMANS. — Prof. Dr. A. BURSENS. — Prof. Dr. A. CARNOY, Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken en van Volksgezondheid. — Dr. E. CLAES, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. F. COLLIN. — Dr. A. H. CORNETTE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Z. E. H. Dr. W. CRACCO. — Prof. Dr. G. CRAEN. — Dr. J. CUVELIER, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. F. DAELS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Prof. Dr. F. DE BACKER. — K. DE BAERDEMAEKER. — Prof. Dr. J. DE BEULE. — C. DE BLAUWE, Algemeen Secretaris van het Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers. — E. DE BOM, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. E. DE BRUYNE, Lid van den Senaat, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Dr. A. DE GROEVE, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — Prof. Dr. A. DE GROODT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Prof. Dr. C. DE JANS. — Baron de KERCHOVE d'EXAERDE, Ondervoorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — Prof. Dr. P. DE KEYSER. — Dr. L. DELWAIDE, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — A. DE MAEGT, Lid van den Senaat. — Prof. A. DE MEULDER. — Z. E. H. Kan. Prof. Mag. A. DE MEYER. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. L. DE RAEYMAEKER. — Prof. A. DE RIDDER. — Prof. Dr. H. DE SAGHER. — Dr. A. DE SCHRIJVER, Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken en van Landbouw. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. J. DE SMEDT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Prof. Ir. P. DE SMET, Oud-Minister van Economische Zaken en Middenstand. — Dr. E. DE VEEN, Voorzitter van het Rekenhof. — Prof. Dr. H. DE VLEESCHAUWER, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Prof. Ir. Agr. A. DUMON, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — E. H. J. EECKHOUT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — W. EEKELERS, Oud-Minister van Binnenland-

sche Zaken en Volksgezondheid. — Prof. Dr. L. ELAUT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Dr. H. ELIAS, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — J. FASSOTTE. — Prof. Dr. J. FLACHET. — Prof. Dr. R. FONCKE. — Prof. Dr. J. FRANSEN. — Prof. Em. Dr. L. FRATEUR, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Prof. Dr. L. FREDERICQ, Kabinetshoofd van Z. M. den Koning, Eere-Gouverneur van Oost-Vlaanderen, Oud-Rector der Rijksuniversiteit te Gent. — C. GEVAERT. — Dr. J. GEVAERT. — Prof. Dr. J. GILLIS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — P. GILSON, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Dr. L. GOEMANS, Bestendig Secretaris van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Dr. J. A. GORIS, Koninklijk Commissaris voor het Toerisme. — R. GORIS. — Prof. Dr. R. GOUBAU, Rector van de Rijksuniversiteit te Gent. — Dr. H. GRAULS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. L. GROOTAERS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. N. GUNZBURG. — Prof. Dr. A. HEGMANS. — Dr. A. J. HENDRIX, Voorzitter van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — H. HEYMAN, Oud-Minister van Arbeid en Sociale Voorzorg. — Prof. Dr. P. HEYMANS, Oud-Minister van Economische Zaken en Middenstand, Gouverneur van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid. — Dr. J. HOSTE, Oud-Minister van Openbaar Onderwijs. — Dr. K. HUYSMANS, Burgemeester der Stad Antwerpen, Oud-Minister van Openbaar Onderwijs, Oud-Voorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Dr. J. INGENBLEEK, Vice-Gouverneur der Nationale Bank van België. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. A. JANSSEN. — Prof. Dr. A. KLUYSKENS. — L. J. KRYN, uitgever van een der voornaamste werken van Lodewijk de Raet. — J. KUYPERS, Inspecteur-Generaal bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs. — H. KUYPERS. — Prof. Dr. A. LACQUET, Vaste Secretaris van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Prof. Dr. G. LAMMERTYN. — Dr. hc. Frank LATEUR, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Dr. V. LEEMANS. — Prof. Dr. A. LEMBRECHTS. — Prof. Dr. Ir. Stan LEURS. — Dr. F. LOONTJENS. — Prof. Dr. E. LOUSSE. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. R. MAERE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. A. MANSION. — Dr. A. MARTENS. — L. MEERSSEMAN, Directeur van het Vlaamsch Economisch Verbond. — Dr. F. MEEUS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Prof. Ir. J. MEUWISSEN, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Jan MEUWISSEN, uitgever van een der voornaamste werken van Lodewijk de Raet. — L. MONTEYNE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — L. MORTELMANS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. —

Baron R. MOYERSEN, Oud-Voorzitter van den Senaat, Oud-Minister van Arbeid en Sociale Voorzorg. — Dr. G. MULLIE, Ondervoorzitter van den Senaat. — Dr. J. MULS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. M. ORBAN, Lid van den Senaat. — Ir. V. PAREIN, Eerste Ondervoorzitter van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen. — Prof. Dr. W. PEREMANS. — C. PERMEKE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Prof. Dr. L. G. POLSPOEL. — Z. E. H. Kan. Dr. F. PRIMIS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Prof. Dr. P. PUTZEYS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Dr. J. RENS, Eere-Kabinetsschef van den Eerste-Minister. — R. RENS. — Prof. Dr. W. ROBYNS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Dr. G. ROMSEE, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — Prof. Dr. R. RUBBRECHT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Z. E. H. J. SALSMAANS, S. J., Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Dr. F. SANO, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — Dr. G. SCHAMELHOUT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde. — G. SCHMOOK, Conservator van het Museum van de Vlaamsche Letterkunde te Antwerpen. — Prof. Dr. A. SCHOEP, Vaste Secretaris van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Dr. H. SCHOUTEDEN, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — P. W. SEGERS, Algemeen Secretaris van het Algemeen Christelijk Werkersverbond. — Mgr. Prof. Dr. J. SENCIE. — A. SERVAES, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — B. STEVERLYNCK, Algemeen Voorzitter van het Vlaamsch Economisch Verbond. — Prof. Dr. J. STORME. — Prof. Dr. E. STRUBBE. — H. TEIRLINCK, Raadsheer van Z. M. den Koning, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Dr. W. THELEN, Voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Verbond te Brussel. — F. TIMMERMANS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Dr. J. H. TIMMERMANS, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — Prof. Dr. P. THUYSBAERT. — F. TOUSSAINT van BOELAERE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — W. VAES, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Prof. Dr. L. VAN BAUWEL. — Ir. J. VAN CAENEGEM, Oud-Minister van Openbare Werken. — Dr. Aug. VAN CAUWELAERT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. H. VAN CRIEKINGE. — Prof. Dr. R. VANDEPUTTE. — Prof. Dr. G. VAN DER KERKEN. — Prof. Dr. H. L. VANDERLINDEN. — Prof. Dr. F. VAN DER MUEREN. — Prof. Dr. A. J. J. VANDEVELDE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. H. VANDEVELDE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Burggraaf A. van de VYVERE, Minister van Staat,

Oud-Eerste-Minister. — Prof. Dr. H. VAN DE WEERD. — Prof. Dr. J. VAN DE WIJER, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Dr. E. VAN DIEREN, Lid van den Senaat. — Prof. Dr. E. VAN DIEVOET, Oud-Minister van Justitie en van Landbouw, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Dr. W. VAN EEGHEM. — Z. E. H. Dr. C. VAN GESTEL. — Prof. Dr. G. VAN GEYT. — Prof. Dr. F. VAN GOETHEM. — Prof. Ir. A. VAN HECKE. — Prof. Dr. Z. VAN HEE. — Prof. Dr. J. VAN HOUTTE. — Dr. Ph. VAN ISACKER, Oud-Minister van Economische Zaken, van Arbeid en Sociale Voorzorg, van Openbare Werken en van Verkeerswezen. — Z. E. H. Dr. J. VAN MIERLO, S. J., Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Z. E. H. Kan. J. VAN NUFFEL, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Prof. Dr. J. VAN OVERBEKE. — Prof. Dr. P. VAN OYE. — Dr. R. VAN ROOSBROECK. — Jhr. Dr. NICO VAN SUCHTELEN, directeur van de « Wereldbibliotheek » te Amsterdam, uitgever van een der voornaamste werken van Lodewijk de Raet. — Dr. J. VAN TICHELEN, Docent aan de Rijkshandelshoogeschool te Antwerpen, Assistent aan de Universiteit te Brussel. — Prof. Dr. G. VAN VERDEGHEM. — Mgr. Dr. H. VAN WAEYENBERGH, Vice-Rector der Katholieke Universiteit te Leuven, Voorzitter van den Vlaamschen Cultuurraad. — Prof. Dr. H. VAN WERVEKE. — Dr. A. VERBIST, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. — Prof. Dr. R. VERDEYEN, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. K. VERLAT. — Prof. Dr. A. VERMEYLEN, Lid van den Senaat, Oud-Rector van de Rijksuniversiteit te Gent, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. — Prof. Dr. Ir. G. VERRIEST, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Z. E. H. J. VERSCHUEREN, S. J. — Dr. H. VERWILGHEN, Gouverneur der Provincie Limburg. — Prof. Dr. R. VICTOR, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — H. VOS, Lid van den Senaat. — E. WIJNANTS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. — Prof. Dr. J. G. A. WILMS.

* * *

Het Inrichtend Comité heeft vervolgens gezorgd voor het verzamelen van de gelden die noodig waren tot het dekken der onkosten. Hier ook werd zijn oproep ruim beantwoord. Het heeft er prijs op gesteld den naam der inteeke-naars in dit boek op te nemen. Men zal de lijst vinden na de Inhoudstafel.

HET INRICHTEND COMITE.

INLEIDING.

DE algemeene ontwikkeling van het verschijnsel dat, in de geschiedenis van ons volk, de *Vlaamsche Beweging* wordt genoemd, is allen bekend. Haar uitgangspunt was litterair. De eerste flaminganten waren taalkundigen of schrijvers van litteraire werken. Zij noemden zich „taelminnaren“. De *Vlaamsche Beweging* was, gedurende de verleden eeuw, in de eerste plaats een *taalstrijd*, een strijd ter bescherming van de taal.

Een *Vlaamsche economie* was er wel in de verleden eeuw: er waren immers *Vlaamsche landbouwers*, *visschers*, *fabrieksarbeiders*, *handelaars*, *industrielen*, er waren stoffelijke goederen in *Vlaanderen*, er waren *Vlaamsche producenten* en *consumenten*. Maar er was geen *Vlaamschgezinde economie*. Er was een *Vlaamsche Beweging*, maar er was geen *Vlaamsche economische beweging*. De data die het ontstaan van de *Vlaamsche economische beweging* bepalen, d.w.z. van de *Vlaamsche Beweging* die belang stelt in de *Vlaamsche economie*, zijn niet zoo heel moeilijk terug te vinden.

Veertig jaar geleden, dus in 1899, was er nog geen sprake van een *Vlaamsche economische beweging*. Dertig jaar geleden echter, dus in 1909, was er wél een *Vlaamsche economische beweging* en was deze reeds tot uiting gekomen niet alleen in geschriften die een min of meer uitgebreide belangstelling hadden gewekt, maar ook in de oprichting van de eerste organisatie die haar een vasten vorm wilde geven, namelijk de oprichting, door het toedoen van Leo Meert, op 28 Juni 1908, van het *Vlaamsch Handelsverbond*.

Het ontstaan der *Vlaamsche economische beweging* kan aldus gesitueerd worden in de eerste jaren van deze eeuw.

Deze eerste jaren van onze eeuw hebben een beslissende betekenis gehad voor de oriëntatie en de toekomst van ons volk.

Het was een merkwaardige tijd, waarin men tevens een talrijke schaar van buitengewoon begaafde geesten de leiding der *Vlaamsche Beweging* zag nemen, terwijl een ongewoon rijke oogst van

nieuwe gedachten, een nieuwe kracht aan de oude beweging schonk.

Het was de tijd waarin een nieuwe opvatting van de Vlaamsche Beweging haar weg baande, opvatting die te voorschijn treedt in de geschriften van Lodewijk de Raet, van August Vermeylen, van Julius Mac Leod, van Frans Van Cauwelaert.

Het was de tijd van Max Rooses, Hippoliet Meert en Alberik Deswarte, van Lodewijk Dosfel, van Dr Depla, van Dr Van de Perre, van Hugo Verriest.

Het was de tijd waarin de Vlaamsche Beweging drie „kraaiende hanen „ zag opstaan, drie groote redenaars, zooals zij er nog nooit gekend had sedert haar ontstaan : Frans Van Cauwelaert, Camiel Huysmans, Louis Franck.

Het was de tijd waarin, naast de reeds oudere taal- en letterkundige congressen, ook natuur- en geneeskundige en rechtskundige congressen werden ingericht, congressen die bestemd waren om te bewijzen en zulks ook metterdaad deden, dat wetenschap in het Nederlandsch in Vlaanderen mogelijk is.

Het was ten slotte de tijd van de litteraire opleving van na 1890, gekenmerkt door het ontstaan van de groep „*Van Nu en Straks*“, met Vermeylen, Van Langendonck, Van de Woestijne, Buysse, door de verschijning der eerste werken van Stijn Streuvels, Toussaint van Boelaere, Maurits Sabbe, Herman Teirlinck, en door de uitgave van Guido Gezelle's laatste en mooiste verzen.

In deze Vlaamsche Beweging van vóór den wereldoorlog heeft Lodewijk de Raet, zooals elders reeds werd gezegd, een overwegende rol gespeeld :

eenerzijds als leider in den strijd tot het bekomen van hooger onderwijs in het Nederlandsch ;

anderzijds als wetenschappelijke grondlegger van de sociaal-economische opvatting der Vlaamsche Beweging.

Dat de Vlaamsche Beweging een socialen kant heeft, zelfs een sociaal vraagstuk is, hadden reeds Jacob Kats, Vuylsteke en de Maere betoogd vóór 1870. Ook Vermeylen en Mac Leod ontwikkelden deze stelling. Maar geen enkele bewees het met zulken rijkdom van wetenschappelijke gegevens als Lodewijk de Raet. Bovendien was het eigenlijk gebied der economie steeds een

gesloten boek gebleven voor de Vlaamsche Beweging. Het is Lodewijk de Raet die, in de Vlaamsche Beweging, het economisch bewustzijn heeft gewekt.

* * *

Lodewijk de Raet heeft wel eens gezegd dat hij geen geïuksvogel was. Hij heeft met veel moeilijkheden moeten kampen, reeds tijdens zijn studentenjaren. Daarbij veroorzaakte zijn lichamelijke zwakheid hem voortdurend zorgen.

Er was echter een merkwaardige eenheid in zijn leven. Van zijn kinderjaren af tot aan zijn dood is er, door zorgen en kommer heen, een wonderbare samenloop van omstandigheden geweest. Alles schijnt meegewerkt te hebben om hem te brengen op dien eenigen weg dien hij te volgen had, niet om het geluk voor zichzelf te bereiken, maar om Vlaanderen het beste deel van zijn leven en zijn wezen te brengen : zijn boodschap.

De eerste levenservaringen van den jongen knaap hebben reeds een beslissende beteekenis voor zijn oriëntatie :

eenerzijds de progressieve verarming van zijn familie ten gevolge van een reeks overlijdens en door de mislukking van het winkelbedrijf dat zijn moeder, na het vroegtijdig overlijden van haar man, heeft opgericht ;

anderzijds het verheugend succes in de school, waar de jonge Lodewijk splendorwijs de eerste is in alle klassen.

Uit het confronteeren van die twee groepen van ervaringen daagt een uitweg op : de armoede is een feit ; de intellectueele superioriteit laat zich echter niet door de armoede aantasten ; zij is hem een troost ; zij bezorgt hem zegepralen ; zij belooft verdere overwinningen.

Stilaan groeit het geloof dat de enkeling zich uit den nood redden kan door kennis en wil. De jonge Lodewijk heeft een passende lectuur gevonden : hij verdiept zich in de boeken van Smiles, boeken met een veelzeggenden titel : *Self-Help* en *Karakter*.

In het Koninklijk Athenaeum wordt hij een flamingant, vermoedelijk onder den invloed van den leeraar in het Nederlandsch, die ook van August Vermeylen een flamingant heeft gemaakt : Jan Kleyntjens.

De Athenaeumjaren van de Raet, 1883-1889, zijn jaren van hevige

sociale agitatie. In 1885 wordt de Belgische Werkliedenpartij opgericht. De actie tot veralgemeening van het kiesrecht en tot invoering van beschermingswetten voor de arbeiders, krijgt in 1886 een scherp, in sommige steden zelfs een revolutionnair voorkomen. Lodewijk de Raet is sterk getroffen door hetgeen geschreven en gezegd wordt over het sociale vraagstuk. Hij bestudeert sociologen en economen, o.m. de Laveleye.

Wanneer hij, in 1889, met August Vermeylen en Hubert Lange-rock, *Jong-Vlaanderen* uitgeeft, dan wordt hij gelast — hij is geen 19 jaar oud — in dat tijdschrift de wetenschap, de sociologie en de economie te vertegenwoordigen. Hij publiceert er zes bijdragen over den arbeid, waarvan hij een economische bepaling wil geven.

Wanneer hij het Athenaeum verlaat, in Juli 1889, is de oriëntatie die hij zijn geheel leven trouw blijven zal, reeds bepaald. De drie elementen die de grondpijlers van zijn opvatting van het Vlaamsche streven zullen worden, zijn reeds in zijn geest tot een eenheid versmolten :

het geloof aan de roeping van het geschoold intellect ;

de vereering voor Vlaanderen's verleden en Vlaanderen's taal ;

de belangstelling voor de sociale en economische vraagstukken.

Enkele maanden later wordt een debating-club in de Vlaamsche Wacht opgericht. Lodewijk de Raet, die geen twintig jaar oud is,

„kon uren spreken over de economische beteekenis van onze beweging“

verhaalt Lode Opdebeeck. En hij voegt er aan toe :

„Waar haalde hij, op dien ouderdom, al die beredeneering, die rake argumentatie, dat heldere doorzicht, dien onovertroffen critischen zin, dat machtige geloof vandaan?...“ (In „Bloemekens van den Vlaamschen rozelaar“, Antwerpen, 1928.)

In 1892 — hij is 22 jaar oud — komt er iets nieuws : ten eerste een brochure die hij met P. Tack uitgeeft en waarin gehandeld wordt over de *University Extension Movement* en zijn toepassing op de *Vlaamsche Beweging*. Het initiatief is interessant omdat het wijst op een strekking die, bij den jongen de Raet, van zijn Athenaeumjaren af, een leidend beginsel is geworden : het volk moet meer weten zoo het een beteren levensstandaard wil bereiken.

Ook van 1892 dagteekent een verrassend opstel waarin hij, zonder het te vermoeden, de ideologie samenvat die de grondslag

der Vlaamsche Beweging worden zal, twintig jaar later. De aanhef van het stuk wordt dikwijls aangehaald. Het luidt :

„Twee Walkuren, epische zusters, beheerschen de wereld: de Gedachte en het Zwaard.“

Het Zwaard is het symbool van de militaire macht. De Gedachte is het symbool van het hooger onderwijs, van de universiteit. Aan de hand van een reeks treffende voorbeelden uit de geschiedenis, schrijft hij aan de universiteit een beslissende rol toe in de ontwikkeling der volken en hij komt tot de conclusie dat een volk zich sterk moet inrichten op intellectueel gebied, wil het kunnen weerstaan in het *struggle for life* met de overige volken. Hij schrijft deze woorden, die al even profetisch als zinrijk zijn :

„Ons volk kan zich opbeuren indien het verkrijgt wat het mist: verstandelijke werktuigen die het in staat stellen met andere volken te wedijveren; het moet een Nederlandsche hoogeschool en een wel ingericht wetenschappelijk vakonderwijs bekomen.“

Minder gekend maar niet minder verrassend is een opstel dat hij drie jaar later schrijft — hij is 25 jaar oud — en dat, evenals het voorgaande, in het studententijdschrift *De Goedendag* verschijnt.

Het stuk is werkelijk een samenvatting van de geschriften waarmede hij, tien jaar later, in 1905 en 1906, de Vlaamsche Beweging op nog ongekende paden zal brengen :

„In onzen tijd hangt de volkswelvaart af van het weerstandsvermogen in de mededinging op de wereldmarkt. De techniek beheerscht dus de welvaart en om technisch vooruit te gaan, moet men geleerde en handige werklieden hebben. En wij houden staan dat men die in Vlaanderen alleen zal vinden, als de volkstaal hare plaats als kultuurtaal zal hernemen hebben...“

„'t Is een ongerijmdheid, onder voorwendsel van stoffelijken vooruitgang, de verstandelijke ontwikkeling op 't achterplan te willen schuiven.“

„Stoffelijke en verstandelijke ontwikkeling zijn zoo innig verbonden, dat men ze niet kan scheiden; aan het eene werken is ook het andere bevorderen...“

Intusschen heeft de jonge de Raet ingenieursstudies gedaan te Brussel en te Bologna. Hij heeft er voor altijd de waarde van de wetenschap, van de cijfers, van de vaste gegevens leeren kennen. Na een tijdlang in de private nijverheid werkzaam te zijn geweest, komt hij in 1896 — hij is 26 jaar oud — in het pas opgerichte

Ministerie van Nijverheid en Arbeid. Het moet een mysterieuze drang zijn die hem daar brengt, de drang die hem steeds meer de vervulling van zijn roeping doet benaderen. Daar ontmoet hij Waxweiler die hem den weg naar het Solvay-Instituut wijst, het eerste sociologisch instituut van ons land, waar de Raet eerst licentiaat, nadien doctor in economische wetenschappen zal worden met een thesis over de landbouweconomie. In het Ministerie werkt hij rechtstreeks mee aan de groote nijverheidstelling van 1896 en aan het onderzoek over de Belgische huisnijverheid. Daar leidt hij persoonlijk de groote enquêtes over de loonen in de nijverheid (1901 en 1903), over den toestand der zeevisserij, over het minimumloon, alsmede de nijverheids- en handelstelling van 1910, groote en belangwekkende ondernemingen, die de wetenschappelijke faam van het nieuwe Ministerie niet alleen in België, maar ook in het buitenland vestigen. Daar komt hij ook in aanraking met den Engelschen groot-industrieel en philanthroop Seeböhm Rowntree en staat dezen actief bij wanneer hij zijn groot onderzoek in België begint, onderzoek dat later wordt samengevat in het ophefmakend boek *Land and Labour. — Lessons from Belgium*.

Kortom daar, in dat Ministerie, heeft Lodewijk de Raet gevonden wat geen zuiver theoretische studie hem had kunnen bezorgen: het levend economisch materiaal dat hem toelaten zal een eerste-rangsspecialist te worden in het gebied dat, in de Vlaamsche Beweging, voor hem weggelegd scheen.

* * *

In November 1903 neemt Lodewijk de Raet deel aan hetgeen men, in de wordingsgeschiedenis der Vlaamsche hoogeschool, den *strijd der stelsels* heeft genoemd. Het gaat om de stelsels van vervlaamsching der Gentsche hoogeschool, door de flaminganten onder elkaar besproken.

Mac Leod, verslaggever der eerste Vlaamsche hoogeschool-commissie, opgericht te Antwerpen in 1896, in den schoot van het 23ste taal- en letterkundig congres, verdedigt in zijn verslag, dat een jaar later, in 1897 klaar is, de progressieve vervlaamsching van de Gentsche hoogeschool.

Lodewijk de Raet is tegen het stelsel van Mac Leod gekant.

Waarom ? Omdat het de technische scholen ter zijde laat en aldus Vlaanderen's economische belangen miskent.

Mac Leod stelt de vervlaamsching voor van de vier oude faculteiten : wijsbegeerte en letteren, natuurwetenschappen, rechten en geneeskunde.

de Raet oordeelt dat de vervlaamsching der technische scholen ten minste zooveel belang oplevert voor Vlaanderen als die der vier oude faculteiten. Hij wil ook de technische scholen zien vervlaamschen. Hij wil echter nog méér : hij wil ook een Vlaamsch hooger onderwijs in de handels- en sociale wetenschappen, een Vlaamsch hooger onderwijs in de landbouwwetenschappen en de veeartsenijkunde, een Vlaamsche mijnbouwschool, kortom hij wil een hooger onderwijs zien verrijzen dat in de eerste plaats beantwoordt aan Vlaanderens dringendste behoeften, een hooger onderwijs dat rekening houdt met Vlaanderen's economische ontwikkeling.

Het eerste resultaat van de Raet's optreden is dat de verdeeldheid onder de flaminganten nog toeneemt en dat Mac Leod zich weldra geheel uit den strijd terugtrekt.

de Raet ontmoet tegenkanting, zelfs verdachtmaking. Die veelvrager zou wel eens een saboteur kunnen zijn... Maar hij stoort er zich niet aan. Met koortsigen ijver stapelt hij bewijzen op voor zijn stelling. Eerst wordt de strijd gevoerd in een reeks voordrachten en ook in de pers, naar aanleiding van deze voordrachten. Doch de Raet zal weldra een meer passend en meer doeltreffend middel kiezen om zijn opvattingen te doen doordringen bij de Vlaamsche intellectueelen.

In Juni 1904 verschijnt in het tijdschrift *Neerlandia* zijn studie over *Vlaanderens economische ontwikkeling en toekomst*. Mac Leod had in *Van Nu en Straks* een studie over *Nieuwe wegen* laten verschijnen. de Raet sluit zijn betoog met deze woorden, die zichtbaar een zinspeling zijn op den titel van Mac Leod's studie en een heel programma verkondigen : „*Nieuwe wegen, ook op technisch-economisch gebied !*”.

In 1905 volgen, in een stormloop : de studie *Vlaamsche „captains of industry”* ; een tweede studie over *Vlaanderen's economische ontwikkeling* ; een studie over *Vlaanderen's landbouw* ; de studie *Vlaanderen's zeevisserij* ; ten slotte de studie *Een*

economisch programma voor de *Vlaamsche Beweging*, eerst voorgedragen op 30 October 1905 in den Gentschen tak van het Algemeen Nederlandsch Verbond, vervolgens verschenen in het tijdschrift *De Vlaamsche Gids* en daarna afzonderlijk uitgegeven. Zij maakt diepen indruk. Prof. Fredericq schrijft aan de Raet :

„Ik ben nog onder den indruk uwer voordracht... Gij duidt *echte* „nieuwe wegen” aan. Veel andere bestaan slechts in de woorden...”

In 1906 komt het boek dat een beslissend moment in den strijd der stelsels en tevens, met vorenvermeld Economisch Programma, de verkondiging is van een heelemaal nieuwe opvatting der *Vlaamsche Beweging*. Het heet *Over Vlaamsche Volkskracht*. — *De vervlaamsching der hoogeschool van Gent*. Het lijvig boek — het telt 321 blz. — verschijnt in Augustus 1906. Het trekt algemeen de aandacht. Het overwint den laatsten tegenstand. Enkele maanden daarna, op 3 Maart 1907, wordt te Antwerpen, ter gelegenheid van een vergadering van het Algemeen Nederlandsch Verbond (groep België) een nieuwe *Vlaamsche hoogeschoolcommissie* samengesteld, de tweede. Het is de Raet die gelast wordt het verslag te maken.

De zegepraal van de Raet was niet alleen de zegepraal van een man of van een stelsel. Het was vooral de zegepraal van een nieuwe opvatting der *Vlaamsche Beweging*. Het is voor de Vlaamsche hoogeschool opgevat naar de Raet, met een sociaal-economischen achtergrond, dat de geheele *Vlaamsche Beweging*, van 1909 af, haar grootsten veldslag aanvat, een veldslag die jaren zou duren, die gekenmerkt werd door een sederdien nooit meer bereikte eensgezindheid en geestdrift en die, enkele maanden vóór den oorlog reeds, kon bogen op een merkwaardig resultaat : 100.000 handteekeningen voor de volkspetitie, 2.700 handteekeningen van universitaires en een meerderheid in de afdeelingen van de Kamer voor het wetsvoorstel tot *vervlaamsching*...

Dat er zulke eensgezindheid, zulke geestdrift kon ontstaan voor een hervorming die tien jaar te voren met onverschilligheid werd bejegend door den grooten hoop en slechts op verdeeldheid onder de leiders was uitgelopen, is een ander uitzicht van de zaak waarop wij even verder terugkomen.

Intusschen had Lodewijk de Raet een andere taak aangevat, in de lijn van zijn belangstelling voor de Vlaamsche economie. In 1905, ter gelegenheid van de 75ste verjaring van de oprichting van het Belgisch Koninkrijk, had het *Willemstonds* besloten een reeks studiën te laten verschijnen over den toestand van *Vlaamsch België sedert 1830*.

Aan Lodewijk de Raet werd gevraagd *Vlaanderen's economische ontwikkeling* te schetsen. de Raet schreef die studiën in de eerste helft van 1905. Zij beslaan 213 bladzijden in het zesde deel van de verzameling dat in 1912 verscheen en behandelen achtereenvolgens : de Vlaamsche nijverheid over het algemeen, de huisnijverheid, de kantnijverheid, het Kempisch kolenbekken, de landbouw, de handel, de scheepvaart, de zeevisserij.

In 1910 vatte Max Rooses het plan op een andere reeks studiën te laten verschijnen die, in 24 rijk geïllustreerde afleveringen, met de hulp van een uitgebreide schaar medewerkers, een volledig beeld zouden bezorgen van *Vlaanderen door de eeuwen heen*. Het plan werd uitgevoerd. Aan Lodewijk de Raet werd de zorg toevertrouwd de *economische geschiedenis van Vlaanderen* te schetsen. Zijn bijdrage was getiteld *Vlaanderen's nijverheid en landbouw*. Zij besloeg de grootste helft van de aflevering 17, alsmede de aflevering 18 en 19 en verscheen in den Winter 1912-1913.

* * *

Wij hebben gewag gemaakt van de algemeene vernieuwing die zich voltrokken heeft in de Vlaamsche Beweging, vóór den wereldoorlog.

Het mag gezegd worden dat *het economisch bewustzijn stellig de gewichtigste, de voornaamste aanbreng der nieuwe Vlaamsche Beweging was*.

De nieuwe Vlaamsche Beweging had nieuwe litteraire waarden gebracht. Dat moest ongetwijfeld haar gezag verhoogen.

Wanneer men zich echter afvraagt welk element in de vernieuwde Vlaamsche Beweging der jaren 1900 het meest heeft bijgedragen tot haar expansie, de nieuwe litteraire waarden of de opwekking van het economisch bewustzijn, dan kan het antwoord slechts zijn : de opwekking van het economisch bewustzijn !

De literatuur is toch, ten slotte, in hoofdzaak bestemd voor den, in alle landen en in alle tijden, zeer beperkten kring der literatuur-liefhebbers.

De sociologie en de economie echter, met al wat er verband mee houdt: productie en verbruik van goederen, winst, wedden en loonen, beroepsbelangen en beroepsorganisatie, welvaart, crisis en conjunctuur, spreken een algemeen-menschelijke taal. De sociologie en de economie hebben alle gebieden der menschelijke belangstelling overrompeld sedert de vorige eeuw.

Zoo de Vlaamsche handelaars, industrieelen, landbouwers en fabrieksarbeiders, die veertig jaar geleden volkomen onverschillig stonden tegenover de litteraire Vlaamsche Beweging, thans flaminganten zijn en het flamingantisch programma als een vanzelfsprekende, gansch natuurlijke zaak beschouwen waarover niet hoeft geredeneerd te worden, dan is zulks in de eerste plaats toe te schrijven aan de sociaal-economische opvatting der moderne Vlaamsche Beweging. Het is ook aan dezelfde sociaal-economische opvatting toe te schrijven dat niet alleen de gestudeerden, zij die rechtstreeks wisten wat een hoogeschool is, maar dat ook zij die het niet rechtstreeks wisten, de boeren en werklieden, geestdrift konden voelen voor de vervlaamsching der Gentsche universiteit, méér nog, dat zij in de vervlaamsching een hervorming gingen zien welke hun onmiddellijk materieel bestaan aanbelangde.

Lodewijk de Raet heeft zeer bewust en met veel realisme dien strijd geleid. Hij heeft scherpzinnig de reactie der Vlaamsche massa op zijn opvattingen voorspeld. Op 3 Maart 1907 sprak hij te Antwerpen, op het Stadhuis, tijdens de vergadering die de tweede hoogeschoolcommissie moest samenstellen, deze veelzeggende woorden uit:

„Propaganda maken voor een abstractie, voor een blanco-artikel, zooals de heer Cohen Stuart het zeer juist bestempelde, heeft geen kans van slagen. De groote hoop der Vlaamsche menschen, dien wij noodig hebben om te drukken op Regeering en Kamers, zullen echter wél te vinden zijn voor een concreet beeld, bijzonder indien aan het volk kan getoond worden, door een veruiming der hoogeschoolidee, welke overgroote economische en sociale belangen aan de Vlaamsche hoogeschool verbonden zijn, ook voor den minderen man.

„Wordt er aan boeren en werklieden, aan ambachtslieden en kleine burgers bewezen dat de Vlaamsche hoogeschool rechtstreeks ingrijpt in hun

bestaan, een factor is van hun dagelijksch loon, terugwerkt op het welzijn van hun huisgezin, dan mogen wij hopen dat eens de vervlaamsching van het hooger onderwijs in Vlaanderen een volkszaak wordt."

Op het plan der sociaal-economische opvatting der Vlaamsche Beweging konden alle Vlamingen zich vereenigen, droomers en realisten. Het is opmerkelijk dat het sedert de jaren 1910 is dat de Vlaamsche Beweging een volksbeweging werd, een beweging waaraan het geheele volk deelnam. Sedert die jaren kreeg zij allengs de macht van het getal die haar vroeger ontbroken had, de macht die haar voortaan zou toelaten, ondanks verdeeldheid en tegenslagen, een groeiend gezag te verwerven, een toenemenden druk op de politieke partijen uit te oefenen, en als gevolg hiervan, een reeks overwinningen te behalen die, in twintig jaar tijds, het statuut der Vlamingen in den Belgischen Staat grondig hebben gewijzigd.

In zijn *Geschiedenis der Vlaamsche Beweging* kon Paul Fredericq, bij het behandelen van de jaren 1910, deze vaststelling doen :

"...Alzoo zijn onze drie Belgische staatspartijen langzamerhand, en meer uit nood soms dan uit liefde, verzoend geraakt met de Vlaamsche Zaak, die zij eerst beurtelings negeerden, verwierpen, verachtten en tegenwerkten. Dat is een verschijnsel van de hoogste beteekenis voor de toekomst..."

* * *

Uit het voorgaande zou men kunnen afleiden dat Lodewijk de Raet een tweevoudige taak vervulde in de Vlaamsche Beweging, vóór den oorlog : ten eerste als leider in den strijd voor de vervlaamsching van het hooger onderwijs, ten tweede als baanbreker van de sociaal-economische opvatting der Vlaamsche Beweging.

Zijn verhandelingen hebben inderdaad betrekking, ofwel op de vervlaamsching van het hooger en technisch onderwijs in Vlaanderen, ofwel op de economische ontwikkeling van Vlaanderen.

Moet men in zijn bedrijvigheid twee verschillende gebieden onderscheiden ? Hield de Raet zich met twee groepen van vraagstukken bezig ? Neen. In zijn geest waren het hooger onderwijs en de economische groei van een land, nauw met elkander verbonden. Dat ziet men duidelijk in het meerendeel zijner geschriften. Wanneer hij *Een economisch programma voor de Vlaamsche Be-*

weging schetst, dan heeft zijn geheel betoog als achtergrond de noodzakelijkheid der vervlaamsching van het hooger onderwijs en de uitbreiding van het technisch onderwijs in Vlaanderen. Wanneer hij schrijft *Over Vlaamsche Volkskracht. — De vervlaamsching der hoogeschool van Gent*, dan is het grootste deel van het betoog gewijd aan de beteekenis der technische scholen, met het oog op de economische mogelijkheden van Vlaanderen. Men kan hetzelfde zeggen over het *Verslag* dat hij namens de Vlaamsche hoogeschoolcommissie uitbrengt in 1908. Zelfs wanneer hij de economische geschiedenis van Vlaanderen verhaalt, van de Middeleeuwen af, of wanneer hij de verschillende uitzichten van de moderne Vlaamsche economie beschrijft, dan dringt steeds dezelfde leidende gedachte door.

Deze leidende gedachte waarop de opvattingen van Lodewijk de Raet gebouwd zijn, kan men samenvatten als volgt :

het geschoold intellect is een beslissende factor in de ontwikkeling der volken, niet alleen ten opzichte van het algemeen beschavingspeil, maar ook op zuiver economisch gebied. Rijst het peil van het geschoold intellect, dan verruimen zoowel de stoffelijke als de geestelijke mogelijkheden. Zinkt het peil van het geschoold intellect, dan krimpen zoowel de stoffelijke als de geestelijke mogelijkheden ;

het geschoold intellect vindt zijn hoogsten organisatievorm in de universiteit. De universiteit kan haar taak niet vervullen in Vlaanderen zoo zij niet dezelfde taal spreekt als het volk. Haar beschavende actie dringt tot het volk niet door. Het volk lijdt er onder, niet alleen in zijn algemeene cultuur, maar ook in zijn stoffelijke belangen. Inderdaad : de technische voorlichting van het volk is gebrekkig of wordt eenvoudig onmogelijk gemaakt doordat de geschoolde en derhalve leidende krachten een andere taal spreken dan het volk. Nu brengen de tijdsomstandigheden mee dat de eerste eisch der moderne productie is : *technische voorlichting, vak-kennis*, voor de nijverheid, voor den landbouw, voor den handel. Wie technisch ten achter blijft kan met de overige volken niet wedijveren en is tot ondergang gedoemd. Zij die niet technisch geschoold zijn moeten noodzakelijk „coolies” worden.

Van de vervlaamsching van het hooger technisch onderwijs verwachtte hij het tot stand komen van een Nederlandschsprekenden

leidenden stand in Vlaanderen. Hij oordeelde dat deze Nederlandschsprekende leidende stand, door zijn maatschappelijk gezag, eerbied voor Vlaanderen en zijn taal zou kunnen afdwingen en meteen voor altijd paal en perk zou stellen aan de Vlaamsche minderwaardigheid; dat het gebruik van een zelfde taal den afstand tusschen hoogere en lagere standen zou verminderen; dat de leidende standen aldus beter hun beschavende taak zouden kunnen vervullen; dat de technische leiders de Vlaamsche werklieden een betere technische opleiding zouden verzekeren en hun aldus de gelegenheid zouden geven het betere werk in de bedrijven te verrichten en hoogere loonen te ontvangen; dat de betere technische scholing, in de eenige taal die er voor aangewezen is, de landstaal, aan de geheele bevolking meer welvaart, dienvolgens ruimere beschavingsmogelijkheden zou bezorgen...

Taalbelang is stoffelijk belang is het lapidaire slagwoord dat Lodewijk de Raet zelf in den strijd wierp en dat spoedig gemeengoed werd.

Deze synthetische verbinding van de oude vereering voor de taal en voor het verleden der Vlamingen met het geloof aan de roeping van den geschoolden geest en met de waardeering voor de stoffelijke belangen was merkwaardig. Zij was geniaal, indien men aanneemt, met Charles Richet, dat het kenmerk van de genialiteit is: een nieuw en te voren ongekend verband te leggen tusschen twee of meer groepen van ideeën en daardoor iets nieuws te vinden.

Er was in de Raet's boodschap iets dat de verbeelding moest prikkelen, iets dat geestdrift moest wekken en tot wilskracht moest aanzetten. Weet meer en gij zult beter leven, was de wenk voor de werklieden. Weet meer en gij zult beter concurreeren, en meteen meer welvaart veroveren, was de wenk voor de handelaars, de industrieelen en de landbouwers. Weet meer en gij zult meer gezag en meer macht verwerven was de wenk voor het gansche Vlaamsche volk.

Het was meer dan een oorspronkelijk wetenschappelijk gestaafd betoog. Het was een indrukwekkende sociale filosofie, die een schitterende belofte inhield: niet alleen Vlaanderen's redding, maar ook Vlaanderen's grootheid!

In zijn redevoering, in December 1938 uitgesproken te Antwerpen, op den eersten Vlaamschen Scheepvaartdag, heeft Mr J. H. Timmermans Lodewijk de Raet een *bezielenden ziener* genoemd.

Van den ziener had hij de zelfstandigheid. Wanneer men nu de publicaties nagaat van het begin dezer eeuw, in Vlaanderen, dan stelt men vast dat deze verhandelingen die aan de Vlaamsche Beweging een wetenschappelijken, sociaal-economischen grondslag gingen geven, van Lodewijk de Raet zijn en van hem alleen. Geen andere deed hem dit na.

Terwijl te onzent de empirie nog grootendeels heerschte, legde hij met klem het accent op de noodzakelijkheid der technische scholing. Terwijl de vrijhandelstheorieën hoogtij vierden en als onaantastbaar dogma werden beschouwd in de heerschende middens, stelde hij steeds weer, rechtstreeks of onrechtstreeks, de leidende taak van den Staat in het licht. Terwijl de socialistische beweging in vollen groei was en den levensstandaard der arbeiders wilde verhoogen door drukking uit te oefenen op de werkgevers en de regeering, stelde hij feitelijk voor het sociale vraagstuk op te lossen door de welvaart, een welvaart die hij wilde zien bereiken met een hoogere technische bekwaamheid bij de leiders en bij de dienaars der bedrijven.

Van den ziener had hij het voorbesef der toekomst. De huidige evolutie van de vrije naar de geleide economie heeft hij voorspeld : in den aanhef van een voordracht over de *Arbeidsregeling in de Middeleeuwen*, gehouden voor de vergadering van het *Handelsverbond* in April 1913 en nadien overgenomen in het tijdschrift *Volkskracht*, kondigt hij aan dat, zoo de 19de eeuw de eeuw der *vrijheid* was, de 20ste eeuw deze van de *samenwerking* zal zijn en dat de maatschappelijke organisatie der toekomst er een zal worden „in meer dan één bijzonderheid, gelijkend op het Middel-euwsche ambachtswezen”...

Hij had echter ook weer andere gaven die minder bij den eigenlijken ziener, meer bij den dichter thuis hooren en een onschatbare beteekenis kregen omdat zij de mogelijkheden der andere onbeperkt verruimden :

de intuïtieve kennis van menschen en dingen. Hij, de vereenzaamde intellectueel, wist deze argumenten te vinden die het best zouden inslaan bij de massa ;

de scheppingskracht. Zij liet hem toe uit de meest uiteenlopende elementen het synthetisch geheel te bouwen dat wij zooeven poogden samen te vatten ;

de geestdrift en de liefde. Onbedwingbaar komt af en toe voor, in zijn verhandelingen, de geestdriftige vereering voor de oude Vlaamsche grootheid en de warme liefde voor het verarmde en verzwakte Vlaanderen der 19de eeuw.

De meesten zagen alleen in hem den man van wetenschap die cijfers en feiten bracht. De meer scherpzinnige beoordeelaars begrepen hem beter. Zoo schreef de Hollander, Mr Joh. J. Belinfante, bij de verschijning van *Over Vlaamsche Volkskracht*, in 1906 :

„...De heer de Raet is méér dan een bezonnen denker, een klare kop ; hij is een enthousiast, iemand wiens gemoed blaakt van heilige geestdrift voor zijn ideaal. Dát gaf hem de kracht tot dien jarenlangen strijd ; dát schonk hem de taaië volharding, noodig voor het bijeenzamelen van alle gegevens, welke voor het schrijven van dat werk vereischt waren. En die geestdrift werkt op den duur aanstekelijk...”

* * *

Lodewijk de Raet werd geboren op 17 Februari 1870. Hij overleed op 24 November 1914. Hij was dus nog geen 45 jaar oud.

Al is hij in de volle kracht van zijn mannenjaren weggesleept toen het zwakke lichaam de bestendige geestelijke spanning niet meer bijhouden kon, toch is hij oneindig meer dan „een belofte” geweest voor Vlaanderen.

Wij beseffen het aanstonds, wanneer wij het leven en werken van dezen uitzonderlijk begaafden man overzien. Zijn beteekenis voor den groei der Vlaamsche cultuur werd door al diegenen toegelicht die in hem niet alleen den baanbreker van de sociaal-economische opvatting der Vlaamsche Beweging, maar ook een der voornaamste grondleggers, den waren geestelijken vader van de Vlaamsche Hoogeschool hebben begroet.

Ondanks zijn kortstondig bestaan heeft deze man beslissende daden gesteld, zóó beslissend dat wij ons moeten afvragen of hij nog wel veel méér voor zijn volk had kunnen doen. Misschien voelde hij dit zelf toen hij, in 1913 en 1914, zijn voornaamste bijdragen over de Vlaamsche hoogeschool en over de Vlaamsche

economie in twee zware boekdeelen bundelde? Dacht hij er aan, toen hij zelf de volledige reeks zijner werken wilde bezorgen, als Shakespeare's Prospero, den tooverstaf te begraven?...

Hoe het ook zij, de denker heeft niet alleen gedacht en geschreven. Zijn denkbeelden hebben zich in tastbare werkelijkheid omgezet. Zij hebben de wilsrichting van het leidende deel van het Vlaamsche volk beïnvloed. Zij hebben in ruime mate de verdere ontwikkeling van dat volk bepaald. Zijn sociaal-economische argumenten werden het werktuig van alle Vlaamsche propagandisten. De Vlaamsche Hoogeschool werd, op weinig na, verwezenlijkt zooals hij haar gewild heeft.

Wij denken hier aan de woorden van Herman Vos :

„Men kan de beteekenis en de verdienste van Lodewijk de Raet ten opzichte van den kultureelen Vlaamschen strijd nauwelijks overschatten. Hoe meer wij zijn werk op afstand en met de onbevangenheid die het historisch perspectief geeft, beschouwen, hoe meer wij er de onvervangbare waarde van erkennen, hoe dieper ook wordt bij ons de overtuiging dat deze man en zijn werk richtlijnen getrokken hebben voor de Vlaamsche beweging die ook zijn gevolgd geworden... Er komt een dag dat zijn naam, in het fronton der Gent-sche universiteit, in eereletters door het dankbare nageslacht zal worden gebeiteld...”

* * *

De volgende bladzijden zijn hoofdzakelijk ontleend aan de twee vorenvermelde verzamelingen die door Lodewijk de Raet zelf werden bijeengebracht in 1913 en 1914.

De eerste verzameling verscheen in 1913 bij Jan Meuwissen te Brussel, onder den titel *Over Vlaamsche Volkskracht. — Vlaanderen's Cultuurwaarden*. Het werk, 686 bladzijden lang, bevatte de verhandelingen, door Lodewijk de Raet aan het vraagstuk der Vlaamsche hoogeschool gewijd.

De tweede verzameling verscheen eerst in 1920, bij de *Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur*, te Amsterdam, onder den titel *Over Vlaamsche Volkskracht. — Vlaanderen's economische ontwikkeling*. Het boek vereenigde in 482 bladzijden de meeste studiën door Lodewijk de Raet gewijd aan Vlaanderen's economie van de Middeleeuwen af tot het begin der twintigste eeuw.

Zooals men ziet had de Raet zelf een uitgesproken voorkeur voor

den titel *Over Vlaamsche Volkskracht*, dien hij tot driemaal toe — ook voor zijn boek van 1906 — gebruikte. Wij hebben dan ook deze keuze uit zijn geschriften onder dien titel aan den lezer willen voorleggen.

Wat moest gekozen worden in deze omvangrijke reeks verhandelingen door Lodewijk de Raet nagelaten?

Een deel van de werken van Lodewijk de Raet bestaat uit *strijdschriften*. Dit is grootendeels het geval voor de studiën over de Vlaamsche hoogeschool. Een ander deel *verhaalt* de economische geschiedenis van Vlaanderen of *beschrijft* Vlaanderen's economischen toestand rond 1900.

Wij hebben in de Raet's verzamelde werken deze bladzijden gekozen die wij de meest typische achtten. Wij hebben ze gerangschikt in vijf afdeelingen die ieder onder een afzonderlijken titel een afzonderlijk uitzicht van de Raet's bedrijvigheid illustreeren.

Het viel ons dikwijls zwaar zooveel belangrijke bladzijden uit de economische geschiedenis van Vlaanderen, alsmede zooveel andere bladzijden van zuiver economisch-wetenschappelijken aard, op te offeren. Wij wilden echter de perken van dit reeds lijvige boek niet overschrijden en overwogen trouwens dat zij die de Raet's geschriften nader willen bestudeeren te allen tijde vorenvermelde samenvattende werken kunnen raadplegen, waar zij tevens de bibliographische gegevens, door de Raet zelf bezorgd, kunnen vinden.

Wij hopen van harte dat het huidige boek er zal toe bijdragen Lodewijk de Raet beter te doen begrijpen zoodat zijn, overigens in meer dan een opzicht treffend actueele wenken, ook de huidige generaties kunnen leiden en verrijken. Zoo wordt dan tevens nog eens bewaarheid wat Goethe in een *Gedenkrede* schreef :

„Als wij in staat zijn een groot man te waardeeren, dan dragen wij een vonk van zijn grootheid in ons om.“

MAX LAMBERTY.

EERSTE DEEL.

OVER VLAANDEREN'S ECONOMISCHE
ONTWIKKELING VAN DE MIDDELEEUWEN
TOT HET EINDE VAN DE XVIII^{DE} EEUW.

HET ALOUDE VLAANDEREN.

DE Romeinsche schrijvers Strabo en Plinius, en na hen Dio Cassius, schilderen Vlaanderen af als een onvruchtbaar en verlaten gewest, gehuld in nooit opklarende nevels, koude en nattigheid, zonder volkrijke steden en plaatsen, met hier en daar nederige hutten in heide en moerassig land verspreid, waar visscher, herder en landbouwer zich zeker over geen benijdenswaardig bestaan mogen verheugen.

Aan deze bewoners van het zonnige Zuiden, luisterende naar de verhalen van uitgediende centurionen en soldaten, moest inderdaad het land der moerenbewoners onherbergzaam en bar toeschijnen: uitgestrekte waterplassen of moeren, ondoordringbare wouden, woeste, met kreupelhout bedekte heidegronden, breede, moeilijk doorwaadbare stroomen en een rustelooze zee, die bij gewoon tij het land bespoelde tot voorbij het huidige Diksmuide, bij springtij of storm nog veel verder in het binnenland drong.

Nog eeuwen later strekt zich de inham van den IJzer uit tot bij Loo; in de IX^{de} eeuw draagt deze kreek den naam van „Isere Portus”, wat te kennen geeft dat reeds het omliggende land droog staat. Verder in het Oosten van Diksmuide dringt de zee landwaarts in en vormt vóór Oudenburg de breede kreek van Gistel, wellicht met den IJzer of het Zwin verbonden en in latere eeuwen vervangen door een waterloop, de Ieperlee, welke loom van Diksmuide naar Brugge vliet. Naar het Noorden toe, vond men de monding van het Zwin, zoo breed dat het Wulpen en Kadzand, toen nog eilanden, van het vasteland scheidde.

Buiten de kreken en wadden, reeds eng genoeg om ze over te steken, zooals de kronieken en levens van heiligen ons leeren, staat omtrent het jaar duizend schier gansch het land boven water. Een gedeelte van de streek is nog onbewoonbaar, doorsneden met moeren en plassen, waar 's winters krijschende noordervogels zich neerzetten; elders laten de schorren reeds toe, aanzienlijke kudden schapen te weiden. Doch de inwoners, aangetrokken door dezen vruchtbaren grond, ontstaan uit het slib der zee, poogden reeds

vroeg den terugkeer van de golven te voorkomen : de eerste dijken worden in de X^{de} eeuw vermeld, maar zij zijn waarschijnlijk veel ouder. Langsheen de kust is het strand reeds afgeteekend : de Panne, Tersterph, Wulpen bakenen de richting af. Het strand is reeds zooals nu, van het binnenland gescheiden, door een gordel van duinen : Duinkerken staat in 1067 vermeld in de groote Keure door Boudewijn van Rijsel aan Winnoksbergen geschonken. De abdij der Duinen wordt, in een woestijn van zand, in 1107 gebouwd.

Achter de duinen, wordt de streek snel bevolkt ; in de IX^{de} eeuw bestaan Steenkerke, Kaaskerke, Eggewaartskapelle, Pervijze in het Veurnambacht, Slijpe, Snaaskerke, Breedene, Klemskerke, Ter Doest, ten Oosten der Kreek van den IJzer. De namen der andere dorpen van de kust komen voor in de XII^{de}, enkele andere in de XIII^{de} eeuw.

Steeds nieuwe schorren worden ingedijkt en in polders en weiland herschapen ; edellieden en later rijke poorters, maar vooral de Benediktijnernonniken, leggen een ongemeene bedrijvigheid aan den dag. Alzoo heeft Sint-Pieters van Gent overal landerijen, te Oostburg, te Groede, te IJzendijke ; St-Baafs strekt zijn gezag uit over Wulpen en Kadzand. De Cistercienserkloosters, zooals dat van Duinen, volgen dit voorbeeld. Te allen kant wordt er land op de golven gewonnen, met een doorzettingskracht en snelheid die eerbied afdwingen. Aldus worden de zeekreken steeds nauwer. Op het einde der XIII^{de} eeuw verovert men nog gedurig land op de zee, en Gwijde van Dampierre, arm aan geld maar rijk aan kinderen, schenkt aan zijn zoon Jan van Namen, die nieuwe schorren, ontstaan rond de wadden en vóór de dijken, ten Noorden van Brugge.

Zoo werd het land, voet voor voet, op de golven gewonnen, en de woeste zee steeds achteruitgedrongen ; zoo ontstonden de breede en schoone dijken, die de lage landen van Vlaanderen tegen de overstromingen beschutten. Dit aanzienlijke veroveringswerk, dat zoo heerlijk de kunde der Vlaamsche landbouwers strijdend met de krachten der natuur doet uitkomen, was in het middeleeuwsch Europa zoo vermaard, dat Dante er in den XV^{den} zang der Hel van zijne „Divina Commedia” een zijner treffende beelden aan ontleent :

Quale i Fiammenghi tra Guizzante e Bruggia
Temendo 'l fiotto che in ver lor s'avventa,
Fanno lo schermo perchè il mar si fuggia...

(Gelijk de Vlamingen, tusschen Kadzand en Brugge, den vloed vreezend die op hen afkomt, zich een beschutting maken, waarvoor de zee wijkt...).

* * *

Naar binnen was Vlaanderen in den oertijd een woeste boschen heidestreek. Een Capitulaar van 877 spreekt van de Lisga en de Scheldeholt, die de oevers van Leie en Schelde bedekten, en ten tijde van St-Baafs (VII^{de} eeuw) bestond tusschen Gent en Torhout „een uitgestrekte woestenij met dicht opeen gegroeide boomen“. Waren, volgens de sage, de voorvaderen der eerste graven van Vlaanderen, niet de forestiers, keizerlijke ambtenaren met het boschbeheer belast?

Op den zandgrond van het twee tot drie uur breede duin dat van Nieuwpoort, door Vlaanderen, het land van Waas en over Antwerpen, door de Kempen loopt, bevond zich een uitgestrekte en verlaten heide gedurende eeuwen slechts bezocht door wilde dieren en struikroovers. Later wordt deze streek het „veld“ genoemd, dit wil zeggen braakland in tegenstelling met akker en kouter, de bebouwde landen. Het Bulscampveld en het Beverhoutsveld, tusschen Gent en Brugge, waren de laatste sporen ervan en bleven bestaan tot in het midden der XIV^{de} eeuw; het waren de armste en wildste streken van Vlaanderen. Van Torhout naar het Zuiden trof men de heide en bosschen van het niet minder vermaarde Vrijbusch aan.

Doch deze bosschen, hoe uitgestrekt ook, bedekten niet het gansche land, want de meeste kerspelen van de binnenstreek van Vlaanderen worden reeds vroeg vermeld. Het oorkondenboek van St. Pieter te Gent noemt van de VII^{de} tot de XI^{de} eeuw schier al de dorpen tusschen Leie en Schelde gelegen; in het testament van Keizer Lotharius (969), zijn tal van dorpen, ten Oosten van de Schelde en uit het land van Aalst, opgegeven.

In de streek die het meest beboscht bleef, in het Houtland, zijn

reeds vroeg dorpen gevestigd : Roksem verschijnt in 745, Aartrijke in 902, Aalter in 974. Op het einde der XI^{de} eeuw komen in het oorkondenboek der Abdij van Voormezele, al de dorpen der omstreken van Ieper voor. Eindelijk ziet men in de XII^{de} eeuw een onweerstaanbare ontginningsbeweging ; vijf en negentig op honderd der hedendaagsche dorpen bestaan in 1200 en rond hen verdwijnen stilaan bosschen en heide. Het land van Waas wordt te dien tijde blootgemaakt en het „Forestum Wasda“, waarvan Keizer Lotharius in zijn testament gewaagde, beperkt tot woestijnen die steeds inkrimpen en langzamerhand veranderen in vruchtbare akkers.

* * *

Zoo groeit allengs uit wadden en moeren, uit heide en bosschen, door den arbeid en de vlijt van zijn bewoners, een land dat weldra de best bebouwde en de meest bevolkte streek van West-Europa zal wezen.

In het midden en het Oosten van Vlaanderen hadden de Saliërs, behorende tot den Frankischen volksstam, hun nieuw „heim“, hun nieuwe „sala“ gebouwd.

Dit was insgelijks het geval in Brabant, waar de Waalsche bevolking, indien zij er ooit was, tot drie uren ten Zuiden van Brussel teruggedrongen werd. De taal der Franken, een der zuiverste tongvallen van de Germaansche talengroep, heeft veel gelijkenis met die van Hannover en die van het Noorden van Duitschland. De vergelijking der plaatsnamen duidt aan dat de inwoners van Brabant en die van het land van Waas tot denzelfden stam behoorden. Tal van plaatsen dragen er dezelfde namen : Grimbergen, Hamme, Bever of Beveren. Dit is ook het geval met het land tusschen 's Hertogenbosch en Kleef ; men vindt in beide streken tal van gelijk-luidende namen van dorpen, als Gaasdonk, Duffel, Liezel, Vorst, Elmpt, Wanroi, Bergen, Hoelaar, Weert, Lint, enz.

Schier al de namen van de Brabantsche dorpen komen van de XI^{de} en XII^{de} eeuw af reeds in de charterboeken der groote abdijen van Affligem, Ter Kameren, Diligem voor.

Langsheen de kust, komende van de zee, hadden zich de Saksers en de Friezen neergezet. In de taal, de zeden, het recht vindt men

de onwraakbare bewijzen van hun oorsprong. Zij zullen gansch de Middeleeuwen door zich onderscheiden van de bevolking van het binnenland. Het waren landbouwers, visschers, wevers of handelaars. Zij dragen in de geschiedenis een naam bekend genoeg: het zijn de Kerels. Zij leefden onder eigen wetten, als vrije boeren en kleine eigenaars, die, als het leenheerstelsel en de onderhoorigheid der minderen algemeen werd, zich niet tot lijfeigenen lieten onderjucken. Hun trots en overmoed was even groot als hun zucht naar een vrij en onafhankelijk bestaan. Van den strijd met de leenheeren is een weerklank tot ons gekomen in het Kerelslied, den zang van de ridders tegen de Kerels, die dezen als een scherpe oorlogskreet in de hooren zal geklonken hebben. Daarin heet het dat de Kerels zijn „van quader aert, si draghen enen langhen baert”. Met gelapte kleederen, schoenen en kousen loopen zij en eten „wonglen, wey ende caes”, de kost van een volk van vee-fokkers, maar de Kerel heeft dit alles in overvloed: „hi etes meer dan hys mach”. Hij is overigens niet van middelen ontbloot, want als hij ter kermisse gaat, drinkt hij wijn, soms te veel „stappans es hi versmoort”. Hij gaat er naartoe met een „stave” die, al is zij ook verroest, wel menigmaal zal dienst hebben gedaan tegen het harnas van zijn vijand, den ridder. Het zijn ook de Kerels die, in de XIV^{de} eeuw, onder leiding van Jan Peyt en Zannekin, den schrikkelijken maatschappelijken strijd doen losbranden, die het aan oproeren en wapeningen overrijke Vlaanderen, in de Middeleeuwen, gekend heeft: in het bloed alleen kon de opstand der kustbewoners op den Kasselberg (1328) gedempt worden.

De Franken, in het binnenland van Vlaanderen gevestigd, waren oorspronkelijk een volk van vrije boeren en eigenaars. Bij de verovering van het land kreeg het hoofd van elk gezin grond, dien hij met zijn kinderen en slaven bebouwde. Maar bij de Saliërs waren de hoeven gewoonlijk te midden der velden verspreid of in kleine groepen vereenigd. Rondom elke woning strekten zich de er toe behorende akkers en weilanden uit. Het huis zelf was omringd met een ingesloten hof, waarin kleine van elkaar afgezonderde gebouwen stonden die tot stal, graanschuur, bakoven dienden. Dit alles is in Vlaanderen tot den huidige dag zoo gebleven en thans nog is de Vlaamsche hofstede de trouwe afbeelding van de Saliësche hoeve uit de vijfde eeuw, met dit verschil dat steenen muren

en pannendaken de leemen wanden en strooien daken vervangen hebben.

Doch weldra werd deze toestand grondig veranderd. De groot-eigendom, met de verschillende leenverhoudingen die hij met zich bracht, ontstond met de leenheerschappij en wijzigde volkomen het zeer eenvoudige stelsel der oorspronkelijke nederzetting: het vol-groeien van reeds vroeger in kiem bestaande instellingen, de ontaarding van andere, de invallen der Noormannen, die door hun verwoestingen de ontlukende welvaart en beschaving dreigden te versmachten, hadden voor gevolg dat de vrije boeren tot lijfeigenen, laten of cijnsenaars vervielen, welke min of meer tot den grond behoorden en jegens hun wereldlijke of kerkelijke heeren, edellieden en kloosters of kerken, aan allerlei cijnzen, karweien en diensten onderworpen waren. Zoo verdween de kleine eigendom en trad het groote domein, met talrijke laten en hoorigen, in de plaats.

Door de Capitulaar „de villis” van Karel den Grooten is de in-richting van het groote domein ons in al zijn bijzonderheden be-kend.

Het grootste gedeelte van zijn bezittingen bestond uit groote hoven (curtes); hij wilde dat daar de woonplaatsen der veldwer-kers, alsook de stallen, schuren, hagen en grachten steeds goed onderhouden werden. De huizen der hoeven waren uit hout getim-merd en bestreken met klei; de woningen der dienstlieden, stallen en schuren waren daarnaast. De grootere hoeven (villae) bevatten akkers, weiden, bloemperken en een boomgaard. Men vindt in deze capitulaar een ware verhandeling over de landhuishouding, een nauwkeurige opgave van al de voortbrengselen in graange-wassen, groenten, huisdieren, enz., die er gewonnen werden. Reeds ten tijde van den grooten Keizer, had de ooftteelt hier een groote uitbreiding verkregen. Op zijn bevel werden in de villa's verschil-lende soorten van appelen, peren, pruimen, perziken, kersen aan-gekweekt, ook mispels, hazel- en walnoten. Men vond er alle soor-ten van werklieden; in de hoven afhangende van de kroon, leef-den, benevens de werklieden voor den landbouw, hoef- en goud-smeden, kleermakers, wagenmakers, draaiers, wagensmeden, brouwers van bier en mede, bakkers, zeepmakers, spinsters en wevers of weefsters. In het groote domein is de voortbrenging ge-

regeld op het rechtstreeks verbruik ; de landbouwprodukten worden daar verbruikt of verwerkt ; kleeding, alaam, meubelen worden door de handwerkslieden van het domein voortgebracht. Men verkoopt niets, men koopt niets : ruil en handel zijn om zoo te zeggen onbekend ; het is het tijdperk van de gesloten huishouding. Zulke groote domeinen, toebehoorende aan edellieden of kloosters, vormen dus een wereld op zichzelf. Gedurende eeuwen werd aan deze inrichting niets veranderd.

* * *

Snel en aanzienlijk steeg de bevolking, wier bestaan steunde op een verbeterden landbouw en een reeds bloeiende nijverheid. Deze dichte bevolking voelde zich aldra te nauw beperkt en de XII^{de} en XIII^{de} eeuw zijn dan ook tijdvakken van koortsige ontginning van bosschen en heiden en van snel bebouwen der drooggemaakte gronden langs de kust. Er was dus land te kort bij de nog geringe opbrengst van den landbouw en daarbij vernielden, in de laaglanden, de overstromingen van Schelde en Noordzee, ten gevolge der verzakkingen van den grond, in de XI^{de} en XIII^{de} eeuw, soms de met groote inspanning aangelegde dijken ; een springtij was voldoende om jarenlangen arbeid te vernietigen. Onze oude kroniekschrijvers zijn nooit uitverteld over de talrijke overstromingen die te dien tijde voorkomen. Bij springtij of storm werden huizen, hoeven, gansche dorpen, soms meerdere dorpen met menschen en vee door de zee overspoeld, dorpen waarvan ons soms alleen nog de naam als herinnering overblijft.

Is het aan deze rampen of aan het drukkend leenstelsel toe te schrijven dat alsdan een aanzienlijk aantal Vlaamsche boeren het land verlaten en naar het Westen en het Oosten uitwijken ? Ofwel waren het enkel de voordeelen aangeboden aan de toen reeds gunstig bekende Vlaamsche landbouwers, heideontginners of dijkbouwers, die deze landverhuizing verwekten ? Wat er ook van zij, een groote menigte Vlamingen namen dienst in het leger van Willem den Veroveraar en bleven, als de oorlog afgelopen was, in Engeland, alwaar een eeuw lang, talrijke scharen landslieden die evenals zij het vaderland verlaten hadden, hun getal gestadig kwamen versterken. Zoo lokten Willem de Rosse en Hendrik I Beauclerc, Willem's opvolgers, een groot aantal Vlamingen naar

hun land en namelijk naar de graafschappen York en Pembroke. Een eeuw later onderscheiden deze Vlamingen zich nog door taal en kleeding, van de Engelsche bewoners ; een weg dien zij aanlegden, draagt thans nog den naam van „Flemingsway“.

Maar vooral in het Oosten hebben de Vlamingen, als baambrekers der beschaving, een roemrijke rol vervuld : voor het ontginnen van heidestrecken, het dempen van moeren, het bezetten van op de heidensche volksstammen veroverde landen, werden zij geroepen naar het bisdom Bremen, naar Holstein, naar Meissen, naar Mecklenburg, naar andere streken van Duitschland, naar Hongarije, waar zij de inheemsche bewoners in de Vlaamsche landbouwkunst inwijdden en dorpen stichtten, in wier namen de herinnering aan de oorspronkelijke Vlaamsche bewoners nu nog voortleeft. Niets zou belangrijker zijn, indien de ruimte het toeliet, dan de lotgevallen te vertellen van deze kloeke Vlaamsche landverhuizers, die de beschaving en de economische ontwikkeling van hun geboortegrond in nog half woeste streken gingen overplanten en aldus voor het eerst den naam van Vlaming geëerd en bekend maakten.

Te midden van het toenmalig Europa, dat zich uitsluitend in de groote landgoederen met landbouw bezighield, vertoont Vlaanderen den buitengewonen karaktertrek van een betrekkelijk uitgebreiden handel, die steunt op een uitheemsche nijverheid.

Te allen tijde dienden de zoutweiden langs de kust tot de schapenteelt en van lieverlede begonnen de bewoners van de streek de wol, die zij ver boven hun eigen behoeften wonnen, te gebruiken voor het weven van laken dat zij ruilden of verkochten. Het land was door zijn aard tot de lakennijverheid voorbestemd. De Friesche lakens uit de eerste Middeleeuwen zijn onder een anderen naam niets anders dan de, onder het Romeinsche tijdvak, door Moerienen en Menapiërs vervaardigde stoffen. Doch zij werden nog hooger geschat dan deze. Gedurende heel het Karolinger tijdvak staaen zij bekend als een prachtstof, die, evenals later de Vlaamsche lakens, alleen dienden tot kleedij der grooten. Vervaardigd door bedreven wevers, die van vader tot zoon de weverij beoefenden, moesten zij inderdaad een veel hoogere waarde bezitten dan de grove weefsels in de groote landgoederen door lijfeigenen voortgebracht. Kortom, deze nijverheid was, met betrek-

king tot den arbeid der gesloten huishouding van het domein, een gespecialeerde nijverheid ; vandaar haar grootere waarde.

De Friesche lakens, die reeds in den tijd der Merovingers op de jaarmarkten van Sint Denijs verschenen, werden in de IX^{de} eeuw in gansch het Westen op prijs gesteld.

Als ligging bekleedde Vlaanderen een bevoorrechte plaats : van Zuid tot Noord werd het doorgeloopt door een breed, bevaarbaar stroom, de Schelde ; het genoot verder het onschatbaar voordeel bespoeld te worden door de zee. De kust, uitgesneden door de kreken van den IJzer en het Zwin, bood uitstekende havens aan, terwijl de Rijn en de Maas hun waters mengden met die der Schelde. Langs den Rijn, langs de Schelde, langs de Maas, werden de lakens tot in het hart van Europa verzonden. Ongetwijfeld maakten zij het grootste deel uit van den uitvoerhandel der Vlaamingen met Groot-Britannië en het Noorden.

De kuststreek, bakermat der Vlaamsche lakenweverij, kwam aldus, vóór de andere deelen van Vlaanderen, tot economischen bloei ; van daar zal de lakennijverheid zich in de steden vestigen zoodra deze ontstaan, en er de grondslag worden van hare stoffelijke welvaart.

Zoo was Vlaanderen door zijn ligging bestemd om in de middel-eeuwsche wereld het centrum van de nijverheid en den handel te worden. De naartijge bevolking wist deze natuurlijke voordeelen volkomen te benuttigen.

DE VLAAMSCH E LAKENNIJVERHEID.

... Indien men de waarde eener instelling moet meten naar de uitslagen, dan mag men gerust zeggen dat de nauwgezette arbeid, eerst door de gilde, later door het ambacht opgelegd, de Vlaamsche lakennijverheid tot een wonderbare volmaaktheid opvoerde. De vermaardheid der Vlaamsche lakens was even groot als die van de Italiaansche zijden stoffen. Op de jaarmarkten van Champagne en van Brie, in de vijf havens van Engeland, te Lubeck zoo- wel als te Koenigsberg, nergens vonden de gestrijpte en scharlaken stoffen van de Vlaamsche steden hun weerga : gansch Europa was voor deze soorten van laken afhankelijk van Vlaanderen.

Later wordt Brugge de uitvoerhaven van de Vlaamsche nijverheid : deze stad bekleedt alsdan een eenige positie, welke enkel te vergelijken is met die van Venetië en van Genua. Zij is de bemiddelares van den handel der volkeren van de Middellandsche Zee en die van de Noord- en Oostzeeën. De Portugeezen, Spanjaards, Italianen nemen te Brugge volle scheepsvrachten Vlaamsch laken en de Duitsche kooplieden van de Hanze schaffen er zich de stoffen aan waarmede zij Engeland, Noord-Duitschland en Rusland voorzien. Dit is zoo waar, dat, wanneer Fransch-Vlaanderen aan Frankrijk gehecht en aldus een geregeld verkeer met Brugge afgesneden wordt, de tot dan toe bloeiende lakennijverheid van Dowaaï en van Rijsel in weinig tijds vervalst en te niet gaat.

Toen Philips de Schoone, om den weerstand van Vlaanderen te breken, den invoer van Vlaamsch laken in zijn Rijk verbiedt, aarzelt hij niet, in strijd met zijn eigen verordening, de prachtige Vlaamsche weefsels te doen binnensmokkelen, die de koninklijke hofhouding niet kan missen. De Vlaamsche nijverheid stond dus zoo hoog, dat zij door den meest onverzoenlijken vijand van de Vlaamsche steden erkend en gehuldigd moest worden.

De Vlaamsche lakens waren zoo voortreffelijk dat zij uitgevoerd werden tot in de Morgenlanden, waar zij naast damast, brocaat, gouden en zilveren laken te koop gesteld werden. De schepen van Venetië, van Marseille en Barcelona brachten ze tot in Syrië: in 1322 treft men stukken „ preset vermeyl ” van Dowaaï aan, onder de geschenken die de koning van Aragon naar den sultan van Babylonië stuurt. De deugdelijkheid en de pracht van het Vlaamsche laken werd spreekwoordelijk: in een Fransch handschrift „ Fabliau de l'Apостоile ” geeft de „ trouvère ” een overzicht van de goede dingen die ter wereld te vinden zijn en noemt daaronder „ l'escarlát de Gand ”. De lakens van Ieper waren zoo beroemd dat de schepenen van Rijsel, alhoewel deze stad wullen stoffen voortbrengt, jaarlijks van daar het laken laten komen, waaruit hun ambtelijk gewaad gesneden wordt. In 1368, bestellen zij „ du drap d'araigne ”, in 1385 was het „ drap du grand let, mellé de graine, drap vermaulx, et du drap demi-graine ” en van jaar tot jaar werden deze bestellingen tot het einde der XV^{de} eeuw vernieuwd.

In den tijd van de rijke, veelkleurige en grillige kleedij, — men

denke aan de halfkleurige wambuizen en hosen, die in de XIV^{de} en XV^{de} eeuw overal in zwang zijn — moest natuurlijkerwijze de schoonheid, in wol en kleuren, van het Vlaamsche laken het winnen op de min of meer ruwe voortbrenging van steden waar de wolnijverheid niet zoo gespecialiseerd was als te Ieper, te Brugge of te Gent. De soorten van laken en de kleuren waren overtalrijk. Ziehier eenige namen van laken, die in de Rekeningen der stad Gent tusschen 1314 en 1400 voorkomen : bruin scaerlaken strijpten, finalen geminghde, breede geminghde, smale geminghde, geluwe geminghde, getraelleden laken, getraelleden laken met siden, rooden scaerlaken strijpten, smale geminghden dickedinne, moreiden lakene, strijpten persaer, ghescreve laken, strijpten laken mette reepe, dobbel syndaels, guldin lakene, enz., enz. De kleuren rood, zwart, „coolsaet blaeu, blaeu guldin, perkers blaeuw, rood geluw, blaeu geluw“, wisselen af in bonte reeks.

Later kregen de lakens ook benamingen volgens de stad waar men ze het eerst of in groote hoeveelheid voorbrengt. Iedere stad zorgde overigens nauwkeurig, dat niet alleen het laken op voortreffelijke wijze werd gemaakt, zooals in een volgend hoofdstuk uitgelegd wordt, maar ook om de herkomst ervan te verzekeren door het loodje of merk, evenals thans de groote wijngaardeniers van Bordelais en Champagne met hun beste wijnsoorten. Deze angstvallige zorg, vanwege onze Vlaamsche steden, om steeds den oorsprong van de lakens te verzekeren, levert wel het duidelijkste bewijs van den hoogen graad van ontwikkeling en de belangrijkheid van deze nijverheid : het merk bood een waarborg voor den koper, maar tevens een aanbeveling, een reclame voor de stad waar de kleurrijke, sierlijke en fijne stof werd gemaakt.

ARBEIDSREGELING EN ONDERSTAND.

... De maatschappelijke zijde van de voortbrenging, de regeling van den arbeid, is in keuren en verordeningen niet minder nauwkeurig bepaald dan de hooger beschreven technische zijde. De ambachtsman wordt niet aan de ijzeren wet der mededinging opgeofferd ; de rijk geworden handwerker zal geen gebruik maken van zijn overmacht om een economisch zwakker lid van het am-

bacht te verpletteren. De groote fabriek, de manufactuur met talrijke werklieden is uitgesloten en kan niet ontstaan. Er wordt gestreefd naar volkomen gelijkheid tusschen de meesters, opdat, zegt het privilege der lakengilde van Brussel, de armen zoowel als de rijken hun aandeel in de bestellingen zouden hebben.

Om dit lofwaardig doel te bereiken, zal men eerst en vooral verhinderen dat de goeode meester de ruwe stof in beslag neemt ; in zekere gevallen werd de grondstof door het ambacht in het groot aangekocht en onder de meesters verdeeld ; dit gebeurde met de wol, de kaarden voor de wevers, de vellen voor de bontwerkers. Ofwel was de aankoper van een hoeveelheid wol of leder verplicht een deel van zijn voorraad aan een anderen meester af te staan, als deze zulks krachtens de keure eichte. Wanneer te Brussel een vreemde koopman overzeesch leder kwam aanbieden, was de bode van het ambacht gelast al de schoenmakers der stad te gaan verwittigen.

De verdeeling der lakennijverheid in vele verschillende bedrijven, als wolwasschers, wevers, volders, ververs, scheerders, lakenvouders, is reeds een onoverkomelijke hinderpaal voor de concentratie van de voortbrengst in ééne hand. Zooals wij in het hoofdstuk aan de lakennijverheid besteed reeds zegden, was het den koopman van laken of van wol evenmin mogelijk, door de verordeningen van de gilde en van de halle, zich op te werken tot groot-kapitalistischen werkgever en ondernemer. Reeds in de groote verordening van Brugge uit 1284, is het verboden aan den drapenier-koopman een wever of een verver, aan den wever een verver in huis te hebben.

Door nog andere bepalingen is het ontstaan van groote werkhuizen onmogelijk gemaakt : de hoeveelheid te leveren waar, het aantal der te gebruiken werktuigen, het getal knapen en leerjongens wordt voor iederen meester vastgesteld. De weversbaas mag niet meer dan twee of drie getouwen in werking houden ; het getal knapen of werklieden-wevers is tot drie bepaald en, om alle bedrog te weren, moet de wever hun namen bij den deken van het ambacht opgeven. Geen volder mag meer dan drie wallen hebben om het laken te spoelen ; geen raamscheerder zal met meer dan acht ramen en half werken, meer dan twee stukken in een week scheren en met meer dan vier knapen arbeiden. Nochtans

liet de keure te Brugge den baas toe tegen de vrije marktdagen van Brugge, Ieper, Torhout, Rijsel en Meenen, met zooveel knapen te werken als hij dacht noodig te hebben, mits de verplichting deze acht dagen aan den arbeid te houden. De droogscheerder zal insgelijks niet meer dan drie knapen houden. Elke bokraanwerker (stoffenreeder en -bleeker) mocht niet meer dan twee kalamders in huis hebben.

De meesters zullen elkaar geen oneerlijke concurrentie aandoen, noch trachten de knapen van een anderen baas af te nemen. Bij de wagenmakers van Gent is het verboden een knaap te huren die bij een anderen meester werkt, eer veertien nachten verlopen zijn; tenzij de knaap kan bewijzen dat zijn meester hem niet kan bezig houden door gebrek aan werk.

Rustdagen en werkuren zijn in de keuren zorgvuldig voorzien. De dagelijksche arbeidsduur is korter of langer, volgens de jaargetijden. De regeling van den arbeidsduur voor al de leden van het ambacht, zoowel de meesters als de knapen en leerjongens, sluit aan bij het algemeen beginsel door het ambacht gehuldigd, dat is, de productie onder al de voortbrengers rechtmatig te verdeelen. Met de beperking van het getal knapen en leerjongens, de gelijke verdeeling van de grondstof, moest deze regeling bijdragen tot de nagestreefde economische gelijkheid tusschen al de leden van het ambacht.

Anderzijds bevorderde deze regeling van den arbeidsdag het welzijn en de rust van de stadsbewoners in het algemeen: na een zeker uur was alles stil; zij gold ook als een doeltreffende maatregel tegen de menigvuldige branden, die, door de gebrekkige kunstverlichting en het uitsluitend gebruik van hout om de huizen op te bouwen, in de Middeleeuwen de steden geregeld teisterden en welvarende steden of gansche volkswijken in enkele uren in asch legden. Het verbod om met licht te werken is dan ook in al de keuren geschreven.

Te Brussel was de arbeidsduur als volgt vastgesteld: van den Maandag na Drie Koningen tot 1 Februari, van 7 uur 's morgens tot 11 uur en van 12 $\frac{1}{2}$ tot 5 uur 's namiddags, dus 8 $\frac{1}{2}$ uur arbeid; van 1 tot 22 Februari, van 6 $\frac{1}{2}$ uur 's morgens tot 5 $\frac{1}{2}$ u. 's avonds; 3 $\frac{1}{2}$ uur, met een rustpooze van 1 $\frac{1}{2}$ u. 's middags. Zoo vermeederen de werkuren, naar gelang het vroeger of later licht is: in den

vollen Zomer is de werktijd van 5 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds vastgesteld.

... Het loon is door het arbeidsreglement of de keure voorzien ; het stelt een redelijke vergoeding vast, niet enkel voor den meester, maar ook voor den knaap ; soms voor den leerjongen. Het is een echt loontarief dat verschilt volgens de soort laken, van de schoone scharlaken of gestripte tot de gewone stoffen.

In de nijverheidsverordening van Brugge uit het jaar 1284, is het loon van de verschillende bedrijven der lakennijverheid reeds bepaald : „ Dit es die cuere van den vulres ende dit es hare loon : van elken Sint-Omaers saye 5 schellingen : van elken faudeit, 46 penningen ; ende van elken lakene dat boven 2 wullen gheminghet es, 8 $\frac{1}{2}$ s. ” en zoo gaat het voort voor de „ wulleblaeuwen lakene ”, de „ lange, of corte, wulleblaeuwen Brugschen strijpten lakene ”, de „ corten garenblaeuwen Brugschen strijpten lakene... ”.

En onmiddellijk op deze loonbepalingen volgt het voorschrift : „ Ware dat sake dat enich man min gawe dan sinen rechten loon, ende andren loon dan droghe peneghe, dan soude elc deken van sire (zijne) draperie dingen 5 warven 's jaers ”. De volder mag dus niet onder het loon werken en andere betaling dan in gangbare klinkende munt is verboden.

Het loon van den knaap wordt insgelijks in de keure opgegeven. Het is een gedeelte van het stukloon aan den meester toegekend. Gewoonlijk kreeg de meester een derde en kwamen twee derden aan den knaap toe, ofwel nog onderscheidenlijk twee en drie vijfden, of een verhouding die van deze niet veel verschilde.

Zoo voor de Brugsche volders : „ van eenen halven cuerlakene, dartiene vierendeel breed of daer onder, zal elc meester hebben 40 grooten, daer of (af) zullen de knapen hebben 32 grooten, enz. ” Deze verhouding wisselt af voor de verschillende weefsels, en volgens de ambachten. „ Det es den loon van den raemscheerers, wat meester ende cnapen sculdigh zijn te nemen van haren wercke : Eerst van eenen brugschen overlakene van vulres comende, zo zal men nemen 12 grooten, ende daarop zal de cnape rekenen 6 grooten... enz. ” Het loon van den knaap is in de keure der scheerders voor al de soorten de helft van dat van den meester. Een vonnis van de schepenbank van Gent ten jare 1358 verhoogt het

loon der knapen van de lakenververs, daar het loon dezer handwerkers door de „coopmans” verhoogd werd: de knapen zullen bekomen voor elk kort laken 12 penningen, waarvoor de meester 16 penningen ontvangt, en voor elk lang laken 22 penningen, waarvoor de baas 28 penningen betaald wordt.

Deze regeling vrijwaart den volders-, scheeders- of verversknaap tegen alle uitbuiting vanwege den meester. Zij laat ook niet toe dat deze zich verrijke ten koste zijner werklieden, waarvan overigens het getal in zijn werkhuis beperkt is.

Uit de cijfers door Van der Kindere in zijn schoon werk over de Eeuw der Artevelden medegedeeld, betreffende de prijzen van eetwaren en andere levensbehoefte, blijkt verder dat de koopkracht van deze loonen geenszins gering was. Na een zorgvuldige vergelijking van prijzen en loonen in de Middeleeuwen, besluit hij dan ook dat, behoudens enkele uitzonderingen, meesters en knapen met hun verdienste eerlijk door de wereld konden komen en het zelfs vrij goed hadden.

De enkele voorbeelden in de vorige bladzijden aangehaald en uit duizenden gekozen, leveren stellig het bewijs dat de arbeidsregeling der middeleeuwsche stad onze bewondering overwaard is. Zeker was de mensch niet beter in de XIV^{de} eeuw dan thans: geldzucht, nijd, hoogmoed, waar het kon bedrog, evenals luiheid en wangedrag, zullen dan ook hun beurt gehad hebben. Voorschriften kunnen het „eeuwig menschelijke” niet wegcijferen, enkel de driften intoomen, de misbruiken te keer gaan. Maar daarin was de middeleeuwsche maatschappij wonderwel geslaagd. Men mag zonder schroom beweren dat in het algemeen de goede verstandhouding, in de keure neergeschreven, onder de leden van het ambacht heerschte; de zekerheid van het bestaan en de gelijkheid tusschen de leden, de gemeenschapsgeest, dit alles moest machtig bijdragen om aan den middeleeuwschen ambachtsman de zekerheid, het levensgenot en de zielerust te verschaffen, die in latere tijden menig neringdoende en arbeider slechts als een ijdel ideaal voor den geest zal zweven.

... Eén gevoel bezielt door de tijden heen al de daden der neringen; het is het heerlijk gevoel van solidariteit: een voor allen, allen voor een, ziedaar de gulden leus en de leidende gedachte der middeleeuwsche ambachtslieden. In hun dagelijksch gedoe, in

hun feestvreugde zoowel als in hun armenverzorging, overal vindt men deze solidariteit terug : „ Armen sul die altijt bij u hebben, ende wes ghij den minsten in mijnen name doet, doedy mij “. Van de woorden van het Evangelie, door de schrijnwerkers en de kuipers van Brussel aan het hoofd van hun standregelen gesteld, was de ambachtsinrichting doordrongen. Zoo werd een deel der talrijke boeten, in de reglementen, keuren en resolutieboeken voorzien, aan de armen uitgedeeld. In al de ambachten bestond het gebruik een groote uitdeeling van brood en vleesch te doen, na de jaarlijksche mis ter eere van den patroon.

Te Gent, deelde de nering van de oude kleerkoopers jaarlijks 106 tarwebrooden van drie pond uit ; iedere arme kreeg er twee, met een stuk varkensvleesch indien de kas zulks toeliet. De uitdeeling geschiedde tegen het afgeven van een daartoe bestemden looden penning ; de penningen werden aan de uittreddende gezwoeren overhandigd, die er elk 12 mochten uitdeelen.

Zoodra de arbeiders in vaste neringen geordend waren, stichtten zij in elk ambacht een genootschap van onderlingen bijstand, de *armbus*, die zal voorzien in de behoeften van den armen ambachtsmakker. Eerst vrij, werd de broederschap later voor alle leden van het ambacht verplichtend, zoowel voor de rijke als voor de arme leden. Het „ weekgelt “ of wekelijksche storting moest door de schepensbank goedgekeurd worden ; het verschilde te Brussel van 2 tot 6 stuivers ; er viel verder voor den nieuw aanvaarden meester een inkomgeld te betalen, dat in gemelde stad van één tot 18 stuivers bedroeg. Niet alleen bekwam de ambachtsman een hulpgeld gedurende de ziekte, maar het arbeidsongeval werd insgelijks vergoed, evenals de oude of gebrekkelijke ambachtsmakker bij zijn nering onderstand vond : „ wesende onmechtigh heur broot te wynene het zij uut natuerliker ziekten, quetsuren, lempten, ghebreke van gesichte oft anderen merkeliken gebreken, hoe men die noemen mag “, luidt de keure van de Brusselsche wijntappers. De volders van Brussel besteden een bijzonder artikel aan de ongevallen : „ Item oft gebuerde dat yemant... bij avontueren gequetst, geslagen, gesteken of gescoten wordde... evenverre hij gheen ocsuyn (oorzaak) of zake daeroff en waere geweest dat hij... heffen sal alle weken de 12 placken “.

Voor werkloosheid door ziekte teweeggebracht, werd gewoon-

lijk per week het bedrag der jaarlijksche storting of de twee derden er van aan den handwerker toegestaan. Meestal de broederschappen kenden aan de aangesloten vrouw dezelfde rechten op onderstand toe als aan haar man.

Het middeleeuwsche ambacht had aldus, steunende op de broederlijke gevoelens die den grondslag van de arbeidsvereniging kenmerken, op praktische wijze opgelost, de drie groote vraagstukken — ziekte, arbeidsongeval en ouderdom — die nog steeds den geest onzer hedendaagsche werkersbevolking in spanning houden.

Het is trouwens een door alle geschiedschrijvers erkend feit dat de Vlaamsche wevers, die zich in de XIV^{de} en XV^{de} eeuw in Engeland vestigden, in dit land hun ambussen en andere instellingen van onderlingen bijstand invoerden : uit deze instellingen ontstonden de thans nog bloeiende „Friendly Societies”.

Met de opbrengst van de bijdragen en vrijwillige giften bouwden men woningen of godshuizen, waar de oude, gebrekkige of zieke ambachtsmakkers ontvangen en op kosten van het ambacht onderhouden of verpleegd werden. Zoo bestonden te Brugge, de godshuizen der timmerlieden uit twaalf woningen ; de leden betaalden wekelijks een stuiver voor het onderhoud. De kleermakers of schepers hadden aldaar godshuizen om acht arme huisgezinnen van het ambacht te huisvesten. Het ambacht der bakkers van Brugge ondersteunde insgelijks zijn armen en ouderlingen. Reeds in de XIII^{de} eeuw deed deze nering verscheidene godshuizen bouwen, die tot in 1749 door arme suppoosten van het ambacht bewoond werden.

DE MILITAIRE INRICHTING.

... In de Rekeningen van de stad Gent, die daar staan als een trouwe spiegel van het diplomatisch, krijgskundig en economisch bedrijf van de machtigste gemeente van Vlaanderen, kan men nagaan met hoeveel zorg de gemeentelegers werden ingericht en uitgerust.

Bij de lezing van de droge opsomming van ontvangsten en uitgaven, van dag tot dag opgeteekend, leeft men weldra die gebeurtenissen weer mede en wordt men overmeesterd door een gevoel

van ontzag voor de wilskracht, de voortvarendheid en grootheid van de schepenen en ambachtsdekens dezer geweldige stad die den naam van Vlaanderen tot een later nooit meer gekende hoogte opvoerden.

In deze boeken, die sedert 1314 zijn behouden gebleven, vindt men tal van bijzonderheden over de Gentsche krijgsmacht. Deze bereikte het toppunt van volmaaktheid onder Jacob van Artevelde : hij verdeelde de werkersbevolking in drie leden : de wevers of Groot-ambacht, uit 23 wijken samengesteld ; de volders, uit 18 wijken bestaande, en de andere ambachten, of kleine neringen, ten getale van 52. Iedere wijk of kwartier van de wevers en de volders, alsmede elk der kleine ambachten, had zijn eigen banier en zijn eigen aanvoerders : allen stonden onder het bevel van vijf hoofdmannen of kapiteins, een in elke groote parochie, door de schepenbank benoemd. De hoofdman van St. Jan voerde het opperbevel. De twee Artevelden en Frans Ackermans werden onder anderen meer, met deze waardigheid bekleed.

Ieder ambacht weet hoeveel manschappen het moet op de been brengen. Volgens de rekeningen der stad Gent, bedroeg, in 1339, de gewapende macht 4232 man ; maar dit was niet het gansche gemeenteleger : bij dit getal valt te voegen de bijzondere korpsen als de witte kaproenen, de gilden van St. Joris en St. Sebastiaan, de poorterij die in de ruitery diende en de lieden van de Kasselrij. In Augustus 1340 zendt Gent naar het leger van Edward III van Engeland, die Doornik belegert, 1800 wevers, 1200 volders en 2139 man van de kleine neringen ; in Augustus 1343, naar het leger dat vóór Bergen ligt, 1125 wevers, aangevoerd door 113 „conincstavelen“, 27 banierdraggers, en een evenredig getal volders en leden van de andere ambachten. Gewoonlijk deden deze manschappen van 15 tot 30 dagen dienst. In Augustus 1346, trekken de ambachten naar Bethune om den Koning van Engeland in zijn veldtocht tegen Frankrijk bij te staan, ten getale van 720 wevers, 120 leden van de ambachten die van de wevers afhangen, 756 man van de kleine neringen en 72 volders (deze zijn op 2 Mei van dit jaar, den „kwaden Maandag“, op de Vrijdagmarkt door de wevers verslagen en verdelgd en verder uit de stad verbannen geworden).

In den beginne werd de dienst van de ambachtslieden die aldus

voor weken en maanden arbeid en broodwinning verlieten, niet vergoed ; later echter, na de zegepraal der democratie, van het midden der XIV^{de} eeuw af, werd hun schadevergoeding of soldij toegestaan. In de rekeningen van Gent en van Brugge vindt men daarvoor aanzienlijke sommen aangeteekend.

Wil de oorlogskans dat de ambachtsman te velde sneuvelt, dan zorgt het ambacht in zekere mate voor weduwe en weezen. Zoo luidt het Reglement der tijkwevers van Gent uit het jaar 1350 : „ Item voert, waert soe dat enich man van den vorseiden ambachte ware hij meester of knape, kwam van live ter dootd, om 's heeren oorloghe van den lande, of metter stede van Ghendt, dies God verden moete, dat hare kindere van man hoofden waren vrij, midts der dootd van haren vadere, ghelijc dat de vadere gheweyst hadde “. De zoon van een ambachtsman in den oorlog omgekomen, werd dus dadelijk zonder eenige verdere verplichting meester of knaap in het ambacht, naar gelang zijn vader meester of knaap geweest was. Want iedereen is dienstplichtig, van 17 tot 60 jaar ; voegt men bij de burgers der stad, de hagepoorters en de lieden van de dorpen die den standaard van Gent volgen, dan wordt het eerst duidelijk dat soms op weinige uren, Gent een ontzaglijke legermacht kan op de been brengen. Nadert de vijand dan laat Roeland zijn geweldige stem hooren, de trompetters der stad geven het sein zoowel binnen als buiten de wallen ; de dekens en leden van de ambachten snellen met hun banieren naar den Kouter of naar de Vrijdagmarkt, terwijl de lastgevers van de schepenen het platteland doorloopen „ omme tvolck te gaderen ende capiteins te maken “.

Als het oproer smeult en plotseling losbrandt in de stad, grijpen de ambachtslieden even vlug naar de wapens, die zij in hun tocht naar de markt doen kletteren op de straatsteenen. Tijdens den strijd tusschen de patriciërs en de ambachten, evenals na de zege der neringen, tusschen de wevers en de volders, zijn de straten van het stoere Gent het tooneel van hevige gevechten, soms van ware veldslagen en meer dan eens wordt de grond der stede met het bloed van haar eigen kinderen doorweekt.

Wanneer het leger te velde is getrokken, berust op de achtergebleven leden der neringen de plicht de stad te bewaken. Op den bepaalden dag, moet ieder ambacht zijn aantal manschappen leve-

ren om den „auweet“, de nachtwacht waar te nemen, wallen en poorten te beveiligen. Elke poort heeft haar bijzondere wacht en een talrijke schaar doorkruist de straten, onderzoekt de wallen, de kleinere poorten, die op den buiten uitgeven. Niets boezemt meer eerbied in voor deze burgers der XIV^{de} eeuw dan de lezing der Rekeningen, waaruit men ziet dat alle mogelijke maatregelen voorzien waren om een aanval of een stormloop van den vijand af te weren of te verijdelen. Het naderen van het vijandig leger wordt van verre in het platteland aan de stedelijke bevolking, door het luiden van de dorpsklokken, aangekondigd.

Te Brugge was het stedelijk leger in sesdedeelen of zes wijken ingedeeld. Een oorkonde van 1294 verklaart dat elke inwoner wiens vermogen minder dan 300 ponden bedroeg, niet ten oorlog trok als poorter, maar als slaaf van het ambacht waartoe hij behoorde. In de veronderstelling dat te dien tijde Brugge 1000 inwoners bevatte die deze aanzienlijke som bezaten, en dus de ruitery uitmaakten, vormden de overige inwoners het voetvolk der ambachten, die wij in sommige gevallen, ten getale van 5 tot 6000 krijgslieden zien te velde trekken. Daarbij moet, evenals voor Gent, nog het voetvolk van de omliggende dorpen en smalle steden, die den standaard van Brugge volgen, gevoegd worden.

Het Brugsche leger dat deelneemt aan den slag van Groeninge, telde 7368 man. De ruitery, waarin de poortery en de adel dienden, telde slechts 243 krijgslieden...

Waren de belangen van de stad op het spel, dan kwamen de ambachten, ieder onder eigen banier en aanvoerders, bijeen op de markt en stonden weldra in het gelid, ieder ambacht op de aangewezen plaats.

... Welk schouwspel! De markt met haar achtergrond van schilderachtige vooruitspringende houten gevels, alle beheerscht door de donkere geweldige massa van de Halle; op het uitgestrekte plein, ieder ambacht met zijn eigen kleuren, zijn banier met eigen schild en de verscheidenheid van de veelkleurige middeleeuwsche kaproenen en wapenrokken, door tienduizend man gedragen, waarvan de gepolijste en geschuurde helmen, borst- en armstukken en piken, zwaarden en bijlen, in de zon schitteren...

Over de uitrusting der ambachtslieden op het einde der XIII^{de} eeuw of in het begin der XIV^{de} eeuw, geven de muurschilderingen

in het Godshuis van St. Jan en St. Pauwel (de Leugemeete), te Gent, een eenig en nauwkeurig beeld.

Op deze muurschilderingen, bijna geheel verdwenen, dragen de beenhouwers een geel en rood gestreepten wapenrok; voorop wordt hun roodkleurig banier gedragen. De vischverkoopers hebben wit en rood gestreepte kolders; hun banier verbeeldt een witten visch op rood veld. De bakkers dragen witte wapenrokken; hun banier is ingelijks rood met daarop de kenteekens van hun ambacht. De kolders van de brouwers zijn half wit en half rood. Het kleed van de wevers en van de scheerders is gelijk aan het vorige.

De ambachtslieden der XIII^{de} en XIV^{de} eeuw droegen dus echte uniformen; uit het hooger gezegde blijkt verder dat de kleuren der Gentsche neringen rood en wit waren; enkel de beenhouwers waren in geel-en-roode kleedij uitgedost. Meer dan waarschijnlijk had alzoo iedere stad hare kleuren of althans een verschillende kleurenschikking, om haar leger van dat der andere gemeenten te onderscheiden. Te Brugge waren de gebruikte kleuren geel, grijs, blauw, wit, zwart en wit met een rood kruis. Wij weten stellig dat het leger van deze stad reeds in 1288 zijn uniformen had, althans voor wat de wapenrokken (wapen frocken) aangaat; in een rekening van het jaar 1300, vindt men vermeld: „de soudeniers met den gheluwen frocken — witten frocken — blauwen frocken — grise frocken — zwarte frocken”. Te Ieper, schijnt men in 't algemeen de groene kleur aangenomen te hebben.

In tijd van oorlog kleepte de gemeente de ambachtslieden die onder haren standaard uittrokken; de hoofdmannen en dekens werden volkomen uitgerust. Deze uitgaven beliepen tot aanzienlijke sommen en meer dan eens verkeerde de gemeente, door de herhaalde veldtochten of door een nijverheids crisis, in geldnood en was zij niet in staat haar leger uit te rusten; later werd dan aan de ambachten het gelijk bedrag in geld als vergoeding gestort, zooals blijkt uit de rekeningen van Gent. Gewoonlijk echter verschaft de stad het laken aan de ambachten. Te Gent werden, in Mei-Augustus 1345, aan de wevers 102 stukken blauw en rood gestreept laken uitgedeeld; in 1346, verschaft de gemeente „frocken” aan 4.296 wevers en leden van de acht ambachten die te dien tijde van de weverie afhingen „scerres, vouders, huutslagers, strickers,

ghereeders, tikewevers, linenwevers, tapytwevers", die het vorige jaar er geen ontvangen hadden. Voor den tocht naar Bethune, in Augustus 1346, deelt de stad 281 stukken wit en gestriipt laken uit aan de ambachten alsmede aan de handboogschutters, voor het vervaardigen van „frocken". Meer dan eens, zien wij de ambachten kenteekens aan hun kleeren hechten. In 1366, vergoedt de stad Gent, het ambacht der wevers voor de kleeren die zij niet in tijds heeft kunnen leveren en waarop een klauw afgebeeld was. „Item, betaelt aen de goedelieden van de weverien, van achterstellen van frocken mette clauwe...". Dit toont dus verder dat de partij der Klauwaerts te dien tijde in de stede de bovenhand had.

Wat de bewapening betreft, die moest door elken ambachtsman zelf aangeschaft worden. Zooals op de muurschilderingen van de Leugemeete duidelijk te zien is, bestond zij uit een ijzeren helm, een maliekolder, een zwaard ter zijde; vele ambachtslieden hebben handschoenen uit wit leder; de ellebogen zijn door een rondas, een soort van klein schild, beschut. De hoofdmannen en de banierdraggers hebben een helm met vizier, die hoofd, gezicht en hals bedekt. Als wapens gebruiken de ambachtslieden handbogen, kruisbogen of pieken, wellicht de vermaarde goedendags. Klaroenblazers en banierdraggers stappen vóór het ambacht of bevinden zich in het midden der afdeeling.

Het heldenwerk dier scharen van eenvoudige ambachtslieden behoort tot de staatkundige geschiedenis. Wat zij verricht hebben van af de regeering van Gwijde van Dampierre (1280) tot den vrede van Gaver (1453) is overbekend: Groeninge, Kassel, Beverhoutsveld, Roozebeke, Gaver, zijn als zoovele bloedige getuigen van den moed en den opofferingsgeest der ambachtslieden die zoo gemakkelijk getouw, raam, schaar of verkuijper verlieten om naar piek en goedendag te grijpen, als hun vrijheid of de voorrechten van hun stad bedreigd waren. Cornelis Sneyssens, de heldhaftige standaarddrager van Gent in den slag van Gaver, blijft als de verpersoonlijking van deze plichtbewuste wevers, scheerders, volders, bakkers of beenhouwers, die Vlaanderen economisch machtig en staatkundig groot maakten.

Sneyssens en zijn dappere makkers van Brugge, van Ieper, van Veurne, van Oudenaarde zijn niet vergeefs gesneuveld, want zooals Emmanuel Hiel zong:

„Zij liggen lang begraven, maar zijn voor ons niet dood.“

Hun nagedachtenis leeft in eere voort. Zij hebben den Vlamingen een grooteren schat nagelaten, dan al de weelde in nijverheid en nering gewrocht : een voorbeeld voor het nageslacht. Zij leerden hoe een klein, maar dapper volk kan weerstaan aan overmachtige vijanden, wanneer het have en bloed veil heeft voor zelfbeschikingsrecht en vrijheid.

DE ONDERGANG DER LAKENNIJVERHEID.

Wat noch de graven van Vlaanderen, met de hulp van hun suze-
rein den koning van Frankrijk, noch de hertogen van Bourgondië
vermocht hadden, zal een kentering der nijverheidskansen in vijftig
jaar voltrekken : het verval der lakenweverij zal den economischen
ondergang van het woelige Ieper, het trotsche Gent en het rijke
Brugge, brandpunten van vrijheid en onafhankelijkheid, zekerder
bewerken dan de legers van graven en koningen. Ieper wordt
het eerst getroffen, zoodat deze stad in de tweede helft der XV^{de}
eeuw nog enkel de schaduw van haar vroegeren luister behoudt ;
dan volgt Brugge, dat blijft schitteren tot het einde dier eeuw ; Gent
weerstaat het langst en zal in 1539 nog de kracht vinden om tegen
haar machtigen zoon, Keizer Karel, alsdan een wereldheerscher,
hare aloude vrijheden en voorrechten te verdedigen. Van het einde
der XV^{de} eeuw af, stellen wij een ware *verschuiving van het econo-
misch zwaartepunt* van de Vlaamsche naar de Brabantsche steden
vast : naar Brussel, Leuven, Mechelen en vooral Antwerpen. De
Scheldestad neemt de erfenis van Brugge over en is gedurende on-
geveer vijftig jaar de eerste stad van de Nederlanden, en een der
eerste, zoo niet de eerste, van de wereld.

Twee oorzaken bewerken het verval der Vlaamsche stedelijke
lakennijverheid : de mededinging van het platteland en die van de
Engelsche lakens. Onder de regeering van Lodewijk van Male be-
gint de Engelsche concurrentie zich te doen voelen. De pogingen
van Edward III om de lakenweverij in Engeland in te voeren, waren
zeer begunstigd geworden door de burgeroorlogen in het graaf-
schap, die een menigte ambachtslieden, nu eens wevers, dan eens
volders, als ballingen of vrijwillige uitwijkelingen naar Engeland

deden oversteken. De Vlaamsche steden konden deze uitwijking niet tegenwerken, daar zij met den koning van dit land in goede verstandhouding moesten blijven. Sedert 1331, jaar waarin aan den Vlaamschen wever Jan Kemp zijn patent in Engeland toegestaan werd, hadden zich een groot aantal lakenwevers metterwoon gevestigd in de graafschappen Norfolk en Suffolk. De door hen vervaardigde lakens waren weldra het voorwerp van een uitvoerhandel, die meer en meer aan belang toenam. In de tweede helft der XIV^{de} eeuw, was hij reeds aanzienlijk genoeg om Vlaanderen naar maatregelen van bescherming te doen uitzien. Aan vreemde kooplieden werd verboden Engelsche lakens in te voeren, en, zoo het den Oosterlingen van de Hanze geoorloofd werd het Zwin met zulke lakens binnen te varen, dan gebeurde dit slechts op voorwaarde de vreemde lakens niet in Vlaanderen te koop te stellen. Deze eerste beschermingsmiddelen bereikten den beoogden uitslag en werkten met goed gevolg tot op het einde der eeuw.

Anderzijds beijverde zich Lodewijk van Male, niettegenstaande het verzet van de groote steden, de lakenweverij in een aantal dorpen aan te moedigen. Inderdaad, men ziet hem dat handwerk invoeren of beschermen in tal van gemeenten, buiten het rechtsgebied der groote steden gelegen en waarop deze dus het scherp toezicht, vroeger beschreven, niet kunnen uitoefenen, zooals Boesbeke, Kassel, Komen, Deinze, Eekloo, Lembeke, Harelbeke, Gistel, Hond-schoote, Hulst, Langemark, Meesen, Tielt, Wervik en Nieuwkerke. Door het bevorderen der landelijke weverij kreeg de graaf niet alleen de boeren op zijn hand, doch ook den adel, die rechtstreeks baat vond bij den welstand der dorpsbewoners ; bovendien kortwiekte hij de heerschappij van de drie steden over 't platteland en vulde tevens zijn schatkist, want de landelijke weverij was onderworpen aan belastingen, terwijl de stedelijke nijverheid daarvan vrijgesteld was.

De Engelsche zoowel als de plattelandsche lakenweverij hadden elk een voorsprong in de mededinging met de Vlaamsche steden : de eerste was gevestigd in het land van de grondstof, de Engelsche wol, gedurende eeuwen schier alleen in Vlaanderen verwerkt ; de tweede bracht goedkoopert voort, dank zij de bescheiden eischen van de landelijke weverij. Het toenemen van het overzeesch verkeer in de XIV^{de} eeuw werkte tevens de Engelsche weverij in de

hand. De Hanzeschepen, welke de havens van Groot-Britannië aandeden, namen van daar wollen stoffen mede en brachten die hoe langer hoe meer in den Noordschen uitvoerhandel, tot dan toe schier alleen met Vlaamsche en Brabantsche lakens voorzien. De veranderingen in het begin van het Bourgondisch tijdvak in den wolhandel gebracht, hadden harerzijds de noodlottigste gevolgen. Heel de XIV^{de} eeuw door was Brugge, vervolgens Kales, de voornaamste markt van de Engelsche wol: daar kwamen de vreemdelingen, en voornamelijk de Italianen, de kostbare grondstof aankopen. Doch de voorspoed der Engelsche weverij deed den prijs van de wol geweldig stijgen. In het begin der XV^{de} eeuw, klagen de Vlaamsche wolhandelaars over de hindernissen die zij ontmoeten op den stapel van Kales, waar zij tot hertoe een overwegenden invloed uitoefenden. Rond 1450, was de Engelsche wol zoo schaarsch geworden, dat men ze nog enkel in de groote steden voor de fijnere stoffen verwerkte; men is gedwongen tot groot na-deel van de nijverheid, ze meer en meer door de zuivere Spaansche wol te vervangen.

Dit veroorzaakte het niet te verhelpen verval van de Vlaamsche lakennijverheid. Ieper strijdt tevergeefs tegen het noodlot. In 1462 is de ondergang een voltrokken feit: de stad moet de Engelsche wol duurder betalen dan de Engelsche lakens kosten en kan het dus niet langer volhouden. De ambachtslieden die voor hongerlooën arbeiden, verlaten het land; de onbewoonde huizen geraaken in verval; de bevolking neemt gedurig af. In 1545 is de lakenweverij te Ieper sedert het laatste „transport“ van Vlaanderen (1517) zoo zeer achteruitgegaan en verminderd dat daar waar vroeger nog 600 getouwen werkten, er toen maar een honderdtal meer bezet zijn. Te Gent, zijn er in 1543 nog 25 getouwen in beweging; in 1544 zijn de Brugsche wevers zoo arm, dat zij het zilverwerk van het ambacht verkoopen om de werklieden te betalen die hun huis en hun kapel herstellen. Hetzelfde doet zich in Brabant voor: in 1537, vindt men te Brussel geen blauwververs meer.

Zoo Brugge, Gent en Brussel niet onmiddellijk getroffen werden als Ieper, dan is dit enkel doordat deze steden andere bronnen van volkswelvaart hadden. Brugge heeft tot op het einde der XV^{de} eeuw zijn zeeverkeer en zijn bankiers, Gent zijn graanstapel;

Brussel legt zich toe op het voortbrengen van weeldevoorwerpen, voornamelijk prachttafelen.

Toch liet men de oude nijverheid niet zonder verweer verdwijnen. Op het verzoek der steden, deden de hertogen krachtadig hun plicht. In 1436, 1446, 1448 en 1464, verbood Philips de Goede, den invoer van Engelsche lakens en garens. Maar het aantal van die besluiten bewijst reeds dat het verbod den gewenschten uitslag niet opleverde. Tot op het einde der XVI^{de} eeuw en zelfs nog later, zetten zijn opvolgers deze politiek voort : doch niets kan de lakenweverij der groote steden opbeuren of voor verder verval behoeven.

Het ambachtswezen, dat vroeger de stedelijke nijverheid deed bloeien en ontegensprekelijk de economische grootheid van Vlaanderen bevestigd had, was nu eerder een oorzaak van minderheid. De ambachtsman kende voorspoed zoolang hij de mooie fijne lakens voortbracht, waarvan hij het geheim bezat. Doch wanneer de goedkoopere lakens van gelijke hoedanigheid zijn monopolie komen betwisten, verliest hij met jammerlijke snelheid het door hem veroverd gebied : door zijn werkwijze, zijn verordeningen, kan hij wel degelijk maar niet goedkoop voortbrengen. De „moreyden“, de „strijpte lakenen“, de „dickedinnen“, voorzien van het stedelijk merk, moeten wijken voor de goedkoopere lichte stoffen uit Engeland en uit het platteland en de Vlaamsche dorpen. Tevergeefs vernieuwen de stedelijke ambachten hun verordeningen en stellen zij nog scherper toezicht in over de vervaardigde waren ; niets hielp, omdat de oorzaak van het verval elders lag.

Zoo verliezen Gent, Brugge, Ieper het eigenaardig uitzicht dat deze steden in de XIII^{de} en XIV^{de} eeuw door haar bedrijf vertoonden. De duizenden wevers, die er een zoo hevige maatschappelijke en staatkundige beweging verwekten en haar geschiedenis een zoo woelig en heldhaftig karakter bijzetten, zijn nu geslonken tot een honderdtal die armoedig leven van het maken van gemeene stoffen voor de armste standen der maatschappij.

Indien aldus de stedelijke lakenweverij, de eenige grootnijverheid der Middeleeuwen, zieltoogt, toch houden de getouwen niet op in Vlaanderen te snorren ; maar het is nu op den buiten en in de „smalle steden“. Op den buiten, was het weversbedrijf door geen

banden van leerlingschap of werkwijze gekneld : elkeen die schietspoel kan hanteeren of den ketting spannen, vindt er arbeid en brood. Reeds in 1425, als de wevers van Ieper werkloos loopen, zijn de getouwen in de omliggende dorpen en kleine steden Waasten, Kassel, Belle, Poperinge, Komen, Toerkonje zoo dapper aan den gang, dat men vreemdelingen ontbieden moet om den veldarbeid te verrichten, daar al de landbouwers nu wevers geworden zijn. In de XVI^{de} eeuw, neemt aldoor de weverij nog toe, vooral te Hondskoote, te Belle, te Armentiers. Vives, de hervormer van het armenwezen, zegt ons in 1526, dat de lakenwevers van Armentiers klagen over het gebrek aan arbeidskracht. Volgens Guicciardini brengt men jaarlijks in deze stad 25.000 stukken voort.

Van het begin der XVI^{de} eeuw af, werken de lakenwevers voor de internationale markt van Antwerpen. Van daar krijgen zij de bestellingen, die voor een zelfden koopman uit honderden, ja duizenden stukken bestaan. De Antwerpsche handel, die dezelfde plaats tegenover deze nieuwe lakenweverij inneemt, als vroeger Brugge ten opzichte der nijverheid van Gent en Ieper, deelt zijn breed kapitalistisch karakter aan de wolnijverheid mede.

Doch deze nijverheid bracht nu gansch andere stoffen voort dan de weverij van voorheen. Deze vond, in de Middeleeuwen, haar buitengewone levenskracht in het vervaardigen van prachtlakens. De plattelandsche weverij had zich toegelegd op mindere soorten, gemaakt uit Spaansche wol, vooral wanneer de Engelsche wol zoo schaarsch en duur werd. De staatkundige vereeniging met Spanje, die onder Philips den Schoone aanvangt, bevorderde den reeds aanzienlijken invoer van wol uit dit land. In 1494, wordt de stapel der Spaansche wol te Brugge gevestigd. Dertig jaar later, in 1533, worden jaarlijks 30.000 balen Spaansche wol in de Nederlanden ingevoerd, de zeer belangrijke hoeveelheden die langs Antwerpen aankomen niet inbegrepen. Rond 1566, schat Guicciardini de waarde dier wol op 625.000 kronen.

De Spaansche wol is niet zoo zacht als de Engelsche en kan dus niet met deze voor de fijne lakens wedijveren, maar zij is uiterst geschikt voor het maken van lichte stoffen, als „sergen ende ostanden“, en eens dat zij in voldoende hoeveelheid in Vlaanderen wordt aangevoerd, wijdt de weverij der kleinere steden en dorpen zich uitsluitend aan dit soort weefsels. Voortaan zou zij met gelijke

wapens tegen Engeland kunnen strijden, vermits zij nu een ruwe stof bezat die de Engelschen haar niet kunnen ontnemen.

Konden de stedelijke wevers hun fijne en dure lakens niet meer aan den man brengen, zoo worden de sergen, ostaden en kersaaien van Hondskoote en Winnoksbergen, de lichte lakens van Armentiers, van den aanvang der XVI^{de} eeuw af, onder de eerste uitvoerartikelen van de Nederlanden gerekend. De wonderlijke vlucht der „nieuwe draperie“ wekte natuurlijk de aandacht der steden: sedert het midden der XVI^{de} eeuw tracht men aldaar het bewerken van de Spaansche wol in te voeren. Dit gebeurt te Brugge in 1533, en vooral in 1558, te Kortrijk in 1533. Te Ieper wordt, in 1545, schier uitsluitend Spaansche wol verbruikt. Meer nog, Brugge en Ieper roepen lakenwevers van Armentiers, Belle en Rijsel binnen hun muren om er de saaiweverij in te voeren. Doch al deze pogingen leden schipbreuk: de vroegere welvaart kwam niet terug, vooral daar nu Brugge de handelsheerschappij aan Antwerpen moest afstaan.

Brugge had, onder Philips den Goede en zijn opvolger, het top punt van weelde en pracht bereikt. Maar ook deze roem zou nu snel vergaan. De langdurige geschillen met Maximiliaan, die de Scheldestad bevoordeelden, de verouderde verordeningen en handelsgebruiken die Brugge tegenover de vreemde kooplieden wilde staande houden, het verval der Vlaamsche lakennijverheid, ziedaar enkele oorzaken die bijdroegen om het handelsverkeer van deze stad te verwijderen. Maar de natuur zelve scheen den val der schoone stad te willen bespoedigen. In de XIII^{de} eeuw is het Zwin een breede golf. Maar de verzanding vordert snel: de binnenwateren, eenige kleine waterlopen die van de hoogten van Wijnendaele naar de zee stroomden, waren niet voldoende om de kreek vrij te houden. Zoolang de hooge tijen zich ongehinderd over de schorren konden uitstorten, behield het Zwin de breedte van een zee-arm, maar het drukke scheepsverkeer vergde de indijking der oevers; daardoor verminderde de zeevloed en meteen zetten zich zand en slijk tegen de dijken neer. Wellicht heeft verder de indijkingskoorts van de XIII^{de} eeuw de verzanding nog verhaast. Eerst verdwijnt de zee tusschen Brugge en Damme: in de XI^{de} eeuw golft zij tot Brugge; in de XIII^{de} eeuw is dit het geval niet meer, want alsdan wordt van deze stad naar Damme de Varssche vaart gegraven, als voort-

zetting van de Reye, die Brugge bespoelt. Damme dient voortaan als haven van de stad.

In de tweehonderd jaar die volgen vermindert het Zwin tusschen Damme en Sluis. Rond 1204, toont ons Willem Brito een breeden inham die voor Damme een uitgestrekte reede vormt. Het is het bloeitijdperk van Maerlant's vaderstad. Maar weldra ontstaan tot Sluis zandplaten en schorren. De Bruggelingen zien het gevaar in en beginnen in de XIV^{de} eeuw den driehonderdjarigen strijd om het Zwin bevaarbaar te houden. Men graaft beken rond de stad, tot Ursel, Bellem en Hansbeke om door een snelle doorstrooming van water in het Zwin de afvoering van zand en slijk te bewerken. Men denkt er in 1330 reeds aan, een afleiding van de Leie te graven ; in 1378, gaat men aan het werk; men is reeds tot Aalter gevorderd, als de Witte Kaproenen van Yvens, uit Gent, vreezend voor eigen welvaart, de Brugsche aardwerkers overvallen en verdrijven en aldus het werk verijdelen dat Brugge wellicht nog kon redden. Aan de geul wordt er anderzijds niet minder dapper gearbeid : men baggert, men verbiedt nieuwe indijkingen, men graaft een nieuwe bedding voor de Ieperlee, men verbreedt al de beken die naar Damme afloopen. Na 1395 hebben de inwoners van Brugge geen rust meer: geen jaar gaat er voorbij zonder dat er gepeild en onderzocht wordt, de dijken versterkt, de geul verbreed en afgebakend. Reeds tweemaal verdiept, wordt de vaart naar Damme in 1402 verlaten en oostwaarts een nieuwe gegraven, waarvoor men het water tot van Heist afleidt : geen druppel water loopt nog verloren.

Niets helpt : het Zwin verslijkt met onrustbarende snelheid. Reeds in 1350, varen de groote Spaansche karveelen niet verder meer dan Sluis. In 1403, klagen de Oosterlingen op hun beurt dat de vaart op het Zwin voor hun schepen veel gevaren oplevert. Onder Philips den Goede, erft Sluis de welvaart van Damme, maar voor korten duur, want daar ook werkt de verzanding snel. Gedurende de beroerten onder Maximiliaan worden de onontbeerlijke baggerwerken gestaakt en het gevolg blijft niet uit : groote schepen loopen te Sluis niet meer binnen ; zij stoppen thans te Arnemuiden, vanwaar hun vracht bij middel van lichters verscheept wordt. De kleine steden aan het Zwin verliezen hun bevolking. In 1531, zijn al de huizen te Sluis bouwvallig. De Portugeezen, waarvan de zware schepen, gebouwd voor het bevaren der zuidelijke zeeën, een te groote

tonnenmaat hebben om zich in de verzande vaargeulen van het Zwin nog te wagen, vestigen zich voorgoed te Antwerpen, de Italianen volgen hun voorbeeld in 1516. De Oosterlingen, de eeuwenoude, trouwe bezoekers van Brugge, verlaten de rampzalige stad in 1544.

Maar Brugge geeft den strijd niet op: er is iets tragisch en grootsch in dit verweer van de Vlaamsche stad tegen het onverbiddelijk noodlot. Men zoekt nu een weg naar Oostende, een anderen naar den Braakman. In 1515, is de Brugsche vaart die de stad met den Braakman moet verbinden voltooid, maar de Braakman zelf verslijkt met vreeselijke snelheid en de overstromingen, het verwaarloozen van de dijken gedurende de beroerten van de XVI^{de} eeuw, maken alle pogingen vergeefs. En terzelfder tijd geraken de vaarten, die de stad met het binnenland verbinden, ontoegankelijk. Dat is, in 1540, het geval voor de Ieperlee en voor de Lieve, waarin nog slechts eenige schuitjes met moeite vooruit kunnen. Drie jaar later bereikte de uitvoer van Antwerpen 4.990.255 pond grooten, die van Brugge 30.726 pond. De toestand wordt hoe langer hoe erger. In 1595, is het Sas te Sluis ingestort, de gemeenschap met de zee afgebroken. Van den vroegeren voorspoed blijft der stede niets over dan haar sieraad van heerlijke paleizen.

VLAANDEREN EN BRABANT IN DE XVI^{de} EEUW

Hoe zwaar ook de lakencrisis de steden trof, zij kon Vlaanderen en Brabant niet ten onder brengen. De veerkracht en de ondernemingsgeest waren er te sterk: naarmate de wolweverij vervalst, legt de Vlaamsche bevolking zich toe op andere nijverheidstakken, die weliswaar nooit den luister der eerste bereiken, maar in de XVI^{de} eeuw krachtig bijdragen om de vanouds zoo nijvere bewoners van Vlaanderen welvarend te houden en zelfs nogmaals aan haar naam wereldvermaardheid te schenken: het zijn de tapijtweverij, de linnenweverij en het vervaardigen van kantwerk. In deze nieuwe bedrijven, legden de Vlamingen niet enkel hun gewetensvolle volharding maar ook hun spreekwoordelijken smaak en kunstzin aan den dag.

In de laatste tijden der Middeleeuwen bloeide de kunstpapijtwe-

verij vooral in Arras, in de tweede helft der vijftiende eeuw verhuisde deze vandaar en vestigde zich in verschillende steden van Vlaanderen en Brabant; vooral te Brussel, waar de prachtstukken dier kunstnijverheid ontstonden, en waar het tapijtweven bleef bloeien tot in de VXIII^{de} eeuw.

Reeds vroeg zorgden de tapijtwevers er voor zich tot afzonderlijke ambachten in te richten. De keure van de „lechwerkers“ van Oudenaarde werd in 1441 verleend; die van Aalst dagteekent van het jaar 1496. Brussel was reeds vóór het einde dezer eeuw door zijne tapijtweverijen bekend en in den aanvang der XVI^{de} eeuw werd de nieuwe nijverheid ook te Leuven en te Gent ingevoerd.

In het begin der XVI^{de} eeuw trof men daar 103 meesterwevers en 1500 werklieden aan. De „Akten der Apostelen“ door Rafaël geschilderd voor Paus Leo X en ontelbare wandbekledingen voor vorsten en keizers van alle landen werden daar uitgevoerd.

Ook op den buiten vond de tapijtweverij talrijke beoefenaars, maar de steden behielden het monopolie van de fijnere soorten, van de kunsttapijten die nu nog in musea en paleizen de bewondering van elken kunstminnaar afdwingen. Zoo vinden, in 1539, rond Oudenaarde, 12 tot 14.000 mannen, vrouwen en kinderen in de ker spelen van Edelare, Nukerke, Etichove, Volkegem, Kerksken en andere nog, in de tapijtnijverheid een behoorlijk bestaan.

Vanouds werd in het land linnen geweven; doch heel de Middeleeuwen door bleef deze weverij een huiselijke nijverheid. Gedurende de wintermaanden maakten de boeren, voor hun eigen gebruik, ruw en grof lijnwaad; fijn linnen kwam uit den vreemde. Doch deze toestand begon in den loop der XV^{de} eeuw te veranderen. Wolwevers, die door het verval der lakennijverheid hun bestaansmiddelen verloren hadden, legden zich in de steden toe op het linnenweven. Te Brussel, waren zij in 1475 talrijk genoeg om de oprichting van een bijzonder ambacht te vragen. Maar in de steden kwam de linnenweverij nooit tot groot aanzien. Met wantrouwen door de wolwevers bejegend, kon zij er nooit goed gedijen en bleef zij bij uitnemendheid de nijverheid van het platteland. Zij was niettemin in de XVI^{de} eeuw, een der rijkste bronnen van 's lands welvaart.

Reeds in 1530, kocht Engeland jaarlijks in Vlaanderen voor meer dan 100.000 mark lijnwaad. De voortreffelijke Vlaamsche landbouw

bevorderde de ontwikkeling van dien nieuwen nijverheidstak, daar hij een goedkoope en bijdehandsche grondstof van uitstekende hoedanigheid leverde. Het Vlaamsche vlas werd toen voor Vlaanderen wat de wol voor Engeland was ; daarbij was door een gelukkig toeval, het water der Leie wonderwel tot het roten geschikt. Het zorgvuldige bleeken door voortdurende besproeiing gaf aan het Vlaamsche linnen zijn sneeuwwitte blankheid en dwong de bewondering van de uitheemsche reizigers af. Jacob De Meyere zegt terecht dat verscheidene vreemde volkeren, onder andere de Portugeezen, op het einde der XV^{de} eeuw, Vlaamsche vrouwen naar hun streken lokten om van deze het linnenweven te leeren, evenals de Engelschen aan de Vlamingen de kunstweverij ontleend hadden. Zoo groot werd het gebruik van lijnwaad dat het inlandsch vlas, waarvan de teelt nochtans zoo aanzienlijk toegenomen had, aan de behoeften der nijverheid niet meer voldeed en men vlas uit Pruisen en Rusland moest invoeren. De linnengetouwen ruischten in elk dorp ; de vrouwenkloosters, zoo talrijk in Vlaanderen, legden zich voortaan toe op het spinnen van het vlas, zoodat deze nijverheid reeds in de XVI^{de} eeuw was wat zij nu nog is: „ 't principaelste onderhoud van eenigen quartieren van Vlaanderen ". Men vervaardigde in groote hoeveelheid fijne damasten lakens, servetten, gestikte dekens, peluwen, kussensloopen en overtrekken, overal zeer gezocht.

Te Brugge, reeds eeuwen bekend voor haar rijk gekleurde mutsen die in vele landen aftrek vonden, vervaardigde men, naar de getuigenis van De Beatis (1530), de schoonste hoeden, gehaard of gladgeschoren, gemaakt uit een wol zoo fijn als zijde. Aldaar maakte men ook de zijdegarens op, uit Spanje ingevoerd, en weefde ze tot uiterst fijne zijden stoffen : in de boedelbeschrijving van Gabrielle d'Estrées wordt gewag gemaakt van een klein nachtkoffertje, waarin zich bevond „ un sac doublé de satin de Bruges ":

Met de pracht van het sneeuwwitte linnen ontloek ook de zucht naar de sierlijke borduursels en het ragfijne kantwerk. In de twee streken, waar alsdan, zooals in geen ander land van Europa, rijkdom en kunstzin gepaard gingen, was de kantnijverheid ontstaan : in Italië, te Florence en vooral te Venetië, en in Vlaanderen, te Brugge, te Brussel en te Mechelen. In de heerlijke kantenverzameling van het Gruuthuuse-museum en in de oude Brabantsche ker-

ken, wordt menig stuk bewaard, dat getuigt van de vaardigheid en den smaak der Vlaamsche vrouwen op het einde der Middeleeuwen. Op menig schilderij van de Vlaamsche primitieven kan men nagaan hoe toen reeds de rijke Vlaamsche vrouwen zich gaarne met de fijne geborduurde kragen tooiden. Gedurende de XVI^{de} eeuw zal dit gebruik nog toenemen, zoodat men op het platteland zoowel als in de steden, in de boerenstulp evenals in de begijnhoven, overal in Vlaanderen, de nijverige kantwerksters aantreft. Deze nijverheidstak, alsmede de linnenweverij, zal tot den huidigen dag de kenschetsende huisindustrie van Vlaanderen blijven...

Van lieverlede neemt het belang van Antwerpen toe, naarmate de Vlaamsche nijverheidssteden vervallen en de kooplieden Brugge den rug toekeeren. Alles wat de Vlaamsche stad door de oproeren en de rampspoedige verzanding van het Zwin verliest, komt in dezelfde mate ten goede aan de Scheldestad. Alles werkt tot den voorspoed mede van deze wonderbare stad, zoowel de natuur met een breeden stroom en een veilige haven, als de handelskans ; de Engelsche lakennijverheid, die Vlaanderen ten onder brengt, vestigt er haren stapel. Nooit kent Antwerpen die groote worstelingen tegen haar vorsten. Vóór Philips II, wordt zij nooit door opstand noch beroerte verontrust. Haar gemeentebestuur, waarin de rijke burgerij de heerschappij voert en de neringen niet het minst wezenlijk gezag bezitten, is een andere karaktertrek, die haar van de Vlaamsche steden onderscheidt. Maar dit geeft aan haar instellingen een lenigheid die haar toelaat, beter dan Gent of Brugge, zich bij de eischen van den nieuwen tijd aan te passen.

Antwerpen's economische macht, die reeds op het einde der XV^{de} eeuw gevestigd is, steeg na de ontdekking van de Nieuwe Wereld op ongehoorde wijze : deze ontdekking was voor Antwerpen, wat het invoeren van den zeehandel op het einde der XIII^{de} eeuw voor Brugge was geweest. Zoo wordt Antwerpen de grootste handelsstad en de aanzienlijkste geldmarkt van het Europa der XVI^{de} eeuw. Volgens Guicciardini bedroeg, rond 1560, de invoer in de haven 15.935.000 kronen. De bevolking, die er verbazend toegenomen is, beliep in den zelfden tijd 90.000 burgers en 15.000 metterwoon gevestigde vreemdelingen.

Maar Antwerpen is ook een nijverheidsstad, evenals het middel-

eeuwsche Brugge. De arbeidzame burgers weten van den bestendigen toevoer van afgewerkte waren en grondstoffen gebruik te maken. Elk jaar lossen aldaar twee vloten duizenden stukken Engelsch ruw laken. In 1564, raamt men die stukken op 80.000 per jaar. In de stad ontstaan een menigte nijverheidstakken om deze lakens te verven en te rouwen. De kunst van reeden geeft aldus werk aan honderden arbeiders en aanzienlijke winsten aan talrijke bazen. Te dien tijde, waarop de waarde der jaarlijks ingevoerde Engelsche lakens op vijf millioen kronen geschat wordt, schat men de winst die de Antwerpsche bevolking uit het bearbeiten, verpakken en wederverkoopen dier stoffen haalt, op de ontzaglijke som van 338.000 pond grooten. Tal van andere nijverheden, de diamantslijperij, de suikerraffinaderij, de zeepziederij, de glasschilderkunst, de bierbrouwerij, de vervaardiging van Venetiaansch glas verschaffen werk aan honderden werklieden. Zoo bekleedt Antwerpen door de nijverheid, uit den groothandel geboren, de eerste plaats in de Nederlanden, totdat het beleg van Farnese, in 1584, dit glansrijk tijdperk komt sluiten.

Terwijl de steden der kuststreek, Veurne, Ieper, Brugge, Damme en al de kleine plaatsen, zoolang als oude bekenden begroet door Portugees, Italiaan en Oosterling, een eeuwenlangen slaap ingaan, brengt de herboren nijverheid het Oostelijk gedeelte van Vlaanderen en Brabant tot nieuwen bloei: de „nieuwe draperie“ neemt in de dorpen een ongehoorde vlucht; de tapijtweverij verschaft werk aan duizenden handen in en rond Oudenaarde en in Brussel; de linnenweverij bereikt een vroeger ongekende hoogte.

Antwerpen is niet enkel te dien tijde de grootste en rijkste stad der Nederlanden; noch Venetië, noch Lyon, noch Londen, de meest bedrijvige steden, kunnen met haar wedijveren. Als een koesterende zon, brengt zij licht en leven om zich heen. Zij is de bronader van Vlaanderen en Brabant; zij noodigt de tapijtwevers van Oudenaarde, Brussel en Gent tot den grooten uitvoerhandel. Zij trekt het graan uit Artezië en Henegouwen tot zich en bevordert daardoor den bloei van den Gentschen stapel. Zoo blijft Oost-Vlaanderen dank zij zijn betrekkingen met Antwerpen een bloeiend gewest.

De steden, met haar slanke belforten, talrijke kerktorens en grote hallen, met haar talrijke windmolens rondom haar vestingen,

bieden een lachend en schilderachtig schouwspel en vertoonen de vruchten van de taacie vlijt en den fijnen kunstzin der inwoners. De Brabantsche steden, Brussel, Mechelen, Leuven, Lier, Diest en vooral Antwerpen moeten te dien tijde voor de Vlaamsche niet onderdoen : Brussel was de hoofdstad van de Nederlanden, Leuven had zijn beroemde hoogeschool, Mechelen zijn Hooger Raad en Antwerpen overtrof het Brugge van voorheen.

Het platteland, dat veel geleden had door de burgertwisten en de oorlogen op het einde der XV^{de} en in het begin der XVI^{de} eeuw, vindt zijn vroegere welvaart terug. Overal worden doorgebroken dijken hersteld, de braaklanden beploegd en allerwege worden nieuwe dijken aangelegd, bosschen en heide ontgonnen. De veiligheid die op den buiten heerscht, bevordert den vooruitgang. Het platteland was nooit meer bevolkt : landbouw, veeteelt en vooral ooftbouw brachten weelde bij de Vlaamsche en Brabantsche boeren. Hun toestand, die in de XV^{de} eeuw reeds zoo goed was, verbeter nog. Terwijl in Duitschland de Boerenkrijg woedt en de dienstbaarheid eer toe- dan afneemt, zijn de laatste sporen van hoorigheid en lijfeigenschap in de Vlaamsche gewesten lang verdwenen.

„ 't Land van Vlaenderen „, verklaarde Maximiliaan in 1479, „ is zeer bewuent ende gepeupleerd, meer dan eenig ander van gelijke groote „ (aangehaald door Pirenne). De dichte bevolking trof de vreemde reizigers ten zeerste. Men telde in Vlaenderen (het Waalsch gedeelte inbegrepen) 28 omwalde steden, 30 niet-omwalde gemeenten en ongeveer 1150 dorpen en gehuchten, „ zoodat die Spaingnaerden die in 1549 met den prince Philips in dit lant quacemen, Vlaenderen gheseyt hebben ééne stadt te wesen, omme die huysen van playsancen, casteelen ende sloten ende alle die timmeraignen die daer overal te ziene zijn „ (aangehaald door Fris). Men mag zonder overdrijving de bevolking van het graafschap in 1530 op meer dan één millioen inwoners schatten.

Overal vertoonden zich de sporen van rijkdom en welvaart, in de huisvesting, in de kleedij, in de levenswijze. De Meyere getuigt hoe zeer zijn landgenooten hun eigen persoon verzorgden. Ook de Italiaan De Beatis, die alsdan de Nederlanden doorreist, verklaart dat men, na het verlaten van Duitschland, en bij den eersten stap in de Nederlanden, dadelijk betere kleedij en tevens meer welle-

vendheid bemerkt. De Vlaamsche stedeling leefde alsdan op een breedten voet. De Meyere klaagt over dien zucht naar weelde en die geldverspilling. „Iedereen, zegt hij, wil tegenwoordig breed leven. Men spreekt nog slechts van banketten en tafelpartijtjes. Wordt er ergens iets door adel of rijken in zake kleedij ingevoerd, dadelijk wordt het door den minderen stand nagebootst en gevolgd”. Rekening houdende met de overdrijving aan zedeprekers eigen, blijkt toch uit deze getuigenis van een tijdgenoot dat de economische toestand der bevolking voortreffelijk was. Vlaanderen en Brabant zijn de parels der kroon van Keizer Karel die over veertig gewesten regeert : gedurende meer dan veertig jaar zijn zij, evenals zij het waren voor de Bourgondische vorsten in de vorige eeuw, de goudmijn waaruit hij de schatten haalt om de wereldmacht van het Huis van Oostenrijk te vestigen en staande te houden. Het zijn de Nederlanden, zegt Soriano, die zijn macht en zijn waardigheid gehandhaafd hebben : in minder dan 20 jaar trok hij meer goud uit de Nederlanden dan al de vroegere vorsten dier gewesten te zamen.

Wanneer de Florentijn Ludovic Guicciardini, in 1567, zijn Beschrijving van al de Nederlanden te boek stelt, doet hij het in dezelfde geestdriftige bewoordingen als De Beatis veertig jaar vroeger : „Vlaanderen, besluit hij, wordt gehouden voor het voornaamste en het machtigste graafschap der christenwereld”. Het feit dat Vlaanderen van dien tijd af zijn naam geeft aan de Nederlanden, en voortaan de bewoners dier gewesten als Vlamingen in de gansche wereld genoemd worden, bewijst op afdoende wijze zijn economische en intellectueele heerschappij over de overige streken van ons vaderland.

Doch Vlaanderen en Brabant hadden het toppunt van rijkdom en bloei bereikt : de strijd die aanvangt in de beroerde Nederlanden, is de voorbode van een tweehonderdjarigen doodsslaap van het Vlaamsche volk.

DE EEUWEN VAN VERVAL.

De godsdienstige beroerten der XVI^{de} eeuw en de schrikkelijke oorlogen die er op volgden, deden in weinige jaren al de vroeger

beschreven welvaart te niet : voor en na de verovering verlieten duizenden het land : men schat dat onder het schrikbewind van Alva, de verbanning alleen meer dan 9000 menschen verjaagde. Maar de vrijwillige uitwijkelingen waren veel talrijker. In 1566 reeds, schrijft Assonleville, die te Londen verblijft, dat men het getal der Vlamingen, die zich in Engeland gevestigd hebben, op ten minste 20.000 man mag schatten ; in Duitschland en zelfs in Frankrijk was het getal der ingewekenen groot, maar in het spraakverwante Holland was de inwijking nog aanzienlijker.

In Frankrijk, namelijk te Rouen, in de kuststreken van Normandië, kwamen dagelijks inwoners van de Nederlanden met hun gezin toe. Op het einde van 1571, verbleven er 400 te Parijs en men zag er dagelijks de stad doortrekken die tot Blois gingen. In Duitschland vond men een niet minder groot aantal uitgewekenen : te Frankfort, Straatsburg, Heidelberg, Frankenthal, Keulen, Aken, Duisburg, Emden, Hamburg en Bremen. In het jaar 1570, zijn er meer dan 1000 te Keulen. Maar het is vooral naar Engeland dat de Vlamingen hun schreden richten : behalve de gemakkelijke verkeersmiddelen ter zee, werden zij derwaarts aangetrokken door de sympathie die zij er genoten. Valt het dan te verwonderen dat de Vlaamsche steden leegloopen ? Gent alleen verloor 9000 huisgezinnen, de helft harer bevolking ; uit Brugge, Nieuwpoort, Diksmuide was de uitwijking insgelijks overgroot. De bevolking van Antwerpen viel in vier jaar, na de overgave van de stad (1585), van negentig op vijf en vijftig (en volgens anderen zelfs op twee en veertig) duizend zielen.

Met de uitwijkelingen vertrok tevens de nijverheid, en vooral de lakenweverij, die reeds zooveel van haar vroegeren luister moest inboeten. Nu zou voorgoed Engeland de heerschappij over deze nijverheid bekomen en behouden : de Vlamingen brachten er nu ook, gelijk zij drie eeuwen vroeger de Engelschen de fijne lakens leerden weven, de kunst om te reeden en te verven, in die helle kleuren, waarvoor Vlaanderen zoo lang befaamd was. Van het begin af der regeering van Philips II vindt men talrijke Vlamingen gevestigd te Norwich, Londen, Canterbury, Colchester, Sandwich, Southampton, Maidstone, Southwark. Norwich vooral bloeide door de Vlaamsche uitwijkelingen : op 5 November 1565, wordt aldaar aan 130 meesterwevers een koninklijk octrooi verleend voor het

oprichten van werkhuizen. Zes jaar later is dat getal zoo aanzienlijk aangegroeid, dat men in deze kleine stad meer dan 2000 Nederlanders telt.

In 1589, wordt te Gent het voldershuis in een Capucienenklooster en de weverskapel in een Jezuïetenkerk veranderd. Eenige jaren later staat men de nutteloos geworden Lakenhalle af aan de Schermersgilde van St. Michiel. Te Ieper zijn er onder Albert en Isabella geen tien getouwen meer.

Uit de aantekeningen van een Gentschen schrijver uit dien tijd leeren wij hoe groot de verwoesting is, in een land dat tot dan toe het bloeiendste der aarde was : „ Het land van Vlaenderen, zoo steden als dorpen, was overal plat, ende in soberen staet, dat niet om spreken ende schrijven en is, ja niet te ghelooven... 't derde van d'huisen waeren te coopen, of te huren, of ledich ende onbewoont... men ginck gheen mijle buyten sonder perikel van van de wolven verbeterd te worden, dat schrommelijck was. Ende waer men buyten quam, alle huysen, casteelen ende schuren waeren gherenuueert ; alle velden waeren bosschen van ginst, doornen, ende ander wildernissen ; de landen waeren zoo woest, acht a thien mijlen rondom Ghent, dat het niet te beschrijven en is ; de dorpen rapassen, die van te vooren behuyst ende bewoont waeren, ende daer en was niet een huys meer heel... Om noch meer te be-toonen de verwoestheyt van de steden, daer stonden twee paerden op eene van de principaelste straeten van Ghendt, weydende van het gras dat de strate overgewyd hadde ". (Jan van den Vivere, aangehaald door Vuylsteke). In 1596, stelt men vast dat het Vrije van Brugge sedert vijf jaar onbewoond is en de akkers braak liggen, omdat de inwoners moesten vluchten ; in 1589, is men verplicht toelagen te schenken om de inwoners van Kortemark en Aartrijke te helpen hun land weêr in aanbouw te leggen. Een register van Lampernisse toont dat in 1643 nog in de parochie 25 hoeven minder waren dan in 1420.

Er kwam echter verademing en langzaam, zeer langzaam groeiden de geslagen wonden toe : maar gelijk een gebrekkelijke, op krukken, sleepten zich nijverheid en landbouw voort ; de vroegere luister was heen. Gedurende meer dan twee eeuwen, schijnen onze Vlaamsche steden, met hun gordel van breede wallen, hun reus-

achtige hallen en trotsche stadhuizen, te groot voor de kleine menschen die zich aan hun voet bewegen...

Onze Vlaamsche steden bleven in wezen gedurende twee honderd jaar zonder verandering : enkel kwam hier en daar een steenen gevel de plaats van een houten innemen. En de steden veranderden niet omdat zij zich niet moesten aanpassen aan nieuwe economische toestanden, aan opkomende eischen van bedrijf of verkeer. Onze beiaarden zongen in werkelijkheid hun lied over verarmde en zoo niet doode, dan toch diep ingesluimerde steden.

In 1755, telt Antwerpen, eens de koningin van het Noorden en de bronader van Vlaanderen's nijverheid, volgens een nauwkeurige telling nog enkel 37.304 inwoners.

De Vlaamsche havens, zoowel Oostende als Antwerpen, eerst gedurende den oorlog, door de Hollandsche en Zeeuwsche vloten ontoegankelijk gemaakt, werden door het verdrag van Munster voorgoed gesloten. De haven van Antwerpen zag in een tijdruimte van 147 jaar zestig schepen op haar reede ; de Schelde bleef gesloten, ondanks de pogingen, overigens niet doortastend genoeg, van onze Oostenrijksche meesters.

Alle initiatief schijnt dood : in 1782, schrijft „le Voyageur dans les Pays-Bas autrichiens“, sprekende over Antwerpen: „Hier denkt de zoon dat hij niet anders moet doen dan zijn vader deed en kan zich niet inbeelden dat het voordeelig kan zijn anders te handelen“. Alleen slaat de kunst als een groote vlam uit dit puin, en de eeuw van Rubens en Van Dyck volgt op den val van Antwerpen, evenals de eeuw van Van Eyck de luisterrijke tijd van Brugge's welvaart sloot.

De wonden werden eenigszins geheeld... Eerst door den landbouw. De oude werklust en de nijvere zin, die onze boeren reeds in de XI^{de} eeuw in Europa vermaard maakten, zaten er nog in. Maar het kostte veel moeite om de gevolgen der beroerten te boven te komen. Het taacie geduld van den Vlaamschen landbouwer gelukte er toch in de hinderpalen, belemmeringen en lasten, zoo uitnemend zwaar in de XVII^{de} eeuw, het hoofd te bieden. Zoo mocht Vlaanderen den roem verwerven de Spaansche en Oostenrijksche Nederlanden door den rijkdom zijner oogsten van een gewissen ondergang te redden...

En toch, welke tijden voor onze arme boeren, in deze twee eeu-

wen ! Van 1631 tot 1648, woedt een Europeesche oorlog ook over ons land ; van 1649 tot 1658, oorlog van Spanje tegen Frankrijk ; van 1667 tot 1668, oorlog van Spanje en Holland tegen Lodewijk XIV ; nieuwe oorlog van 1672 tot 1678. Van 1688 tot 1697, voert de Fransche koning andermaal krijg ; dan breekt de successie-oorlog uit, die van 1700 tot 1715 duurt. Onder Lodewijk XV gaat het voort. Behalve de zware hulp gelden, door de regeering gevorderd, kenden de Nederlanden al de onheilen van de herhaalde veldtochten op hun grondgebied : aan het opleggen van schattingen en plattbranden, aan het plunderen en geweldplegen, aan de gruwelijkste buitensporigheden komt geen einde...

Van het eerste derde der XVII^{de} eeuw af wordt de staathuishouding in een nieuwe richting gestuwd, die van het mercantilisme ; het gold nu als een vaste regel van goede staatkunde zooveel mogelijk te verhinderen dat goud en zilver het land zouden verlaten, ja de hoeveelheid aan kostbare metalen te vergrooten. Economisch gesproken, beteekent het mercantilisme een overgangsvorm van de ambachten- en stedenpolitiek naar de vrije ontplooiing van den lateren tijd. Zij neemt dan ook reeds een aanvang, schuchter in de XV^{de}, meer uitgesproken in de XVI^{de}, om tot haar volle kracht te komen in de XVII^{de} eeuw. Zij steunt vooral op het invoeren en begunstigen van nieuwe nijverheidstakken. Zoo handelt Colbert wanneer hij de Vlaamsche tapijtwevers naar Frankrijk lokt, waar zij de fabriek van de Gobelins helpen stichten. Zoo doen ook de Aarts-hertogen, als zij de Italiaansche werklieden uit Venetië beschermen, die, te Brussel en te Antwerpen gevestigd, alhier de glasblazerij en de kristalvervaardiging invoeren. Zoo gaat het ook met de porseleinfabrieken van Brussel, die gleierwerk in den aard van het Delftsche voortbrengen en met zooveel andere min of meer nieuwe, min of meer belangrijke nijverheden, gedurende de XVII^{de} en de XVIII^{de} eeuw. De stichters of invoerders van nieuwe bedrijven bekomen een brevet of octrooi, dat hun van zekere fiskale lasten ontslaat, hun den alleenverkoop in het binnenland waarborgt en hen door verbod van invoer tegen uitheemsche mededinging in bescherming neemt.

Tusschen de nieuwe nijverheden en het ambachtswezen, bekleedt de wolweverij een bijzondere plaats. Was zij niet, in vorige eeuwen, de bronader van Vlaanderen's welvaart geweest ? Gedu-

rende de gansche XVII^{de} eeuw, wanhoopt men niet haar terug op te beuren. De strengste beschermingsmaatregelen worden daartoe genomen en men zet eigenlijk maar de staatkunde voort die van af de Bourgondische vorsten, zoo weinig aarde aan den dijk bracht. Door een edict van 11 September 1602, verordenden de aartshertogen dat niemand zijn wol mag stapelen en laten wegen, tenzij te Brugge. Dit privilege werd op 12 Maart 1632 opnieuw bekrachtigd. Men beraamde middelen om den toevoer van de grondstof, de wol, te verzekeren, die nu uit Holland of uit Spanje kwam. Te Gent, tracht men de vervaardiging van nieuwe lakensoorten, laken van Cambrai, „bourracams” van Doornik en Holland (1635), te bevorderen. Zonder veel uitslag echter, want in 1752, telde het eens te Gent zoo bloeiend en machtig weefambacht nog slechts 8 meesters. Te Roeselare vervalte de weverij zoo snel op het einde der XVI^{de} eeuw, dat in het begin der volgende eeuw de belasting op de lakens in de stadsrekening niet meer voorkomt. Te Meenen, zijn er op het einde der XVI^{de} eeuw geen lakenwevers meer : in 1613, stelt het magistraat dier stad een groote som ter beschikking van twee bazen uit Rijsel, om in de stad hun bedrijf te komen uitoefenen en leerjongens te kweeken. In 1614, stelt een Brusselaar aan de stad Ieper voor, in gelijkaardige voorwaarden, de lakenweverij „naar den aard van Engeland” weer in te richten. In het jaar 1698 vroeg het weversambacht van Brugge aan de regeering, al de kloosterlingen te verplichten zich met op Zijn Majesteits grondgebied vervaardigde stoffen te kleeden, bijzonder die der arme kloosters, omdat zij van giften leefden. In 1733, is het aantal der Brugsche wolweverijen op 25 gedaald. Dit getal verminderde nog jaarlijks omdat de volmolen, staande aan het Minnewater, reeds twintig jaar vroeger, bij gebrek aan water opgehouden had te werken en de meesters verplicht waren hun lakens naar de Gentsche volders te sturen...

Met de linnenweverij, reeds in de vorige eeuw zeer bloeiend, was het beter gesteld. Zij werd vooral op het platteland beoefend en kon nooit vasten voet vatten in de nochtans vervallen steden, zooals Gent : dit boerenbedrijf was niet van aard om rijkdom en macht aan de stedelijke bevolking te verschaffen. In de mededinging met de plattelandsweverij, konden de stedelijke linnenwevers maar een karg loon verdienen ; zij behoorden dan ook tot de armste arbeiders.

ders van de stad. Tusschen 1749 en 1780, waren te Gent enkel 238 getouwen met ongeveer 390 werklieden voorhanden. Maar indien Gent niet als het middenpunt van de linnenvoortbrengst kon gelden, dan bleef deze stad toch de markt waar men het lijnwaad van al de omliggende dorpen verhandelde. De voortbrenging van Kortrijk vooral had aan uitbreiding toegenomen. Te Oudenaarde vervaardigde men de gebloemde tafeldoeken, door Rijselsche werklieden ingevoerd, dank zij de bemoeiingen van het stadsbestuur.

In het algemeen gesproken, was de linnenweverij, in deze tijden van economisch verval en herhaalde verwoesting, een zegen voor de buitenbevolking en een bron van welvaart voor het geheele land. Betrouwbare cijfers laten ons toe de uitbreiding dezer nijverheid met zekerheid na te gaan. In het begin der XVIII^{de} eeuw tot in 1720, schat men de stukken lijnwaad op de markten van Vlaanderen gebracht op 100.000. Gedurende het tijdperk 1735—1764, bedroeg dit cijfer voor de markt van Gent alleen 55.000 tot 91.000 stukken, volgens de jaren. Maar buiten deze voornaamste markt bestonden er ook te Aalst, te Ronse, Oudenaarde, Geeraardsbergen, Lokeren en namelijk ook te Kortrijk en te Brugge. Men schat, tusschen 1750 en 1765, op 200.000 stukken per jaar, het lijnwaad dat geregeld op al deze markten verscheen, om naar Frankrijk, Italië, Spanje en de Spaansche koloniën uitgevoerd of in de andere Nederlandsche gewesten verbruikt te worden: ieder stuk bedroeg gemiddeld 80 ellen. In 1765, gaf de linnenweverij aan 200.000 Vlaamsche spinsters, wevers en weefsters, meest op het platteland, een bezigheid en een geheele of gedeeltelijke broodwinning: zoo zal het blijven tot in het midden der XIX^{de} eeuw.

Niet minder dan de linnenweverij, hielp de kantfabricage in de behoeften van het Vlaamsche volk te voorzien. In het midden der XVI^{de} eeuw, is de Vlaamsche kant in Italië en in Frankrijk, zoowel als in Duitschland en Engeland, een gezocht weeldeartikel. In dit laatste land voerden de Vlaamsche uitwijkelingen te Coniston het vervaardigen van de Brusselsche kant in. Vroeger alleen beoefend als tijdverdrijf door de vrouwen van de hogere standen, was aldus het kantmaken, bloemenmaken of speldewerken een echte nijverheid geworden. Op het einde van de XVI^{de} eeuw, waren de kantwerksters zoo talrijk, dat het magistraat van Gent, in uitvoering van een plakkaat van Philips II, op 21 Maart 1590, aan de

meisjes boven de twaalf jaar verbiedt kant te maken, „ omdat vele meisjes zich bezighouden met minutheyten, en alzoo de goede lieden geen dienstmaagden meer konden vinden of ze te duur moesten betalen “. Was de toestand werkelijk zoo erg, of staat men hier enkel voor een gevolg van de schrikkelijke uitwijking dier dagen ? Wat er ook van zij, de kantnijverheid ging er te Gent niet door te niet. Want naar het oordeel van al de geschiedschrijvers heeft geen nijverheid in deze dagen van verslapping en inzinking, meer bijgedragen om in de Vlaamsche steden eenigen rijkdom te brengen.

In den tijd dat de groote uitvoernijverheden verdwenen zijn, krijgt de kantnijverheid haar volle ontwikkeling : de mode van de duurste en breedste kanten wordt in de XVII^{de} eeuw algemeen. Maar evenals met het porselein en met de tapijten, trachten de naburige landen kantmanufacturen op te richten : Colbert wil er een in Frankrijk stichten en vestigt in 1665 tweehonderd Vlaamsche kantwerkers te Alençon ; dat is de oorsprong van het vermaarde „ point d'Alençon “ ; zoo ook geeft de hoogergemelde Vlaamsche uitwijking in Engeland aanleiding tot het ontstaan van het „ point d'Angleterre “. Te Versailles, mag niemand zich aan het hof vertoonen dan getooid met kant van de koninklijke manufactuur. Was de weg langs daar versperd, er stond voor de Vlaamsche kant nog een ruim afzetgebied open : Duitschland, Holland, maar vooral Engeland ; schier al de daar gedragen kant was uit Vlaanderen en Brabant afkomstig.

... Verleent men ook octrooien voor nieuwe nijverheidstakken en stijgt allengs het getal der bedrijven buiten de neringen, toch blijft de oude werkwijze van de ambachten die in de dagelijksche behoeften der stad voorzien, nog in volle kracht : de regeering laat niet na de ambachten te beschermen, hun reglementen te verscherpen en goed te keuren. Naarmate de manufactuur in groei toeneemt en onrechtstreeks op meer dan een gebied de corporatieve voortbrengst bedreigt, bekomt de nering zoo mogelijk nog een strenger monopolisch karakter dan vroeger. Het ambacht drijft de bescherming van de belangen van den verbruiker zoo ver, dat deze er ten langen laatste door geschaad wordt. Zoo onttaardde de nijverheidspolitiek van het gildewezen in een kortzichtige en zelfzuchtige handelwijze. Het ambacht houdt met geweld een eeuwenoude techniek staande of wijzigt ze te langzaam, zoodat de nering thans

den vooruitgang belemmert en het persoonlijk initiatief verlamt. Het schreed alzoo uit de Middeleeuwen in den modernen tijd met tal van verouderde gedachten en gebruiken, onbewust van de voltrokken veranderingen, soms onmachtig deze zelfs te begrijpen, onbekwaam er zich bij aan te passen...

Geboren in de stedelijke inrichting, moest noodzakelijk de werkzaamheid van het ambacht zich tot deze beperkte maatschappij bepalen. Zoolang de stad als een op zichzelf volledige staatkundige en economische eenheid, de grondslag van de sociale inrichting was, kon het ambacht op voortreffelijke wijze de voortbrengst in overeenstemming met de plaatselijke noodwendigheden regelen. Maar van stonde aan dat de stad haar zelfstandigheid verloor en zich oploste in het breeder lichaam van den Staat, werd het ambacht in zijn groeikracht aangetast, der nieuwe wereld te kunnen voldoen. De nering moest te gronde gaan en instorten met de politieke en economische wallen der stad, waarachter zij tot dan toe veilig geleefd had.

Bij deze uiterlijke oorzaken, kwam een innerlijke zich aansluiten; de groote verplichtingen in de stedelijke inrichting aan het ambacht opgelegd, hooger beschreven, verarmden de neringen, wanneer de baten niet meer zoo rijkelijk toevloeiden als in het bloeitijdperk. In dezelfde mate, nam de zelfzucht en de kastegeest der meesters toe, zoodat het voortaan voor den leerjongen of knaap, die geen meesterszoon was, onmogelijk werd nog tot het meesterschap op te klimmen. Te Mechelen bekomen in 1603 de brouwers een keure, die bepaalt dat alleen de zoons of schoonzons van meesters tot het ambacht zullen toegelaten worden.

De reglementen van de ambachten, die hun het monopolie van de voortbrengst van bepaalde voorwerpen verzekeren, geven nu aanleiding tusschen verwante ambachten tot gestadige betwistingen en langdurige processen. In 1709, moest de Raad van Vlaanderen uitspraak doen in een geding tusschen het ambacht der smeden en het magistraat van Brugge. De schepenraad wenschte op de markt een nieuwe vischmijn in te richten en had dit werk aan Luiksche werklieden toevertrouwd, ondanks het artikel 13 der statuten van het ambacht der smeden dat „eenieder verbiedt, op eene boete van 6 ponden parisis, van ijzer te koopen dat buiten de stad verwerkt is". De Raad van Vlaanderen gebod de mijn weg te

nemen ; zij werd naar Sluis gezonden en aldaar verkocht. Men leze in Poffé's „ Antwerpen in de XVIII^{de} eeuw " de vermakelijke geschiedenis van den Brusselschen bakker, die andere brooden bakte dan die door het bakkersambacht van Antwerpen toegelaten.

Toen Jozef II zijn rondreis door zijn Nederlandsche bezittingen in het jaar 1781 deed, moest hij vanwege de ambachten tal van klachten hooren, die een helder licht werpen op den toestand der neringen, kort voor hun afschaffing : de juweliers van Brussel vallen de merseniërs aan, omdat zij goud- en zilverboordsels verkopen ; de ketelslagers van Gent verlangen dat het den blikslagers zou verboden zijn aan hun voortbrengselen versiersels in koper aan te brengen ; de metsers van Brugge vervolgen een beeldhouwer, die een grafschrift heeft gemaakt ; de plekkers van Gent beschuldigen de metsers inbreuk te maken op hun werkvak ; de handelaars in regenschermen van Brussel richten hetzelfde verwijt tot de merseniërs ; de rijtuigmakers van Gent liggen gestadig in twist met de smeden, de wagenmakers en de gareelmakers ; te Ieper, kunnen de beenhouwers het met de pensiers niet eens worden. Te Antwerpen, betwisten de vischverkoopers aan de kruideniërs het recht van gedroogden stokvisch en geweekten zalm te verkoopen. Te Gent staat het tusschen de broodbakkers en de peperkoekbakkers zoo erg, dat zij vragen gescheiden te worden. De beenhouwers van Veurne vragen dat het getal der meesters tot zes of zeven zou beperkt worden. De huidevetters van Mechelen, Antwerpen, Brussel, Gent en Brugge stellen samen een verzoekschrift op om de afschaffing der plattelandsche huidevetterijen te eischen. De vrije schippers van Gent, steunende op een voorrecht dat zij overigens in gebreke blijven te vertoonen, hadden te allen tijde den eisch gesteld dat vreemde schepen die door hun stad trokken, moesten overladden. In 1763, besliste de Oostenrijksche regeering dat de doortocht van Gent voor de schuiten van Bergen en van Doornik die langs de Leie en de Opper-Schelde varen, volkomen vrij zou zijn. In 1769, ontstonden daardoor onlusten onder de lossers en schippers, zonder eenig gevolg echter.

Maar gewoonlijk toonde het ambacht zooveel levenskracht niet en liet het misbruik voortwoekeren, machteloos tegenover de wassende tij der moderne nijverheidstoestanden en opvattingen. Zoo was van het ambachtswezen slechts de doode vorm, het omhulsel

overgebleven. Zoo was die vorm langer geen passend kleed, maar een lomp geworden, die men op tijd en stond, zonder verzet, weg zou gooien.

Ook op ander gebied waren de ambachten gekortwiekt. Aan de neringen was sedert lang hun krijgsmacht zoowel als hun politiek gezag ontnomen. Hun hoofdmannen werden allengs meer ambts-halve aangesteld en traden op als vertegenwoordigers van de regering.

De schuttersgilden blijven overal bloeien in de steden en in de dorpen, maar zijn nog slechts de schaduw der machtige krijgslidchamen van vroeger. Zij vervullen soms de rol van een burgerwacht, en, wonderlijke keer der dingen, naarmate hun krijgskundige beteekenis afneemt, overdrijven zij hun militair vertoon; zij schaffen zich pijpers aan, trommelaars en muziekkorpsen, onschuldige kanonnen, schitterende uniformen, pluimen en vederbossen, maar de oefeningen worden door vroolijke feesten en smakelijke smulpartijen, door plechtige optochten en luidruchtige uitstapjes vervangen.

De Omwenteling had in Frankrijk alle ambachten afgeschaft (1791); met de inlijving van België bij dit land, werden deze wetten ook te onzent toegepast. En weldra brachten de Fransche agenten van den fiscus de ambachtshuizen met hun kostbaarheden, de huizen en hoven der schuttersgilden, met hun meubels en kleinooden, in veiling. Hun meest eerbiedwaardige boeken, waar gedurende eeuwen de dekens met liefdevolle zorg elke wijziging aan de statuten hadden aangeteekend, de keuren, waaraan meesters en knapen als aan eigen vleesch en bloed gehecht waren, werden verscheurd om er kardoezen mede te maken. Hun oude standaarden, getuigen van zooveel vreugd en zooveel grootheid, naar Parijs overgebracht, versierden tot 1815, de gewelven van de kerk der Invaliden, als trofeeën veroverd op de vijanden van de vrijheid...

TWEEDE DEEL.

OVER VLAANDEREN'S ECONOMISCHE
ONTWIKKELING VAN HET BEGIN DER
XIX^{DE} TOT HET BEGIN DER XX^{STE} EEUW.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

UIT de weeën en den chaos door de Fransche Omwenteling hier te lande teweeggebracht, ontstonden nieuwe toestanden die in het economisch zoowel als in het staatkundig leven, voor altijd met het verleden braken. De enkele overblijfsels van de feodale rechten op het platteland, het verzwakte ambachtsstelsel en de octrooien en voorrechten in de nijverheid, moesten de plaats ruimen voor de zegevierende handels- en nijverheidsvrijheid en het individualisme.

Met het Keizerrijk kwam althans de innerlijke vrede en bloeiden nijverheid en scheepvaart — de Schelde was nu vrij — plotseling weer op.

De katoennijverheid bereikte te Gent een fabelachtigen bloei. Antwerpen zag werven en dokken als bij tooverslag ontstaan. De gebeurtenissen van 1814 verengden weliswaar de afzetmarkt der Gentsche fabrikanten, doch vergoeding werd weldra gevonden in de Hollandsche koloniën. Men was pas van de crisis gekomen, of daar brak de Belgische Omwenteling los. En nu begon voor de Vlaamsche gouwen een dertigjarig tijdvak van verregaande ellende, zooals zij sedert lang er geen meer hadden gekend.

Koning Willem had met een wonderbare krachtadigheid en volle bewustheid van de economische eischen, alle maatregelen doorgedreven die de stoffelijke opbeuring der Zuidelijke Nederlanden konden bewerken. De Vorst der Vereenigde Nederlanden was op dit gebied zijn tijd verre vooruit en vond slechts in de allerlaatste jaren een evenbeeld in de alom zoo geroemde toewijding van Koning Leopold II.

Valt het dan te verwonderen dat de Omwenteling, die het zeer kunstig uitgewerkt economisch systeem van den Oranjevorst ontredde, een hevige crisis teweegbracht? Achteruitgang van den handel, staking van het industrieel bedrijf, verlies van het krediet, werknoed voor duizenden arbeiders, ziedaar eenige der onmiddellijke gevolgen van den opstand.

Bittere klachten werden te allen kant vernomen, tot in het Con-

gres : „Kortom onze economische toestand was bloeiend“, verklaarde aldaar Lardinois, van Verviers, „de Omwenteling heeft alles omvergeworpen en wij zijn bezig een nieuw gebouw op te richten“.

Dat oprichten duurde vrij lang. De regeering kwam in de handen van advocaten die geen begrip hadden van de stoffelijke eischen van ons volk en die tot de taak, hun door de omstandigheden opgedrongen, noch voorbereid, noch opgewassen waren.

Juist na 1830 begon in ons land de ontwikkeling van de techniek en het ontstaan der fabrieksmatige voortbrenging. Op stoffelijk gebied greep een omkeer plaats, die voor Vlaanderen dezelfde noodlottige gevolgen meebracht als de politieke omwenteling van 1830 voor het geestesleven der Vlamingen, door de verdrukking der taal. Vlaanderen was van oudsher een streek van bloeienden landbouw en van winstgevende kleine nijverheid; spinnen en weven waren hier goed gevestigd. Beide takken, landbouw en handwerk, waren innig verbonden: de landbouwer was tevens vlasbewerker, vlasspinner en lijnwaadwever. De uitvinding der stoomspinnerij, de langzamere ontwikkeling der mechanische weverij, deden allengs een aanzienlijke bron van welvaart voor de Vlaamsche bevolking opdrogen. Toen nu daarbij nog de landbouw te kort schoot en de oogst mislukte, bleef er voor de Vlaamsche arbeidersbevolking geen uitkomst meer.

De ellende was in de jaren 1845-47 onbeschrijflijk. De documenten trillen in de hand bij het nagaan van zooveel wee: honger en hongerziekten maaiden duizenden weg. De gevangenen zaten vol. De helft der bevolking leefde van de openbare liefdadigheid. In West-Vlaanderen alleen waren er 226.180 armen op 642.660 inwoners. In 1839 bedroeg dat getal slechts 127.785 ondersteunden. Op 1 Januari 1847 waren er in het arrondissement Tielt-Roeselare 51.672 personen door het armbestuur ondersteund op een bevolking van 125.461, dit is 42 t. h. Schrikkelijk gevolg van de kwaal die aan den wortel knaagde, de bevolking werd in haar natuurlijken groei gestremd, de sterften overtroffen de geboorten. Voor Tielt-Roeselare heeft men voor 1846, 4550 sterften en enkel 2800 geboorten; te Ronse, om een enkele plaats te noemen, 473 sterften en 292 geboorten. In zekere streken was dus het sterftecijfer bijna tweemaal zoo groot als dat der geboorten. Overal was de achteruitgang merk-

baar. Alhoewel in het tijdperk 1846-1856 de bevolking van het Rijk met 4.44 t. h. vermeerderde, bedraagt de vermindering in dezelfde tijdruimte voor Oudenaarde 10.53 t. h., Roeselare 7.60 t. h., Tielt 9.44 t. h., Diksmuide 4.68 t. h., Kortrijk 3.64 t. h., Eekloo 3.93 t. h., Gent 1.65 t. h.

Geen land ter wereld heeft meer geleden onder het grootworden der hedendaagsche industrie. Wat in vroeger tijden den roem en den rijkdom van de Vlaamsche gewesten schiep, spinnerij en weverij, werd met de nieuwe productiewijze een vloek.

De moderne ontwikkeling, bezongen als een tijdperk van bloei en vooruitgang voor de menschheid in het algemeen, voltrok zich in België ten nadeele van de Vlaamsche bevolking, want die ontwikkeling moest juist dat vernietigen waarin Vlaanderen tot hertoe zijn bestaan vond.

Eenige cijfers zeggen meer dan vele bladzijden ; zoo deze, door ons samengebracht, die op vijftig jaar afstand de bevolking verdeelen naar de bron van het inkomen.

In het Rijk waren in 1846 en in 1895-1900.

Personen die hun bestaan vinden in	1846	1895 - 1900	Op 10.000 inwoners	
			1846	1895-1900
Landbouw	1.077.000	1.200.000 (1895)	2.483	1.819
Nijverheid	430.000	1.000.000 (1896)	991	1.509
Handel	122.000	398.000 (1900)	282	603
Huisnijverheid	270.000	118.000 (1896)	623	179

Zoo hebben de groote takken, landbouw en huisnijverheid, die overwegend Vlaamsch zijn, voor de huisnijverheid absoluut — voor beide betrekkelijk — afgenomen !

In ditzelfde tijdperk is de nijverheidsbevolking meer dan verdubbeld ; terwijl voor de algemeene bevolking de aanwas de helft bedraagt (van 4.337.000 tot 6.596.000) is de ontwikkeling van het gedeelte der bevolking in de nijverheid werkzaam, absoluut sneller. Doch wat nog meer de vlucht der industrie kenschetst in die vijftig jaren (1846-1896) is de toeneming der beweegkracht die meer dan tienmaal grooter werd en van 40.000 tot 430.000 P. K. steeg. Het arbeidsvermogen van de paardekracht als werkeenheid wordt gewoonlijk met dat van tien man gelijkgesteld. Naar dien maatstaf

bedroeg de gansche productieve kracht der nijverheid in 1846, 1.060.000 arbeiders, in 1896, 5.400.000.

Welnu deze grootsche industriele ontwikkeling gebeurde grootendeels ten bate van het Walenland. Wat in Vlaanderen crisis en honger bracht, was oorzaak van den bloei der Waalsche streken in ons land.

Wat werd er nu gedaan om in Vlaanderen de zieltogende handnijverheid door een andere bron van inkomsten te vervangen ? Nu bood zich aan de staatsmanskunst een goede gelegenheid. Weinig of niets werd er verricht.

Op een uur van de kust liepen duizenden rond met hongerige maag, zich voedend met gras of loof uit de velden gerukt (1847).

Wat verder lag de zee met haar onuitputtelijke schatten, open voor alle krachten : de zeevisserij werd met krasse onverschilligheid verwaarloosd. De scheepvaart kwam slechts in aanmerking als vervoermiddel der nijverheidsproducten, niet als Vlaamsch, als nationaal bedrijf.

Tientallen van jaren waren van noode om de door de economische omwenteling geteisterde en geknakte Vlaamsche bevolking weer op te beuren.

De crisis heeft niet alleen diepen invloed op het stoffelijk leven van ons volk geoeffend, doch ook op zedelijk gebied liet zij gedurende lange jaren hare sporen na. Zij drukte haar stempel op een verzwakt geslacht, dat door lichamelijke ontberingen uitgeput, onder stoffelijke zorgen opgegroeid, door de armoede getemd, met slaafsche onderworpenheid zich alles liet welgevallen.

In het laatste kwart der negentiende eeuw doorstond Vlaamsch-België nogmaals een crisis, niet even acuut als de vorige, maar niet minder rijk aan gevolgen : de landbouwcrisis, die de hoofdbron van Vlaanderen's bestaan aantastte. En weer sukkelde het volk in armoede voort, zonder dat men ernstig aan het werk ging om nieuwe wegen te openen.

„Dat ziekelijk verzwakt volk, dat zich de vreemde taal liet opdringen, vond ook geen kracht om zijn stoffelijk belang te doen gelden, en bleef met dezelfde verduldigheid zoowel onder het stoffelijk als onder het zedelijk onrecht gebukt". (Vuylsteke : de Grondbelasting, herdrukt in *Klauwaert en Geus*, Gent, 1905).

Buiten die hevige crisis moest men immers afrekenen met de

onkunde en de partijdigheid der regeeringsmannen en der Waalsche bureaucratie.

Zij bekreunden zich weinig om Vlaanderen's welvaart, wiens taal zij verdrukten, en begunstigten openlijk de Waalsche gewesten, waar zij thuis hoorden. Al de handelsovereenkomsten, al de tarieven van dat tijdvak van vergedreven protectionisme waren ten nadeele der Vlaamsche nijverheid. Dit geschiedde niet immer met voorbedachten rade. Onze bewindslieden handelden naar den geest des tijds. Alle staatslieden van het vasteland keken zich blind op Engeland's nijverheidsontwikkeling: de groot-industrie moest kost wat kost bloeien. En om de brandstof bij de hand te hebben, vestigde zij zich in de koolstreken, te onzent in het Walenland. Zoo ontstond van vóór Bergen tot boven Luik een lange strook fabrieken, glasblazerijen en hoogovens. De hegemonie die van de vroegste Middeleeuwen af aan Brabant en Vlaanderen had toebehoord, ging over tot de minder vruchtbare en vroeger dun bevolkte streken van het Walenland. Ziedaar, al let men er zoo zelden op, een der groote oorzaken van het overwicht van het Waalsch element en van de Fransche taal na 1830.

... Doch zie ! Weer doet zich een kans voor om de verloren plaats terug te winnen met de ontdekking van een uitgestrekt kolenbekken in het Vlaamsche land, in de provinciën Antwerpen en Limburg. Door die economische gebeurtenis wordt de meest Vlaamsche stad, Antwerpen, met haar reeds zoo gunstige ligging voor het zeeverkeer, een der grootste steden, zooniet de grootste — tevens handels- en nijverheidscentrum — van het vasteland. Zou het werkelijk „dagen“ voor onze sedert 75 jaar zoo beproefde en zoo verwaarloosde Vlaamsche bevolking ?

De volgende bladzijden willen zijn een aansporing en een opwekking om de komende gunstige gelegenheid te benuttigen. Het geldt niet meer een belang van een enkele provincie, het geldt de toekomst van den Nederlandschen stam in België. De geschiedenis van het verlopen tijdvak heeft ons geleerd dat volkswelvaart en gezond en fier volksbestaan samengaan. Wij zagen dat de economische macht een factor van overwegende beteekenis wordt in een land waar de eene helft van het volk de andere dreigt te verdringen of te onderdrukken, in zijn taal en beschaving. De Vlamingen hebben er alle belang bij economisch sterk te wezen.

DE NIJVERHEID.

Wij doelden reeds met een enkel woord op de ongehoorde ontwikkeling der fabrieksnijverheid in de verloopende driekwarteeuw. Maar de vraag rijst nu op : welk was het aandeel der Vlaamsche gewesten in dezen bloei ? De voortreffelijke nijverheidstelling van 1846, de eerste na 1830, laat ons toe in eenige trekken den toestand vóór 50 jaar te schetsen en de nijverheidstelling van 1896, die in nauwgezetheid die van 1846 ten minste evenaart, geeft ons het middel aan de hand om den afgelegden weg met juistheid in oogenschouw te nemen.

Tot in het begin der XIX^{de} eeuw was het tamelijk onverschillig waar de nijverheid zich vestigde, van het oogenblik af dat verkeersmiddelen en goedkoope of geschikte arbeidskrachten voorhanden waren : de volkrijkste streken, vooral de steden, waren de zetels der industrie. Met de toepassing van de stoomkracht in de nijverheid en het vervangen van handenarbeid door machinearbeid veranderde dit alles : de kolenrijke provinciën werden de zetels der nieuwe grootindustrie. Dit wordingsproces was in vollen gang in 1846. De kolen-, ijzer- en glasnijverheid namen snel toe en telden reeds een groot aantal werklieden in de Waalsche provinciën.

De kolennijverheid gaf in 1846 werk aan 46.000 arbeiders en de opgedolven stof bedroeg reeds 6 millioen ton, ter waarde van 60 millioen frank (in 1900, 23.5 millioen ton, ter waarde van 408 millioen frank ; in 1903, 23.8 millioen ton, ter waarde van 310 millioen frank ; in 1907, 23.7 millioen ton, ter waarde van 399.8 millioen frank. Aantal werklieden voor 1903, 139.600 ; voor 1907, 142.700).

De ijzer-industrie (hoogovens en machinebouw) was in 1846 in volle ontwikkeling en verschaftte werk aan 20.000 arbeiders.

Beide nijverheidstakken mochten zich verheugen in de vaderlijke bescherming der regeering. Vóór 1830 stelde reeds Willem I alles in het werk om ze vooruit te helpen, niet zelden met geld uit eigen beurs. Zoo kwam door zijn tusschenkomst de groote maatschappij Cockerill te Seraing tot stand, alsook de glasblazerij van Val-St-Lambert. De „ Société générale pour favoriser l'industrie nationale ” was insgelijks zijn werk. (Koninklijk Besluit van 20 Aug.

1822). IJzer en kolen werden na 1830 door hooge invoerrechten beschermd.

De Vlaamsche gewesten bezaten geen kolenmijnen, en nevens den landbouw, de handwerkslieden en de kleinere nijverheidstakken, die steeds in dichtbevolkte streken voorhanden zijn, vond men er slechts één groote nijverheid, de spinnerij en weverij, de bewerking van vlas, hennep en katoen. In 1846, ondanks de netelige toestand, waarin toen reeds een gedeelte der textielnijverheid zich bevond, was het spinnen, weven en verven op verre na de grootste nijverheidstak van het land. Volgens de telling van dat jaar waren er 336.447 spinners en wevers, zoowel te huis als in de fabrieken: ongeveer 160.000 vlasspinners en spinsters, en 66.000 lijnwaadwevers. Houdt men slechts rekening met de fabriekmatige productie en zelfstandige voortbrengers, dan bekomt men volgende reeks cijfers, die de verhouding aanduiden van de verschillende groote nijverheidsgroepen. Om dadelijk de grondige verandering te voelen, in de laatste vijftig jaren voltrokken, stellen wij er de cijfers van 1896 tegenover.

Nijverheidstakken (fabrieken en zelfstandige voortbrengers, de huis- industrie niet inbegrepen)	Aantal werklieden in		Vermeer- dering	Verminder- ing
	1846	1896		
Vlasnijverheid	60.000	22.900	—	260 t.h.
Kolennijverheid	45.800	116.500	254	t.h.
Metaalnijverheid	19.900	93.200	466	»
Wolnijverheid	16.500	24.200	147	»
Katoennijverheid	11.900	19.400	160	»
Steengroeven	9.900	38.400	385	»
Glasnijverheid	3.700	22.800	613	»

De industrie heeft zich niet ten gunste der Vlamingen ontwikkeld, want in 1846, zoowel als nu, was de textielnijverheid het Vlaamsch industrieel bedrijf bij uitnemendheid; welnu voor de textielnijverheid is een aanzienlijke achteruitgang uit de hooger opgegeven cijfers waar te nemen.

... Op 31 December 1900 bedroeg de Vlaamsche bevolking (provinciën Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen, Limburg en arrondissementen Brussel en Leuven) 3.990.551 inwoners op 6.593.548 voor het Rijk, d. i. 59.62 t. h., nagenoeg de twee derden. Het zwaartepunt van den Nederlandschen stam in België ligt in Oost- en

West-Vlaanderen, zooals dat van het Walenland berust in Henegouwen en Luik. Welnu in het tijdperk 1846-1900 was de algemeene groei der bevolking 54 t. h., dus de helft ; die van West- en Oost-Vlaanderen, 25.23 en 23.83 t. h., een vierde ; die van Henegouwen en Luik, 59.92 en 82.44 t. h., meer dan de helft en meer dan drie vierden. Ziedaar de uitslag der crisissen die het Vlaamsche land teisterden in dit vijftigjarig tijdvak, ziedaar anderzijds de gevolgen der opkomst van de moderne nijverheid in het Walenland.

Indien men nu de bevolking verdeelt naar het aantal personen die hun bestaan vinden in een der drie groote bedrijvigheidstakken : landbouw, handel en nijverheid (volgens de gegevens der tellingen van 1900 (bevolking), 1895 (landbouw) en 1896 (nijverheid) dan komt men tot volgende merkwaardigen uitslag :

Groote bedrijvigheidstakken	Aantal personen in		
	Het Rijk	Vlaamsch-België	Waalsch-België
Landbouw	1.205.000	765.000 of 63.37 t. h.	438.000 of 36.43 t. h.
Handel	385.000	218.000 » 56.63 »	167.000 » 43.27 »
Nijverheid	1.130.000	533.000 » 47.17 »	597.000 » 52.83 »

Dit laatste cijfer eischt een nadere toelichting. Inderdaad er zijn in :

	Het Rijk	Vl. België	W. België
Nijverheidsbazen en ambachtslieden	282.000	157.700	123.300
Bedienden en meestergasten	40.000	12.000	28.000
Fabriekswerklieden	690.000	268.100	421.900
Huisarbeiders	118.000	97.900	20.100

Vlaamsch-België telt dus vele ambachtslieden, veel kleine nijverheidsbedrijven en veel huisarbeiders. Het aantal fabriekswerklieden (loontrekkenden bij groote zoowel als kleine bazen), de eigenlijke nijverheid, is bijzonder treffend : Vlaamsch-België 38.84 t. h., Waalsch-België 61.16 t. h. Het aantal bedienden (technische en andere) is ook merkwaardig.

Afdalend tot de bijzondere bedrijven, ondervindt men dat het Walenland in vier groepen het monopolie heeft :

	Werklieden	Arbeidsvermogen
Mijnbouw	122.000	135.000 P.K.
Metaalnijverheid	81.000 (op 98.000)	75.000 »
Steengroeven	35.000	20.000 »
Glasnijverheid	22.000	13.000 »
Te zamen :	260.000	243.000 P.K.

Dit is voor de beweegkracht dezer vier nijverheidsgroepen alleen meer dan de helft van het geheel (voor het heele Rijk, behalve de spoorwegen, 433.000 P. K.).

Als overwegend Vlaamsch kan men slechts noemen de

	Werklieden	Arbeidsvermogen
Textielnijverheid	61.000 (op 82.000)	67.000 P.K.
Tabaknijverheid	9.000	500 „
Te zamen	70.000	67.500 P.K.

Deze onloochenbare minderheid van het Vlaamsch gedeelte van het Rijk op nijverheidsgebied komt nog beter uit als men nagaat hoeveel industriele ondernemingen in Vlaamsch-België gelegen zijn.

Nijverheidsinrichtingen met	In het Rijk		In Vlaamsch-België	
	Onder- nemingen	Werk- lieden	Onder- nemingen	Werk- lieden
1 tot 20 werklieden	68.300	199.900	40.300	115.000
20 „ 50 „	2.527	75.905	1.218	35.000
50 „ 100 „	931	64.966	430	28.000
100 „ 200 „	652	92.070	250	31.000

Naarmate de ondernemingen meer omvang krijgen telt Vlaamsch-België er in verhouding minder : voor de vier bovengemelde reeksen zijn de percenten 58.05, 48.00, 47.3, 38.3.

Het onderscheid wordt nog merkelijker voor de groote nijverheid, dit is voor de ondernemingen met meer dan 200 werklieden :

In het Rijk 582 ondernemingen met 238.755 werklieden ; in Vlaamsch-België 140 met 57.898 werklieden. Dus voor Vlaamsch-België een vierde der ondernemingen en een vijfde der werklieden.

Ziehier overigens de verdeling der ondernemingen in de Vlaamsche en in de Waalsche provinciën :

Provinciën	Onder- nemingen	Werk- lieden	Provinciën	Onder- nemingen	Werk- lieden
Antwerpen	24	9.927	Henegouwen	276	107.816
West-Vlaanderen	16	4.387	Luik	129	58.087
Oost-Vlaanderen	56	26.240	Namen	24	9.044
Limburg	1	344	Luxemburg	1	243
Brabant (Brussel en Leuven)	42	16.000	Brabant (Nijvel)	12	6.667
Te zamen	140	56.898	Te zamen	442	181.857

Het zal dus geen bevreemding wekken dat er op honderd inwoners in den landbouw bedrijvig, gevonden worden : in de provinciën Antwerpen 16, Brabant 17, West-Vlaanderen 25, Oost-Vlaanderen 23, Henegouwen 13 en Luik 11 ; en dat de verhouding voor de nijverheid omgekeerd is : Antwerpen 13 personen in de nijverheid, Brabant 15, West-Vlaanderen 13, Oost-Vlaanderen 16, Henegouwen 24 en Luik 22. Maar deze cijfers zijn nog te gunstig, want in de cijfers voor de Vlaamsche provinciën zijn de talrijke huiswerklieden van Oost- en West-Vlaanderen begrepen. Neemt men enkel het aantal fabriekswerklieden, dan heeft men : Antwerpen 8 nijverheidswerklieden op 100 inwoners, Brabant 9, West-Vlaanderen 4, Oost-Vlaanderen 8, Henegouwen 18 en Luik 17.

In de Waalsche streken zijn de loonen gemiddeld 1.50 fr. hooger voor de mannen, 1 frank hooger voor de vrouwen. Vlaamsch-België bezit het voorrecht der textielnijverheid, doch dit voorrecht betekent lage loonen en een dagelijksche arbeidsduur van 11 1/2 uur voor den grooten hoop, voor enkele duizenden zelfs 12 uur en voor eenige honderden 13 uur.

Om de beteekenis samen te vatten van deze lange reeks cijfers : Vlaanderen is nog meer „landbouwstaat“, het Walenland meer „industriestaat“.

Men kan tegenover deze onloochenbare minderheid der Vlaamsche nijverheid stellen dat aan Vlaamsch-België het voorrecht der huisindustrie behoort ; 98.000 huiswerklieden en -werksters op het gezamenlijk getal van 118.000 zijn in de Vlaamsche provinciën gevestigd.

Het blijft te bezien of het voortbestaan eener uitgebreide huisindustrie in onzen tijd van hooge industriele ontwikkeling op sociaal en economisch gebied wel een voordeel is voor Vlaanderen. Het ongunstig oordeel van nagenoeg alle economen over de huisindustrie is welbekend. De verspreide huisarbeiders kunnen niet door de vakvereeniging die hier uitblijft, invloed uitoefenen op loon- en arbeidsvoorwaarden. In vele huisnijverheden ontmoet men hongerloozen voor uitermate langen arbeidsduur en uitbuiting op andere wijze door de verplichte winkelnering (truck systeem).

Vele huisindustrieën doorstaan eigenlijk een doodssrijd tegen de mechanische voortbrenging die immer meer zegeviert en de loonen der huisnijverheid in dezelfde mate drukt.

Men kan uit dit oogpunt drie wel afgeteekende groepen in de huisindustrie onderscheiden :

1° De nijverheden welke in mededinging komen met de fabrieksmatige productiewijze en waar de voormalige zelfstandige handwerkslieden, fabrieksarbeiders, of onzelfstandige huisarbeiders geworden zijn. Dit was het geval, zooals wij gezien hebben, met de vlasspinnerij en de lijnwaadweverij. Voor de weverij houdt de handarbeid zich nog in leven door het uitbetalen van zeer lage loonen. Doch daar ook mag de grens niet overschreden worden en die grens is thans bereikt : de handweverij, zoowel voor het vervaardigen van wollen en katoenen stoffen als van lijnwaad, houdt het op den duur niet uit en vermindert van jaar tot jaar.

2° De huisnijverheden welke werken voor den plaatselijken afzet of op bestelling.

Daartoe behooren de kleermakers, de linnennaaiers en hoedenmaaksters die voor magazijnen werken. De massale voortbrenging door de machine kan minder schade berokkenen aan een bedrijf dat altijd iets individueels in zich sluit, zooals het voor dezen arbeid het geval is.

3° De huisindustrieën eindelijk, die bij hun uitoefening een zekere vaardigheid of kunstzin eischen waartoe de machine niet in staat is. Het kantmaken behoort tot deze groep en schijnt dus een der minst bedreigde huisnijverheden.

Ziehier hoe de 118.000 huisarbeiders verdeeld zijn per provincie volgens de telling van 1896 :

Vlaamsch-België		Waalsch-België	
Antwerpen	6.802	Henegouwen	5.734
Brabant (Brussel)		Luik	12.589
en Leuven)	11.404	Namen	900
Oost-Vlaanderen	36.351	Luxemburg	437
West-Vlaanderen	41.750	Brabant (Nijvel)	805
Limburg	1.593		
		Te zamen	20.465
Te zamen	97.900		

Zekere arrondissementen zijn bijzonder rijk aan dien nijverheidsvorm. Zoo geeft de telling voor 1896 het volgende aantal huisarbeiders op voor de arrondissementen : Brugge 7.000, Kortrijk 10.600, Roeselare 8.700, Tielt 9.100, Aalst 13.300, Oudenaarde

6.100, Gent 4.700, Sint-Niklaas 5.200 en Dendermonde 6.300. Slechts een enkel Waalsch arrondissement kan hiermee gelijkgesteld worden, naml. Luik met 10.000 huisarbeiders waaronder 7.000 vuurwapenmakers.

Men vond in 1896 in Vlaamsch-België 10.100 *lijnwaadwevers* (Kortrijk 4.500, Roeselare 2.152, Tielt 1.831); 3.200 *katoenwevers* (Oudenaarde 1.238, Kortrijk 733, Dendermonde 315); 5.200 *wolwevers* (Tielt 1.101, Oudenaarde 2.608, Sint-Niklaas 823); 2.000 *breisters* (Aalst 932, Sint-Niklaas 332, Dendermonde 234); 3.900 *handschoennaaiers en snijders* (Aalst 1.826, Oudenaarde 1.337); 5.000 *schoenmakers* (Roeselare 1.173, Brussel 1.266, Brugge 425); 1.250 *touwslagers* (Dendermonde 1.233, bijzonder te Hamme); 1.600 *meubel- en stoelmakers*, vooral te Mechelen (1.037) en eindelijk 47.000 *kantwerksters* en 1.700 *borduursters* op tulle.

Alhoewel de huisarbeid in België en vooral in het Vlaamsche land zeer verspreid is, had deze productievorm weinig de aandacht getrokken: Quetelet had in 1846 de huisarbeiders niet afzonderlijk geteld. De nijverheidstelling van 1896, en de groote Enquête door het Arbeidsambt daaraan vastgeknoopt, brachten eerst volledige gegevens.

Als voornaamste Vlaamsche huisindustrie, en als de meest levensvatbare en voor verbetering geschikte, verdient de kantnijverheid een bijzondere melding.

In 1846 vond men talrijke kantwerksters in onze voornaamste Vlaamsche steden. Rond 1900 was de toestand gansch anders, zooals de vergelijking der cijfers van beide tellingen duidelijk aantoonst:

Steden	Aantal	
	kantwerksters in	
	1846	1896
Antwerpen	1.505	5
Brussel	2.122	83
Brugge	10.086	3.394
Gent	3.207	10
Mechelen	1.932	12
Leuven	683	34
Kortrijk	3.583	210
St.-Niklaas	760	21

In 1846 gewaagde de beroepstelling van 71.781 kantwerksters

in de steden en 20.896 op het platteland ; thans mag men zeggen dat die verhouding meer dan omgekeerd is.

In 1896 waren er dus in het Rijk 47.571 kantwerksters, daarvan 25.547 in West-, en 18.199 in Oost-Vlaanderen, of voor de twee Vlaamsche provinciën 43.746, ongeveer 92 t. h. van het geheel.

... Doch wij staan op een keerpunt onzer economische ontwikkeling. De ontdekking, in 1901, van kolenlagen in twee Vlaamsche provinciën is van aard om een omwenteling in het bestaande te bewerken en in weinig jaren van Vlaamsch-België weer den overwegenden factor in de Belgische huishouding te maken. Voor de toekomst van den Vlaamschen stam is dit feit het gewichtigste onzer geschiedenis sedert 1830. Van „landbouwstaat” wordt Vlaamsch-België „industriestaat”.

... De steenkolen zijn het „brood der nijverheid” (le pain noir de l'industrie) naar Harzé : de groote nijverheid, hoogovens, staalfabrieken, glasblazerijen, enz., voor wie overvloedige en goedkoope brandstof een levensvoorwaarde is, vestigt zich op de heide, waar de welbekende dichtbevolkte dorpen en steden der nijverheidsstrecken oprijzen.

Antwerpen, dat nu reeds op een jaarlijksche havenbeweging van twaalf millioen scheepston kan bogen, grootelijks te danken aan de nijverheidsontwikkeling van het Duitsche achterland, bekomt nog grootere beteekenis : de verbetering der Kempische waterwegen, gemakkelijk en goedkoop uit te voeren in dit vlakke land, stelt de gansche nieuwe nijverheidsstreek met de Scheldestad in nauwe verbinding en de Vlaamsche hoofdstad wordt een economisch centrum van Europeesche beteekenis !

Dit is stellig een schoone toekomst : maar zijn de Vlamingen in staat hun erfgoed te beheeren ?

Hoe zal voorzien worden in de behoefte aan een talrijke en gespecialiseerd arbeidspersoneel, vereischt voor deze economische omwenteling der toekomst ?

Aangetrokken door de overvloedige vraag naar arbeiders, wellicht door hooger loon, zal men in de Kempen een aanzienlijke inwijking beleven. Van welken stam, Vlamingen, Walen, of Duitschers, of zelfs Polen ?

Hier komen wij te staan voor een reeks vraagstukken waarvan

de oplossing voor de toekomst van den Nederlandschen stam in België beslissend zal zijn.

Daar de reeds toegestane vergunningen en degene die nog aangevraagd worden, in het bezit komen der groote nijverheidsvenootschappen van het Walenland, worden de Waalsche mijnmagnaten in de Kempen de heerschende macht ; zij verhuizen naar de Limburgsche en Antwerpsche heide met hun Waalsch technisch personeel, ingenieurs, porions, bedienden, machinisten. De inwoners der streek met Waalsche, misschien Duitsche of Poolsche inwijkelingen, zullen het „ levend materieel ” leveren. De Vlaamsche arbeiders zijn karig met vakkennis bedeeld. Willen de Vlamingen daar niet in ondergeschikte stelling blijven en enkel optreden als Vlaamsche koelies, dan moet in Vlaamsch-België onmiddellijk het *technisch onderwijs*, hooger en lager, volkomen vervlaamscht en merkelijk uitgebreid worden. (Uitbreiding bijzonder in Antwerpen en Limburg). Dan moet men zorgen voor Vlaamsche mijnbouwingenieurs, best aan de technische scholen van Gent gevormd, zoowel voor den Staatsdienst als voor de private nijverheid. Door Vlaamsche ingenieurs wordt het mogelijk degelijke Vlaamsche vak- en nijverheidsscholen in te richten. Dit zal zeker onmiddellijk weinig verandering brengen, maar dan zal het in de toekomst toch beter staan. Men neme daarbij in acht dat de ontginning langzamerhand zal gebeuren, niet overal ineens, en dat overigens het boren van kolenputten een lastig en traag werk is.

Alles kan overigens beproefd worden, want het gevaar is niet gering. Bieden de Vlamingen hier geen weerstand, dan bezegelt het economisch feit, dat van den Vlaamschen stam de heerschende macht in België moest maken, juist de verschuiving der taalgrens en het verlies van twee Vlaamsche provinciën. Laten zij begaan, dan woekert binnen dertig of veertig jaar het Walendom aan de poorten van Antwerpen. In geen der Vlaamsche gouwen kon tot hertoe de Waalsche immigratie iets veranderen (alhoewel Brussel er erg aan toe is), omdat deze streken goed bevolkt waren. In het nieuwe Zwarteland staat het anders. Het gemiddeld aantal inwoners per vierkante kilometer is voor het Rijk 227 ; voor Limburg daalt dat cijfer tot 100 ; in de arrondissementen Turnhout en Mechelen, tot 100 en 157. Dààr zouden 80.000 Waalsche mijnwerkers (met familie 400.000 menschen) wèl verandering brengen...

DE LANDBOUW.

Landbouw en veeteelt blijven de hoofdbronnen der Vlaamsche volkswelvaart en de voornaamste bedrijven der huishouding in Vlaamsch-België, door het aantal menschen die er van leven.

Alhoewel de Vlaamsche bodem vooral bestaat uit zandgrond, behoort toch de Vlaamsche streek tot een der best bebouwde van de wereld en mag zij, naar de opvatting van E. de Laveleye, nog steeds, zooals in de Middeleeuwen, de tuin van Europa genoemd worden. Dit wijst op een intensieve bebouwing van den grond. Het Vlaamsche land is trouwens een streek waar het kleinbedrijf overwegend is. Als men in de zandstreek tot de kleine cultuur re- kent de bedrijven van vijf hectaren en minder, tot de gemiddelde cultuur, die van 5 tot 20 H. en als groote cultuur de bedrijven, waar- van de uitgestrektheid meer dan 20 H. beslaat, en anderzijds de bedrijven van minder dan 50 aren uitsluit die bezwaarlijk bij de landbouw-exploitaties te rekenen zijn, dan komt men tot de vol- gende percentsgewijze verdeeling :

Provincie	Volgens de telling van 1895 bekoorden tot het		
	Kleinbedrijf (50 a. tot 5 H.)	Middenbedrijf (5 tot 20 H.)	Grootbedrijf (20 H. en meer)
Antwerpen	71.47 t.h.	25.18 t.h.	3.35 t.h.
Brabant	82.31 »	14.82 »	2.87 »
West-Vlaanderen	68.37 »	23.66 »	7.97 »
Oost-Vlaanderen	80.84 »	17.24 »	1.93 »
Limburg	71.41 »	25.27 »	3.32 »
Het Rijk	74.76 »	20.79 »	4.45 »

Het betrekkelijk hoog percentage der midden- en grootbedrijven in West-Vlaanderen komt daaruit voort dat een gedeelte dier provincie, langs de kust, behoort tot den poldergrond waar de boerde- rijen uitgestrekter zijn.

Nevens den factor der natuur (grondgesteldheid) treedt, als oor- zaak van dit overwicht van het kleinbedrijf, de dichtheid der be- volking. Het hooge bevolkingsscijfer heeft de verbrokkeling der bedrijven van grooten omvang en meer intensieve bebouwing voor gevolg. Bij dit alles voegt zich de steeds aangroeiende schaarschte aan goedkoop en handenaarbeid in een tijd van betrekkelijk ge-

drukte prijzen voor de landbouwvoortbrengselen. De gemakkelijke bewerking van den grond, zelfs met de spade, speelt hier ook een rol, wat niet het geval is voor den zwaren kleigrond van vele Waalsche streken.

Het voortbestaan van een overwegend kleinbedrijf in den landbouw is niet een oorzaak van minderheid of een veeg teeken voor de toekomst. Wel integendeel. Men houde daarbij in het oog het verschil tusschen landbouw en nijverheid: in dezen laatsten tak heeft de groote fabriek een voorsprong op het kleinere bedrijf. In den landbouw niet, zooals verder aangetoond wordt.

Wij drukken op dit onderscheid, want door het op gelijken voet behandelen van landbouw en nijverheid ontstaat niet zelden in de landbouwwetenschap en -politiek misverstand en duisterheid.

Het zal dan ook geen verwondering baren dat het aantal kleinbedrijven (niet te verwarren met *kleineigendom*, wij handelen voor het oogenblik over landbouwtechniek, niet over agrarische toestanden of landbouwpolitiek) eer toe- dan afgenomen is. Zoo waren er, volgens de tellingen van 1846 en 1895, op 10.000 H. bebouwde oppervlakte, het volgende aantal bedrijven:

Provincie	Alle bedrijven te zamen		Bedrijven van meer dan 10 H.	
	1846	1895	1846	1895
Antwerpen	3.539	4.275	348	307
Brabant	3.277	3.925	205	173
West-Vlaanderen	2.897	3.973	282	283
Oost-Vlaanderen	4.033	4.894	247	200
Limburg	2.505	2.874	292	250
Het Rijk	3.193	4.328	256	234

De vermeerdering der bedrijven van minder dan 50 aren is vooral aanzienlijk in de volkrijkste streken, in de nabijheid der steden van de Vlaamsche evenals van de Waalsche gewesten. Dit betekent deels een grooter aantal werklieden die den landbouw uitoefenen als nevenbedrijf, deels een uitbreiding der warmoestuinen, dus meer intensieve bebouwing; de productiviteit neemt immers toe naarmate de omvang van het bedrijf kleiner is.

Op het gebied van den landbouw kan de hier te behandelen spanne tijds in twee scherp afgeteekende periodes worden verdeeld.

De eerste, die ongeveer tot het jaar 1879 gaat, wordt gekenmerkt door voortdurende stijging van schier alle landbouwproducten die een groote materiele welvaart van de plattelandsbevolking tot gevolg had. De landbouwers zagen niet uit naar nieuwe middelen om hun bedrijf tot ontwikkeling te brengen ; integendeel werd met minachting op de wetenschap neergezien. Men was overtuigd dat er geen einde zou komen aan den goeden tijd. Anderzijds en behalve schuchtere pogingen om tot het protectiestelsel terug te gaan dat met den hongersnood van 1847 gevallen was, stegen er geen klachten op en was men in de regeeringskringen overtuigd dat de landbouw allerminst staatshulp van noode had.

Deze tijd van bloei werd echter van de jaren 1880 af door een tijdperk van teruggang gevolgd, welke een crisis deed ontstaan die door omvang en duur bijna alle overige op dit gebied overtrof. Zij werd veroorzaakt door de mededinging der nieuw ontgonnen landen : Noord-Amerika, Argentinië, Roemenië en Rusland, die, dank zij aanzienlijk lagere productiekosten en steeds gemakkelijker en goedkooper verkeer door scheepvaart en spoorweg, thans in staat waren hun producten op de Europeesche markt tegen vroeger ongekende prijzen te koop te stellen.

Volgens de berekening van den Franschen landbouwkundige D. Zolla bedraagt de prijsvermindering in het tijdvak 1877-1900 : voor de tarwe, 34 t. h. ; voor de rogge 26 t. h. ; de gerst, 19 t. h. ; de boekweit, 20 t. h. ; de haver, 14 t. h. Zelfs hooi en stroo ontsnapten niet aan den algemeenen teruggang der prijzen die kan geschat worden op ongeveer een vierde of een derde van de waarde vóór 1880. Slechts het vleesch en de dierlijke producten hielden zich goed in deze erge crisis.

Voor ons land werd deze crisis nog verergerd, èn door de achterlijkheid waarin onze boerenstand, over het algemeen, verkeerde — daar de regeering niets of bijna niets had gedaan om de landbouwwetenschap onder onze Vlaamsche bevolking te verspreiden — èn, daar het meerendeel onzer landbouwers pachtboeren zijn, door de hooge huurprijzen van den grond, waarvan de rente in de goede jaren door onderlinge concurrentie der huurders zelve op ongehoorde wijze opgedreven was geworden. De landbouw was niet meer winstgevend. Zelfs de boeren met eigen erf „boerden achteruit“. Er moest een uitweg gezocht worden ; men

beriep zich thans op den Staat wiens grootste en om zoo te zeggen uitsluitende zorg tot hertoe was geweest : het bevorderen van handel en nijverheid. Zekere vroegere invoerrechten, al was het dan ook op kleine schaal, werden toegestaan.

Doch het protectionisme is een lapmiddel dat maar tijdelijk helpen kan. Een gezond bestaan voor den landbouw ligt niet op dien weg, althans niet in een land, klein van omvang, dicht bevolkt en industrieel hoog ontwikkeld als het onze, dat in den uitvoer zijner nijverheidsproducten en in zijn algemeenen handel de grootste bron van zijn welvaart vindt. De ervaring leert dat de oplossing moet gezocht worden in een meer wetenschappelijke beboewing, dus in het verhoogen van het verstandelijk peil der landelijke bevolking, door algemeen en landbouwonderwijs, en verder in de coöperatie, wat insgelijks meer ontwikkeling bij den landbouwer veronderstelt.

Hier kon de Staat handelend optreden, doch niet door het verleen van beschermende rechten. Er kwam een omwenteling in de houding van den Staat tegenover den landbouw. De tijdsomstandigheden waren daarvan de oorzaak. Hetzelfde geschiedde overigens op hetzelfde tijdstip in alle naburige landen die evenveel van de landbouwcrisis te lijden hadden.

De bestuurlijke omwenteling laat zich peilen als men de uitgaven nagaat door den Staat, thans en vóór jaren, aan het bevorderen van den landbouw besteed. Zoo beliep de begrooting van 1838 voor den landbouw 340.000 frank. Op de Belgische begrooting voor 1904 bedragen de eigenlijke uitgaven voor landbouw en veeteelt 4.972.410 frank ; daarbij moet nog gerekend worden een goed gedeelte der gelden, 6.113.000 frank, besteed aan de wegen en aan de openbare gezondheid die onrechtstreeks den landbouw ten goede komen.

Nevens deze wijziging in de verhouding tusschen Staat en landbouw, behoort een tweede kenmerk van de landbouwgeschiedenis in de laatste eeuw : het is de verheffing van het boeren tot een ware wetenschap, door de toepassing op den landbouw van de ontdekkingen op natuurkundig gebied.

Rond de jaren 1880 was de wetenschap genoeg gevorderd om zich overal te doen gelden en dat, juist op het oogenblik dat de Europeesche landbouw door de crisis dreigde ten onder te gaan.

Uit dit samentreffen werd het wetenschappelijk landbouwbedrijf geboren. Men kwam allengs tot de overtuiging dat de redding uit den benarden toestand lag in de twee volgende richtingen :

Eerst in het kweken van andere gewassen : daar de graanbouw niet meer winstgevend was, ging men overal waar dit mogelijk bleek, over tot den aanbouw van gewassen die minder blootgesteld waren aan de overzeesche mededinging, zooals peulvruchten, groenten, ooft. De veeteelt bleef winstgevend en was vatbaar voor uitbreiding ; de veefokkerij bereikte nu ook een vroeger ongekende hoogte, zoowel voor wat het rund- als het pluimvee en de varkens aangaat, met een gelijklopende voortbrenging van boter, eieren, melk en hoenders.

Ten tweede, trachtte men den landbouw winstgevender te maken, door een rationeel, oordeelkundig voortbrengen, door een verhooging der productiviteit op dezelfde eenheidsoppervlakte. Hier kwam de nieuwe wetenschap ter hulp : de voortbrenging werd meerderd door het aanwenden van scheikundige bemesting en door zorgvuldige keus en kweeking van het zaaigoed ; de koopwaarde van het vee werd verhoogd, als gewicht en hoedanigheid, door de veredeling van de rassen en een rationeele voeding door middel van krachtvoeder.

Er blijft ons nog eenige woorden te zeggen over de veeteelt, die in zoo groote mate voor onzen Vlaamschen landbouw is toegenomen. Het opgeven der stuks vee voor elke soort kan echter geen juist begrip geven van de grondige verandering en verbetering in de laatste jaren ontstaan. De vooruitgang bestaat vooral in de verbetering van de gefokte rassen en in de verhooging van het levend gewicht door een rationeele voeding, vooral met allerhande handelsvoeder, zooals lijnkoeken, meelpulp, enz. Op dit gebied heeft de coöperatie schitterende uitslagen bekomen.

Ziehier de stuks vee opgegeven bij de verschillende tellingen :

Soorten	Stuks vee in				
	1846	1856	1866	1880	1895
Paarden	294.535	277.311	283.163	271.974	271.527
Runderen	1.203.891	1.257.649	1.242.445	1.382.815	1.420.978
Schapeu	662.508	583.485	658.097	365.400	235.722
Varkens	494.564	458.418	632.301	646.375	1.163.133
Geiten	110.060	—	197.138	248.755	257.669

De vergelijking van deze cijfers wijst een lichte vermindering van het aantal paarden en een aanzienlijke van dat der schapen aan.

Voor de paarden ligt de oorzaak in de uitbreiding van den grasbouw (sedert 1846 is de oppervlakte aan weilanden en boomgaarden met 22 t. h. toegenomen), in een vermeerdering van het kleinbedrijf, waar het werk van het paard minder noodzakelijk is (toeneming der bedrijven van 2 tot 5 hect., sedert 1846: 22 t.h.) en eindelijk in den uitvoer die in 1895 tot 22.757 paarden steeg voor een waarde van ongeveer 30 miljoen frank. De afneming van het aantal schapen is een teeken van meer intensief landbouwbedrijf (Roscher : Das Schaf weicht der Kultur).

Maar wat vooral merkwaardig blijft, is de vermeerdering van het aantal varkens en geiten, „het vee van den arme“.

Wij bezitten ongelukkiglijk in de Belgische statistiek de verdeling van het vee over de bedrijven niet, maar het staat vast dat de verhouding volkomen ten gunste van het klein- en middenbedrijf, dus ten gunste van den Vlaamschen landbouw is. Bij gebrek aan Belgische gegevens zouden cijfers uit de Deutsche statistiek ons eenigszins inlichten, indien niet reeds vastgesteld was hoe voordelig de veefokkerij in het kleinbedrijf kan zijn door het persoonlijk toezicht van den landbouwer en zijn gezin.

Alhoewel hier enkel handelend over landbouw, achten wij het gepast te wijzen, al is het ook met een enkelen volzin, op de steeds toenemende welvaart van een tak waarvoor Vlaanderen en bijzonder Gent van oudsher beroemd zijn : het kweken van sierplanten en bloemen, vooral orchideeën. De uitvoer van deze planten en bloemen beloopt jaarlijks over het niet geringe bedrag van ongeveer 6 miljoen frank. (1)

Het gebruik van vele landbouwmachines hangt hoofdzakelijk af van de grondgesteldheid, van den aard der bebouwing en de uitgestrektheid der bedrijven. Een land zooals Vlaamsch-België, grootendeels uit lichten zandgrond bestaande en waar het kleinbedrijf overheerscht, is meer aangewezen voor het gebruik van menschenkracht dan streken met zwaren leemgrond en groote in-

(1) Volgens het "Tableau général du commerce" over het jaar 1910, beliep de uitvoer van Belgische levende planten en bloemen over de 12.186.000 frank.

tensieve cultuur, zooals Henegouwen, Waalsch-Brabant of Luik (Haspengouw). Over 't algemeen, met de cijfers van 1880 en 1895 onder de oogen, mag men zeggen dat de verspreiding van het landbouwmachinisme normaal is geweest in de verschillende provinciën van het Vlaamsche land. De meer kostbare machines van gering gebruik in klein- en middenbedrijf, liggen niet eens meer buiten het bereik der kleine boeren, sinds talrijke boerengilden dorsch- of zaaimachines, hand- of stoomafroomers ter beschikking van hun leden stellen. Op dien weg echter is de toestand nog voor veel verbetering vatbaar wil men de ideale bedrijfsinrichting verwezenlijken en al de voordeelen van het intensief klein bedrijf genieten zonder de weldaden der moderne landbouwtechniek op werktuigkundig gebied te moeten ontberen.

Met de nijpende crisis van de jaren 1880 baande die moderne techniek zich ook een weg in onze Vlaamsche gewesten. Maar hoe overtuigend ook zekere afzonderlijke voorbeelden hadden kunnen werken, zeker zou bij den gekenden sleur en luttele ontwikkeling van den boerenstand, die hervorming niet snel tot stand zijn gekomen, indien niet twee groote factoren daartoe hadden bijgedragen: de coöperatieve beweging en het landbouwonderricht. De schitterende uitslagen in Denemarken door de samenwerking der boeren, na het invallen der crisis behaald, waren zoo overtuigend dat weldra andere landen om strijd zich haastten deze instellingen, van aard om aan den getroffen boerenstand een uitweg te verschaffen, op eigen bodem over te planten.

... Vlaamsch-België blijft, zooals we zagen, de overwegende factor in de Belgische landbouwhuishouding. Tot hoever nu heeft de coöperatie, die om zoo te zeggen oorzaak van een omwenteling in den landbouw was, in onze Vlaamsche streken wortel geschoten, en in welke mate heeft zij voordeel aan onze boeren gebracht?

... Het valt niet moeilijk te bewijzen dat, zoo voor het aantal maatschappijen als voor het aantal leden, het Walenland naar verhouding ver vooruit is op Vlaamsch-België.

De aankopen van mest en machines bedroegen in 1903 voor de provinciën Luik en Henegouwen meer dan voor de zeven andere provinciën te zamen : 7.321.000 frank op 14.589.000 frank.

Dit brengt er ons toe eenige woorden te zeggen over het landbouwonderricht.

Het eigenlijk landbouwonderwijs dagteekent van 1849 ; het werd in 1860 heringericht en kreeg zijn huidige vorm door de wet van 4 April 1890.

België bezit een Staatsinrichting voor hooger landbouwonderwijs. Het is in het Walenland, te Gembloers, gelegen.

De Vlaamsche landbouw is van veel meer beteekenis dan de Waalsche. De Vlaamsche gouwen zijn de vruchtbaarste, daar leggen zich het grootste aantal menschen op den landbouw toe. En toch is er eigenlijk niets verricht om de uitsluitend Vlaamschsprekende buitenbevolking aan de groote wetenschappelijke beweging op landbouwgebied deel te laten nemen. Van Gembloers, met een onderwijs in het Fransch gegeven, ging voor Vlaamsch-België geen rechtstreekschen invloed uit.

De school van Gembloers kost jaarlijks 125.000 frank aan den Staat. De Vlamingen zullen toch wel de helft betalen van dat onderwijs, dat voor hen niet enkel van geenerlei waarde is, maar nog het inrichten van een oprecht Vlaamsch hooger onderwijs in den weg staat. Aldus komen weer in dit bijzonder geval, één onder de vele, taalbelang en stoffelijk belang op één lijn te staan.

Middelbaar landbouwonderwijs wordt in Vlaamsch-België gegeven te Gent en te Vilvoorde, doch nog grootendeels in het Fransch.

Nevens de Staatsscholen bestaan er talrijke vrije gestichten, die ruimen steun onder den vorm van toelagen van den Staat bekomen. In nagenoeg alle lagere scholen van het platteland komen de beginselen van den landbouw op het leerplan voor en middelen worden aangewend om de leerlingen voor de landbouwzaken warm te maken. Doch het meest doeltreffend middel van verspreiding der landbouwkennis is wel geweest het inrichten van voordrachten over alle zaken die den man der praktijk belang kunnen inboezemen ; deze voordrachten hebben werkelijk veel bijgedragen tot de ontwikkeling van den landbouwer, namelijk wat betreft het aanwenden van handelsmest, het nut der machines, het voordeel van lijnkoeken en krachtvoeder, samenwerking in zake krediet, verzekering, aan- en verkoop, enz.

Deze lessen werden in het Vlaamsche land door landbouwkundigen gegeven, voor zooverre er Vlaamschsprekenden voorhanden waren. Doch steeds werd er geklaagd over het gebrek aan wetenschappelijk toegeruste sprekers ; onze landbouwkundigen hebben

een Fransch onderricht ontvangen te Gembloers of te Leuven en zijn dikwijls niet bij machte, door onvoldoende kennis van het Nederlandsch, behoorlijk de zending te vervullen die de reden van hun bestaan is : den landbouwer in te lichten over alles wat hem kan nuttig zijn. Men moet het zich overigens niet ontveinzen, en het werd reeds meermalen in deskundige kringen bekend, het landbouwonderwijs te Gembloers, is, evenals te Leuven, waar men zich natuurlijk schikt naar het officieel onderwijs van het concurrerend gesticht, niet meer op de hoogte der wetenschap : de school van Gembloers is, wat het peil der studiën aangaat, niet méér dan een middelbare landbouwschool, en niet een hogeschool.

Van 1884 tot 1904 heeft het Staatsbestuur 16 miljoen frank besteed aan het uitbreiden van het landbouwonderwijs. Maar hoeveel is daarvan werkelijk nuttig besteed geworden in de Vlaamsche gewesten ?

De Vlaamsche landbouw is in België de overwegende factor en bij zooveel geld, jaarlijks aan het landbouwonderricht besteed, is het maar billijk te eischen dat het landbouwonderwijs in Vlaamsch-België op vasten grond zou berusten en wezenlijk vruchtdragend zou zijn.

Onze Vlaamsche landbouwers missen den opvoedenden invloed die uitgaat van het samenwerken met bezitters van groote landbouwexploitaties waarvan zij veel kunnen leeren : het Vlaamsche land is een streek van kleinbedrijf.

Zij missen ook den invloed die in andere landen uitgaat van machtige landbouwverenigingen, zooals de „Landwirtschaftsgesellschaft“ in Duitschland, waar, door landbouwkundigen, groote eigenaars en economen, allerlei vraagstukken worden ter studie gebracht. Onze landbouwcomiten, uit oorzaak van hun gebrekkige inrichting, zijn in geenerlei mate op de hoogte van hun taak. De provinciale landbouwraden, de hoogere landbouwraad, zijn Fransche inrichtingen.

In Vlaamsch-België meer dan elders nog, is dus een grondig onderwijs der landbouwvakken gewenscht.

Dit kan niet zonder een grondige herinrichting van het bestaande, hetgeen, naar onze meening, op de minst kostelijke wijze zou kun-

nen geschieden : door het oprichten van een hogere landbouwschool aan de (vervlaamschte) hoogeschool te Gent.

Door de werkelijk wetenschappelijk opgeleide mannen die daar zouden gevormd worden gesteund en ingelicht, zou stellig de Vlaamsche landbouw nog oneindig veel kunnen vooruitgaan: waar thans, ten gevolge van ontbering en overmatigen arbeid, kleine boeren een schriel bestaan vinden, zou een welgestelde ontwikkelde landbouwstand kunnen leven.

* * *

Doch daartoe zou zelfs een ver gevorderde techniek niet voldoende zijn, indien de sociale toestand niet gezond is en een doelmatige wetgeving niet in dezelfde richting werkt.

Dit brengt ons tot het laatste gedeelte van dit opstel : de landbouwpolitiek.

Is Vlaamsch-België een land van kleinbedrijf, dit wil geenszins zeggen dat het een land van kleinen eigendom is. Het meerendeel van onze landbouwers zijn pachters. En het aantal pachters neemt eerder toe dan af, zooals blijkt uit de vergelijking der tellingen van 1846 tot 1895.

Zonder de bosschen en braaklanden mede te rekenen, werden door hun eigenaar bebouwd :

in 1846 :	34.22	t.h. der bedrijven ;
in 1866 :	32.68	»
in 1880 :	35.95	»
in 1895 :	31.11	»

Op 100 bedrijven waren er (de bedrijven van 50 aren en minder inbegrepen) :

Provincie	Eigenbedrijven (eigen gebruik)		Pachtbedrijven (verpacht land)	
	1846	1895	1846	1895
Antwerpen	27.02	25.16	72.98	74.84
Brabant	27.95	23.36	72.05	76.64
West-Vlaanderen	17.20	13.16	82.80	86.84
Oost-Vlaanderen	23.37	15.32	76.63	84.68
Limburg	48.01	34.95	51.99	65.05
Het Rijk	35.15	27.88	64.85	72.12

In Oost- en West-Vlaanderen treft men dus het grootste aantal pachters aan. De percenten zijn nagenoeg dezelfde als hierboven, als men de bedrijven naar hun omvang rangschikt : de verhouding voor de kleine en de groote bedrijven is ongeveer dezelfde. In zekere arrondissementen wordt om zoo te zeggen het land door den eigenaar niet meer bebouwd.

Kortrijk telt, op 100 hect. bebouwde oppervlakte, 86.42 hect. verpacht land ;

Brugge, op 100 hect., 87.30 hect. verpacht land ;

Oostende, op 100 hect., 88.66 hect. verpacht land ;

Ieper, op 100 hect., 90.95 hect. verpacht land !

Zoodat in zekere gedeelten van West-Vlaanderen slechts het tiende deel ongeveer van den grond door den eigenaar bewerkt wordt. Naarmate de grond in vruchtbaarheid en in waarde toeneemt, vermindert het aantal eigenbedrijven : in de arme streken van het land, in de Kempen, ontmoet men het meest boeren met eigen erf. Op vele wijzen heeft men getracht dien toestand uit te leggen. Deze scheiding tusschen bezit en arbeid dagteekent in zekere gedeelten reeds van de Middeleeuwen. Men kan verder inbrengen dat, naarmate de prijs van den grond hooger is, het moeilijker wordt voor den landbouwer om land in eigendom te verwerven. Anderzijds valt er ook niet uit het oog te verliezen dat in de streken van intensieve bebouwing, waar men juist het minst eigen gebruik aantreft, het pachtbedrijf reeds een kapitaal vergt dat in armer streken het bezit van den grond in eigendom zou verzekeren. Ons erfrecht werkt ook niet om het eigen gebruik te begunstigen.

Een gezonde sociale toestand is het stellig niet, vooral wanneer, zooals het dikwerf geschiedt, de eigenaars verblijven te Brugge, te Kortrijk, te Gent of te Brussel. Op pachtgebied zooals op menig ander schijnt een grondige herziening en aanvulling van ons agrarisch recht meer dan gewenscht. Veel valt hier te leeren van de naburige landen, vooral van Duitschland.

Op den teruggang in de prijzen van de voornaamste landbouwproducten, volgde langzaam een teruggang der grond- en der huurwaarde, die bovenmate hoog waren opgedreven door den ononderbroken voorspoed van den landbouw tot de jaren '80 en den snel-

len aangroei der bevolking, ook op het platteland. Dit blijkt uit onderstaande cijfers : (1)

Gemiddelde prijs voor gansch het Rijk	Bouwland								Weideland			
	1846	1850	1856	1866	1880	1890	1895		1874	1880	1890	1895
Huurprijs p. H.	68	70	82	108	107	98	91		134	125	113	107
Koopwaarde	2421	—	3171	4173	3975	—	2909		—	4305	—	3260

De teruggang van de grondprijzen is dus aanzienlijk, vooral voor de beste gronden in de streken met gevorderden landbouw, zooals Oost- en West-Vlaanderen, minder aanzienlijk in de provinciën met weinig vruchtbare akkers, zooals Namen, Luxemburg, Luik en Limburg. Ja, de waarde van deze laatste is aanzienlijk gestegen sedert het aanwenden van den handelsmest. Tot grondslag der grondbelasting dient de schatting van de waarde van den grond. Welnu, de laatste schatting of kadastrale herdeeling geschiedde in 1867, juist in den tijd dat de grond in de landbouwstreken zijn hoogste waarde bereikte. Sedertdien is deze waarde steeds verminderd, maar de belasting wordt nog altijd naar de schatting van 1867 betaald. In 1897 werd tot een nieuwe kadastrale herdeeling besloten, die sedert een paar jaar voltrokken is, maar nog altijd niet toegepast wordt. Het valt niet te betwijfelen dat de Vlamingen door dit alles jaarlijks eenige millioenen meer betalen dan de Walen, zooals het vóór 1867 door andere oorzaken het geval was, naar Vuylsteke's treffende bewijsvoering (in de Grondbelasting, herdrukt in "Klauwaert en Geus", Gent, 1905, blz. 99 en volgende).

Naar onze berekeningen heeft de grond, tot den landbouw bestemd in de provinciën Oost- en West-Vlaanderen, Brabant, Antwerpen en Limburg, tusschen 1866 en 1895, 1.220 millioen aan waarde verloren ; de vermindering voor de Waalsche provinciën bedraagt slechts 928 millioen, zoodat sedert ongeveer 20 jaar (te rekenen van 1885) de Vlamingen 300 millioen meer dan de Walen

(1) Sedert 1895, is de toestand merkelyk veranderd. Uit gegevens door de regering verzameld, blijkt dat, voor 1908, de prijzen de volgende waren : huurprijs, bouwland, 106 frank ; weideland, 130 frank ; koopwaarde, bouwland, 3.555 frank ; weideland, 4.115 frank. Thans staan de prijzen waarschijnlijk op dezelfde hoogte als in 1880. De cijfers der landbouwteeling van 31 December 1910 zijn nog niet bekend (1912).

aan belasting betalen voor een grondwaarde die feitelijk niet meer bestaat. Al is het onrecht zoo schreeuwend niet als vóór 40 jaar, toch blijft het waar dat Vlaamsch-België daardoor meer belast wordt dan de Waalsche provinciën. De quaestie zou nader onderzoek vergen. Ongelukkiglijk bestaat de grondstatistiek te onzent om zoo te zeggen nog niet ; over den uitslag der laatste kadastrale herziening werd niets bekend gemaakt. Jammer dat de regeering kariger schijnt te worden aan inlichtingen over agrarische gegevens, naarmate de sociale beweging voor de landbouwbevolking aan beteekenis wint.

... De vraag naar land is grooter dan het aanbod en drijft soms de huurprijzen op ongehoorde wijze op, zoodat de huur in geenerlei verhouding meer staat tot de zuivere opbrengst. Maar bij vele landbouwers wordt er nog wat verdiend buiten den landbouw, door de vrouw als kantwerkster of handschoennaaiester, ofwel door den pachter zelf als industrieel huisarbeider, wever of manden- of blokmaker. Andere landbouwers eindelijk, oefenen een nevenbedrijf uit als steenbakker, metser of suikerfabriekwerker. Bovendien verlaten duizenden buitenlieden jaarlijks hun geboortedorp om gedurende eenige maanden op de groote hoeven van Midden-Frankrijk als landbouwwerklieden, in de Waalsche nijverheidsdistricten of in de kolenmijnen te gaan arbeiden. De „Franschmans“, zooals men ze noemt, waren naar een officieele telling van 1898 ten getale van 57.000 voor het gansche jaar : 12.500 bewoonden West-Vlaanderen, 19.000 Oost-Vlaanderen en 17.000 Henegouwen. Het geld der pacht wordt dan vergaard door winsten buiten den landbouw verworven. De arrondissementen waar de pacht het hoogst is, zooals Aalst, Oudenaarde en Tielt, leveren ook het grootste aantal Franschmans op.

Het laat zich aanzien dat, met de beschreven sociale toestanden, en niettegenstaande de werkelijke vooruitgang door het toepassen eener aanzienlijk verbeterde techniek, het bestaan van onze platelandsbevolking bedenkelijk blijft. Velen houden het op den buiten slechts uit door overmatigen arbeid en wonderen van spaarzaamheid. Al is er ook vooruitgang tegen vroeger jaren waar te nemen, deze vooruitgang is op verre na niet te vergelijken met de stijgende welvaart der steedsche bevolking, zelfs der arbeiders. In onze Vlaamsche gewesten, de streek van de lage loonen voor een

langen arbeidsduur, is geen arbeider zoo slecht betaald als de landarbeider voor zijn zware taak.

Daaraan is de dubbele stroom van menschen toe te schrijven die het platteland verlaten, om naar de stad te gaan werken, of er zich metterwoon te gaan vestigen.

In 50 jaar, zooals wij reeds zagen, steeg de landbouwbevolking slechts met 11 t. h. (van 1.083.000 in 1846 tot 1.204.810 in 1895) als de gezamenlijke bevolking gedurende hetzelfde tijdperk met 2.356.352 of 54.33 t. h. aangroeide, zoodat men in 1846 op 100 inwoners 25, in 1895 slechts 18 personen vond, bedrijvig in den landbouw. Daar er in 1880, 1.199.319 personen in den landbouw werkzaam waren, is in die 15 jaar geen verandering gekomen, ofschoon de Belgische bevolking met 1.184.000 of 21 t. h. aangroeide. Het aantal landbouwwerklieden neemt steeds af. In 1880 waren er 217.175, in 1895 enkel 187.106. Deze verandering is bijzonder gewichtig voor de vrouwen : alhoewel zij slechts een derde uitmaken van de gezamenlijke werklieden (in 1895, 128.247 mannen, 58.829 vrouwen) is hun cijfer met 16.604 sedert 1880 gedaald ; voor de mannen bedroeg gedurende den zelfden tijd de vermindering 11.580.

De stedengroei neemt in ons land steeds toe. Als men de bevolking volgens de plattelandsgemeenten en steden rangschikt, bekomt men de volgende cijfers (naar de volkstelling van 1900) :

Gemeenten met een bevolking van minder dan 5.000 inwoners			Gemeenten met een bevolking van 5.000 inwoners en meer		
1846	67.35	t.h. der bevolking	32.65	t.h. der bevolking	
1880	57.04	„ „	42.96	„ „	
1900	47.70	„ „	52.30	„ „	

De stedengroei is nog merkwaardiger. In de gemeenten met meer dan 25.000 inwoners vond men :

in 1846 :	12.23	t.h. der gezamenlijke bevolking.
in 1880 :	19.34	„ „ „
in 1900 :	24.57	„ „ „

Een vierde der bevolking is dus gevestigd in de 25 voornaamste gemeenten van het land.

Dat deze uittocht van de plattelandsbevolking gepaard gaat met eigenaardige stoffelijke en zedelijke misstanden wordt door niemand geloochend ; maar die eensgezindheid houdt op als men

overgaat tot het beramen van middelen om daarin verbetering te brengen. Een groot, uitvoerbaar middel, is wellicht niet voorhanden ; de oplossing zal hier ook wel liggen in het aanwenden van vele kleine maatregelen, elk onaanzienlijk op zichzelf weliswaar, maar allen werkende in dezelfde richting : aan den kleinen landbouwer een menschwaardig bestaan verzekeren en, door meer ontwikkeling en meer welvaart, in zekere mate de beschaving die hij in de steden gadeslaat voor hem toegankelijk maken.

... Wat de sociale zijde van de landhuishouding betreft, stelt de regeering uitstekende technische studiën — in het Fransch alleen — laten verschijnen en door de herinrichting en uitbreiding van de verschillende diensten van den landbouw, de techniek bevordert, maar de economische en sociale kant van het landbouwbedrijf bleef volkomen verwaarloosd. Meer en beter produceeren is zeker de eerste voorwaarde, maar niet minder gewichtig is de vraag hoe de landbouwer leeft : er moet ook gestreefd worden naar versterking van zijn weerstandsvermogen, gezondheid, verstandelijke begaafdheid, arbeidsdeugdelijkheid en arbeidsvermogen. In een woord, de volkskracht moet gesterkt worden door een verhooging van de levenswijze, grondslag van de verhooging van het verstandelijk peil en van de beschaving.

Niemand zal betwisten dat het daarmee op den buiten, vooral op den Vlaamschen buiten, treurig gesteld is. In België verhindert het gebrek aan vaste en uitvoerige gegevens over de agrarische vraagstukken een klaar inzicht in den waren toestand onzer landbouwbevolking te krijgen en werkt daardoor elk ernstig en wetenschappelijk pogen tegen om dringende hervormingen in te voeren.

In ons land schijnen de politieke partijen de opbouwende kracht te missen om de lijnen van een gezonde economische politiek vast te stellen. De staatkunde leeft met den dag en mist die diepte van inzicht en ruimte van blik, die alleen een systematisch voortarbeiten in het algemeen belang van het land mogelijk maken. Waar is onze nijverheidspolitiek, waar onze landbouwpolitiek ? Hier vooral is dit gebrek aan systematischen arbeid voelbaar : de landbouw is nog steeds een der grondvesten van de volkswelvaart, vooral in Vlaamsch-België, en de gewichtigste vraagstukken blijven onopgelost, ja worden niet eens gesteld : eigendomswetgeving, persoon-

lijk en grondkrediet, grondbelasting, en rechtvaardige verdeling der lasten tusschen de verschillende bedrijvigheidstakken en standen, middelen van vervoer en spoorwegtarieven. De landbouw, of eerder de landbouwer, in België en vooral in Vlaanderen, is schandelijk belast in verhouding tot de nijverheid en den handel, en niemand spreekt van hervorming.

In een land waar, naar wij hooger vaststelden, de pachtbedrijven de drie vierden of de vijf vierden van het geheele getal uitmaken, is een rechtvaardige en volledige pachtwetgeving een hoofdvoorwaarde, een levenswet. Welnu, het huurcontract is nog altijd geregeld door de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek van 26 Ventose, jaar XII (17 Maart 1804) !

De grondbeginselen zijn sedert dien tijd niet gewijzigd alhoewel de levensvoorwaarden grondige veranderingen ondergingen, alhoewel de landbouw, door de vorderingen der wetenschap, een ware herschepping in de laatste eeuw beleefde !

Voor den overgang van onroerende goederen eischt de Staat 7 t. h. der waarde, die met de kosten, tot ongeveer 10 t. h., soms 12.50 t. h. beloopt. Men denke eens na : 10 t. h. beteekent meer dan drie jaar inkomen. En de roerende goederen, ondanks de reusachtige uitbreiding van de papieren waarden, gaan van hand tot hand, zonder één cent te betalen. De geschiedschrijver van binnen twee eeuwen, moest hij alleen op onze fiskale wetgeving voortgaan, zou moeten veronderstellen dat de naamlooze vennootschap op onze dagen niet meer beteekenis had dan in den tijd van Napoleon ! De wetgeving is niet alleen een hinderpaal tot het aanwerven van eigendom door kleine landbouwers, zij werkt de verdwijning van den met moeite, in zweet en ontbering verworven kleinen eigendom in de hand bij het afsterven van den eigenaar. Enkele hervormingen werden hier ingevoerd : de wet van 9 Aug. 1889 op de arbeiderswoningen ; die van 21 Mei 1897, die de registratierechten van den kleinen landelijken eigendom tot de helft terugbracht ; de wet van 17 Juni 1887 op de ruiling van landelijke goederen ; de wet van 16 Mei 1900 of wet Van der Bruggen ; de wet van 15 Mei 1905 ; maar het meest schreeuwend onrecht tegenover den kleinen eigenaar blijft nog voortbestaan.

Het krediet, voorwaarde van elken vooruitgang in het landbouwbedrijf, wacht nog steeds op de noodige inrichting. Wat het per-

soonlijk krediet betreft, heeft de wet van 15 April 1884 op de landbouwkantoren haar doel niet bereikt : in 1908, stonden de elf kantoren (slechts vier in het Vlaamsche land : Ter Hulpen, Leuven, Gent en Brugge) slechts 728 uitleeningen toe voor een gezamenlijk bedrag van 3.028.145 frank. De spaar- en leengilden (Raiffeisenkassen) op einde 1908 ten getale van 260, stonden in dit jaar 3.552 geldleeningen toe voor eene som van 4.353.651 frank. Zonder de verdienste van de landbouwkantoren en van de vrije inrichtingen van den Boerenbond te onderschatten, mag echter gezegd worden dat hun zakencijfer op verre na niet met de bedrijvigheid van onzen landbouw overeenstemt.

Over de hoogte der hypothecaire schuld in België zijn eigenlijk geen gegevens voorhanden. In 1850, schatte Frère-Orban de gansche grondschuld op 800 millioen frank, waarvan 56 t. h. voor de onbebouwde eigendommen. In 1878, raamde Emile de Laveleye deze schuld op één millard, waarvan 560 millioen frank voor de landbouwgronden. Alle latere schattingen missen elke vaste basis. Eerst de wetenschappelijk doorgevoerde statistiek kan hier voorlichten en toonen in welke mate de grondschuld de verschillende standen drukt. Dan zal het ook mogelijk zijn de noodige instellingen in het leven te roepen om de zoo wenschelijke aflossing der hypothecaire schulden van de landbouwers met volle kennis van zaken te behartigen.

Maar vooral op onderwijsgebied blijft er voor den landbouw veel te verbeteren. Veel geld wordt er voor uitgegeven : op de begroting van 1912 : 255.445 frank voor het veeartsenijkundig onderwijs ; 217.000 frank (147.000 frank gewone uitgaven) voor het Instituut van Gembloers ; 351.150 frank voor het middelbaar en lager onderwijs en de voordrachten over den landbouw. Maar nog steeds mag men de vraag stellen of dit geld oordeelkundig besteed wordt en of Vlaamsch-België daaruit het rechtmatig nut trekt. Hier vooral blijft nog alles te doen in de Vlaamsche gewesten. Wat dit hooger onderwijs voor Vlaanderen moet zijn, wat het kan doen voor de verhooging van het productievermogen van den Vlaamschen landbouw, voor de economische en sociale verheffing der Vlaamsche bevolking, heb ik elders aangetoond ; ik kan slechts verwijzen naar mijn *Verslag over de Vervlaamsching der Hoogeschool van Gent*.

Ziedaar dus enkele agrarische vraagstukken — wij laten alle

maatregelen om het leven op het platteland aangenaam, gezond en veilig te maken ter zijde — die verdienen overwogen en bestudeerd te worden.

De *Landelijke Dienst*, ingericht in 1908, die zou moeten zijn het Arbeidsambt van den landbouw, en de *Tuinbouwdienst*, opgericht in 1911, die voor taak heeft de belangen der kleine landbouwers te bevorderen, kunnen in de toekomst veel goeds verrichten, doch enkel wanneer een volledig en veelzijdig statistisch materiaal over de economische en sociale zijde van het landbouwbedrijf zal voorhanden zijn, en wanneer door een echt *hooger* landbouwonderwijs de noodige wetenschappelijke krachten zullen gevormd worden.

Want al is de verbetering in huisvesting, in kleding, in voeding, kortom in beschaving, sedert vijftig jaar bij onze boeren zeer groot, in Vlaamsch-België is de toestand nog voor oneindig veel vooruitgang vatbaar.

DE HANDEL.

Al de factoren die gewoonlijk gunstig werken op de handelsbeweging van een land, waren in België voorhanden: gevorderde landbouw, ontwikkelde nijverheid, voordeelige ligging en goede economische werktuigen, (havens, spoorwegen). Zoo is in de verloop van driekwart eeuw ons land opgeklommen tot de vijfde handelsmacht in de rij der volkeren.

Na de scheuring met Holland was België's handel onbeduidend. In 1831, 202 miljoen frank, in- en uitvoer bijeengerekend; in 1903, beliep het cijfer over de fabelachtige som van 8.300 miljoen frank, d. i. 42 maal zooveel als voor 75 jaar. Was in den beginne de beweging traag, de vooruitgang was gestadig en wies sneller en sneller van jaar tot jaar; dit ziet men uit onderstaande cijfers.

Jaar	Algemeene handel in 1000 fr.			Bijzondere handel in 1000 fr.			Bevol- king
	Invoer	Uitvoer	Te zamen	Invoer	Uitvoer	Te zamen	
1831	98.013	104.579	202.592	89.988	96.550	186.538	4.089.553
1830-1840	204.416	152.141	356.557	180.396	128.189	308.585	4.168.856
40-50	336.072	283.796	619.868	216.826	167.163	383.989	4.292.297
50-60	737.393	709.018	1.446.411	378.934	350.657	729.591	4.586.341
60-70	1.368.240	1.219.819	2.588.068	741.855	596.671	1.338.526	4.923.320
70-80	2.413.429	2.097.347	4.510.776	1.413.111	1.097.993	2.511.104	5.356.480
80-90	2.874.759	2.671.583	5.546.342	1.509.220	1.307.104	2.816.324	5.867.797
1890-1900	3.106.701	2.839.554	5.946.255	1.833.683	1.568.704	3.402.387	6.453.710
1901	3.640.645	3.239.442	6.880.087	2.220.991	1.828.231	4.049.222	6.799.999
1902	3.939.578	3.473.161	7.412.639	2.380.683	1.925.490	4.306.173	6.896.079
1903	4.447.338	3.839.851	8.337.189	2.656.369	2.110.338	4.766.707	6.985.219

Het zal wel niet noodig zijn de lange en ingewikkelde geschiedenis der Belgische handelspolitiek in het kleine te verhalen. Eenige algemeene trekken mogen hier volstaan. Holland's roem en rijkdom werden in vroegere eeuwen verworven en gesteund door handel en scheepvaart. Het spreekt vanzelf dat, na 1814, die staatkunde de voorkeur kreeg welke het meest geschikt was om beide takken vooruit te helpen: dit was nagenoeg onbepaalde vrijhandel. Het is overbekend dat ook deze politiek aan Zuid-Nederland groot voordeel bracht. Na de omwenteling van 1830, was men er vooral op uit de opkomende industrie in het Walenland te beschermen. Er brak een tijdperk aan van protectionisme voor de nijverheid (de Vlaamsche scheepvaart bleef uitgesloten) dat gestadig toenam en in 1847 zijn hoogtepunt bereikte: onder de nijpende ellende werden de rechten op het graan afgeschaft en dit bleef zoo ondanks herhaalde pogingen om daarin verandering te brengen. Een eigenaardige trek dezer economische geschiedenis, gedurende de eerste dertig jaren van België's onafhankelijk bestaan, is de vijandige handelspolitiek van Frankrijk tegenover ons land, waardoor vooral aan Vlaanderen's handel en nijverheid veel schade berokkend werd; handelspolitiek die niet weinig bijdroeg tot de crisis der vlasnijverheid in de jaren 1845-47. Frankrijk, waarvan de veroveringsplannen in 1830 door Pruisen en Engeland verijdeld werden, was er thans op uit een zedelijke aanhechting van België bij Frankrijk te bewerken door het stellen van zeer hooge invoerrechten om België te dwingen met haar een tolverbond aan te gaan in

den aard van den Duitschen Zollverein. Aldus zou ons land onder de economische voogdij van Frankrijk geraakt zijn. Er kwam gelukkig niets van en met het jaar 1860 brak een nieuw tijdperk aan. In dat jaar immers sloot Frankrijk met Engeland een handelstractaat. Dit liet ons toe hetzelfde te doen en op 1 Mei 1861 werd een handelsovereenkomst met Frankrijk gesloten, weldra door andere gevolgd met Engeland, Zwitserland, den Zollverein en Nederland. Daarmede hadden wij voorgoed het tweede tijdvak onzer handelspolitiek betreden, dat der handelstractaten, waarin wij ons nog bevinden. Dit stelsel heeft iets voor op onbeperkten vrijhandel zooals die in Engeland en Nederland toepassing vindt. De handelstractaten laten toe van andere handeldrijvende naties de voordeligste voorwaarden door onderhandeling te bekomen en aan zekere producten, waar dit volstrekt noodig blijkt, in zekere mate bescherming te bezorgen.

Het inrichten van tentoonstellingen sedert 1835, de instelling van kamers van koophandel in 1841, het aanleggen van talrijke spoorlijnen sedert 1835 en van telegraaflijnen sedert 1846, de posthervorming van 1849, het inrichten van het consulaatwezen in 1851, het stichten van een hooger handelsinstituut te Antwerpen in 1852, de vrijmaking der Schelde in 1863, ziedaar enkele punten die den afgelegden weg op handelsgebied in dit tijdperk van 75 jaar afbakenen.

Met nog meer voldoening mag men den afgelegden weg gadeslaan als hij gemeten wordt aan wat in grootere landen in dit zelfde tijdperk is verricht. Dan ziet men dat nergens de handelsbeweging zoo snel is vooruitgegaan, behalve in het op dat gebied steeds genoemde en geroemde Duitschland.

Ziehier de handelsuitbreiding sedert twintig jaar in 1000 frank voor de ons omringende landen :

Landen	Jaar	Invoer	Uitvoer	Te zamen
België	1884	1.425.745	1.337.479	2.763.224
	1903	2.656.370	2.110.358	4.766.728
Vermeerdering		86.3 t.h.	57.8 t.h.	72.5 t.h.
Frankrijk	1884	4.343.500	3.232.500	7.576.000
	1903	4.648.906	4.169.855	8.818.761
Vermeerdering		7.0 t.h.	28.9 t.h.	16.4 t.h.

Landen	Jaar	Invoer	Uitvoer	Te zamen
Duitschland	1884	4.184.125	4.065.000	8.219.125
	1903	7.873.750	6.368.760	14.242.510
Vermeerdering		88.2 t.h.	56.6 t.h.	72.9 t.h.
Groot-Brittannië	1884	9.750.225	5.825.625	15.575.850
	1903	13.572.658	9.011.182	22.583.840
Vermeerdering		39.9 t.h.	54.5 t.h.	45.0 t.h.

Zoodat in 20 jaar, van 1884 tot 1903, onze bijzondere handel met 72.5 t. h. is toegenomen, terwijl de aanwinst voor Frankrijk niet meer dan 16.4 t. h. vertegenwoordigt. Iedereen heeft van de verbazende economische ontwikkeling van het Duitse Rijk gehoord; welnu, onze uitvoer bereikt een hooger percentage dan die van dat land en onze gezamenlijke handel komt op dezelfde hoogte te staan : 72.5 t.h. voor België en 72.9 t.h. voor het Duitse Rijk.

In de tijdruimte 1831-1900 is onze bijzondere handel 25 maal, die van Engeland daarentegen slechts 7 maal omvangrijker geworden. Zijn deze vergelijkingen niet welsprekend ?

Maar dit hoog handelscijfer wordt grootendeels door Europa geleverd.

In 1904 was het percentage van den Belgischen handel met de verschillende werelddeelen voor den bijzonderen handel als volgt :

Werelddeelen	Invoer	Uitvoer
Europa	69.7 %	8.40 %
Amerika	19.5 %	9.1 %
Afrika	2.7 %	2.9 %
Azië	6.0 %	3.4 %
Oceanië	2.1 %	0.6 %

Onder de Europeesche landen zijn het natuurlijk onze onmiddellijke geburen waarmee het meest handel gedreven wordt. De onderstaande tabel laat toe een vergelijking te maken op 60 jaar afstand. Ze geeft een voorstelling van België's bijzondere handel met de voornaamste landen (in 1000 frank) :

Landen	1835				1903			
	Invoer	t. h.	Uitvoer	t. h.	Invoer	t. h.	Uitvoer	t. h.
Frankrijk	37.000	17.42	74.927	46.64	412.302	15.52	393.074	18.62
Nederland	29.371	13.83	16.992	10.57	229.291	8.63	232.649	11.02
Engeland	56.695	26.69	12.742	7.93	383.920	14.45	384.795	17.28
Duitschland	26.311	12.38	46.833	29.14	340.217	12.81	459.314	21.76
Rusland	11.660	5.49	663	0.41	218.600	8.23	38.400	1.82
Andere Staten	11.505	5.42	2.788	1.73	266.245	10.02	93.395	4.43

De beteekenis van deze cijfers valt niet te loochenen : zij hebben als oorzaak onze onvoldoende handelsvloot. Vele waren, op Engelse en Duitsche schepen vervoerd, vinden in werkelijkheid hun weg naar overzeesche landen. Op dien misstand, die op den duur onze handelspositie moet bedreigen, kan niet genoeg de aandacht getrokken worden.

De uitbreiding van de Belgische handelsvloot wordt mettertijd een levenseisch voor onzen buitenlandschen handel.

DE SCHEEPVAART.

... De ongehoorde voorspoed van Antwerpen, ons beschreven door Guicciardini en Scribanus, was van korten duur : de onlusten van de tweede helft der XVI^{de} eeuw hadden, eer nog die eeuw ten einde liep, van Antwerpen een doode stad gemaakt. Als het vredesverdrag van Munster in 1648 de Schelde sloot, was dit slechts de bekrachtiging van een sedert ettelijke jaren bestaanden toestand. Toch was de ondernemingsgeest nog niet geheel uit onze bevolking verdwenen : men zocht een uitweg langs de Noordzee, en in 1715 ontstond de Compagnie van Oostende voor de vaart naar Indië. Een nieuw tijdperk scheen te moeten aanvangen. Oostende zou weldra als de mededingster van Amsterdam en Londen optreden. De uitslag der eerste reizen wekte argwaan bij Engeland en Holland, welke, geholpen door Frankrijk, de ontbinding der Compagnie vroegen en verkregen.

Met het Fransch bewind ontstond een gunstige kentering. De Schelde was vrij en Napoleon droomde van Antwerpen een bolwerk tegen Engeland te maken. De volgende cijfers geven een denkbeeld van den snellen vooruitgang dien men in weinig jaren beleefde : in 1795 kwamen er te Antwerpen 21 schepen aan, met een gezamenlijke tonnenmaat van 1.000 ton ; in 1801, 375 schepen, met 18.000 ton ; in 1803, 1.000 schepen, met 50.175 ton ; in 1804, 1.424 schepen, met 135.742 ton ; in 1812, 1.446 schepen (tonnenmaat onbekend).

De vereeniging van Zuid- met Noord-Nederland opende voor de Belgische scheepvaart een schitterende toekomst. Waren handel en scheepvaart niet de levensader van het Noorden tijdens de Re-

publiek geweest en moest natuurlijkerwijze de regeering van koning Willem niet alles er op gericht houden om deze takken op te beuren die aan Holland roem en rijkdom in het verleden hadden gebracht ?

De Omwenteling van 1830 werkte wellicht op geen ander bedrijf der Belgische huishouding zoo nadeelig als op de scheepvaart. Ons land verloor niet enkel het verkeer met de rijke koloniën van het Noorden : na de vaderlijke zorg ten opzichte van de scheepvaart trad een verregaande onverschilligheid in de plaats. Wij waren immers reeds in de gelegenheid vast te stellen in hoeverre de stof-felijke belangen in het algemeen, die van het Vlaamsche land in het bijzonder, door de nieuwe regeering over het hoofd werden gezien.

Had men sedert de XVI^{de} eeuw alles in het werk gesteld om elk streven, op welk gebied ook, bij de Belgen te versmachten, nu mocht men hopen dat België, een jonge veerkrachtige Staat, trotsch op zijn onafhankelijkheid, zich zou beijveren een plaats te veroveren onder de zeevarende volkeren en een gedeelte van zijn handel onder eigen vlag trachten te drijven. En nochtans was die hoop ijdel : nooit zag het er treuriger uit met de nationale scheepvaart, dan in het tijdperk dat met 1830 aanving. De krachtige tusschenkomst van den Staat, zooals het in den Hollandschen tijd gebeurde, kon niet worden ontbeerd en die bleef ongelukkig volkomen uit. In stede het kwaad van de Omwenteling op dit gebied te vergoeden, werden zelfs de bestaande premiën op den scheepsbouw, ondanks het petitionnement der Kamers van Koophandel van Antwerpen en Oostende, afgeschaft. De groote handelsenquête van 1843 bracht nochtans al het hachelijke van den toestand aan het licht. Men vroeg het advies der handelskamers aangaande het nemen van beschermingsmaatregelen voor de scheepvaart : Antwerpen, Oostende, Brugge, Gent, Brussel, Leuven, Aalst waren er voor. Charleroi, Luik, Verviers, de voornaamste nijverheidscentra, antwoordden ontkennend. Is dit niet kenschetsend? Wat kon het geven dat de Vlaamsche zeevaart het goed of slecht had, als de Waalsche producten, zooals kolen, ijzer, glas, maar tegen voordeelige prijzen vervoerd werden !

Eerst in 1844 werd de wet op de differentieele rechten afgekondigd die eenig voordeel bracht aan de schepen varende onder na-

tionale vlag. Edoch, in minder dan tien jaren was het goede van die bepalingen te niet gedaan door de verdragen die achtereenvolgens met de voornaamste zeevarende landen gesloten werden.

Het hopelooze van den toestand komt nog beter uit bij het na-gaan der cijfers. Zoo bezat België in 1831, 136 schepen ; op 1 Januari 1843 bleef dat getal onveranderd : nog 136 schepen houdende te zamen 23.305 ton (81 schepen te Antwerpen, 21 te Oostende, 23 te Brussel en 11 te Brugge).

De jaren '50 waren getuige van eenige schuchtere pogingen om dien benarden toestand eenigszins te verhelpen, doch meestal beantwoordde de uitslag niet aan de verwachtingen, vooral omdat geestdrift, voortvarendheid en aanhoudendheid bij de Belgische regeeringen voor deze plannen vergeefs gezocht werden.

Holland had door het tractaat van 1839 het recht behouden een tol te eischen van de schepen die op de Schelde langs Antwerpen op- of afvoeren. Om handel en zeeverkeer niet te stremmen, besloot de Belgische Staat aan de schepen dit bedrag terug te betalen. Maar deze terugbetaling vergde weldra door het toenemend verkeer zulke aanzienlijke sommen, dat er met Holland onderhandeld werd om dit recht af te koopen. Door het verdrag van 12 Mei 1863 werd de Vlaamsche stroom voor eeuwig vrij verklaard. Van de koopsom betaalden de met België handeldrijvende Staten 22.950.000 frank, België zelf 13.328.000 frank.

De vrijmaking der Schelde vestigde natuurlijk de aandacht op het vraagstuk van de handelsvloot.

Men mocht hopen dat betere tijden zouden aanbreken voor dit Vlaamsch bedrijf. De geestdrift duurde echter niet lang en alle hoop ging nogmaals te leur : „de Belgen waren immers geen zeevarend volk” !

Handel en nijverheid wonnen van jaar tot jaar in beteekenis ; de beweging der havens van Antwerpen, Gent, Oostende hield daarmee gelijken tred. Geen millioenen werden daarbij gespaard om de vreemde schepen naar onze havens te lokken: dokken en kaden, voorzien van de nieuwste werktuigen, werden met ruime beurs voltooid. Men achtte de welvaart van België's nijverheid in nauw verband met het zeeverkeer der haven van Antwerpen. Onze havens mochten zich dan ook verheugen in een ongemeenen bloei. Van

1842 schepen (212.798 ton) die in 1835 onze havens aandeden, is dat getal gestegen in 1903 tot 9044 (10.910.615 ton). Het aantal schepen is nauwelijks vijfmaal groter, maar de bootjes van 1835 zijn in 1903 door reuzenschepen vervangen : de tonnenmaat is immers in het hetzelfde tijdperk vijftigmaal groter geworden. De volgende tabel geeft een overzicht van die ontwikkeling :

Schepen die de Belgische havens bezochten.

Jaar	Ant- werpen	Oostende	Gent	Nieuw- poort	Te zamen	Tonnenmaat
1831	—	—	—	—	1092	126.094
1835	1198	549	—	95	1842	212.798
1850	1406	489	174	96	2165	314.797
1860	2547	831	354	48	3780	667.287
1870	3967	1266	395	30	5658	1.575.293
1880	4475	1486	657	49	6667	3.571.182
1890	4728	1618	976	73	7395	5.774.672
1900	5414	2070	1163	62	8709	8.553.162
1902	5718	2030	1113	66	8927	10.154.117
1903	5847	1990	1139	68	9044	10.910.615

Merkwaardig vooral was de ontwikkeling van Antwerpen, zooals men reeds kon waarnemen uit bovenstaande cijfers. De volgende tabel laat toe dit in bijzonderheden na te gaan :

Aantal schepen die de haven van Antwerpen bezochten.

Jaar	Zeilschepen		Stoomschepen		Te samen		Gemiddelde tonnenmaat per schip
	Aantal	Tonnen- maat	Aantal	Tonnen- maat	Aantal	Tonnen- maat	
1840	—	—	—	—	1172	180.467	153
1850	1124	183.846	282	55.319	1406	239.165	168
1860	2137	406.834	410	139.610	2547	546.444	213
1870	2222	689.741	1745	722.865	3967	1.362.666	330
1880	1317	563.263	3158	2.500.562	4475	3.063.825	684
1890	849	249.250	3879	4.257.027	4728	4.506.277	953
1900	571	277.803	4843	6.442.347	5414	6.720.150	1240
1902	488	284.661	5230	8.141.466	5718	8.425.127	1473
1903	533	271.304	5314	8.793.358	5847	9.064.662	1541

Antwerpen is met Hamburg de grootste haven van het vasteland. Haar stijgende bloei wekt verbazing.

In 1900 streeft Antwerpen Rotterdam voorbij, om in 1903 Ham-

burg in te halen : in 1900, 6.720.000 ton ; in 1903, 9.064.000 ton. De winst was dus 800.000 ton per jaar, meer dan de gansche havenbeweging van steden als Amsterdam, Bremen, Duinkerken en Le Havre.

Ziehier voor de twee laatste jaren de tonnenmaat der schepen die de drie vorenvermelde havens binnenliepen :

	Antwerpen	Rotterdam	Hamburg
1903	9.064.622	7.744.722	9.156.000
1904	9.352.276	7.915.736	9.613.000

Antwerpen is thans, als men de geheele havenbeweging in acht neemt, de derde haven van de wereld en de eerste van het vasteland. Enkel Hong-Kong en Londen komen voor, zoodat havens als New-York, Hamburg, Liverpool, Rotterdam, Cardiff bij de Scheldestad achterstaan.

Maar men let niet op de keerzijde : de Belgische zeevaart neemt om zoo te zeggen geen aandeel in dien bloei. Eén enkele gebeurtenis : oorlog tusschen Engeland en Duitschland, bijvoorbeeld, kan deze welvaart tijdelijk of voor immer vernietigen.

Want bloeiend zeeverkeer beteekent tot hiertoe ongelukkig niet: bezit eener degelijke handelsvloot.

Alhoewel het Vlaamsche land drie zeehavens bezit, Nieuwpoort, Oostende en Heist-Zeebrugge ; drie binnenhavens, Brugge, Gent en Brussel, en Antwerpen gelegen op een der schoonste waterwegen die men kan uitdenken ; alhoewel België de vijfde economische macht der wereld is, bestaat er niet de minste verhouding tusschen die macht (8.300 millioen in- en uitvoerhandel in 1903) en onze handelsmarine.

Dit blijkt duidelijk uit de statistiek der Belgische schepen die in 1903 onze havens bezochten, vergeleken met die der schepen varende onder vreemde vlag :

	Aantal	Inhoud in T.	Bemanning
Belgische schepen	757	714.127	17.358
Vreemde schepen	7191	9.551.409	192.328

(De pakketbooten van de lijn Oostende-Dover niet medegerekend : aantal reizen 1096, 645.116 ton en 19.728 man voor de gezamenlijke bemanning).

Men ziet hoe gering het aandeel der Belgische vlag is in de be-

weging onzer havens : één schip op tien voer onder de nationale kleuren. Het zijn dus de schepen van andere naties die van betekenis zijn voor onzen in- en uitvoerhandel en voor de welvaart onzer havens. Het zal niet van belang ontbloot zijn deze landen te kennen :

Vlag	Aantal schepen		Tonnenmaat	
	Aantal	P.c.t. van de geheele beweging	Aantal	P.c.t. van de gezamenlijke tonnenmaat
Groot-Brittannië	4250	47.0	4.882.676	44.8
Duitschland	1251	13.8	2.513.974	23.0
Frankrijk	172	1.9	196.637	1.8
Nederland	273	3.0	274.434	2.6
Noorwegen	324	3.6	227.951	2.1
Zweden	204	2.4	197.383	1.8
Denemarken	305	3.4	290.887	2.7
België (met den dienst Oostende-Dover)	1853	20.5	1.359.143	12.5

Te Antwerpen vooral is het aandeel der vreemde schepen groot, vergeleken met dat der vaartuigen onder Belgische vlag. Onderstaande tabel toont voor de haven van Antwerpen de ontwikkeling van het verkeer. De vooruitgang van Duitschland is opvallend.

Aantal en tonnenmaat der schepen die de havens van Antwerpen bezochten in :

Vlag	1880		1890		1900		1903	
	Schepen	Tonnen-maat	Schepen	Tonnen-maat	Schepen	Tonnen-maat	Schepen	Tonnen-maat
Duitschland	439	275.856	684	777.606	908	1.584.708	1092	2.411.842
Ver. Staten	33	46.040	11	17.802	1	2.470	33	854.850
Gr.-Brittannië	2292	1.718.779	2624	2.565.755	2732	3.210.678	3013	4.322.662
België	288	338.491	298	483.689	372	521.183	372	552.570
Denemarken	267	116.408	163	142.735	137	140.896	149	133.678
Frankrijk	184	82.294	159	137.871	138	145.415	162	194.084
Nederland	111	38.650	49	30.766	185	191.205	217	235.847
Japan	—	—	—	—	47	192.987	51	209.457
Noorwegen	340	141.824	256	111.600	309	212.442	219	172.742
Zweden	252	109.527	152	79.809	212	181.327	194	180.393

Dit klein aandeel onzer nationale scheepvaart in het algemeen

zeeverkeer zegt ons al dadelijk, indien wij het niet van elders wisten, hoe slecht het gesteld is met onze handelsvloot. Wij wezen reeds op de oorzaken van dezen toestand. De volgende cijfers geven een overzicht van den stand der Belgische handelsvloot in de laatste veertig jaar :

Jaar	Aantal schepen			Tonnenmaat			Gemiddelde tonnenmaat	
	Zeil	Stoom	Te zamen	Zeil	Stoom	Te zamen	Zeil-schepen	Stoom-schepen
1861	103	8	111	27.252	4.484	31.736	265	560
1870	55	12	67	20.248	9.501	30.149	375	791
1880	24	42	66	10.442	65.224	75.666	435	1.553
1890	10	46	56	4.393	71.553	75.946	439	1.555
1899	6	67	73	2.751	105.786	108.537	458	1.579
1900	4	69	73	741	112.518	113.259	185	1.631
1901	6	66	72	1.121	109.336	110.457	187	1.657
1902	5	68	73	877	105.305	106.182	175	1.549
1903	4	67	71	1.051	101.709	102.760	263	1.518

Welk figuur vertoonen onze 71 zeil- en stoomschepen met hun 102.000 ton tegenover de 1900 Duitsche vaartuigen met 1.750.000 ton, of, om kleinere landen dan België te noemen, nevens de 900 Nederlandsche schepen met 382.000 ton, nevens Noorwegen met 3000 schepen en 1.414.000 ton, nevens Denemarken met 1000 schepen en 376.000 ton ?

Het gaat natuurlijk niet aan, onze vloot met die der groote mogendheden te vergelijken ; maar landen, veel kleiner, als men bevolking en handelsmacht in aanmerking neemt, streven ons verre voorbij.

Ziehier dienaangaande eenige leerrijke cijfers :

Landen	Rang als		Handel in 1000 fr.
	handelszeemacht naar tonnenmaat	Bevolking	
Noorwegen	4	2.236.395	659.400
Zweden	9	5.198.752	1.256.596
Griekenland	14	2.433.806	220.946
Denemarken	10	2.449.540	1.408.452
Nederland	11	5.263.267	8.400.000(1)
België	17	6.985.219	4.766.707

(1) Dit cijfer kan niet als nauwkeurig aangezien worden, daar in de Nederlandsche statistiek de koopwaren volgens een verouderd stelsel worden geschat.

De negentiende eeuw zag in de scheepvaart dezelfde omwenteling ontstaan als in de nijverheid.

In de laatste halve eeuw zijn de vervoermiddelen ter zee meer dan vervijfdubbeld. De zeeën worden doorkruist door meer dan 45.000 schepen, die te zamen 40 miljoen ton meten. Meer dan 600 havens worden door regelmatige lijnen bediend en vormen aldus reusachtige stations van een ontzaglijk net, doorloopen door de stoombooten die alle aan de zee gelegen deelen van den aardbodem verbinden.

Deze drang der groote mogendheden om hunne zeevaartmiddelen te ontwikkelen, om steeds het getal, de tonnemaat en de snelheid hunner vaartuigen te vergrooten, is een der meest kenmerkende feiten van het einde der XIX^{de} eeuw.

Welk bescheiden rolletje speelde nu België, anders zoo vooraan in de rij der volkeren, in deze grootsche economische omwenteling op het gebied van het zeeverkeer ?

Op het gebied van de zeevaart zijn wij in de laatste halve eeuw niets, maar niet het minst vooruitgegaan, en dat in een tijdvak waar handel en nijverheid in ons land een ongehoorde vlucht namen. Wij wezen in den aanvang op de onkunde en de partijdigheid der Waalsche bureaucratie en der regeeringskringen : de zeevaart was immers een specifiek Vlaamsch bedrijf !

* * *

Een bloeiende zeevaart is er noodig om een verhooging der Vlaamsche volkskracht te bewerken en een bestendigen bloei van den Belgischen handel te verzekeren. Daarvan zijn allen overtuigd, die verder zien dan hun eigen belang en weten wat er in den vreemde omgaat.

Alles wat op de zeebedrijven betrekking heeft moet door woord en schrift onder onze Vlaamsche bevolking van stad en land gepopulariseerd worden. Allengs zal men dan het groot nationaal belang dat er voor de Vlamingen in de zeevaart ligt, gaan waardeeren ; onze Vlaamsche kringen schijnen het aangewezen middel om tot de bevordering dezer gedachten te werken en aldus een werkelijk nuttig en bij uitstek nationale taak te verrichten.

DE ZEEVISSCHERIJ.

Lang vóór de uitvinding van het haringkaken op zee door Gillis Beuckels (van Biervliet) en Jacob Kien (van Oostende), op het einde der XIV^{de} eeuw, hadden de bewoners der Vlaamsche kust zich op de visscherij toegelegd. Door het haringkaken echter, beleefde de groote haringvisscherij een verbazende ontwikkeling. De kroniekschrijvers van dien tijd schatten het aantal Vlaamsche haringbuizen op duizend. Niet alleen voorzag de visscherij de inlandsche markt, doch zij riep weldra een zeer levendigen uitvoerhandel vooral met Duitschland in het leven. Gedurende tweehonderd jaar bekleedde aldus de visscherij een voorname plaats in de economische bedrijvigheid van Vlaanderen. De beroerten der XVI^{de} eeuw bewerkten den ondergang der havens van Nieuwpoort en Oostende en vernietigden alzoo voor langen tijd de Vlaamsche vischnijverheid.

Onder de Oostenrijksche overheersching herleefde voor korten duur de haringvisscherij, om dan weer te bezwijken onder de lasten van de talrijke oorlogen en de drukking der fiskale maatregelen genomen tegen den invoer van Vlaamsche visch, door Frankrijk of Engeland. De verovering van de Nederlanden door Frankrijk maakte ook hier het Fransche premiestelsel ten voordeele der kabeljauwvangst en andere beschermingsmaatregelen van toepassing. Dit alles kwam de Vlaamsche visscherij ten goede, zoodat in het jaar XII, Oostende 35 sloepen voor de groote en 23 booten voor de kleine vischvangst, Nieuwpoort 13 sloepen en 21 booten, Blankenberge 10 sloepen en 60 kleinere vaartuigen telden. De sloepen hadden een inhoud van 50 tot 60 ton ; in de visscherij waren 1.400 man bedrijvig. In het jaar XIII, werden 60 sloepen voor de kabeljauwvisscherij uitgerust.

De regeering van koning Willem werkte met voorbeeldigen ijver om de visscherij weer op te beuren. De wet van 22 Januari 1816 loofde een hooge uitrustingspremie uit voor de walvisch- en zee-robbenvangst. Door een wet van 1816 werd de visscherij vrijgesteld van den accijns op het zout, benoodigd voor de visscherij. Voor de haringvisscherij werden premiën van 500 gulden per vaart vastgesteld voor elke sloep — uitgerust voor rekening van inwo-

ners, — die zich toeleigde op de vangst van zoutharing in de havens van het land en van 200 gulden voor elke boot die zich toeleigde op de kleine haringvisserij. Vreemdelingen mochten geen deel nemen aan de Nederlandsche haringvisserij en inwoners van het Rijk mochten niet varen op visscherssloepen onder vreemde vlag. In 1818, werd op haar beurt de kabeljauwvisserij beschermd. Deze en andere maatregelen werkten gunstig op de uitbreiding der visscherijrijverheid van de Vlaamsche kust.

De tijdruimte die met 1830 aanvangt, kan men in twee scherp afgeteekende tijdvakken verdeelen, het eene van 1830 tot 1865, het tweede van 1865 tot op onze dagen. Gedurende het eerste tijdvak bleef het Hollandsche stelsel van kracht en werd de visscherij wezenlijk door de regeering gesteund.

Van 1834 af, komt een jaarlijksch krediet van 40.000 frank op de begrooting voor om premiën ter bevordering van de visscherij uit te deelen volgens een nader te bepalen stelsel. Intusschen bleef de wet van 1818 van kracht. Men moest echter wachten tot 1842 vooraleer een Belgische wet aan dit onderwerp gewijd werd ; deze wet was in den grond niets meer dan een fiskale wet die schier al de bepalingen der wet van 1818 onaangeroerd liet voortbestaan : de groote haringvisserij, de verse haringvangst, de kabeljauwvisserij op IJsland en de Feroë-eilanden, de hoekwantvisserij en de kustvisserij, alsook de inrichtingen voor het drogen van kabeljauw, werden door het uitloven van premiën begunstigd : deze premiën beliepen van 300 tot 1.800 frank per uitrusting ; zij werden verdeeld onder den reeder en de bemanning, gewoonlijk $\frac{1}{3}$ voor den reeder, $\frac{2}{3}$ voor de bemanning. Behalve deze aanmoediging door het premiestelsel, werd de visscherij door andere maatregelen bevorderd : volgens de wet van 1817 op de nationale militie, werden de matrozen op de groote vaart van den krijgsdienst vrijgesteld. De visschers van Oostende en van Nieuwpoort, die deel namen aan de kabeljauwvisserij, waren met deze matrozen gelijkgesteld en dus van den dienst ontslagen. Deze gunst werd later door de militiewet van 1870 afgeschaft.

Het valt niet te betwijfelen dat het premiestelsel — al zijn er ook schaduwzijden aan verbonden — machtig bijdroeg om de Vlaamsche visscherij uit haar eeuwenoud verval op te beuren. Men zou te vergeefs in de geschiedenis van onze visscherij een tijdperk

zoeken, waar alle visscherijbedrijven zich tegelijk in de korte spanne tijds van vijf en twintig jaar zoo krachtig ontwikkelden. De haringvisscherij telde reederijen te Oostende, te Brugge, te Nieuwpoort en te Antwerpen. De visschers van Oostende, Antwerpen en Nieuwpoort legden zich zoowel op de zomer- als op de winterkabeljauwvangst toe. Voor de eerste maal beantwoordde de voortbrenging aan 's lands behoeften. De kustvisscherij van De Panne en Heist vermeerderde van jaar tot jaar het getal van hare beoefenaars en hare opbrengst. Alleen Blankenberge bleef wat ten achter.

In de jaren '60 stond België in het teeken van het *laissez-faire*-stelsel, van de onbeperkte vrijheid in de economische bedrijvigheid. De visscherij ondervond daarvan weldra den terugslag. De bescherming die deze tak van nijverheid sedert den Hollandschen tijd genoot, was een doorn in het oog der theoretici van den vrijhandel. In 1861 werd in de Kamers voorbehoud gemaakt betreffende het krediet bestemd tot het uitloven der premiën voor de zeevisscherij: het krediet werd met vijf duizend frank verminderd. In 1865, bedroeg de voorgestelde som op de begrooting 74.550 frank; het Parlement verminderde het met 10.000 frank en men sloot zich aan bij het beginsel eener jaarlijksche vermindering van dezelfde som. Dit beteekende de afschaffing der premiën over enkele jaren.

Tegen deze afschaffing werd krachtdadig verzet aangeteekend, zoodat men besloot tot een onderzoek betreffende den toestand der zeevisscherij: het is de beruchte enquête van 1865. Steunende op spitsvondige redeneeringen, luidde het besluit dat in de laatste jaren de visscherij geen vooruitgang vertoonde en dat dus de premiën eerder een hindernis tot grootere ontwikkeling waren. Met het eigenaardig optimisme der economen dier dagen, werd duidelijk gemaakt dat enkel de volkomen vrijheid de visscherij tot hooger vlucht kon brengen.

De premiën en de maatregelen die sedert 1816 onze visscherij tot een sedert eeuwen ongekenden bloei hadden opgevoerd, werden in 1865 afgeschaft. *Zonder dat er iets anders of beters voor in de plaats kwam*, werd de visscherij voortaan aan zichzelf overgelaten.

De uitslagen dier politiek van volkomen verwaarloozing bleven niet uit. Handel en nijverheid beleefden in de laatste 50 jaar een ongehoorde ontwikkeling ; op het gebied der zeevisserij heerschte er slechts stilstand of achteruitgang. De eenige merkelijke verbetering dagteekent van de allerlaatste jaren, sedert het gebruik der stoomschepen.

De volgende tabel geeft een overzicht van den toestand sedert 1841 :

Jaar	Aantal vaartuigen	Inhoud in ton	Bemannig
1841	185	5265	1108
1845	206	5930	1231
1850	207	5800	1244
1855	209	6000	1306
1860	248	7611	1528
1865	269	10158	1646
1870	266	9074	1639
1875	255	8388	1564
1880	307	10180	1768
1885	344	12341	1930
1890	349	11265	1928
1895	366	9379	1758
1900	378	9069	1916
1903	432	9105	2148
1904	418	8816	2021

In 63 jaar is dus het aantal visschers met duizend vermeerderd, juist de aanwinst welke men in Nederland voor één enkel jaar waarneemt : in 1901, 20.154 ; in 1902, 21.225 visschers. De hooger opgegeven tonnenmaat bewijst verder dat indien het aantal vaartuigen aanzienlijk toenam en steeg van 185 tot 418, onze vloot schier uitsluitend bestaat uit booten en kleine zeilsloepen : voor 1904 is de gemiddelde inhoud per schip 21 ton ; voor de jaren 1841, 1865 en 1875 was dit cijfer respectievelijk 30, 38 en 36 ton.

Hier, zoowel als voor de zeevaart, moeten wij bekennen dat, in verhouding tot onze bedrijvigheid op ander gebied, wij in de rij der volkeren de laatsten zijn. Hoe kan het ook anders ? Van Staatswege werd sedert 1865 niets meer gedaan ten gunste dezer tweede specifiek-Vlaamsche nijverheid. Alle landen bevorderen rechtstreeks of onrechtstreeks hun visscherij. Te onzent bleef de re-

geering werkeloos, de openbare meening onverschillig. Achter haar gordel van blonde duinen scheen lang de zee een onbekende wereld aan wier ontginning niemand dacht. De groote nijverheid beschermen en begunstigen, ziedaar de eenige economische politiek der regeeringsmannen sedert 1830 tot op onzen tijd; haar innerlijk sterk maken door het verleenen van allerlei voordeelen langs bestuurlijken weg, haar verkeerswegen verzekeren door het sluiten van handelsverdragen of het stellen van invoerrechten, dit gold als een axioma.

De kolen-, ijzer- en glasnijverheid was immers in België de nijverheid. Zoo werd de zee verwaarloosd en als vervoermiddel, de zeevaart, en als nimmer uitgeputte voorraadkamer, de visscherij. Die verwaarloozing strekt zich uit tot de visschersbevolking en de menschen der kust in het algemeen. Als in 1845-47 de helft der Vlaamsche bevolking, door de omwenteling in de productiewijze en den mislukten oogst, van de openbare liefdadigheid leefde — of stierf — dacht er niemand aan in de zee voor de toekomst een bron van voedsel en van verdiensten tevens, te zoeken.

Bij andere crisissen, in 1862, in 1880 evenmin. Eén uur van de zee vinden de menschen een minder dan schriel bestaan in het bewerken van een plekje gronds, tegen een ongehoord opgedreven rente. Terwijl ons land overbevolkt is en in de dorpen en in vele steden de visch als een weelde-artikel geldt, en in zekere deelen van het Walenland om zoo te zeggen onbekend is, laat men te onzent de vischrijke ruimten der Noordzee aan onze naburen over.

De versche vischvangst telde in 1855, 197 booten met een opbrengst van 998.398 frank; in 1903 vindt men 443 uitrustingen waarvan de opbrengst beloopt tot 6.343.483 frank. Men stelle daartegenover het cijfer van de in 1903 ingevoerde en verbruikte visch: 18.597.851 frank, en men houde er rekening mee dat in dat jaar voor 3.339.965 frank visch uitgevoerd werd, dan blijft het waar dat wij nagenoeg geheel van den vreemde afhangen voor ons vischverbruik. Wij betalen dus jaarlijks 15 millioen aan den vreemde, terwijl anderzijds onze visscherij afneemt.

Dat de achteruitgang niet toe te schrijven is aan algemeene oorzaken, bewijst de bloeiende toestand waarin de zeevisscherij der naburige landen, die mede in de Noordzee visschen, zich mag verheugen.

Nederland telt thans (1903) 5.922 vaartuigen, dit is 1.000 meer dan vóór 12 jaar (1891 : 4.902 vaartuigen).

De haringvisserij heeft niet opgehouden vooruit te gaan, zooals volgende tabel bewijst :

Jaar	Visserij met kielschepen (pekelharing)		Visserij met bomschuiten (steur- en pekelharing)	
	Aantal schepen	Waarde der vangst in gulden	Aantal schepen	Aantal stuks (in 1000 stuks)
1879	128	1.854.750	268	103.690
1890	196	2.917.850	266	189.126
1900	324	4.773.498	289	125.801
1903	513	6.596.305	264	162.177

In 1879, telde de visserij met kielschepen 128 vaartuigen ; de waarde der algemeene vangst werd voor dat jaar geschat op 1.854.750 gulden ; in 1903 is de vloot samengesteld uit 513 schepen en de waarde stijgt tot 6.596.305 gulden. De steurharingvisserij nam in dezelfde tijdruimte insgelijks aanzienlijk toe, zoodat in 25 jaar de opbrengst der haringvisserij in Nederland van 2.8 miljoen gulden tot ongeveer 8.5 miljoen gulden gestegen is.

Dat deze groote opbrengst een voorwerp van steeds levendiger en winstgevender handel is, leert men uit de cijfers van den uitvoer.

Een overzicht omtrent den uitvoer sedert 1861 geven de volgende cijfers, ontleend aan de officieele statistische tabellen van den in-, en uit- en doorvoer, maandelijks door het Ministerie van Financiën (in Nederland) uitgegeven.

Uitvoer in 1861-1870 gemiddeld		19.710 ton	pekelharing.	
„	1871-1880	„	75.322	„
„	1881-1890	„	227.200	„
„	1891-1900	„	316.308	„
„	1901	„	423.547	„
„	1902	„	573.640	„
„	1903	„	699.727	„

In de tijdruimte waarin onze haringvisserij te niet ging, steeg de haringuitvoer in Nederland van 19.000 tot 700.000 ton !

Een steeds grooter gedeelte daarvan wordt in België afgezet : in 1894, 21.340 ton ; in 1900, 23.153 ton ; en in 1903, 37.107 ton pekelharing.

De Nederlandsche uitvoer naar Duitschland en Amerika ver-

dubbelde in weinig jaren: in 1894 bedroeg de uitvoer naar Duitschland 292.620 ton en, in 1903, 517.647 ton. Naar Noord-Amerika beliep de uitvoer van zoutharing in 1898 over de 55.000 ton en, in 1903, 92.730 ton; dus verdubbeling in 6 jaar!

Voor de verse visch voldoet onze visscherij evenmin aan het verbruik: België is de hoofdmarkt van Nederland voor de verse visch. De invoer uit Nederland bedraagt voor ons land nog meer dan voor Duitschland, ondanks de snel toenemende bevolking en den snellen groei der algemeene welvaart bij onze Oosterburen.

Ziehier het bedrag van den uitvoer van Nederland in de laatste vijf jaren (in 1.000 kgr.):

Jaar	Uitvoer van verse visch		
	België	Duitschland	Geheele uitvoer
1899	4.502	1.416	6.100
1900	4.341	1.686	6.132
1901	4.043	2.790	6.915
1902	4.677	3.995	8.793
1903	4.650	4.453	9.186

De Vlaamsche kustvisscherij kan ook niet voldoen aan het verbruik van de garnaal, zooals blijkt uit de cijfers van de uit Nederland uitgevoerde garnaal.

Uitvoer van garnaal naar België, in 1899: 2.239.000 kgr.			
"	"	"	1900: 2.014.000 "
"	"	"	1901: 2.207.000 "
"	"	"	1902: 2.199.000 "
"	"	"	1903: 1.980.000 "

In Nederland wordt dus ook het volle gewicht van de zeevisscherij beseft en alles wat rechtstreeks of onrechtstreeks tot haar bloei kan bijdragen met zorg behandeld. Het College voor zeevisscherij brengt jaarlijks uitvoerig verslag uit over alles wat de visscherij aanbelangt in Holland en in den vreemde, zoodat regeering en wetgevende macht steeds op de hoogte blijven. Talrijke vakbladen en vereenigingen wijzen op elke verbetering daar en elders. Verder is het Rijksinstituut voor het onderzoek der zee met het wetenschappelijk bestudeeren der vischgronden belast en bewijst zoodoende onschatbare diensten aan de zeevisscherij. Eindelijk is er alles op ingericht om den verkoop der vischvangst en den visch-

handel te bevorderen : inrichting van de vischhallen en van snelle spoorwegverbinding, enz.

De quaestie stelt zich aldus : de visscherij kan te onzent een bloeiende nijverheidstak worden, mits behoorlijke aanmoediging en belangstelling vanwege de openbare machten. Deze nijverheid kan aan vele honderden, misschien duizenden, een broodwinning verschaffen. De uitbreiding der zeevisscherij kan aan de arme overbevolkte streken van Vlaanderen een uitkomst bezorgen : dus vermeerdering van het volksinkomen en gezonder volksbestaan. Wat de zeevisscherij, en vooral de te onzent eens zoo bloeiende haring- en kabeljauwvisscherij voor een land kan beteekenen, hebben wij uit de toestanden van Nederland, Engeland en Noorwegen op treffende wijze leeren kennen.

Voor al moet de gedachte veld winnen en in alle kringen doordringen dat de zeevisscherij een groot Vlaamsch en nationaal belang oplevert : ten eerste voor de kustbewoners aan welke een welvarende visscherij een bestaan verschaft ; ten tweede voor de scheepvaart die onder de visschers goede matrozen en werktuigkundigen (stoomvisscherij) vindt ; ten derde voor het volk in het algemeen, waaraan de zeevisscherij rechtstreeks een goedkoop en gezond voedsel bezorgt en onrechtstreeks gelegenheid geeft tot het uitoefenen van talrijke nieuwe bedrijven.

DERDE DEEL.

NIEUWE WEGEN.

BEVOLKINGSCIJFER EN STAMBELANG.

I. Volksteelt en Volkskracht.

EEN ras of volk, dat in aantal vermindert, sterft noodzakelijk uit.

„ Een ras of volk, dat in gehalte vermindert, gaat denzelfden weg der vernietiging op.

“ Een ras of volk, waarvan het weerstandsvermogen, de gezondheid, de verstandelijke beqaafdheid, de arbeidsdeugdelijkheid en de krachtsinspanning verzwakken, moet in den bestaansstrijd ondergaan.

“ Een volk dat in den bestaansstrijd zich niet de noodige en onontbeerlijke bestaans-middelen weet te verzekeren, kan zichzelf onmogelijk handhaven ”.

Aldus rechtvaardigt L. Simons zijn *Studies in Volkskracht*.

Een volk kan dus van drieërlei zijde beschouwd worden : *demografisch* (aangroei, vermindering, levenskracht der bevolking), *economisch* (arbeids-deugdelijkheid, bestaansmiddelen), *sociaal* (levenswijze en verstandelijk peil).

Deze vraagstukken bekomen een ongemeene beteekenis in ons land, waar twee rassen tegenover elkaar staan en, bewust of onbewust, sedert 70 jaar om den voorrang strijden ; beide zijn ongeveer van dezelfde getalsterkte, beide bezitten verscheiden maar op zichzelf te waardeeren eigenschappen, beide hebben een economische bedrijvigheid, die, alhoewel verschillend, aan beide gelijke beteekenis geeft.

Als het geldt de toekomst van den Nederlandschen stam in België te ontcijferen, wordt het onontbeerlijk de drie hooger opgegeven factoren aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen ; op die wijze alleen wordt het mogelijk de volkswetenschap op te bouwen welke ons de gegevens bezorgt om aan de gezondmaking van de Vlaamsche volkskracht te arbeiden.

Voor meer dan dertig jaar deed Julius Vuylsteke reeds een poging in dien zin met het uitgeven van zijn merkwaardige *Statis-*

tieke Beschrijving van België (1869). De wonden, geslagen door de crisis van de jaren '40 die het Vlaamsche volk met ondergang bedreigde, waren nog bloedend; het stambewustzijn was bij de meeste Vlamingen nog zwak of afwezig; het streven der Vlaamschgezinden kon op wetgevend gebied nog op geen enkelen uitslag wijzen.

Sedertdien is er merkelijke verbetering waar te nemen. Toch is van het opgegeven drieledig standpunt, de toestand niet rooskleurig, verre vandaar. Op de economische minderheid van Vlaamsch-België, heb ik sedert drie jaar, in talrijke opstellen, gewezen; het sociaal peil van ons volk staat niet hoog. Alleen wat de volksvermeerdering aangaat schijnt onze volkskracht in gunstiger voorwaarden te verkeerden.

Op deze zijde von ons volksbestaan, wil ik hier in 't kort de aandacht vestigen.

2. De beweging der Belgische bevolking.

Drie groote bewegingen kan men voor het tijdperk 1850-1900 in de Belgische bevolking waarnemen:

1° De verzwakking der Vlaamsche bevolking door de crisis van 1846.

De crisis in de vlasnijverheid (1840-1850), verergerd in 1846, door hongersnood en de daaruit voortvloeiende ziekten, had een algemeen achteruitgang der Vlaamsche bevolking voor gevolg. Gedurende eeuwen vond Vlaanderen zijn welvaart in een gelukkig samenwerken der landbouw- en textielbedrijven (vlasspinnerij en linnenweverij). De bevolking groeide geweldig aan. Van 1801 tot 1846, dus in 45 jaar, vermeerderde de bevolking van Oost-Vlaanderen, met 231.627 zielen of 41 t. h., die van West-Vlaanderen, met 182.980, of 40 t.h. Het waren de dichtstbevolkte provinciën van het Rijk.

De crisis van 1846 maakte het grootste deel der bevolking broodeloos. De armoede was verschrikkelijk. In Oost-Vlaanderen worden 28 inwoners op 100, in West-Vlaanderen 34 op 100, in de arrondissements Roeselare en Tielt, zelfs 42 en 43 op 100 inwoners, door het arbureel ondersteund. In 1846 en 1847, overschrijden de sterfgevallen de geboorten met 7833 in Oost-, met 11.560 in West-

Vlaanderen. „On ne peut se dissimuler, zegde Ducpétiaux, que l'extension de la misère dans les Flandres n'ait entraîné une dégénérescence d'une partie de la classe ouvrière, dégénérescence dont les traces se feront remarquer pendant longtemps encore. La génération qui a vu le jour sous l'influence des événements désastreux des dernières années est affaiblie, étiolée ; elle n'est pour ainsi dire pas née viable”.

Ziehier nu den weerklink van deze economische gebeurtenissen op het bevolkingscijfer.

Tusschen 1846 en 1856, vermindert de bevolking in 9 arrondissementen op de 14 van West- en Oost-Vlaanderen : Brugge (—0.70 t. h.), Kortrijk (—3.64), Diksmuide (—4.68), Roeselare (—7.60) en Tielt (—9.44) ; Aalst (—1.48), Gent (—1.65), Eekloo (—3.93) en Oudenaarde (—10.53).

De woorden van Ducpétiaux waren dus maar al te waar. Doch allengs, en dit bewijst de groeikracht van het Vlaamsche ras, worden de leemten weer aangevuld en herneemt de bevolking haar groei van voor 1846 : de economische crisis van 1846 heeft dus tijdelijk het huwelijks- en geboortecijfer doen dalen en aldus de Vlaamsche volksteelt gestremd.

2° De vermeerdering der bevolking in Waalsch-België door de opkomst der nijverheid (1840-1870).

Terwijl de Vlaamsche bevolking achteruitging, ontstond een tegenovergestelde beweging in het Walenland. Deze streek komt tot hoogen economischen bloei, dank zij het uitgestrekt kolenbekken van Henegouwen en Luik, waar zich de groot-industrie vestigt.

In het tijdperk 1846-1856, als West- en Oost-Vlaanderen hun bevolking met —2.81 en —2.66 t.h. zien afnemen, stijgt die van Henegouwen met 7.60 t.h., die van Luik met 11.22 t.h., die van Namen met 8.60 t. h. De aanwas is in zekere arrondissementen nog trefender : Bergen (10.52 t. h.), Charleroi (29.99), Luik (15.70), Verviers (15.58).

In hoever deze vermeerdering aan de geboorten, of aan de inwijking toe te schrijven is, valt moeilijk te zeggen. Zeker is het, dat de vermindering der Vlaamsche bevolking niet enkel als oorzaak had een teruggang in de geboorten, maar dat in dit tijdperk de uitwijking naar de nijverheidscentra van het Walenland en het Noorden van Frankrijk een aanvang neemt : de verplaatsing van

het Vlaamsch element naar het Walenland is in dit tijdperk begonnen.

3° *Het Vlaamsch geboortecijfer herstelt het evenwicht.* Ondanks deze dubbele beweging is de verhouding tusschen de Vlaamsche en de Waalsche provinciën onveranderd gebleven: Antwerpen, Brabant, Oost- en West-Vlaanderen en Limburg bevatten in 1900, 62.14 t. h. van de bevolking van het Rijk, Henegouwen, Luik, Namen en Luxemburg 37.86 t. h.; in 1846, was die verhouding reeds 62.72 en 37.26 t. h.

Al is deze toestand voor een klein deel aan den stedengroei (Brussel) toe te schrijven, toch is hij vooral het gevolg van de vermeerdering der Vlaamsche bevolking die haar groei van vóór 1846 hernomen heeft. Anderzijds kan men in de Waalsche provinciën, een stilstand in den bevolkingsaanwas in Henegouwen en Luik waarnemen, en een achteruitgang in de provinciën Namen en Luxemburg. Zoo verminderde de bevolking in het tijdperk 1890-1900 in de arrondissementen Philippeville (—2.05 t. h.), Virton (—0.84), Ath (—0.70) en Marche (—0.48). Dezelfde vermindering is reeds waar te nemen voor het vorig tijdvak 1880-1890.

Door vermindering der vruchtbaarheid, bewuste aantalsbeperking of nog andere oorzaken, neemt het geboortecijfer in al de Waalsche provinciën af.

Voor het tijdperk 1890-1900 waren de cijfers op 10.000 inwoners de volgende:

Provinciën	Geboorten	Sterfgevallen	Overschot
Antwerpen	329	190	139
West-Vlaanderen	320	194	126
Oost-Vlaanderen	334	208	126
Limburg	294	179	115
Brabant	282	181	101
Luik	254	178	76
Henegouwen	236	161	75
Luxemburg	235	175	60
Namen	229	172	50

De vier Vlaamsche provinciën komen aan het hoofd te staan, het half-Vlaamsch, half-Waalsch Brabant volgt dan.

Dat deze beweging voortduurt bewijzen de laatste cijfers, die voor 1905 :

Provinciën	Geboorten	Sterfgevallen	Overschot	Overschot op 10.000 inwoners
Antwerpen	27.944	13.892	13.052	145
West-Vlaanderen	28.253	16.843	11.410	134
Oost-Vlaanderen	33.010	19.657	13.353	124
Limburg	8.263	4.155	4.108	160
Brabant	33.353	21.276	12.057	87
Luik	18.372	12.895	5.477	62
Henegouwen	24.788	17.662	7.126	60
Luxemburg	5.443	3.631	1.812	79
Namen	7.237	5.475	1.752	49

Het verschil is treffend : in de vier zuiver Vlaamsche provinciën worden tweemaal zooveel kinderen geboren als in de vier Waalsche : 97.470 en 55.840 ! Dus moet wiskundig gesproken de Vlaamsche bevolking de bovenhand krijgen. Men moet hier echter rekening houden met drie factoren die den aanwas der Vlaamsche bevolking komen verzwakken.

3. De uittocht der Vlaamsche bevolking.

A) Naar het Walenland. — Indien er geen uitwijking plaats greep, dan zou de bevolking aangroeien met het overschot der geboorten op de sterfgevallen ; welnu, als men dezen regel toepast op het tijdperk 1890-1900, dan ziet men dat voor de Vlaamsche provinciën de aanwas der bevolking kleiner is dan dit overschot.

Ziehier de cijfers :

Voor de volgende provinciën en arrondissementen is de aanwas voor 1890-1900 kleiner dan voornoemd overschot der geboorten :

Arrondissement	Mechelen	— 7.481
„	Turnhout	— 7.021
„	Leuven	— 13.755
Provincie	Oost-Vlaanderen	— 32.961
„	West-Vlaanderen	— 22.975
„	Limburg	— 11.268

Deze cijfers bewijzen dat de Vlaamsche gewesten met hun kinderen de groote steden en de Waalsche streken gaan bevolken.

Inderdaad, voor de volgende arrondissementen en provinciën is de aanwas der bevolking grooter dan het overschot der geboorten :

Arrondissement	Antwerpen	+ 25.686
»	Brussel	+ 60.225
Provincie	Henegouwen	+ 11.479
»	Luik	+ 13.982

Ziedaar de uitslag van den uittocht van het Vlaamsch element naar de groote steden en naar het Walenland.

B) Naar den vreemde (uitwijking). — Maakt men voor het tijdvak 1890-1900 de balans op van in- en uitwijking voor het Rijk, dan komt men tot volgende uitslag. Volgens de bevolkingsregisters bedroeg de

Uitwijking	213.035	} 1891-1900
Inwijking. . . .	246.673	

Maar het cijfer der uitwijking beantwoordt niet aan de werkelijkheid : vele lieden, als zij het land verlaten, verzuimen zich te laten schrappen van de bevolkingsregisters ; immers, als men het overschot der geboorten berekent, met inachtneming der cijfers hooger opgegeven voor elke provincie, dan komen wij reeds tot een netto verlies door uitwijking van 24.271. Het cijfer der uitwijking is dus stellig voor tien jaar niet onder de 300.000 Belgen.

Uit het oogpunt der stambelangen behooren hierbij dadelijk eenige aanmerkingen :

a) Vreemde inwijking :

1° Deze bestaat vooral uit Franschen (403 op 1000 vreemdelingen), Duitschers (202 ‰), Nederlanders (256 ‰) ;

2° De vreemdelingen vestigen zich vooral te Brussel, te Antwerpen en in de provinciën Henegouwen en Luik ;

3° Behalve de Nederlanders, komen zij hier te lande het Fransch element versterken ; de Duitschers leeren snel Fransch, zelden Nederlandsch ; de Franschen dringen overal hun taal op.

b) De Belgische uitwijking :

1° Deze richt zich weinig naar de overzeesche landen. Op de 25.000 landverhuizers die zich jaarlijks te Antwerpen inschepen, vond men :

In 1895	1.267 Belgen.
» 1896	1.518 »
» 1897	925 »

In tien jaar (1888-1897), bedroeg dit getal 36.625 Belgische uitwijkelingen ; dit is stellig sedertdien, om vele redenen, niet vermeerderd.

2° De Belgische uitwijking richt zich dus vooral naar de naburige landen en grootendeels naar Frankrijk.

Volgens de bevolkingsregisters, verhielden zich de getallen aldus :

	Uitgewekenen in 't algemeen	Uitgewekenen naar Frankrijk
1895	18.617	10.459
1896	19.762	11.525
1897	21.830	11.482

Zooals wij reeds zegden, blijven deze getallen onder de waarheid, maar zij kunnen hier heel goed dienst doen als aanduiding van de beweging die onze menschen naar den vreemde lokt.

3° Het grootste getal dier uitwijkelingen naar Frankrijk komen uit Henegouwen en West-Vlaanderen :

In 1895 waren er 6.596, d. i. 63 t.h.
» 1896 » » 6.967, » 60 »
» 1897 » » 6.690, » 58 »

Volgens de Fransche telling (*Résultats de statistique du dénombrement de 1891*), waren er te dien tijde in het *Département du Nord* 289.528 Belgen of personen in België geboren. Sedertdien is dat cijfer stellig nog gestegen. *Het grootste gedeelte dier Belgen zijn Vlamingen.* Immers elke crisis in de textielnijverheid (1846, 1863, enz.) had een massa-uitwijking naar de Fransche steden Rijn, Robaais en Toerkonje voor gevolg. Zoodat het niet overdreven is, de Vlaamsche uitwijking in de laatste vijftig jaar naar het Noorden van Frankrijk op 500.000 Vlamingen te schatten.

C) De stedengroei. — Behalve naar het Walenland en naar Noord-Frankrijk richt zich de Vlaamsche menschenstroom naar de steden.

De uittocht der plattelandsbevolking is een algemeen verschijnsel in Europa. Dank zij de vervoermiddelen neemt de beweeglijk-

heid der bevolking steeds toe, zooals men licht kan nagaan in de cijfers der tellingen.

Op 1000 inwoners waren er geboren in de gemeente waar zij gevestigd zijn :

In 1846	702
» 1856	691
» 1866	694
» 1880	672
» 1890	652
» 1900	634

Dat de beweging zich richt naar de steden blijkt hieruit dat in 1900, op 1000 inwoners, er in de gemeente geboren waren waar zij gevestigd zijn :

In gemeenten met meer dan 100.000 inwoners (Brussel met voorsteden, Antwerpen, Gent en Luik)	489
In gemeenten met 20.000 tot 100.000 inwoners . .	609
» » » 5.000 tot 20.000 » . .	635
» » » 2.000 tot 5.000 » . .	683
» » » minder dan 2.000 » . .	693

In de gemeenten met meer dan 25.000 inwoners vond men, in 1846, 12.23 t. h. der bevolking van het Rijk, in 1880, 19.34 t. h. en in 1900, 24.57 t. h. ; een vierde der Belgische bevolking woont in de groote centra.

Indien wij nu de gemeenten nemen die in 1900 meer dan 20.000 inwoners telden, dan zien wij dat op 100 inwoners het volgende getal in de gemeente geboren zijn :

Vlaamsche steden		WaaIsche steden	
Aalst	80.56	Doornik	66.27
Lokeren	79.90	Gilly	65.18
St. Niklaas	78.99	Jumet	61.45
Turnhout	77.87	Seraing	59.32
Lier	77.71	Luik	56.43
Roeselare	76.28	Bergen	55.41
Mechelen	71.02	Verviers	54.72
Leuven	69.24	Namen	52.30
Brugge	68.89	Charleroi	34.35
Kortrijk	66.60		
Gent	65.13		

Behalve de groote steden Antwerpen en Brussel, die wij voorloopig ter zijde laten, kan men vaststellen dat de Vlaamsche steden een veel hooger percentage ingeborenen aanwijken. De Waalsche gemeenten hebben een kleiner getal ingeborenen: *als men opklimt tot 1846, dan stelt men vast dat die verhouding gestadig afneemt.* Van waar komen die 40 t. h. inwoners der Waalsche steden, die daar niet geboren zijn? Voor een klein gedeelte van het Waalsche platteland, *grootendeels van de Vlaamsche gemeenten.* Wij komen dus langs een anderen weg tot hetzelfde besluit: de Vlaamsche bevolking vult de Waalsche bevolking aan, waar de natuurlijke aanwas door de geboorten niet meer voldoende is.

Doch twee groote steden vergen vooral onze aandacht: Antwerpen, de grootste Vlaamsche stad, Brussel met de voorsteden, de grootste stad van het Rijk, wij durven niet meer zeggen van het Vlaamsche land.

Op 31 December 1905, telde de bevolking van Antwerpen 297.311 inwoners, en met Borgerhout, 341.972; Brussel telde 198.614 inwoners en met de gemeenten Anderlecht, Etterbeek, Elsene, Laken, Molenbeek, Sint-Gillis, Sint-Joost-ten-Noode en Schaarbeek 608.911 inwoners. Voegt men daarbij nog de 62.498 inwoners van Koekelberg, Jette, Vorst en Ukkel, die eigenlijk ook deel uitmaken van de Brusselsche agglomeratie, dan komt men tot het getal van 671.409 inwoners. Rekent men nu daarbij de bevolking van Gent met de voorsteden Ledeberg en Gentbrugge (189.551) dan heeft men voor de drie steden Brussel, Gent en Antwerpen 1.202.832 inwoners. Dit maakt dat op de 7.160.547 inwoners van het Rijk *het zesde deel der Belgische bevolking in Brussel, Antwerpen en Gent gevestigd is en dat meer dan het vierde der Vlaamsche bevolking (4.320.611) in drie steden verblijft.*

De snelle aanwas der bevolking te Brussel en te Antwerpen is vooral te danken aan inwijking, daar het geboortecijfer in die steden daalt van jaar tot jaar.

Het aantal personen, geboren in deze gemeenten, neemt af bij elke telling, een duidelijk bewijs dat de menschenstroom van elders komt.

Vanwaar? Voor Antwerpen, grootendeels uit het Vlaamsche land (de Kempen, het land van Waas) en voor een gering deel uit het Walenland en uit den vreemde.

Voor Brussel, de hoofdstad met haar ambtenaarswereld, is de Waalsche inwijking sterker, alsook het vreemde element, maar het grootste gedeelte der inwijkelingen wordt hier weer door de Vlaamsche provinciën geleverd.

Ziehier het aantal inwoners, op 100, in de gemeente geboren, bij de verschillende tellingen :

GEMEENTEN		1866	1880	1890	1900
Voorsteden v. Brussel	Antwerpen	67.17	63.10	63.11	56.72
	Borgerhout	41.17	38.21	45.90	45.14
	Brussel	54.96	51.03	53.79	46.01
	Anderlecht	42.76	36.12	38.10	36.90
	Etterbeek	46.41	33.78	33.28	33.40
	Elsene	29.83	28.75	33.85	29.31
	Laken	34.32	35.46	38.39	37.13
	Molenbeek	28.84	30.32	39.00	36.44
	St. Gillis	28.81	22.13	24.11	24.70
	St. Joost-ten-Noode	19.80	20.10	23.47	19.36
	Schaarbeek	25.19	25.29	34.63	27.78

Hier wordt nogmaals bewezen dat de groote steden langs den buitenkant aangroeien, door de voorsteden.

4. Het Bevolkingscijfer en het Stambelang.

Om de beteekenis van de voorgaande cijfers samen te vatten : in de Belgische bevolkingsbeweging, spelen Oost- en West-Vlaanderen, de hoofdrol. Deze provinciën hebben, in de laatste tien jaar, zooveel door uitwijking naar den vreemde (van de *tijdelijke* uitwijking der „Franschmans“ is hier natuurlijk geen sprake), als door verhuizing naar het Walenland en de groote steden, 100.000 menschen verloren, en dit verlies is grooter dan dat van al de provinciën te zamen, waar de aangroei der bevolking kleiner is dan het overschot der geboorten op de sterfgevallen. Deze beweging ontleemt dus aan Vlaamsch-België een zuiver Vlaamsche bevolking en dit verlies wordt alleen vergoed door een hoog geboortecijfer (33 per 1000 inwoners). Het Walenland, waar het geboortecijfer 21 per 1000 is, kan den toevoer van uitheemsche elementen niet missen, om de bevolking aan te vullen. Oost- en West-Vlaanderen zijn

aldus de voorraadkamers waaraan de andere Belgische, en vooral Waalsche provinciën, nieuwe levenskracht ontleenen.

Laten we nu onderzoeken, door middel der statistiek van de landstalen en met het oog op de stambelangen, wat er van deze Vlamingen geworden is.

A) De Vlamingen in het Walenland. — De verhuizing duurt nu ongeveer vijftig jaar; indien deze Vlamingen hun eigen aard en taal hebben bewaard en zoo men rekening houdt met de vruchtbaarheid der Vlaamsche vrouwen, dan moet hun getal in de Waalsche gewesten, zeer aanzienlijk zijn.

De statistiek der talen die bij elke telling opgemaakt wordt, bewijst het tegendeel.

Spraken :

	Enkel Vlaamsch	Vlaamsch en Fransch
Provincie Luik :		
1866	21.490	16.338
1880	20.216	22.054
1890	17.743	43.286
1900	15.231	40.828
Provincie Henegouwen :		
1866	15.476	17.566
1880	13.836	23.804
1890	11.303	36.946
1900	15.772	46.237

Men vergete daarbij niet dat elke dier provinciën nog een kleine oorspronkelijke Vlaamsche bevolking heeft: het kanton Aubel in de provincie Luik, Edingen en omliggende gemeenten in Henegouwen.

De bovenstaande cijfers bewijzen dat de Vlamingen snel hun eigen aard verliezen: de kolom der enkel-Vlaamsch-sprekenden vertegenwoordigt de laatst aangekomenen; de Fransch-sprekenden zijn degenen die reeds langer in 't Walenland verblijf houden, misschien voor een deel ook de kinderen die van hun ouders Vlaamsch leerden.

Zonder verder in beschouwingen te treden over den toestand der Vlamingen in de Waalsche gewesten, kunnen wij toch vaststellen

dat bij de Vlamingen die zich in het Walenland gaan vestigen het stambewustzijn snel verzwakt of verdwijnt, zoodat zij in het tweede of in het derde geslacht verwaalscht zijn.

De voornaamste oorzaken daarvan zijn :

1. Het groot aanpassingsvermogen bij Vlamingen en Germanen in 't algemeen ;

2. De geringe verstandelijke ontwikkeling der uitwijkelingen, zoodat geen intellectueele band hen hecht aan de moederstreek ;

3. De nederige toestand der meesten — werklieden of kleine neringdoenden — die, door de min of meer vijandige behandeling van de Walen, er belang bij hebben zoodra mogelijk met de Waalsche bevolking te versmelten ;

4. De verfransching door het onderwijs, daar geen enkele Waalsche gemeente tot hertoe Vlaamsche klassen of scholen ten behoeve der Vlaamsche kinderen heeft ingericht ;

5. Het gebrek aan ontwikkelde Vlamingen die als leiders en inrichters kunnen optreden. (Het tegenovergestelde van hetgeen men ziet met de *Ligues* of *Ruches Wallonnes* van Antwerpen en Gent die vooral bestaan uit Staatsambtenaars en officieren.)

B) De Vlamingen in de groote steden. — De uittocht der Vlaamsche bevolking richt zich ook naar Gent, en vooral naar Antwerpen en Brussel.

In hoever behouden de Vlamingen daar hun eigen aard ? Dank zij de voertaal van het lager onderwijs, in hoofdzaak Nederlandsch te Gent en te Antwerpen, zijn de uitslagen der telling in taalopzicht nogal bevredigend, al vermeerderd ook het aantal „tweetaligen” op onrustbarende wijze.

Ziehier de cijfers der telling van 1900.

Kenden :

	Enkel Vlaamsch	Vlaamsch en Fransch	Enkel Fransch
Antwerpen	184.163	59.755	6.827
Borgerhout	29.414	5.461	261
	213.577	65.216	7.088

Gent	110.163	39.406	2.422
Gentbrugge	8.524	1.563	184
Ledeberg	9.884	2.431	220
	128.571	43.400 (1)	2.826

Men ziet het, de enkel-Fransch-sprekenden maken in beide steden een verzwindende minderheid uit; voor het grootste deel der tweetaligen blijft het Nederlandsch de omgangstaal, het beetje Fransch, een weeldeartikel. De toestand zou maar gevaarlijk worden wanneer men het Vlaamsch als voertaal van het lager onderwijs ging vervangen door het Fransch. Brussel gaat ons toonen wat daarvan de gevolgen zijn.

Volgens de statistiek der talen, in 1900 opgemaakt, kenden in Brussel :

	Vlaamsch		
	Enkel Vlaamsch	en Fransch(1)	Enkel Fransch
Brussel	36.309	91.625	42.321
Molenbeek	23.028	25.256	6.526
Anderlecht	17.834	20.155	6.895
Laken	11.658	13.544	3.228
Schaarbeek	11.361	34.148	12.822
St. Gillis	6.151	24.335	17.605
Etterbeek	4.917	9.242	5.459
Elsene	3.925	22.574	27.833
St.Joost-ten-Noode	3.246	17.546	8.927

In al deze gemeenten is dus het getal der tweetaligen aanzienlijk grooter dan dat der enkel-Vlaamsch-sprekenden: deze groep bestaat hoofdzakelijk uit oude menschen, uit lieden die nooit schoolgingen en uit Vlaamsche ingewekenen. Als zekere officieele personen nu deze cijfers in de handen krijgen, spreken zij met voldoening van *diffusion des langues nationales* en *racés sœurs*.

Maar deze „diffusion” is louter schijn. Ziehier waarom :

1. Het hooë cijfer der enkel-Fransch-sprekenden bewijst dat deze „diffusion” bij de Walen van Brussel niet bestaat. Zij dringen eenvoudig hun taal op en kweeken aldus kunstmatig voor de

(1) Bij deze groep hebben wij steeds het getal der drietaligen, Vlaamsch, Fransch en Duitsch gerekend. Dit getal is, in 't algemeen, behalve voor Antwerpen en Brussel, niet zeer hoog.

Vlamingen de behoefte om Fransch te kennen. Hun kinderen gaan naar de school, leeren er Fransch en blijven „van alle Vlaamsche smetten vrij“.

2. Dat de tweetaligen — 999 op 1000 zijn natuurlijk Vlamingen — de twee talen zouden kennen, is niet waar : deze tweetaligen spreken Vlaamsch, omdat hun ouders van Vlaamschen oorsprong zijn ; zij leeren Fransch in de uitsluitend op Franschen voet ingerichte school. De tweetaligen kunnen doorgaans geen Vlaamsch lezen : de taal der cultuur is voor hen het Fransch. Of zij nu goed of slecht Fransch spreken, gelijk de Kaekebroeks, heeft voor ons geen belang meer ; maar wel dit : zij zijn verloren voor den Nederlandschen stam.

Als de Vlaamschgezinden zich dus — met recht — verzetten tegen de Brusselsche schooltoestanden dan is dit niet uit vijandschap voor het Fransch maar omdat men het Fransch gebruikt als middel tot *ontvlaamsching*.

Hoevelen hebben wij er te Brussel niet gezien, wier ouders geen Fransch kenden, zij kwamen immers „van den buiten“, en wier kinderen geen Vlaamsch meer kunnen spreken : in twee geslachten was dus de volledige verfransching voltrokken.

3. De reden van dezen toestand is niet ver te zoeken : het stambewustzijn is bij de oerbevolking, zoowel als bij de ingeweken Vlamingen, zwak of bestaat niet. De taal speelt geen rol in de politiek : tot gemeenteraadslid, tot schepen, ook van onderwijs, tot burgemeester worden Vlaamschonkundige Walen heel natuurlijk gekozen. Wordt de kennis van het Vlaamsch bij gemeentebesturen, schoolbestuurders of gemeentevaders aangetroffen, dan is dat meest louter toeval.

Verre dus van een verheugend feit te zijn, stelt het aanzienlijk getal der tweetaligen het batig saldo der denationalisatie van de Vlamingen daar. Dat is de waarheid !

Daarom ook is de stedengroei voor het stambelang van gewicht, want de stedengroei werkt, in België, de verfransching in de hand.

* * *

Laten we dit alles samenvatten :

De Vlaamsche bevolking groeit veel sneller aan dan de Waal-

sche en zou dus in normale omstandigheden deze mettertijd, als getal, overvleugelen. Maar een aanzienlijk deel dezer volkskracht gaat door drie oorzaken verloren :

1° Door uitwijking naar Noord-Frankrijk, waar, door de drukking der regeering, na weinige jaren, de Fransche nationaliteit aanvaard wordt, waar verder door de omgeving en de school de ontvlaamsching snel vooruitgaat ;

2° Door vestiging in het Walenland, waar de Vlaamsche menschen nieuwe levenskracht toevoeren en waar ook de opslorping in betrekkelijk weinig tijd geschiedt ;

3° Door den uittocht naar de groote steden, vooral Brussel, waar de denationalisatie door de school gebeurt. Wordt dit ontvlaamschingsproces daar voortgezet, dan wordt Brussel een Fransche stad, wat voor de Vlamingen met het verlies eener provincie gelijk staat.

Dezen driedubbelen stroom tegen te houden, daaraan valt niet te denken, want al deze menschen streven naar lotsverbetering en worden gestuwd door hun economisch belang.

Alleen kan hier verbetering der bestaansmiddelen in Vlaanderen zelf, door technische bekwaming, om de menschen aan den geboortegrond te hechten, met eenige kans van slagen, beproefd worden.

Doch, in afwachting, blijft er niets anders over dan te pogen deze Vlamingen, èn in Noord-Frankrijk èn in 't Walenland èn in Brussel voor den Nederlandschen stam te behouden door het opwekken van het stambewustzijn.

Door groepeerings moeten overal Vlaamsche koloniën ontstaan : men richte deze groepen in op economischen grondslag, door een reeks instellingen, verschillend naar plaats en gelegenheid : pensioenkas, onderlinge bijstand, enz. De vereeniging geschiede zooveel doenlijk onder menschen van dezelfde streek, zelfs van hetzelfde dorp, dit sluit den band vaster. Men vergeete ook het vermaak niet : tooneelmaatschappijen, zelfs handboogschutters- en boldersmaatschappijen, kunnen hier goed werken.

En daar het hier meestal Vlamingen geldt met geringe ontwikkeling en positie, moet de hulp van hooger komen, van de stambewuste Vlamingen uit Vlaamsch-België.

Zijn eenmaal deze groepen op stevigen voet ingericht, dan zal niets beletten invloed te oefenen op de plaatselijke Waalsche overheden en scholen, met Vlaamsche klassen te eischen, waar de Vlaamsche kinderen niet meer zullen opgroeien tot Walen of verfranschte Vlamingen.

TECHNIEK EN VOLKSWELVAART. EEN ECONOMISCH PROGRAMMA VOOR DE VLAAMSCHE BEWEGING.

Zonder ons te verdiepen in de sociale wijsbegeerte mogen wij ons afvragen wat onze tijd zooal typisch heeft, wat hem onderscheidt van vroegere tijdvakken der geschiedenis. Dat typische vinden wij dan vooral hierin, dat wij thans een streven naar de volle ontplooiing van alle geestes- en lichaamskrachten bij enkelingen en volkeren gadeslaan. Het leven golft breeder, zoo niet immer hooger, dan vroeger. De kamermuziek der achttiende eeuw heeft plaats gemaakt voor een machtige tonenrijke wagneriaansche symphonie.

Tegen het schraal idealisme van het begin der XIX^{de} eeuw stellen wij het veelzijdiger, dieper, reëeler, ja grootscher bestaan van heden. Is het leven breeder en dieper op zichzelf geworden, de gezichteinder heeft zich ook oneindig verruimd : het neemt den schijn aan alsof al de volkeren der aarde leven van denzelfden hartsflag die het bloed tot in de meest verwijderde deelen doet stroomen. Dit verschijnsel doopte Neumann-Spallart, nu reeds meer dan twintig jaar geleden, als *Weltwirtschaft* ; het vierde zijn hoogtij dit jaar in ons land, als *économie mondiale, expansion mondiale, en mondialisme*.

Het kenmerk van onzen tijd is dus het ongehoord opbloeien der economische, der stoffelijke bedrijvigheid. Naar het woord van Bismarck : „ de diplomatische verwickelingen zijn eigenlijk twisten van kooplieden geworden ”.

De kwestie van Marokko, de steeds toenemende vijandschap tusschen Groot-Brittannië en Duitschland, de gedachte eener nauwere aansluiting tusschen Nederland en België, om enkel de vraagstuk-

ken van den dag te vermelden, hebben alle als achtergrond en als voornaamste oorzaak economische belangen.

Een mensch, een volk dat de stroomingen van zijn tijd niet klaar inziet en zich niet kan aanpassen aan de nieuwgeboren verhoudingen, is mettertijd tot ondergang veroordeeld. En dan denk ik aan Vlaamsch-België. In de wereld dergenen die ijveren voor de veredeling van hun volk door middel van zijn taal, is men nog niet genoeg van het komende bewust. Nochtans moet te onzent nog meer dan elders de nieuwe bries de atmosfeer vernieuwen. Want meer dan in andere landen werden in het verleden de economische belangen verwaarloosd door de regeering en allen die invloed hadden. Overigens, onze nationale helden, waar men steeds naar opkijkt, waren *realisten* in merg en been; men bestudeerde maar eens de economische politiek van een Artevelde; het is immers juist omdat deze menschen zoo goed hun tijd begrepen en daardoor invloed konden uitoefenen, dat de geschiedenis hun naam opgeteekend heeft.

Laten we daarom trachten de eischen van onzen tijd met verstand en scherpzinnigheid te ontleden. Zodoende bekomt de Vlaamsche Beweging haar volle beteekenis.

Deze studie heeft een dubbel doel: zij wil een poging zijn om te doen uitkomen, niet het eenig noodige, maar het meest noodige voor ons volk, en vervolgens de wegen en middelen aanwijzen die kunnen bijdragen tot de verwezenlijking van dat noodige voor onze Vlaamsche menschen. Met andere woorden, zij is een aansporing tot nadere studie onzer specifiek Vlaamsche economische belangen.

Om de quaestie echter in haar volle licht te stellen, achten wij het wenschelijk nog even nadruk te leggen op de typische stroomingen van onzen tijd.

* * *

Niet ten onrechte noemde Franklin de mensch een *tool making animal*. Bij begaafde en in cultureel opzicht hoogstaande volkeren komen er tijden waarop, door de talrijke ontdekkingen op natuurkundig gebied, de techniek plotseling een hooge vlucht neemt. Zoo ging het in den tijd der Renaissance, zoo is het sedert een eeuw. James Watt en Volta, Liebig en Wöhler, Faraday en Maxwell,

Gauss en Weber, Stephenson en Bessemer, Helmholtz en Siemens hebben een systeem van practische wetenschap opgebouwd zooals het menschdom er tot hiertoe geen gekend had. Zij schiepen een gansch nieuw tijdvak voor het economisch-technisch leven. Bij het tijdperk der groote leidende geesten die hoofdzakelijk van 1770 tot 1870 werkzaam waren, sloot sedert de jaren 1830-1840, een tijdperk aan van gansch nieuwe verspreiding der technische wetenschap door de hoogeschoolen, de technische en nijverheids- en vakschoolen. Nog in de XVIII^{de} eeuw spelen schrandere werklieden een groote rol op het gebied der technische ontdekkingen ; heden zijn het nog enkel de wetenschappelijk opgeleide krachten die werkelijk tot het meesterschap kunnen opklimmen. Naar het juiste woord van een Franschman : „ *aujourd'hui on ne trouve plus, on invente* ". Men denke slechts aan de werkplaatsen van Edison en Tesla, waar stelselmatic „ uitvindingen " worden gedaan.

De omwenteling in de nijverheidstoestanden, door de vorderingen der techniek veroorzaakt, begon tusschen 1768 en 1800, met het uitvinden der spin- en stoommachine en der cokeshoogovens. Door de oorlogen van het eerste keizerrijk tot 1830 tegengewerkt, neemt de groot-industrie van dan af een nieuwe vlucht met het aanleggen van spoorlijnen, tusschen 1840 en 1860, doch breekt eerst zegevierend overal door in de economisch bloeiende tijdperken van 1850-1873 en 1880-1900. (1)

Deze uitbreiding is het gemakkelijkst te meten aan de vermeerdering der drijfkracht : in België bedroeg de drijfkracht door de nijverheid gebruikt, in 1846, 40.000, in 1896, 430.000 paardekracht ; dus vertiendubbeling in vijftig jaar. (2)

Het mijnwezen en de metaalproductie hielden noodzakelijk met de algemeene ontwikkeling gelijken tred. Op het einde der XVIII^{de} eeuw, zocht men middelen om aan de stijgende vraag naar ijzer te voldoen door vergrooting der hoogovens en verwarming met steenkolen en cokes.

Het aanleggen van spoorwegen, de ontstaande machine-indus-

(1) Gustav Schmaller. « Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre », 1° Deel. Leipzig, 1900. (« Die Entwicklung der Technik in ihrer Volkswirtschaftlichen Bedeutung », blz. 187-228.)

(2) « Recensement général des Industries et des Métiers » (31 octobre 1896), volume XVIII. Exposé des Résultats, blz. 344 en volgende.

trie en de uitrusting der mijnen met groote mechanische kracht, deden de ijzerproductie geweldig toenemen. De grootste omwenteling op dit gebied ontstond door de vervanging van ijzer door staal dat men eerst rond het midden der laatste eeuw in groote hoeveelheid leerde voortbrengen, dank zij de verbeterde methodes van Siemens (1852), Bessemer en eindelijk Martin (1858).

De meest moderne ijzer- en staalfabrieken, zooals die van Krupp te Essen, die van de Creusot in Frankrijk, van Cockerill in België, van Carnegie te Pittsburg in Amerika, zijn op technisch gebied wel de meest volledige der moderne reuzenondernemingen.

Deze wonderen der techniek hebben daarbij rechtstreeks op ons stoffelijk leven gereageerd: door de verandering in de arbeidswijze, door de aanwending van de arbeidsmachines die steeds goedkooper en beter werken.

Door de techniek is de machtsverhouding tusschen de volken een andere geworden: de landen met kolenrijke streken kwamen nu aan de beurt. Zoo bracht de techniek aan zekere volken rijkdom en macht, eerst op economisch, dan op staatkundig terrein. Men is tot de overtuiging gekomen dat de economische macht een factor van allereerste beteekenis is en men streeft er naar op economisch gebied overwinnaar te blijven. De politiek stelt alle middelen — geoorloofde en ongeoorloofde — in het werk om nieuwe afzetmarkten voor de toenemende productie te verwerven. Dit is immers de voornaamste drijfveer der koloniale politiek van Europa en van Amerika.

Door het hedendaagsch verkeer werd in de onmiddellijke nabijheid gerukt, wat vroeger wereldver en aan elkander vreemd was. Voorheen onontwikkelde volken hebben zich met ongelooflijke snelheid tot de Europeesche beschaving opgewerkt en op dezelfde lijn gesteld als de landen met eeuwenoude cultuur. Dit wonder geschiedde door het aanwenden onzer moderne techniek. Heeft Japan niet nauwkeurig afgekeken hoe Europa werkte, treedt het thans niet in het strijdperk toegerust met de meest dreigende voordeelen: veel goedkoopere arbeidskracht?

* * *

Anderzijds werd door die techniek in ieder land een rijker en

breeder veld voor den ondernemingsgeest opengesteld. Krachten zijn niet zoo ongelijk verdeeld tusschen de verschillende volken, maar wel de kunst om die krachten oordeelkundig te gebruiken ; daar komt het eigenlijk op neer in de wereldmededinging.

In deze wereldmededinging kan die methodische exploitatie van krachten zich voornamelijk onder twee gedaanten voordoen : wij zullen die bestempelen als de *technische inrichting* en de *economische* (in den engeren zin van het woord) of *handelsinrichting*.

De technische inrichting omvat alles wat betrekking heeft op het voortbrengen, op het produceeren ; de handelsinrichting, alles wat het verkoopen der vervaardigde producten aangaat.

De vraagstukken, door de *technische inrichting* opgeworpen, zijn talrijk en in steeds wisselende beweging, zelfs buiten de zuiver mechanische verbeteringen die ik hier volkomen ter zijde laat. In het Engelsch worden deze problemen samengevat met de woorden „*modern workshop practice*”, dit is de inrichting van de hedendaagsche werkplaats. Zoo zullen op tijd verouderde machines en werktuigen (*machines-outils*) opgeruimd en door de nieuwste vervangen worden ; en daar in dit vak de vooruitgang aanhoudend is, zal dit streven naar verbetering van drijf- en arbeidsmachines een voortdurende zorg voor den technischen leider blijven. Boeken over technologie verouderen verbazend snel en zijn tien jaar na hun verschijnen onbruikbaar.

Niet enkel de verbetering der machines is van het grootste gewicht, maar ook de verbetering der arbeidsmethodes, der werkwijze, is hoogst noodig, en de nijveraard die er naar streeft zijn fabrieksprijs gestadig te verlagen, mag dat nooit uit het oog verliezen. (1) Doch, is de aanschaffing van het beste materieel onontbeerlijk, is de verst gedreven organisatie een onmisbare factor, men moet ook de menschen, de beste arbeidskrachten bezitten om dat alles door te voeren en toe te passen. Voorwaar, een gewichtig element in de hedendaagsche productiewijze met het oog op de wereldmededinging.

Om de waarheid van deze bewering dadelijk te doen inzien,

(1) Zie in de uitstekende studie van Prof. Waxweiler typische voorbeelden daarvan uit de Amerikaansche werkwijze : « *La concurrence américaine et le rôle de l'ingénieur commercial* », in de « *Revue Economique internationale* », n^o van 15 Mei 1904.

halen wij slechts één voorbeeld aan, uit de honderden ons bekend. Wij ontleenen het aan het werk van Schulze-Gävernitz over het groot-bedrijf, en nl. over de katoenspinnerij. Schulze heeft twee spinnerijen bestudeerd, de eene gelegen te Oldham in Engeland, de andere te Mülhausen. Ziehier tot welken uitslag hij komt : (1)

	Oldham	Mülhausen
Aantal spinnen in de fabriek :	70.000	32.000
Aantal werkl. in de geheele fabriek :	167	185
Aantal werklieden per 1000 spinnen :	2,4	5,8

Daaruit blijkt dat in Oldham minder arbeiders gebruikt worden om 70.000 spinnen dan in Mülhausen om er 32.000, nog niet de helft, te besturen.

Voor het spinnen van het garen merk n^r 40 twist, in de voormelde Engelsche en een Zwitsersche spinnerij, bekwam dezelfde geleerde de volgende uitslagen : (2)

	Oldham	Zwitserland
Aantal werklieden per 1000 spinnen :	2,3	6,2
Daarvan :		
Voor de voorbereiding :	0,31	1,7
Voor het grofspinnen :	0,62	1,2
Voor het fijnspinnen :	1,37	3,3

Te Gent staan wij zeker niet hooger dan in het Deutsche Mülhausen of het Zwitsersche Zürich.

Het valt niet moeilijk een besluit te trekken uit deze cijfers : zij leeren ons dat men in Engeland met hetzelfde aantal werklieden tweemaal zooveel kan produceeren als op het vasteland. Is het dan te verwonderen dat de Engelsche spinner een veel hooger loon trekt voor 8 of 9 uur werk dan de Gentenaar voor 11 1/2 of 12 uur ?

De oorzaak van dien toestand is niet ver te zoeken en kan aldus samengevat worden : betere machines (met meer productievermogen), grootere specialisatie in den arbeid, beter geoefende of geschoolde arbeiders.

(1) G. von Schulze-Gävernitz. « Der Grossbetrieb, ein wirtschafts- und sozialer Fortschritt ». Leipzig, 1892, blz. 127.

(2) Aldaar, blz. 138.

Lang heeft men gemeend dat de uitbreiding van het machinegebruik voor gevolg zou hebben de verlaging van den arbeider, zijn verandering in een vleeschelijk werktuig. Het is juist omgekeerd uitgevallen. Zeker, de geoefende fabrieksarbeider kent niet zoofs vele ambachtslieden van vroeger een half dozijn stielen. Er is verdeling, specialisatie van den arbeid ontstaan. Maar juist deze specialisatie vergt van den werkman meer kennis, meer aandacht, meer verstand, meer technische opleiding dan vroeger.

Laten wij een paar citaten doen, waarin deze waarheid erkend wordt door de meest bevoegden; ziehier wat Prof. Waxweiler, ingenieur, bestuurder van het *Institut de Sociologie Solvay* en van de *Ecole de Commerce* te Brussel, dienaangaande zegt:

„C'est que, en vérité, si l'ouvrier moderne ne doit guère dépenser d'énergie musculaire, son labeur est d'une autre nature. Forcé de fixer son attention sur un mécanisme dont le fonctionnement est éternellement identique, constamment harcelé par un mouvement ininterrompu, son système nerveux s'use plus vite que l'acier dont est faite sa machine. Il lui faut de la vigilance, de la dextérité, de la souplesse, nous dirions presque une virtuosité spéciale, ce que M. T. F. Bayard, ancien secrétaire d'Etat aux Etats-Unis, définissait „le produit de l'éducation des facultés" (the outgrowth of educated senses). Tout cela ne va pas sans un important dégagement d'énergie vitale, et surtout cela ne se rencontre que chez des hommes appartenant à une classe socialement avancée." (1)

Andrew Carnegie bevestigt dit in zijn werk *The Empire of Business*; wij nemen slechts het volgende uit de Fransche vertaling:

„L'ouvrier d'autrefois serait incapable de diriger les machines compliquées d'aujourd'hui et de fournir l'effort d'intelligence et d'activité que les méthodes actuelles exigent." (2)

Een der factoren die in het wetenschappelijk landbouwbedrijf het gebruik der machines heeft tegengewerkt, is toch dat de gewone landarbeiders de noodige vakkennis niet bezaten om er mede om te gaan. Men moest zijn toevlucht nemen tot geleerden arbeid, tot beter betaald personeel, en met de gedrukte prijzen der producten, kon de landbouwer niet altijd zulken duren handenarbeid bekostigen.

Er bestaan immers twee soorten van werklieden: de fabrieks-

(1) E. Waxweiler. « La concurrence américaine », enz., blz. 616.

(2) André Carnegie. « L'empire des affaires », blz. 280.

arbeider zonder eenige bijzondere kennis, die aan den werkgever zijn spierkracht verkoopt : dat is de sjouwer, de manoeuvre, de ongeoeffende arbeider, de *unskilled labourer* der Engelschen, die vandaag werkzaam is in eene machinenfabriek, morgen de flesschen spoelt bij een bierhandelaar en overmorgen in een scheikundige nijverheid terechtkomt. Die man is de koelie der nijverheid ; door gebrek aan kennis of aan aanleg kan hij het nooit verder brengen dan overal het grof werk te verrichten. Daar er veel van zulke ongeleerde werkhanden zich aanbieden, is het loon van dit soort werklieden steeds laag.

Van een gansch andere soort, haast tot een andere klas behorend, is de geleerde werkmán, monteerder, werktuigkundige, bank- of paswerker, spinner, wever. Dit is de bedreven arbeider der nijverheid, de *skilled labourer* en ook de best betaalde.

De industriele ontwikkeling van een land berust grootendeels op deze geleerde arbeiders en hangt van hun gehalte en getalsterkte af. Het voorbeeld uit Schulze's werk leerde ons reeds dat de arbeid van goed betaalde werklieden per slot van rekening kan goedkoop zijn. De Amerikaansche arbeider ontvangt nog hooger loonen dan de Engelsche, en toch is dit geen hinderpaal voor de mededinging, want, zegt een Amerikaansch ingenieur, „Yet the American has a way of doing things and producing things with dear labour cheaper than others can with cheap labour.” (1)

Die geleerde arbeider is dus een factor van groote beteekenis in de concurrentie. Hoe meer geleerde arbeid een land bezit, hoe meer gelegenheid om goed en goedkoop te produceeren en hoe meer kans van welgelukken op de internationale nijverheidsmarkt. „In the industrial battle being fought between nations, the most important weapon is an intelligent man technically educated.” (2)

In de talrijke studiën die zich ten doel stellen de oorzaken der huidige verzwakking van Engeland's nijverheids- en handelspositie te onderzoeken, hoort men telkenmale als een leitmotief weerklinken : wij lieten ons door onze mededingers, Amerika en Duitschland, voorbijstreven omdat wij de technische opleiding van

(1) G. R. Dunell. «Prospective expansion of American shipbuilding», in «The Engineering Magazine». April 1899.

(2) Louis Duncan. «Technical education», in «The Engineering Magazine», November 1903.

bestuurders en werklieden verwaarloosden, en het geneesmiddel luidt: „sharpening the wits of our people," (1) het verstand verscherpen van onze werklieden, door algemeen en technisch onderwijs.

Elk land heeft er dus alle belang bij, de vorming van geschoolde arbeiders aan te moedigen, en daarom kan het technisch onderwijs, zoowel hooger als lager, niet genoeg naar waarde geschat worden. Dit heeft men in Duitschland sedert lang erkend, en daaraan is voor een goed deel de zegepraal der Duitsche industrie te danken. De heer Tutein Nolthenius, in een geestig Gids-artikel, bracht dit onlangs nog onder de oogen van het Nederlandsch publiek, voor wat de patroonsleergangen betreft. (2)

Ziedaar in korte trekken wat wij verstaan onder technische inrichting.

* * *

Hoe staat het nu met de opleiding der krachten van de nijverheid in Vlaamsch-België, waar scherpt men het verstand onzer werklieden? Waar worden deze mannen gevormd die, volgens Prof. Waxweiler, tot een gevorderden maatschappelijken stand moeten behooren, en naar Carnegie, in staat moeten zijn de verstandelijke inspanning te leveren, geëischt door de hedendaagsche werkmethodes? Het lager onderwijs, dat tot grondslag van alles moet dienen, verkeert in een erbarmelijken toestand. Geen streek van België, waar nochtans voor het geheel reeds 30 t. h. der jonge recruten onbekwaam zijn een tekst te lezen, levert meer ongeletterden op dan Vlaanderen.

De eerste en dringendste maatregel om onze werklieden op hooger technisch peil te brengen, is dus *streng toegepaste leerplicht*. Gedurende meer dan veertig jaar heeft men in ons land over dit vraagstuk getwist, maar men ging enkel uit van het enge standpunt der politiek, en *niemand stond op om aan te toonen dat dit vraagstuk eerst en vooral van economisch belang was*.

(1) Sir William H. Bailey. « Technical education in Great-Britain and Foreign competition », in « Cassiers Magazine ». Februari 1898.

(2) R. P. J. Tutein Nolthenius. « Bijlage tot Baedeker's Zuid-Duitschland », in « De Gids », Juni 1905.

« En wat het meest te betreuren is, is, dat onze volkskinderen, wanneer ze de school verlaten, hunne moedertaal niet genoegzaam kennen om als ambachtslieden, zich in hun vak door zelfstudie te bekwamen. Om zich van die waarheid te overtuigen is het voldoende te denken aan hetgeen gebeurt in Nederland en Duitschland. Dàr verschijnen volksboeken die handelen over alle stielen... Hoeveel onzer Vlaamsche werklieden lezen en gebruiken dergelijke boeken? De meesten vermoeden zelfs niet dat dergelijke dingen bestaan! Waaraan de schuld? Aan de onvoldoende kennis der Nederlandsche taal. Ons volk leest niet (politieke bladen en romans niet medegerekend); het leest niet, omdat het die boeken en tijdschriften niet begrijpt... De Vlaamsche werkmán blijft niet op de hoogte van wat zijn vak in andere landen is. Als we hem niet beter voor het leven voorbereiden, zal zijn toestand steeds erger worden, want het dalen onzer industrie zal ook de loonen doen dalen. » (1)

Voor het lager technisch onderwijs telt Vlaamsch-België (Brussel niet medegerekend), een half dozijn nijverheidsscholen en eenige weefscholen, en deze scholen zijn op verre na niet alle op de hoogte van de eischen van den tijd, noch wat de leerkrachten, noch wat de onderwijsmiddelen betreft.

Als ik een hooger Vlaamsch technisch onderwijs bij de vervlaamschte hoogeschool te Gent vraag, dan is het grootendeels om die geestelijke atmosfeer te doen ontstaan waarin de goede nijverheidskrachten gedijen: meester-gasten en lager technisch personeel, even noodig als de ingenieurs, en mettertijd onontbeerlijk om de nijverheid te doen bloeien.

De instellingen, daartoe noodig, zijn in Vlaanderen schaarsch. Wij zijn arm aan dat intellectueel kapitaal, zooals Hipp. Meert het zeer juist noemde. Laat ons dat intellectueel kapitaal eens schatten voor de meest nijverige Waalsche provincie en de meest gevorderde Vlaamsche: voor Henegouwen en voor Oost-Vlaanderen.

Volgens het *Annuaire statistique* (2) vond men in beide provinciën voor het jaar 1902-1903 de volgende instellingen:

Henegouwen:	Oost-Vlaanderen:
40 nijverheidsscholen	5 nijverheidsscholen
met 11.561 leerlingen	met 1.754 leerlingen

(1) Uit « Ons Volksonderwijs », orgaan van den Bond van oud-leerlingen der stadsscholen van Gent, overgedrukt in « Het Volksbelang » van 23 Juli 1904.

(2) « *Annuaire Statistique de la Belgique pour 1904* ». Bruxelles, 1905, blz. 315 en volgende.

Thans (1905) bezit Henegouwen 43 nijverheidsscholen, dat is, de 3/5 van al de bestaande scholen van het land, met 13.000 leerlingen, waaronder 900 meisjes.

Daar nu al deze instellingen ruimen financieelen steun van den Staat genieten, is het klaar dat ook de Waalsche provincie daarvan het leeuwenaandeel wegdraagt. De geldelijke tusschenkomst van den Staat voor het vakonderwijs steeg van jaar tot jaar. Het bedroeg :

144.312 fr.	in	1875
180.941	»	» 1880
333.080	»	» 1890
1.105.008	»	» 1903

Dus verdriedubbeling in dertien jaar. Welnu deze vermeerdering geschiedde om zoo te zeggen enkel ten bate der Waalsche instellingen.

Is het niet kenschetsend dat zelfs voor de hoofdnijverheid van Vlaanderen, de textielnijverheid, het Walenland ons vooruit is voor het wetenschappelijk onderwijs in dien nijverheidstak? Oost- en West-Vlaanderen bezitten 35 weefscholen met 644 leerlingen (1903), maar deze scholen, overblijfsels nog van den overigens onvoldoenden steun tijdens de crisis van 1847, kwijnen : de staats-toelagen beliepen in 1875 reeds 46.106 fr., in 1903, 58.791 fr. Deze scholen hebben dus blijkbaar geen aandeel in de uitbreiding van het middelbaar en lager technisch onderwijs, waar te nemen door de vermeerdering der toelagen aan dit onderwijs besteed, zooals hooger gezegd.

Welnu, vóór een tiental jaren werd te Verviers eene *Ecole Supérieure des Textiles* opgericht, waarvan de begroting in 1902-1903 over de 99.000 fr. beliep, waaronder 34.337 fr. van den Staat.

Men bedenke nu dat de ondernemingen dezer nijverheid in October 1901 over de drie provinciën van Oost- en West-Vlaanderen en Luik aldus verdeeld waren, de inrichtingen met minder dan tien werklieden niet medegerekend :

	Aantal onder- nemingen	Werklieden		
Oost-Vlaanderen	330	38.268	53.40	} Percent van het gezamenlijk aantal werklieden in die nijverheid gebruikt
West-Vlaanderen	112	7.249	10.06	
Luik	201	14.479	20.17	

In Oost- en West-Vlaanderen vindt men dus 63.46 t. h. van al de werklieden in de textielnijverheid werkzaam. Te Gent alleen telt men 18.800 textielarbeiders of 26.2 t. h., en buiten een paar leer- gangen aan een of twee nijverheidsscholen wordt er niets gedaan om de technische kennis der bevolking te vermeerderen. (1)

Het moet ook gezegd worden dat gemeenten en provincie in Henegouwen in dezen hun plicht verstaan : moet ik even herinneren aan het oprichten van een hogere nijverheidsschool en een museum te Charleroi, voor de inrichting waarvan het provinciaal bestuur 900.000 fr. uitgeeft ?

Als men nu aanneemt dat op die 13.000 leerlingen der Henegouwsche nijverheidsscholen, er jaarlijks 3.000 de school verlaten om in de industrie hun bestaan te vinden, dan maakt dit na twintig jaar ongeveer 50.000 werklieden en meester-gasten die den geschoolden arbeid vertegenwoordigen. Een waar leger tegenover de weinige duizenden Vlaamsche werklieden in den zelfden tijd gekweekt !

Men voege daarbij nu : een *Technische hoogeschool*, bestaande sedert 1836, waarvoor onlangs 1.200.000 fr. voor materieel en nieuwe gebouwen door de stad Bergen en de provincie uitgegeven werd, en twee hogere handelsscholen : de *Ecole supérieure commerciale et consulaire du Hainaut* en het *Institut commercial des industriels du Hainaut*, beide te Bergen.

Men bedenke daarbij nog dat er in Henegouwen eenheid heerscht wat de taal aangaat : Fransch voor alle graden en takken van het onderwijs ; dat men daar niets bemerkt van dien scheids- muur tusschen ontwikkelden en arbeiders, waarvan wij de verderfelijke gevolgen aantoonden, in een vorig opstel over de sociale rol der technische leiders ; terwijl in andere landen (te onzent in het Walenland) de gedachten van hoog naar laag dringen, gelijk het zonnelicht tot den bodem van de rivier, om daar het minste plantje te beschijnen, blijft hier alles halverwege steken. Is het dan vreemd dat de Vlaamsche fabrieksarbeider door een zoo bekrompen gezichteinder omsloten blijft en zich niet opricht van zijn

(1) Zie het omvangrijk onderzoek door den schrijver dezer studie bestuurd en bewerkt : « Salaires et durée du travail dans les industries textiles ». Bruxelles, 1905. (Uitgave van het Belgisch Arbeidsambt), blz. 52 en 283.

slaafschen arbeid dan om wat uitspanning te zoeken in den drank en de grofste vermaken ?

Waar geen liefde voor de taal is, is ook geen liefde voor het volk dat die taal spreekt. En geen neiging om het zieleleven van het volk te bestudeeren of te veredelen. Er geschiedt in Vlaanderen een schromelijke verspilling aan sociale energie die, beter voorgeleight, geleid en gebruikt onze volkskracht op wonderbare wijze zou doen stijgen.

De gevolgen van dien jammerlijken toestand blijven niet uit ; de fabrieksarbeider staat in technisch opzicht niet op de gewenschte hoogte : hij is doorgaans traag en onontwikkeld. Dat weegt op den prijs en bemoeilijkt de mededinging. En eindelijk moet de fabrieksarbeider grootendeels het gebrek aan doorzicht der technische leiders ontgelden : de mededinging wordt weer mogelijk gemaakt door het uitkeeren van lage loonen voor een langen arbeidsduur.

Prof. Mac Leod spreekt niet anders :

„Bezoeken wij in de eerste plaats onze groote nijverheidsinrichtingen, b.v. de groote fabrieken te Gent. Wij zien dat, in vele gevallen, Waalsche of vreemde werklieden de beter betaalde plaatsen bekleeden waartoe meer kennis wordt vereischt ; die plaatsen ontnemen zij aan evenveel Vlamingen, die met zwaarderen arbeid gelast blijven en minder verdienen. Waar de nijverheid nieuwigheden invoert neemt zij zeer dikwijls hare toevlucht tot niet-Vlaamsche werkkrachten, omdat de Vlaamsche werklieden meestal met nieuwe doenwijzen onbekend, met moderne vakkennis zeer karig bedeeld zijn.” (1)

Om uit eigen ervaring te putten, te Balen (in de Kempen) heeft de maatschappij „La Vieille Montagne” een zinkfabriek opgericht: ondanks den goeden wil van de bestuurders kon men er niet toe komen Vlaamsche meester-gasten en geschoolde arbeiders te vinden of te vormen : de Vlamingen verrichten daar het grofste werk, het vervoeren van erts en dergelijke karweien. Walen uit de provincie Luik nemen al de best-betaalde plaatsen in.

Is het wel noodig aan te dringen op de onmisbare grondige hervorming en degelijke uitrusting van ons technisch onderwijs, in het Nederlandsch ?

* * *

(1) J. Mac Leod. « Nieuwe wegen », in « Van nu en straks », 1901, blz. 6.

Wij zegden het reeds : op een ander gebied nog moet er tegenwoordig gewerkt worden om in de wereldmededinging goed figuur te maken. De *handelsinrichting* mag niet minder op de hoogte zijn dan de technische inrichting. Het is immers niet voldoende te produceeren ; de producten moeten hun weg naar den verbruiker vinden. En dit gaat in onzen tijd van gemakkelijke verbinding per spoorweg, stoomboot en telegraaf niet meer zoo licht als vroeger. In die gezegende tijden was het immers voldoende goede waar te leveren, om een vasten aftrek te bekomen. Thans baat het niet meer goedkoop en goed voort te brengen ; men moet ten eerste in elke waar voortbrengen wat het meest gezocht wordt, en daarna moet men de markt vinden om het te verkoopen. De handelsman gelijkt den reiziger in een sneeuwstorm : voor den eenen zoowel als voor den anderen beteekent stilstand een wisse dood.

Dit alles maakt op handelsgebied een methodische werkwijze onontbeerlijk. Vooral in een land met een handelsbeweging als België.

Na de scheuring met Nederland was onze handel onbeduidend geworden ; in 1831 bedroeg de in- en uitvoer 202 millioen frank. In 1904 beliep het cijfer van onzen algemeenen handel de fabelachtige som van 8.276 millioen frank. Wij zijn de vijfde handelsmacht van de wereld en streven landen als Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Italië voorbij.

Door vergelijking van het cijfer van den bijzonderen handel der voornaamste landen, in 1884 en 1904, dus in een tijdruimte van twintig jaar, bekwam ik den volgende uitslag :

Tusschen 1884 en 1904 vindt men voor

		Invoer	Uitvoer	Te zamen
België	een vermeerdering van	95 t.h.	63 t.h.	79 t.h.
Groot-Brittannië	„ „ „	103 „	61 „	83 „
Duitschland	„ „ „	41 „	57 „	47 „
Frankrijk	„ „ „	4 „	38 „	49 „

Onze bijzondere handel is gestegen in deze twintig jaar van 2.763 millioen (1884) tot 4.965 millioen (1904). Iedereen kent de verbazende economische ontwikkeling van het Duitse Rijk ; welnu onze uitvoer bereikt, zooals men hierboven ziet, een hooger percentage dan die van het steeds aangehaalde Duitschland.

Uit de vermelde cijfers blijkt ook wat zich meer en meer aftekent : Engeland en vooral Frankrijk zijn op nijverheids- en handelsgebied aan het zinken. En de oorzaak is juist het gebrek aan die hoofdvereischte, hierboven aangegeven : op handelsgebied mag men niet rusten. „Frankreich hat keine Initiative : es ist zufrieden mit dem Abglanz früherer grösserer Taten.“ (1). „England, das auf eine industrielle Vergangenheit zurückblickt und sich doch von allem abwendet, was ein Wechsel bedeutet und festhält an den Einrichtungen der Väter...“ (2)

Duitschland en Amerika hebben Engeland ingehaald en Frankrijk achteruit gedrongen, omdat zij dit initiatief in handelszaken bezaten en niet minder omdat zij wetenschappelijk te werk gingen. Wat sir Norman Lockyer, met ietwat overdrijving, maar met veel waarheid, in zijn toespraak over de rol van het verstand in de geschiedenis (*Brain-power in history*) aldus uitdrukt : „We are suffering because trade no longer follows the flag as in the old days, but because trade follows the brains“.

De Duitse handel nam als uitgangspunt zijner uitbreiding over den aardbodem die methodische practijk, vrucht van kennis en overleg, vrucht van de „brains“ toegepast op de handelszaken. Daaraan is de reusachtige vooruitgang van dit land toe te schrijven. Maar om zoo methodisch te werk te gaan zijn goede wil en orde niet voldoende ; kennis is hier onontbeerlijk.

Men is immers allengs tot de overtuiging gekomen dat, tot het opleiden van een beslagen handelsman, een wetenschappelijke vorming zoo noodig is, als voor elk ander vrij beroep. In dit opzicht verliest de verouderde stelling, dat men de handelszaken enkel door de practijk leert, gestadig veld. Door het ingewikkeld economisch leven van onzen tijd is de handel een wetenschappelijk vak geworden dat veel studie vergt. Dit werd al vroeg ingezien in de twee landen, waar men juist op handelsgebied de meeste voortvarendheid aan den dag legt, in Duitschland en in de Vereenigde Staten van Amerika.

Zoo ontstonden in Duitschland de handelshoogescholen van

(1) Vanderlip. « Amerikas Eindringen in das Europäische Wirtschaftsgebiet ». Berlin, 1903, blz. 1.

(2) Lenschau. « Die amerikanische Gefahr ». Berlin, 1902, blz. 33.

Leipzig, Frankfort, Keulen en Berlijn (October 1905), nevens talrijke middelbare handelsscholen en handelskursussen. (1)

In Amerika vindt men niet minder dan 5.040 handelsscholen met 226.400 leerlingen ; 67 dezer scholen zijn aan universiteiten gehecht en tellen 8.600 studenten. De school van Chicago is een tooneel van inrichting en is alle deskundigen wel bekend. (2)

Zelfs het in zake speciaal onderwijs zoo verachtte Engeland heeft voor weinige jaren een handelsfaculteit te Manchester zien ontstaan.

Hier te lande bleef men ook niet werkeloos. Het in 1852 opgerichte Handelsinstituut te Antwerpen behield het monopolie van het handelsonderwijs schier gedurende een halve eeuw. Twee stroomingen werkten samen om dat onderwijs een nieuw leven in te gieten : eenerzijds de uitbreiding van het economisch leven, de voortdurende groei der nijverheid, voor wie het vinden van nieuwe uitwegen een levenszaak is ; anderzijds de vorming der handelswetenschap en het voorbeeld van Duitschland en Amerika. Door deze dubbele beweging ontstonden in België zeven nieuwe hogere handelsscholen. Twee danken hun oprichting aan het initiatief der groot-industrieelen in de twee voornaamste nijverheidscentra van het Walenland : Luik (1898) en Bergen (1899). Verder werden drie scholen gehecht aan vrije gestichten van middelbaar onderwijs : St. Ignatius, Antwerpen (1900), St. Louis, Brussel (1897) (3), St. Joseph, Bergen (1899). Als in 1897 aan de Staatshoogescholen van Gent en van Luik een begin werd gemaakt met hooger handelsonderwijs, lieten de vrije hoogescholen van Brussel en van Leuven niet na hetzelfde te doen. De Vrije Universiteit van Brussel heeft in October 1904 het handelsonderwijs naar het voorbeeld der eerste Deutsche en Amerikaansche scholen heringericht en aldus tot een tot nog toe in België ongekende hoogte opgevoerd.

Wat de handelsinrichting betreft, hebben wij dus de oevers der

(1) « Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich », herausgegeben von W. Lexis (Band IV. « Das Technische Unterrichtswesen », 2ter Teil. Die Hochschulen für besondere Fachgebiete.) Berlin, 1904.

(2) Edmund J. James. « Commercial education », in « Monographs on Education in the United States », edited by N. M. Butler. Paris, « Exposition of 1900 » en « Les sciences commerciales », in l'« Echo de l'Industrie », n^o van 1 November 1903.

(3) Thans weer verdwenen.

empirie verlaten. Dat deze verandering beantwoordde aan een werkelijk gevoelde behoefte, bewijzen de cijfers: meer dan 800 studenten leggen zich thans in de hoogergemelde gestichten toe op het wetenschappelijk aanleeren van het handelsvak.

De koloniale beweging, sedert 1880 voorgoed aan den gang, schijnt de slapende krachten der Belgen te hebben gewekt, zoodat men tegenwoordig te allen kant hoort spreken van de Belgische economische uitbreiding („expansion belge"). En hiervoor werd niet het minst gedaan door den genialen economist Leopold II, wiens streven met roemenswaardige aanhoudendheid sedert jaren deze leer verkondigt en, waar het kon, met woord en daad bevorderde. Meermaals drukte onze Koning de meening uit, dat het Belgische jonge geslacht moest opgeleid worden om de wereldrol te spelen die ons schijnt weggelegd door 's lands ontwikkeling op nijverheids- en handelsgebied. Zoo werd door hem het plan ontworpen eener „Wereldschool" (te Tervuren op te richten) waar de jonge krachten zich zouden toeleggen op de studie der vreemde landen, uit het oogpunt van nijverheid, handel en economie. Deze „école mondiale" zou op gelukkige wijze ons systeem van hooger handelsonderwijs volledigen.

Hier wordt zeker met zooveel methode gewerkt, als wanneer het de stichting van een rijk in Afrika gold, den Congo-Vrijstaat; maar even daar als hier, zooals in alle dergelijke Belgische ondernemingen, moet het betreurd worden dat er zoo weinig rekening wordt gehouden met de taal der Vlamingen. Dat de rechtmatige belangen van meer dan de helft van het Belgische volk, met geen andere taal dan het Nederlandsch, daaronder lijden, spreekt vanzelf. Rechtstreeks brengt het misprijzen of verwaarloozen der taal van de meerderheid nadeel, niet enkel aan de taal als cultuurmiddel, maar ook aan het volk dat die taal spreekt: het wordt den eenvoudigen Vlaming onmogelijk gemaakt in onze handelswereld op te klimmen boven het allerlaagste werk.

Vervlaamsching van den handel is dan ook ten zeerste gewenscht. De Vlamingen zelf hebben aan de verwaarloozing der Vlaamsche taal als handelstaal niet weinig schuld en deelen met de overheden de verantwoordelijkheid voor dien toestand. Wij zijn op handelsgebied in een kringloop, waar slechts uit te geraken is door den durf van de handelaars geholpen door de met België

handeldrijvende of in België verblijfhoudende Nederlanders. Vlaamsch-Nederlandsche Kamers van Koophandel zouden kunnen de kern worden van de beweging tot vervlaamsching van den handel.

De Staat, door de openbare meening in die richting tot handelen gedwongen, zou ook het zijne kunnen bijdragen door een geheele of gedeeltelijke hervorming van het thans bestaande Fransch handelsonderwijs. Al de particuliere handelsscholen, waarvan hooger sprake, genieten van den Staat ruimen financieelen steun (6 tot 12 duizend frank voor elke school). Evenals voor zijn eigen scholen, het Handelsinstituut te Antwerpen en de universitaire afdelingen, is het de plicht van den Staat te zorgen dat deze scholen het meest mogelijke nut afwerpen, wat met het thans overal bestaande leerplan zeker niet het geval is. Hier zoowel als voor het technisch onderwijs is de eenheid van taal, op alle trappen van onderwijs, van overwegend belang voor de economische opvoeding van het volk.

Immers het geheele scheepsverkeer geschiedt langs het Vlaamsche land, en dit verkeer bedroeg in 1903, 56.4 t. h. van den invoer en 58.6 t. h. van den uitvoer. Zeker is de handel, bijzonder de groothandel, in onze havensteden niet gansch, zelfs niet voor het grootste gedeelte in Vlaamsche handen. Te Antwerpen, waar zoovele nieuwe Engelsche en vooral Duitsche handelshuizen de oude Antwerpsche firma's in den wereldhandel verdrongen, is dat zeker het geval: wetenschappelijk opgeleide handelaars, een degelijke nationale handelsvloot en een met echt nationaal-Vlaamschen geest bezielde bevolking, het moet alles samenwerken om hier verandering te brengen ten bate van de dierbaarste Vlaamsche belangen.

* * *

Een nationale handelsvloot, zegden wij terecht. Hier ook kan de handelsinrichting nog veel verbeterd worden.

Is het Belgisch handelscijfer hoog, onze handel wordt grootendeels met Europa gedreven.

In 1904, stond het percentage der verschillende werelddeelen voor den bijzonderen handel als volgt:

	Invoer	Uitvoer
Europa	69.7 t.h.	84.0 t.h.
Amerika	19.5 „	9.1 „
Afrika	2.7 „	2.9 „
Azië	6.0 „	3.4 „
Oceanië	2.1 „	0.6 „

Onder de Europeesche landen zijn het natuurlijk onze onmiddellijke geburen waarmede er het meest zaken worden gedaan.

In 1903, was het percentage voor de vier omliggende landen als volgt :

	Invoer	Uitvoer
Frankrijk	15.52 t.h.	18.62 t.h.
Nederland	8.63 „	11.02 „
Groot-Brittannië	14.45 „	17.28 „
Duitschland	12.81 „	21.76 „

De beteekenis van deze cijfers valt niet te loochenen : zij hebben als oorzaak onze onvoldoende handelsvloot. Vele waren op Engelsche en Duitsche schepen vervoerd met bestemming naar Engeland, Duitschland en Nederland, vinden in werkelijkheid hun weg in de overzeesche bezittingen. Deze landen verkoopen aldus onze waren onder hun naam: wij verliezen daardoor en het voordeel der reclame voor eigen producten en dat van het zeevervoer. Op 100 millioen frank jaarlijks aan vracht besteed komen er 97 millioen frank in den zak van vreemde reeders terecht. De Belgische buitenlandsche handel hangt dus feitelijk af van den goeden wil zijner mededingers op handels- en nijverheidsterrein. Op dezen misstand die op den duur onze handelspositie moet bedreigen, kan niet genoeg nadruk gelegd worden.

Dit was ook de reden waarom, in de behandeling der scheepvaart, deze specifiek-Vlaamsche nijverheid, een kentering ten goede in de laatste jaren ontstond.

Een vraagstuk van overwegend belang voor de Vlamingen en voor hun toekomstige staatkundige en economische positie in de Belgische huishouding : met de ontworpen uitbreiding der haven en de aanstaande exploitatie der Kempische kolenmijnen, wordt Antwerpen voorgoed het centrum van het Belgisch economisch leven.

Van groot gewicht is insgelijks onze zeevisscherij, die tweede

specifiek-Vlaamsche nijverheid, evenals de scheepvaart verwaarloosd door de Belgische regeeringen waarmede de Vlamingen sedert 1830 gezegend werden.

Wij verwijzen den lezer naar de vorige opstellen over deze gewichtige vraagstukken. (1) Er zij slechts met een enkel woord nog gewezen op de bedrijvigheid die nog steeds de hoofdfactor blijft van ons Vlaamsch economisch systeem: op den landbouw en de veeteelt.

Naar de landbouw-telling van 1895 bedroeg het aantal personen in den landbouw bedrijvig:

In Vlaamsch-België	765.000 of 63.57 t.h.
In Waalsch-België	438.000 of 36.43 t.h.
In het Rijk	1.203.000

Op 100 inwoners in den landbouw bedrijvig worden er gevonden: in de provincie Antwerpen 16, in Brabant 17, in West-Vlaanderen 25, in Oost-Vlaanderen 23, in Henegouwen 13 en in de provincie Luik 11.

Onlangs heb ik met cijfers bewezen dat voor het wetenschappelijk landbouwbedrijf de Vlaamsche provinciën de meest verachtende zijn. De gansch Fransche inrichting van het wetenschappelijk landbouw-onderwijs draagt daarvan de schuld, want de schran-derheid, de werklust en de spaarzaamheid onzer Vlaamsche boeren zijn vanouds bekend. Een degelijk Vlaamsch landbouwonder-richt zou onze landbouwproductie met tientallen millioenen kun-nen vergrooten en welvaart brengen, waar vele onzer landbou-wers thans een schriel bestaan vinden. Meer dan ooit kan men hier niet genoeg herhalen: „taalbelang is ook stoffelijk belang“.

* * *

En daarmede ben ik den kring onzer Vlaamsche economische bedrijvigheid met haastigen tred rondgegaan. En overal staan wij voor deze waarheid: taalbelang en stoffelijk belang, als men de zaken van nabij beschouwt, komen op één lijn te staan. Deze twee

(1) Lodewijk de Raet: «Vlaanderen's economische ontwikkeling en toekomst», in «Neerlandia». Vlaanderen-nummer (Juni en Juli 1904) en Vlaanderen's zeevisserij in «Vlaanderen», n^o van November 1905.

belangen zijn één, want de taal is het eenig middel tot verspreiding van het onderwijs, het lager en het speciaal onderwijs, van welke soort ook.

Men ziet het, de noodzakelijkheid van een hooger technisch, een hooger handels-, een hooger landbouwonderwijs zit om zoo te zeggen organisch ineen met onze stoffelijke behoeften. Niet op willekeurige wijze zette ik, in een vorig opstel over den Vlaamschen landbouw, de gedachte vooruit dat de Vlaamsche Hoogeschool, die eens de bekroning zou zijn der Vlaamsche Beweging, uit zeven faculteiten zou bestaan: twee voor zuivere wetenschap: 1° wijsbegeerte en letteren, 2° wetenschappen; en vijf voor toegepaste wetenschap: 3° rechten, 4° geneeskunde, 5° technische wetenschappen (zooals de *faculté technique* aan de Staatshoogeschool te Luik sedert 1893, maar te Gent voor *burgerbouw en mijnen*), 6° sociale en handelswetenschappen (zooals de *Faculty of Commerce* te Manchester en te Chicago), 7° landbouw en veeartsenijkunde.

Zulke inrichting, voegde ik er aan toe, zou leiden tot de harmonische ontwikkeling van al de Vlaamsche krachten op intellectueel en op stoffelijk gebied.

Zullen wij nu wachten totdat ons van staatswege dit hooger technisch, handels- en landbouwonderwijs geschonken wordt?

Neen, niet waar! Want dan loopen wij gevaar intusschen economisch zoodanig achteruit te gaan, dat er haast geen reden meer zou bestaan om het nog in te richten. Hier zooals in de biologie geldt de regel: *la fonction crée l'organe*. De behoefte moet eerst dringend bestaan. Wat zouden wij uitrichten met volkomen Vlaamsche ingenieurs of handelaars (handelaars vooral, want ingenieurs en landbouwkundigen zouden nog wel dadelijk een arbeidsveld vinden) indien er geen voldoende vraag naar is?

Wij zullen dus gelijktijdig moeten bewerken: de vervlaamsching der nijverheid, de vervlaamsching van den handel.

Daartoe zie ik maar een practisch overal doorvoerbaar middel: dat de Vlamingen zich methodisch zouden gaan bekommeren om onze stoffelijke belangen. Dit kan geschieden: 1° door bespreking en bestudeering dier belangen in de bestaande vereenigingen; 2° ofwel in daartoe opzettelijk opgerichte vereenigingen. Waarom zouden zij die belang stellen in den landbouw, in de zeevisserij, in de scheepvaart (men denke aan een Vlaamsche *ligue maritime*

belge 1) zich niet vereenigen? Moest men vreezen aldus te veel de krachten te splitsen, welnu men richte dan één bond op voor de studie van al onze stoffelijke belangen.

Ik koester het plan weldra in het *Algemeen Nederlandsch Verbond* een voorstel in te dienen tot benoeming eener *Commissie der Vlaamsche stoffelijke belangen*, die, na een grondig onderzoek van den toestand, voor de economische vraagstukken van den Nederlandschen stam in België zou doen wat de *Vlaamsche Commissie* van 1856 verrichtte voor de taalbelangen : het formuleeren van een economisch programma voor de Vlaamsche Beweging.

De Vlaamsche Beweging is immers geen uitsluitend letterkundige beweging, noch minder een beweging van liefhebberende archeologen of folkloristen. Zij is een cultuurbeweging, in den hoogsten zin van het woord, een sociale beweging. Zij wordt nog grotendeels geleid door mensen die — eere aan de uitzonderingen — niet genoeg doordrongen zijn van de eischen van het moderne leven.

Vele Flaminganten beperken hun gezichteinder alleen tot schoonheid, litteraire schoonheid. Dit is zeer wel, maar dit is toch maar één zijde onder de vele zijden van ons volksbestaan. Spreekt men hun over nijverheid en economie dan halen zij minachtend de schouders op en verklaren geen begrip te hebben van cijfers.

Zij vatten niet het nauw verband tusschen techniek en volkswelvaart ; zij zien niet in dat hun letterkundige arbeid gesloten werk blijft voor hun volk, zoolang dat volk geen ordentelijk bestaan kan genieten — door meer algemeen en technisch onderwijs, hooger loon, minder werkuren.

Laat de dichters en prozaschrijvers den gouden draad spinnen, die ook in ons bestaan moet gevlochten zijn ; maar, laat ons, prozamenschen indien men wil, technici en economisten, zorgen voor de materiele zijde van ons volksbestaan : nuchterheid en idealisme staan hier niet vijandig tegenover elkander.

Het zijn gekende waarheden die ik hier verkondig en toch is het besef bij velen nog gering, dat deze waarheden — al worden ze theoretisch erkend — practisch moeten worden doorgevoerd. Want reeds vroeg moet gezaaid worden, wat men later zal willen oogsten.

Onze nijverheid, onze handel, onze scheepvaart, onze landbouw, onze zeevisserij vergen alle evenveel van ons.

De toekomst behoort aan die beschaving welke het best de vraagstukken van den tijd weet op te lossen ;

die de kunst verstaat om al de krachten van het volk dienstbaar te maken tot harmonische ontwikkeling van het geheele volksleven ;

die ook weet alle slapende energieën op te wekken en te benutten voor de verdere uitbreiding en instandhouding van die beschaving.

Zoo verkondigt luide alles rondom ons dat hooge geestescultuur niet meer volstaat om de nationale welvaart te verzekeren, dat gansch andere machtige factoren daartoe noodig zijn. De economie beheerscht thans alle andere machtsverhoudingen. „Nicht im Kampfe der Völker, sondern in saurer Arbeit um des Lebens Notdurft baut sich ein Volk seine Heimat auf.“ (1)

Laten we hopen dat de leiders der Vlaamsche Beweging dit gaan inzien en alzoo de werkelijk goede herders worden die ons helpen dat hoog en nuttig programma voor ons volk te verwezenlijken.

Mannen der daad, mannen doordrongen van de werkelijkheid, zonder echter de voeling met het ideale te verliezen, zijn bij ons van noode : dan zal de wereld ons strijdvaardig vinden.

Wij, die ons bestaan als Vlaamschsprekend volk steeds bedreigd zien, hebben er alle belang bij economisch sterk te zijn.

De Vlaamsche Beweging is niet op te lossen langs sentimenteelen weg ; zij kan enkel langs economischen weg haar einddoel bereiken.

In de laatste jaren heeft men, doelende op het steeds meer zich toeleggen op de wetenschap in de landstaal, gesproken van nieuwe wegen.

Er zijn nog andere nieuwe wegen te bewandelen, overigens evenmin nieuw als de wetenschappelijke, voor wie de Vlaamsche Beweging in hare ontwikkeling nauwkeurig volgt. Maar nieuw zijn

(1) v. Inama-Sternegg. « August Meitzen, ein Vortrag » in « Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung ». 12ter Band, 1903, blz. 115.

deze wegen toch in dezen zin : dat er vroeger geen sprake was van methodische, van stelselmatige bedrijvigheid.

Welnu, die nieuwe wegen, die ik gaarne de Vlamingen zou willen zien betreden, worden samengevat in de leus waarmede ik mijn Neerlandia-bijdrage in het Vlaanderen-nummer sloot : *Nieuwe wegen, ook op technisch-economisch gebied !*

Ik hoop hier nog scherper dan vroeger omlijnd te hebben wat ik daarmede bedoelde.

En die economische richting, die voortaan voor onze Beweging, voor het behoud van onzen stam gevorderd wordt, dringt zich op met meer kracht dan ooit, sedert den ommekeer, door het Kempisch kolenbekken in de Vlaamsche volkshuishouding gebracht, en stelt ons eigenlijk voor de vraag : *to mend or to end*, veranderen of verdwijnen.

VLAAMSCHE VRAGEN VAN DEN DAG.

Nooit, in onze economische geschiedenis sedert 1830, stonden wij voor zulke moeilijke en gewichtige problemen als thans ; nooit bood zich voor de Vlaamschgezinden zulke gelegenheid, om rechtstreeks invloed te oefenen op de toekomst van Vlaamsch-België.

Meer dan veel boeken literatuur, meer dan honderden redevoeringen op congressen en vergaderingen, zullen de vraagstukken die in een korte spanne tijds moeten opgelost worden, in Vlaanderen's welvaart en dus ook in Vlaanderen's moreele en verstandelijke ontwikkeling, ingrijpen. Deze vraagstukken zijn : *de ontginning van het Kempisch kolenbekken, de overneming van Congo en de expansiepolitiek op handels- en zeevaartgebied, waarvan het koloniaal vraagstuk slechts een onderdeel uitmaakt.*

Over de gevolgen der ontginning van de kolenmijnen, waardoor een groot gedeelte van Vlaamsch-België van landbouwstaat tot industriestaat wordt, kunnen wij kort zijn.

Sedert vier jaar hebben wij herhaaldelijk de aandacht der Vlamingen op de gewichtige gevolgen dier economische gebeurtenis gevestigd. Daar de ontginning door den Staat nu voorgoed uitgesloten is en het voordeeligste deel van dit kolengebied aan private

ondernemingen weggeschonken werd, blijft er den Vlamingen niets over dan te zorgen voor een degelijk technisch onderwijs in het Vlaamsche land, zoowel voor ingenieurs als voor werklieden, meestergasten en bedienden. Daarvoor is het nog tijd, maar meer dan tijd ook, willen de Vlamingen daar niet overrompeld worden en hun laksheid bekoopen met de verwaalsching van de Kempen.

De twee andere vraagstukken zijn niet minder zwaar aan gevolgen en verdienen evenveel als het eerste bestendig de aandacht der Vlamingen gaande te houden.

Onderstaande studie heeft voor doel met enkele trekken de expansie- en koloniale vraagstukken te kenschetsen en, zoo mogelijk, te bepalen welke, naar onze meening, de houding der Vlamingen tegenover deze nieuwe stroomingen onzer economische bedrijvigheid moet zijn.

I.

Moesten wij ons tot taak stellen België's economisch leven sedert 1830 in tijdperken samen te vatten, tot klaarder of gemakkelijker overzicht der feiten, met volle bewustheid van het steeds willekeurige van dergelijke indeelingen, dan zouden wij drie groote tijdvakken onderscheiden : de periode van de opkomst der groote of fabrieksnijverheid (1830-1850), die der geleidelijke ontwikkeling van ons land tot industriestaat (1850-1885) en de expansieperiode, die in de jaren '80 aanvangt, om thans haar volle beteekenis te krijgen.

Het eerste tijdvak wordt gekenschetst door de veranderingen in de productiewijze, door de toepassing van den stoom, de nieuwe kracht die, dank zij de talrijke uitvindingen van het einde der XVIII^{de} eeuw, op een uitgestrekt gebied der voortbrenging, den handenarbeid ging vervangen. Vóór de gebeurtenissen van het jaar '30 reeds was deze verandering begonnen : zoo lokte Koning Willem I talrijke Engelschen naar ons land die hier nieuwe nijverheidstakken of nieuwe arbeidsmethodes invoerden ; de meest bekende daaronder is John Cockerill.

Hoe was het te dien tijde met de Belgische nijverheid gesteld ? Buiten de gewone ambachtlieden, zooals bakkers, kleer- en schoenmakers, schrijnwerkers, metselaars, bestond het meeren-deel der nijverheidsbevolking uit werklieden die in eigen huis

werkten, alleen of met hun gezin. Meer dan 280.000 spinsters, 75.000 wevers met 50.000 helpers waren in het bewerken van het vlas werkzaam, dit is ongeveer 400.000 mensen, meestal in de dorpen en kleine steden van Vlaamsch-België verspreid. Er bestonden ook wel grotere werkhuizen of manufacturen, voor de voortbrenging van machines, gereedschap, papier, aardewerk, wollen of katoenen stoffen ; maar zelden waren er meer dan honderd arbeiders in een werkhuis ; slechts bij uitzondering was een stoommachine in gebruik. Van dergelijke machines bestonden er, in 1830, maar 185 in de manufacturen, en dan nog meest te Gent en te Verviers, voor de katoen- en wolspinnerij. Al deze stoomtuigen bereikten te zamen een kracht van 2.500 P.K. en het sterkste daaronder was van 80 paardekracht.

Alleen in de kolenindustrie kon de toestand als voorbode van de nijverheid-in-wording gelden : 30.000 werklieden waren daar reeds onder en boven den grond bedrijvig en tot het uitpompen van het water waren er 200 stoommachines, „ pompes à feu ” in gebruik, met een gezamenlijk arbeidsvermogen van 10.000 P.K. In het geheel bedroeg de Belgische nijverheid 13.000 P.K., juist zoo veel als thans een enkele onzer nijverheidsinrichtingen, die van Cockerill te Seraing !

Maar in dien toestand ging snel verandering komen. De nijverheid, tot dan toe vooral in de volkrijke steden gevestigd, ontwikkelte zich nu in de kolenstreek : tusschen 1834 en 1838 worden 16 hoogovens in het arrondissement Charleroi alleen opgericht ; in vijf jaar wordt het kapitaal der kolenmijnen met 60 millioen vermeerderd, het aantal kolenputten verdubbeld.

In andere bedrijven worden insgelijks groote kapitalen belegd : in de glasblazerij 7,5 millioen, evenveel in de stoomspinnerij voor het vlas. Nieuwe banken verrijzen en slorpen 80 millioen op die dan weer tot uitbreiding van het nieuwe nijverheidsstelsel machtig bijdragen.

Men mag de industriele waarden, die tusschen 1834 en 1838 in omloop kwamen, op 350 millioen schatten. (1) Zoo ontstond de moderne groot-industrie in ons land : van 115.000 fr. klom de invoer

(1) Briavoine. « De l'industrie en Belgique. Sa situation actuelle. » Bruxelles, 1839.

van machines in vijf jaar tot 5 miljoen en de uitvoer van 800.000 fr. tot 6 miljoen ; de nijverheidsinrichting van Cockerill telde in 1840 reeds, 2.200 werklieden.

Welke weeën deze omwenteling over Vlaanderen bracht, door de vernietiging der oude vlasnijverheid, willen wij hier niet herhalen : de voorrang op economisch, sociaal en politiek gebied ging over naar het Walenland.

Zoals het in België ging, gebeurde het ook in Frankrijk, in Duitschland en de andere landen van Europa, met uitzondering van Engeland, dat alle andere Staten dertig jaar vooruit was en op nijverheidsgebied een onbetwist meesterschap uitoefende.

* * *

In het tweede tijdvak werkte men in België, zoowel als elders, volop aan het versterken en voltooiën van het in de vorige periode onder den invloed van speculatie en winzucht wat snel opgetrokken systeem ; de rol van den stoom groeide voortdurend en een voor een werden alle nijverheden van de nieuwe kracht afhankelijk ; het spoorwegnet werd in alle richtingen uitgebreid ; overal rezen de torenhooge fabrieksschouwen op, als het symbool der inbezitneming van steeds uitgestrekter gebied door de industrieele ontwikkeling.

Door dat voltooiën en uitbreiden vond een goed gedeelte der grootnijverheid, gedurende lange jaren, vaste en gemakkelijk te bereiken klanten en moest zij zich maar weinig bekommeren om buitenlandsche afzetmarkten. Maar juist het aanleggen van spoorwegen in tot hiertoe voor het verkeer gesloten landen, zoowel als de toepassing der stoomkracht op de scheepvaart, begonnen een ander aanzien te geven aan de economie dier dagen. De tweede periode heeft dan ook als eigenaardig karakter het „grootter worden“ van het economisch gebied. Tot 1850 is de economische bedrijvigheid grootendeels tot West-Europa beperkt. Van dan af komen zich nevens de vanouds beschaafde landen nieuwe streken scharen : Oost- en Oost-Zuid-Europa, Noord-Amerika, Australië, Zuid-Amerika en ten slotte Azië, met Japan en China. Doch deze laatste krijgen eerst noemenswaardige beteekenis in het derde tijdvak.

Europa had aldus zijn eigen mededingers opgewekt : het eerste slachtoffer was de Europeesche landbouw die op het einde dezer periode, rond 1880, onder de concurrentie van het nieuw ontsloten landbouwgebied van Rusland, Amerika en Indië dreigde ten onder te gaan. Zoo eindigde dit tijdperk met een algemeene daling der prijzen en een zware crisis, zoowel voor de nijverheid als voor den landbouw. „ Une crise d'abondance ", werd zij terecht door Eudore Pirmez genoemd, in dien zin dat men geen weg meer wist met de steeds toenemende hoeveelheid producten die op de markt kwamen doch daar geen koopers vonden : het verbruik had met de productie geen gelijken tred gehouden, er ontstond overproductie. Het optimisme der vroegere jaren moest wijken voor de werkelijkheid : het was niet voldoende fabrieken te bouwen en vennootschappen op te richten, er moesten ook afzetmarkten gevonden. En gelijk het vroeger met de techniek geschiedde, werd nu in den handel, het opzoeken van nieuwe mogelijkheden voor het verbruik, een vak dat veelomvattende kennis vereischte.

In deze tweede periode, in tegenstelling tot de eerste, die op het vasteland streng protectionistisch geweest was (tot steenkolen toe werden beschermd !), vierde het Manchesteriaansch of vrijhandelsstelsel een volledigen triomf ; tijdelijke zegepraal echter, want onder de hevige crisis op het einde van dit tijdvak zou, in de volgende periode, de vrijhandel schier overal bezwijken en zelfs bedreigd worden in landen als Engeland en Nederland, die vroeger op dit gebied aan de gansche wereld tot toonbeeld hadden gediend.

* * *

Zoo treden wij in het derde tijdvak. De economische mededinging tusschen de verschillende industriele landen wordt vinniger ; de heerschappij van Engeland loopt ten einde en wordt voor menig bedrijf met bijval betwist. De vrijhandelsperiode der jaren '60-'70 is voorbij : Duitschland, Frankrijk, Noord-Amerika, om maar van de groote te spreken, heffen immer hooger wordende rechten, om den invoer van uitheemsche producten te bemoeilijken en aldus de nationale nijverheid te beschermen.

Overal is de nijverheid tot zulke hoogte opgevoerd dat nieuwe afzetmarkten voor de overvloedige producten onontbeerlijk zijn.

Engeland woekert met zijn aanzien als oude nijverheidsmacht en bezit overigens een vast gebied in een koloniaal rijk, gelijk er nooit een tweede was. Duitschland en Amerika, de jongste, doch de gevaarlijkste bestrijders van de Engelsche nijverheidshegemonie, kunnen tegen des te voordeeliger prijzen hun overblijvende producten in het buitenland ter markt brengen, daar de producenten reeds in eigen land over een goed beschermd en uitgestrekt afzetgebied beschikken. Zelfs buiten hun grenzen kunnen de groote mogendheden, om hun nationale producten te bevoordeelen, „argumenten“ bezigen, waarvan het gebruik aan kleinere nijverheidsstaten ontegd is. Het afdwingen van allerlei vergunningen: aanleggen van spoorwegen, ontginnen van mijnen, graven van havens, bouwen van kaden, oprichten van banken, met de voorwaarde dat het te leveren materiaal bij hun landgenooten zal besteld worden, werd nu het werk der diplomatie in de half beschaafde Staten van het Oosten en het Verre-Oosten.

Ook in de andere werelddelen kan men een inkrimpen der arbeidssfeer van de kleine nijverheidsnaties ondervinden. Met het uitgesproken doel voor hun overvloedige productie een uitweg te vinden, werd er nu door allen naar gestreefd meer en meer onbezette of wilde streken onder eigen vlag te brengen. De politiek der inpalming en verovering, die in de vorige periode zelfs door Groot-Brittannië maar zwakjes was gevolgd geworden, werd nu hoofdzaak in de buitenlandsche politiek. Zelfs het Amerika van Washington en Monroe ontsnapte niet aan die veroveringskoorts die men bestempelde met den naam *imperialisme*. Zekere werelddelen werden letterlijk onder de groote mogendheden verdeeld en het land, dat men niet dadelijk in bezit kon nemen of economisch bewerken, werd door een nieuwe schepping van het Statenrecht voor de toekomst bewaard onder de gedaante van belangen- of invloedssferen.

Bij die politieke bedrijvigheid voegt zich nog voor de groote Staten, het aanzien dat voortvloeit uit het vertoonen van hun vlag, in alle zeeën der wereld, op machtige oorlogsbodems of op talrijke koopvaardijschepen.

Het valt licht te begrijpen dat de positie van de werkzame, dichtbevolkte, industrieel zeer ontwikkelde kleinere landen, als België, met den dag moeilijker werd. België heeft niet de macht om ande-

ren een bepaalde economische politiek op te dringen ; het aantal nationale verbruikers is beperkt tusschen zeer nauwe grenzen ; het bezit geen talrijke koopvaardijvloot ; buiten zijn landsgebied in Europa, wappert zijn driekleur in geen ander werelddeel. Nauwelijks levert de clause der meestbegunstigde natie, die de groote bazen aan elkaar toestaan, een gelegenheid om zijn ouden luister op nijverheidsgebied te handhaven. Maar voor hoelang nog?

België telt, naast Engeland, de betrekkelijk grootste industrieele bevolking : in 1896 bedroeg zij 700.000 arbeiders en werksters ; zij mag thans op 900.000 geschat worden, zoodat het achtste deel onzer gezamenlijke bevolking in de nijverheid werkzaam is. De telling van 1896 bewijst dat er te dien tijde niet minder dan 1234 inrichtingen met meer dan 100 werklieden, en 133 met meer dan 500 werklieden in ons land bestonden. (1)

In 1906 waren er 26.500 motoren, met een gezamenlijke kracht van meer dan 2 miljoen paardekracht ; trekt men daarvan de motoren af die in gebruik zijn voor de scheepvaart en het vervoer (spoorwegen en buurtspoorwegen), dan blijven er nog voor de nijverheid 19.800 stoommachines over, met een globale kracht van 987.000 P.K.. (2) Welnu, dit is meer dan de helft van de kracht, door de geheele Fransche nijverheid gebruikt.

Naar de jaarlijksche schatting van G. de Laveleye, bedraagt ons nijverheidskapitaal ongeveer 3 milliard frank, dit is het derde van het nijverheidskapitaal van het Duitsche Rijk.

Uit dit alles blijkt een voorspoed die menig grooter land België zou kunnen benijden, maar die tevens van aard is om bezorgdheid te wekken voor de toekomst ; en het is met recht, dat menig econoom, dat menig politiek man, voor wie kiesbelang niet alles is, met kommer de toekomst inziet : eenerzijds al de klippen waarop in het wereldverkeer het Belgisch bootje kan stranden, en anderzijds een bevolking, waarvan de arbeidsopbrengst de voornaamste bron van inkomen is.

* * *

(1) « Recensement général des Industries et des Métiers » (31 oct. 1896). Vol. V : Répartition des entreprises d'après le nombre d'ouvriers occupés.

(2) « Statistique des Industries extractives et métallurgiques... pour l'année 1906 ». Bruxelles, 1907.

Meer dan één middel werd vooruitgezet om de Belgische productie op de gewenschte hoogte te houden. Er kan geen sprake van zijn, den fabrieksprijs rechtstreeks te verlagen: door de sociale wetgeving, door het stijgen der werkloonen, door het verminderen van den arbeidsduur, alle zonder eenigen twijfel verheugende feiten, zijn de lasten die op de nijverheid drukken, stellig niet vermindert en is geen vermindering te hopen voor de toekomst.

Maar onrechtstreeks kan dit geschieden met de verbetering der machines, met betere arbeidsmethodes en met de verhooging van het productievermogen door grootere technische bekwaming der werkkrachten. Anderzijds, en in onmiddellijk verband met de vorige hervorming, kan er ook gestreefd worden naar ontwikkeling der nijverheden die dure producten onder kleinen omvang leveren, die dus veel arbeid vergen, veel maakloon bevatten.

Verder kan er gezorgd worden voor een nationale inrichting van den buitenlandschen handel die nu grootendeels afhangt van vreemde tusschenpersonen. Een grooter deel der winst zou aldus de productie te beurt vallen en zoo meer ruimte laten voor de mededinging.

Een ander middel is het veroveren van nieuwe afzetmarkten, zoo mogelijk door het verwerven van eigen koloniale bezittingen, waarvoor een koopvaardijvloot onder eigen vlag, door het ontstaan van eigen reederijen, een onontbeerlijke voorwaarde is.

Zoo ontstond hier te lande, deels door redeneering of door bestudeering der gebeurtenissen, deels door ervaring, allengs een reeks nieuwe economische stroomingen die met de algemeene benamingen *economische uitbreiding* en *uitbreidingspolitiek* — *expansion économique* en *politique d'expansion* — bestempeld werden.

II.

Welke beteekenis heeft nu deze uitbreidingspolitiek voor Vlaamsch-België? Welke eischen mogen aan de nieuwe richting onzer volkshuishouding gesteld worden opdat de Vlamingen op dit nieuwe arbeidsveld, grootendeels bevrucht door de gemeenschappelijke geldelijke offers van de Vlaamsche en de Waalsche burgers, niet worden verdrongen, onmachtig gemaakt, zoodat feitelijk de voordeelen uitsluitend of grootendeels toekomen aan het tot

hiertoe op allerlei wijzen bevoorrechte gedeelte van het Belgische volk?

Uitbreiding van het Belgisch economisch gebied werd dus in drie richtingen aangeraden of beproefd: in de nijverheid, in de scheepvaart en den handel, en in de koloniale politiek.

* * *

Op de gewenschte evolutie der nijverheid hebben wij reeds in vroegere studiën met nadruk gewezen. Ons besluit was, dat vooral voor Vlaamsch-België, een verhooging van het productievermogen zich opdrong, verhooging die slechts bereikt kan worden door meer algemeen en meer technisch onderwijs.

Terecht zou men dit streven kunnen bestempelen met het woord, door een tegenstrever der koloniale politiek uitgesproken: *l'expansion à l'intérieur*! (1)

Er is inderdaad in ons land en vooral in Vlaamsch-België, op nijverheids- en landbouwgebied, nog zooveel te doen, vóór wij de grens van het mogelijke bereikt hebben! Maar het zou naar ons dunken een kortzichtige politiek wezen, onverschillig te blijven voor de gevaren die onze economische macht naar buiten bedreigen; innerlijke versterking onzer economie door meer technische bekwaaming eenerzijds, bestendige verovering van nieuwe afzetmarkten, van een ruimer arbeidsveld buiten onze grenzen anderzijds, zijn geen tegenstrijdige doeleinden, maar moeten eerder beschouwd worden als twee zijden van dezelfde economische politiek: het bereiken van de hoogstmogelijke intellectuele ontwikkeling en stoffelijke welvaart voor het Belgische volk.

Dit dient vooral gezegd te worden voor vele Vlaamschgezinden die met leede oogen de gedachte der expansie zien wortel schieten in de beslommeringen onzer politieke mannen: zij vreezen dat daardoor de aandacht afgeleid wordt van de talrijke vraagstukken die hun ter harte gaan, dat deze daardoor verwaarloosd of achteruitgeschoven worden.

Wij kunnen deze meening niet deelen: de Vlaamschgezinden, zoomin als wie ook overigens, zijn niet bij machte om den stroom

(1) Door den heer Hubin (zitting van de Kamer der Volksvertegenwoordigers van 17 Maart 1908: interpellatie over het gebruik van inlandsche steenen voor onze openbare werken).

der gebeurtenissen van richting te doen veranderen ; de economische geschiedenis leert ons dat wie dit beproeft, het steeds tot zijn schade doet en ten slotte genoodzaakt is zich bij het nieuwe aan te sluiten wil hij niet ondergaan. In het eerste gedeelte van dit opstel hebben wij aangetoond dat de expansiepolitiek niets anders is dan een strijd om het economisch voortbestaan, waaraan geen volk in onzen tijd kan ontsnappen.

Is het dan niet praktischer en voordeeliger voor de Vlamingen de nieuwe strooming aan hun ideaal van geestelijke en stoffelijke volksontvoogding dienstbaar te maken en aldus het rechtmatig aandeel van den uitslag voor hun stamgenooten te bekomen ?

* * *

De overneming van Congo en de toekomstige koloniale politiek mogen de Vlamingen niet onverschillig laten. Wij zullen hier het al of niet wenschelijke van koloniale bezittingen niet bespreken : het nut, om niet te zeggen de noodzakelijkheid van een koloniaal gebied voor een industrieel hoog ontwikkeld en overbevolkt land kan niet ernstig betwist worden. Het zou vanwege de Belgen een schromelijke kortzichtigheid zijn de kolonie van de hand te wijzen die de verziende politiek en het bewonderenswaardig en aanhoudend streven van Leopold II voor België verworven heeft.

Kan de noodzakelijkheid der overneming zoowel als de groote rijkdom van Congo moeilijk betwist worden, men moet anderzijds erkennen dat deze overneming in gunstige voorwaarden dient te geschieden. Over de politieke zijde der quaestie laten wij aan meer bevoegden het woord ; maar de Vlamingen hebben hier ook buitengewoon gewichtige belangen te verdedigen en den eisch te stellen, dat deze belangen niet over het hoofd worden gezien.

Tot hertoe was de Onafhankelijke Staat een gebied waarin noch de Belgische regeering noch de Vlaamsche bevolking iets te zeggen hadden ; alles werd er beheerd naar de ingeving der hooge ambtenaars en vooral naar de eigen inzichten van den alleenheerschenden Vorst. Alles is thans zoo Fransch, alsof Congo een Fransche kolonie ware. Weet men, bij voorbeeld, dat te Waver in Brabant, een school voor vreemde onderofficieren, meestal uit Zweden en Denemarken, ingericht is, enkel om hun Fransch aan te leeren vooraleer zij in Congo dienst nemen ?

Het voortduren van dien toestand in het Congoleesch bestuur beteekent de volkomen uitsluiting van de meer dan drie millioen enkel Vlaamsch-sprekende Belgen; zij zouden zich daar even thuis gevoelen als in welke andere Engelsche, Duitsche of Portugeesche kolonie. De Vlaamsche Belgen zouden enkel, zooals met zoovele inrichtingen in België nog het geval is, het voordeel genieten als belastingbetalers de financieele lasten te dragen. Dit mag niet geschieden: de rijkdommen van ons koloniaal bezit moeten voor iederen Belg toegankelijk zijn, hij weze Waal of Vlaming.

Congo werd gemaakt ten koste van Vlaamsch zoowel als van Waalsch bloed. Of waren De Bruyne, de gebroeders Van de Velde en zoovele anderen geen Vlamingen? Ik neem graag aan dat noch de regeering noch het Congoleesch bestuur het inzicht hebben de Vlamingen en van alle plaatsen en van alle economische mogelijkheden uit te sluiten, maar feitelijk komt men daartoe, indien de rechten van het Nederlandsch in deze kolonie van een tweetalig land niet gewaarborgd worden.

Is het reeds nu belangrijk dat het verkeer en verblijf, alsook het bekleeden van betrekkingen, aan de Vlamingen in Congo niet onmogelijk gemaakt worden, voor een verdere toekomst is het niet minder van gewicht. Congo zal niet altijd een ontginningskolonie blijven; men mag ook de hoop koesteren eens in het Oostelijk gedeelte, waar hooggelegen, koele, gezonde en vruchtbare streken liggen (Katanga!) een bevolkingskolonie te zien ontstaan. Zal dan niet de nederzetting van het kinderrijkste deel van België's bevolking tegengehouden, bemoeilijkt worden, door het verfranscht bestuur? Zal er dan geen schreeuwende ongelijkheid ontstaan tusschen Vlamingen en Walen? Zullen deze Vlaamsche kolonisten zich, in eigen land, op nationalen bodem mogen gevoelen? Zal men langer voortgaan de millioenen negers te verfranschen, als de eenige Europeesche taal, door de negers gebruikt, in gansch Zuid-Afrika en tot aan de grens van Congo, het Nederlandsch is?

Men ziet het, tal van vraagstukken van het hoogste belang doen zich hier voor en wij veroorloven ons aan onze volksvertegenwoordigers, van welke partij ook, te zeggen: laat Congo niet *ontaarden in een leen voor de Walen!*

Van het Vlaamsch standpunt uit moet de expansiepolitiek, vooral op zeevaartgebied, in denzelfden geest beschouwd worden.

Na 1830 mocht men hopen dat België, als een jonge veerkrachtige Staat, fier op zijne onafhankelijkheid, zich zou beijveren een plaats in te nemen onder de zeevarende volkeren en een bedrijvig heden aan een roemvol verleden zou binden. Die hoop was ijdel.

Zoo zien wij de Belgische koopvaardij voortsukkelen, onder verouderde wetten en reglementen, zonder eenige aanmoediging van den Staat. Zeevaart, zeevisscherij, het waren immers specifiek-Vlaamsche bronnen van welvaart; onze ambtenaarswereld, zowel als de regeeringen, verkeerden in een gedachtenkring die daarvan zoo verre stond! Particulier initiatief bleef ook uit; de Staat deed niets om het aan te moedigen of op te wekken.

Zestig jaar waren er noodig om het verkeerde van dergelijke politiek in te zien; gedurende dien tijd was onze visscherij met rassche schreden achteruitgegaan en om zoo te zeggen tot de kustvisscherij vervallen, en de heele moderne omwenteling van het zeewezen voltrok zich zonder dat België verroerde.

Op het gebied der zeevaart is in de laatste jaren een kentering ontstaan. Inderdaad, en de oorzaken daarvan kenschetsen op wonderlijke wijze onze gansche economische geschiedenis: de huidige beweging kwam niet tot stand om de welvaart der Vlaamsche bevolking of een toekomst en een broodwinning aan onze Vlaamsche jongens te verzekeren; als Vlaanderen immers herhaaldelijk dreigde te bezwijken onder de crisissen van 1847, 1864 of 1880, dacht niemand er aan dat op zee een uitkomst voor onze zwaar beproefde bevolking kon gezocht worden. Neen, onder den drang der vreemde concurrentie, in verband met de expansiegedachten, werd er eerst met het zeventigjarig *laissez faire* afgebroken. Men wil de nijverheid meer „konkurrenzfähig“ maken, door het weren van Engelsche en Duitsche tusschenpersonen en door rechtstreekschen verkoop in den vreemde. Men herinnert er aan dat België slechts 15 t. h. van zijn uitvoer rechtstreeks buiten Europa afzet, dat onze meest geduchte mededingers Engeland, Duitschland en Frankrijk ongeveer 75 t. h. daarvan opsloppen en zodoende onze waren verder verkoopen onder hun naam.

Zoo schijnt thans de regeering geneigd den weg van alle zeevarende volkeren te willen bewandelen, en wel in twee richtingen:

door financieele tegemoetkoming aan Belgische zeevaartlijnen, en door subsidieering van een schoolschip. In de laatste Kamersitting werd met algemeene stemmen een wetsvoorstel aangenomen, waarbij de regeering gemachtigd wordt voor vijf millioen frank obligatiën te onderschrijven ten voordeele van de maatschappijen *Océan* (2 millioen), *Compagnie royale Belgo-Argentine* (2 millioen) en *Compagnie nationale des Transports Maritimes* (1 millioen), onder voorwaarde dat deze vennootschappen harerzijds het maatschappelijk kapitaal zouden vergrooten. De memorie van toelichting op dat voorstel vatte op uitstekende wijze de argumenten samen die ten voordeele eener krachtige Belgische handelsmarine werden vooruitgezet.

De Staat is ook handelend opgetreden door de geldelijke ondersteuning der *Association Maritime*, in 1903 opgericht met het doel tot de vorming van zeeofficiëren voor de koopvaardij bij te dragen. En dat, alhoewel de Staat zelf twee zeevaartscholen onderhoudt : te Oostende en te Antwerpen, waar, zonderling genoeg, nog dagelijks diploma's uitgereikt worden. Het oordeel over de al of niet toereikende bekwaamheid der aldaar gediplomeerde zeeofficiëren, ten getale van meer dan zeshonderd, laat ik aan meer bevoegden over.

De lijdensgeschiedenis der pogingen van de *Association* is ook genoeg bekend, en de uitslag is van dien aard dat er geen andere uitkomst voor den Staat blijft dan zelf de zaak in handen te nemen. De geldelijke tusschenkomst van den Staat is thans veel grooter dan die der particulieren : eerst bedroeg de jaarlijksche subsidie 75.000 fr., later 125.000 fr. ; het schijnt dat het nu 200.000 fr. zou zijn ! Dit is meer geld dan de Staat uitgeeft voor het Vlaamsch Conservatorium en het Hooger Handelsinstituut van Antwerpen te zamen ! Daarbij zou de Staat ook het kapitaal met 500.000 fr. verhoogd hebben, dit is evenveel als het oorspronkelijk kapitaal der *Association*.

Onder die voorwaarden kan de Staat evengoed zelf de zaak in handen nemen : te onzent huivert men steeds voor kloeke besluiten, men werkt steeds per stuk en per brok : le système des petits paquets.

De Staat had eigenlijk deze zaak nooit aan het streven van particulieren moeten overlaten : vond men het onderwijs der zeevaart-

scholen onvoldoende, dan moesten de programma's herzien, de wetten op het zeewezen en op het verleenen van diploma's gewijzigd en dan kon de Staat zelf een schoolschip inrichten, met alle noodige leerkrachten en stoffelijke schikkingen. *Met de overneming van Congo komen wij toch vroeg of laat tot een Staatsmarine, en wellicht sneller dan men denkt.*

* * *

De zee bespoelt onze Vlaamsche kust; al onze havens zijn Vlaamsche steden; onze zeelieden, onze visschers, onze loodsen zijn Vlamingen: alleen in het hooger bestuur van het zeewezen zijn talrijke Waalsche ambtenaars...

Tot hiertoe is de Belgische zeetaal het Vlaamsch. Maar wordt er niet opgepast, dan verdringt daar ook het Fransch de Nederlandsche taal. Alhoewel onze taal op het schoolschip niet volkomen uitgesloten schijnt, bekleedt zij daar niet, evenmin als in het bestuur, den rang, den voorrang die haar toekomt, waar het deze bij uitstek Vlaamsche nijverheid geldt. Nevens groote, stoffelijke belangen staan hier ook voor de Vlamingen gewichtige taalbelangen op het spel: wordt eens de Belgische koopvaardij door Waalsche of Vlaamschonkundige officieren bestuurd, dan zullen de Vlaamsche jongens daarvan de eerste slachtoffers zijn.

Overigens, al wat op de zeebedrijven betrekking heeft, moet door woord en schrift onder de Vlaamsche bevolking, vooral die van de kuststreken, bekend gemaakt worden. Allengs zal men het groot nationaal belang dat er voor de Vlamingen in de zeevaart ligt, gaan waardeeren. Dan zal men ook leeren inzien dat de scheepvaart een zeer winstgevende geldbelegging en tevens een bij uitstek nationaal werk is.

* * *

Is ons Vlaamsch ideaal werkelijk leefbaar, zooals wij het denken, dan moet ons streven niet beperkt blijven tot het scheppen van zuiver intellectueelen arbeid, op kunst- of wetenschappelijk gebied. Er is thans gelegenheid ons streven uit te breiden tot de meest gewichtige vraagstukken, waarover ons land sedert zijn onafhankelijk bestaan te beslissen had.

Zullen wij machteloos en onverschillig tegenover deze problemen staan, waarvan onze toekomst als Vlaamschsprekend volk afhangt en aldus de ontmoedigende bevestiging leveren, dat ons Vlaamcsh ideaal slechts een groot woord is, zonder kracht en zonder leven ? Dit zal geen Vlaming willen beamen. Want het Vlaamsche leven moet werkelijkheid worden ; de Vlaamsche gedachte moet onze economische instellingen doordringen, evenals onze kunst, onze letterkunde. Het gebouw moet Vlaamsch zijn van de grondvesten af ; een dunne laag Vlaamsch, als alles binnen op zijn Fransch ingericht is, brengt ons nooit tot het doel. Maar daarvoor moeten de Vlamingen ook de hand aan het werk slaan en reeds bij het leggen van den eersten steen aanwezig zijn !

Op die voorwaarde alleen zal het Vlaamsche volk het zijne krijgen : aan de deskundigen, aan onze Vlaamsche mannen, aan onze Vlaamsche pers komt de taak toe het volk over zijn ware behoeften en belangen in te lichten !

VIERDE DEEL.

UNIVERSITEIT EN VOLK.

DE HOOGESCHOOL EN DE GESCHIEDENIS.

TWEE Walkuren — epische zusters — leiden de Wereld : de Gedachte en het Zwaard. Het zwaard kon nooit iets bestendigs verrichten door zichzelf ; het was ten slotte altijd machteloos, als het niet gesteund ging op de gedachte.

De Duitsche eenheid : zegepraal der wapens, doch gesteund op de gedachte van alle denkers en geleerden in Duitschland sedert meer dan een eeuw.

De Italiaansche eenheid : het doel — bewust of onbewust — van de geleerden en kunstenaars van dit glansrijk land, van af Savonarola tot Cavour.

De Macht bedwingt het Recht, zegt men soms ; ja, wanneer dit laatste slechts een verouderd, een valsch Recht is.

Welk is nu de tolk der gedachte ? Het is de kathedr van den geleerde, van den wijsgeer, van den denker. Een groep van zulke katheders maakt een Hoogeschool uit. Vandaar de groote rol der Hoogeschool bij alle volkeren.

Als Karel IV, keizer van het Duitsche Rijk, Bohemen, dat in zijn geest aan het hoofd van al de Duitsche landen moet staan, wil verduitschen, sticht hij, in 1348, de Hoogeschool van Praag.

Als Engeland zijn macht wil vestigen in Normandië, richt het de Hoogeschool van Caen op (1436).

Als Spanje zijn heerschappij over de Nederlanden wil verzekeren, sticht het de Hoogeschool van Dowai (1562).

Als Willem de Zwijger aan de inwoners van Leiden vraagt welke gunst hij hun kan verschaffen voor hun heldhaftig gedrag gedurende het beleg, luidt het antwoord : de eer een Hoogeschool te bezitten.

Als Willem I van Nederland het zuidelijk gedeelte der Nederlanden uit zijn eeuwenlangen slaap wil rukken, zendt hij Schrant naar Gent en Kinker naar Luik, waar hij Hoogescholen sticht.

In Engeland, als de Whigs, in 1828, een midden willen scheppen voor hun gedachten, denken zij er aan een Hoogeschool te Londen

te stichten, om op te wegen tegen Oxford, brandpunt van het torysme.

In België zelf worden de Hoogescholen van Brussel en Leuven na de Omwenteling opgericht, de eene om de vrijzinnige, de andere om de katholieke gedachte te verkondigen van op den leeraarstoel.

Als Pruisen zich wil opbeuren, na de ramp van Jena, wat doet het? Pruisen sticht de Hoogeschool van Berlijn (1810).

Ziehier de merkwaardige woorden te dier gelegenheid door Koning Friedrich Wilhelm uitgesproken:

„Wij moeten het verlies onzer *stoffelijke krachten* vergoeden door de *krachten van den geest*.“

Er was alleen sprake van de weerstandskracht door opvoeding te versterken, naarmate de overheersching van den vreemde aangroeide, de zielen te stalen door het gevoel der echte „kern-deutschheit“.

Schleiermacher vooral zag de toekomst klaar voor oogen:

„Als deze wetenschappelijke inrichting in werking treden zal, dan zal niets haar evenaren; dank aan haar innerlijke kracht, zal deze Hoogeschool haar invloed doen voelen verre buiten de grenzen van het Pruisische Rijk.

„Berlijn zal het brandpunt van alle geestesleven in Duitschland worden; en zoo zal er een vaste grond gelegd zijn voor de taak die Pruisen in de toekomst beschoren is!“

Een volk opbeuren door een Hoogeschool! Het Duitsche keizerrijk stichten door een Hoogeschool! Wie zou er aan geloofd hebben, indien de woorden, in 1810 uitgesproken, niet waarheid waren geworden zestig jaar later?

En zie, nauwelijks wappert de zwarte adelaar weer op het oud-Duitsche Straatsburg, of het eerste werk is het stichten der prachtige „Universität Kaiser Wilhelm“!

* * *

Welke les is er nu te trekken uit deze dubbele reeks van feiten?

Wij zien eerst en vooral, dat men, om de macht in het binnen- of buitenland te verzekeren, Hoogescholen gebruikt.

Te Praag, te Caen en te Dowaaï voor een werk van verovering ; te Leiden, te Gent en te Luik, te Londen, te Berlijn en te Straatsburg voor een werk van wedergeboorte en vooruitgang.

Het is door de Hoogescholen dat wij deze onzichtbare koningin der wereld, de Gedachte zien handelen !

Ziedaar de feiten ; zoeken wij het waarom der feiten. Waarom is de Hoogeschool het wapen en het werktuig bij uitnemendheid ?

Tusschen de volkeren bestaat er een strijd om het leven, juist zooals onder de individuen, en het zijn de volkeren die in verstandelijk opzicht het best zijn toegerust, die zegepralen. En daar de intellectueele macht grootendeels van de waarde der hoogescholen afhangt, is ons besluit dat de toekomst in de wereldmededinging toebehoort aan het volk dat het best zijn hoogescholen aan de eischen van den tijd zal aanpassen.

De zedelijke en verstandelijke grootheid maakt de stoffelijke sterkte.

Griekenland, ja Athene alleen, weerstaat den Perzischen reus ; Vlaanderen verslaat den Franschen leenheer.

De onzichtbare Gedachte smeedt het zwaard der volkeren. Hun val of hun zegepraal wordt voorbereid in het duister. Het lot van het slagveld is de oorzaak niet van de nederlaag : het is er slechts de vaststelling van.

Dààrom moet een volk zich sterk inrichten op verstandelijk gebied, wil het zijn vijanden in de *struggle for life* van natie tot natie weêrstaan.

Als het door onbewustheid over zijn eigen behoeften in den kolk is neergestort, is het te laat.

Als wij nu, van dit standpunt uit, de geschiedenis van Europa beschouwen, dan zien we dat zich een gansche omwenteling heeft voorgedaan.

De zuidervolken, vroeger aan het hoofd der beschaving, dalen ; de Germaansche volkeren komen op. Waar is de oude roem van Oostenrijk, van Spanje, van Frankrijk ? Het machtige Duitschland, het rijke Engeland en zijn groot Saksisch kroost, Amerika en Australië, antwoorden daarop.

Waarom is de toestand zoo veranderd ?

De rassen van het Zuiden hebben verloren in *stoffelijke macht*, omdat zij zich lieten vooruitstreven in *verstandelijk opzicht*.

Ziedaar de reden, de diepe reden, waarom de heerschappij overgaat tot het Noorden.

* * *

Dat is ook waar voor ons Vlaamsche volk. Lang lag Vlaanderen versmacht onder de vreemde overheersching. Daarna kreeg het nieuwe ketens : de Fransche geest.

Ons volk kan zich opbeuren indien het verkrijgt wat het mist : verstandelijke werktuigen die het in staat stellen met andere volken te wedijveren ; het moet een Nederlandsche Hoogeschool en een wel ingericht wetenschappelijk vakonderwijs bekomen.

Het grootste feit der hedendaagsche tijden is de groote omwenteling in de natuurwetenschappen die een nieuwe conceptie van het heelal voortbracht.

Is het niet onvermijdelijk, dat, in den wedijver der volkeren, degenen die het eerst zich naar dit nieuw begrip van de wereld en het leven schikken, op de andere natiën die achteruit blijven, zegepralen ?

In België verstaat men heel goed, dat men van tijd tot tijd zijn stoom- en werktuigen voor de nijverheid naar nieuwere uitvindingen moet vervangen. Er wordt geen „ coupole ” uitgedacht, of men bestookt de Kamers met millioenen voor de landsverdediging.

Maar er zijn andere werktuigen die boven de beide eerste staan: de verstandelijke werktuigen.

Indien Duitschland op de eerste rij der volken kwam te staan, dan is het te danken aan zijn vier-en-twintig Hoogescholen...

Dat dit voorbeeld alle Vlamingen beziele !

Wij ook willen voor ons volk het grootsch verleden aan een schitterende toekomst snoeren : het eerste wapen daartoe is een Nederlandsche Hoogeschool voor Vlaanderen.

PLEIDOOI VOOR EEN INTEGRAAL VLAAMSCH HOGER ONDERWIJS.

Zoolang de hoogere standen het Nederlandsch in Vlaamsch-België blijven minachten en verwaarloozen kan er geen hoop bestaan een bevredigende, beslissende en bestendige oplossing van

het Vlaamsche vraagstuk te bekomen. Want de oplossing van dit vraagstuk kan toch maar bestaan in een toestand waarin het Nederlandsch bij de Vlaamschsprekende bevolking dezelfde plaats inneemt als de volkstaal bij andere volkeren : het Engelsch bij de Engelschen, het Duitsch bij de Duitschers, het Deensch bij de Denen, en last not least, datzelfde Nederlandsch bij onze Noorderbroeders...

Om tot dien staat van evenwicht te komen, om aan het Nederlandsch het gezag en de lenigheid te geven, noodig om deze overwegende rol te vervullen, bestaat er geen ander middel dan een Nederlandsche hoogeschool.

En de Vlaamschgezinden die ons voorafgingen moeten ofwel zeer onbewust geweest zijn van de drijfveeren en den omvang der beweging die zij in het leven riepen of steunden, ofwel als getal en als invloed zich zeer zwak gevoeld hebben, om niet van den beginne af naar dit strijdwapen bij uitmuntendheid gegrepen te hebben.

* * *

Van al de vraagstukken waaraan het Vlaamsche volk thans laboreert, is er geen zoo gewichtig als dat van een Vlaamsch hooger onderricht. Het hooger onderwijs moet niet enkel de bekroning zijn van een nationaal onderwijsstelsel ; het moet terugwerken op het lager, het middelbaar, het nijverheids- en vakonderwijs, het landbouwonderwijs en grootendeels aan al die takken van onderwijs het levenssap bezorgen.

Het onderwerp is dus ten volle de studie waard en een kritiek van de voorgestelde oplossingen geenszins overbodig. Is dat voorgestelde goed, dan is het tegen eerlijke, wetenschappelijke kritiek bestand en dan zal het deze proef glansrijk doorstaan. Is de kritiek gegrond, wordt er integendeel bewezen dat het voorgestelde niet beantwoordt aan de eischen die men voor zulke gewichtige vraag mag stellen, dan moet het plaats maken voor iets beters.

... Het verslag der Hoogeschool-Commissie van 1896 wilde aan de wenschen der Vlamingen op hooger-onderwijs-gebied een lichaam, een doel, met één woord, een ideaal geven en de gemakkelijkste middelen aanduiden om het te bereiken. Het moest een verklaring van beginselen zijn.

De heer Max Rooses, voorzitter der Commissie, legde op de *Algemeene Vergadering van het Algemeen Nederlandsch Verbond* te Antwerpen (8 Maart 1903) in dien zin de volgende verklaring af :

« Ik moet zeggen dat er in de Commissie nooit gedacht geweest is, dat we alles ineens zouden krijgen, er moet natuurlijk afgerekend worden met de omstandigheden. Hetgeen wij beoogen is het bereiken van een ideaal, en we trachten het te benaderen, 't is gelijk op welke wijze. » (1)

En hoe wordt nu dat ideaal, dat einddoel van alle betrachtingen, voor onze oogen getooverd ? In de vier faculteiten — wijsbegeerte en letteren, wetenschappen, rechten en geneeskunde — dringt de onmiddellijke en volledige vervlaamsching zich op — voor tal van redenen. Het hooger onderwijs echter dat heel ons economisch leven beheerscht, het technisch onderwijs — van een hooger landbouw- en een sociaal en handelsonderricht in 't Nederlandsch wordt in het verslag Mac Leod geen woord gerept — wordt uit dat ideaal Vlaamsch hooger onderwijs gesloten. Daar liggen, naar Prof. Mac Leod, talrijke wolfijzers en schietgeweren, waarvan men zich liefst verre houdt. Men zal dus maar voorloopig aan dit Fransch onderwijs niet roeren, en omdat daardoor de beginselvastheid aan 't waggelen gaat, zal men de gansche zaak stutten met het geven van Nederlandsche stijloefeningen aan de aankomende ingenieurs. Tot het ontvangen van een integraal Vlaamsch onderricht zijn de technici immers niet rijp ! En wat zouden de Walen en Franskiljons ons niet uitschelden voor slok-ops als zulk een eisch gesteld werd ! Daarom zullen wij maar een brok van ons recht eischen. Zoo bekomen wij een ideaal in twee stukken, één voor de naaste toekomst, en een voor een verre, verre toekomst. Voor wanneer weet eigenlijk niemand, maar alle voorstanders van het stelsel Mac Leod weten dat het voor een duizelig-verre toekomst is ! *Difficile est satiram non scribere*, zei de oude Juvenalis en hij heeft niet eens in onze Flamingantenwereld verkeerd !

Voor de vier faculteiten aldus een integrale oplossing ; voor de technische scholen der Gentsche Universiteit het status quo dat voor de andere faculteiten zoo verderfelijk wordt geacht. Ziedaar de uitspraak der Commissie van 1896.

(1) « De Vlaamsche Strijd », n^o van Maart 1903.

En dat in een tijd dat ons volk letterlijk achteruit gaat, in economisch opzicht, bij gebrek aan technisch onderwijs !....

* * *

Als ik dezen veldtocht begon ten voordeele van een integrale oplossing van het hoogeschool-vraagstuk, en vooral drukte, met het oog op de economische ontwikkeling van Vlaamsch-België, op de vervlaamsching van ons speciaal onderwijs, ons hooger technisch, ons hooger handels-, ons hooger landbouwonderwijs, werd mij van alle zijden verweten dat ik radicaler wilde te werk gaan dan tot hiertoe door iemand werd gedaan.

„ Alles of niets ” was immers mijn leus ! Ik „ vischte achter het net. ” (1) Wat werd er niet al gezegd over mijn onbezonnen optreden, nu ik durfde te velde trekken tegen het stelsel Mac Leod waarvoor iedereen in bewondering... ingesluimerd lag !

Allengs is het onweer bedaard, men is gaan nadenken. Het onderzoek van onze economische toestanden heeft voor menig een nieuw licht doen opgaan, en velen zijn thans overtuigd van de noodzakelijkheid van een volledig hooger onderwijs in het Nederlandsch. De tijd staat immers niet stil en de wereld is in gestadige wording. Kon wellicht het voorstel der Hoogeschool-Commissie als een merkwaardige poging gelden, toen men 1897 schreef, thans is dat zeker niet meer het geval.

Errare humanum est, perseverare diabolicum.

Waarom zouden de voorstellen der Hoogeschool-Commissie niet aangevuld worden, als daarvan de noodzakelijkheid blijkt ?

Laat het ronduit gezegd zijn, nu het tot keeren nog tijd, maar ook meer dan tijd is : ons staat een groot gevaar te wachten, indien zij, wie het aangaat, verblind of halsstarrig genoeg zijn om hun verantwoordelijkheid niet te beseffen. Anders zal het toekomstige geslacht hun den naam toedienen niet van slechte, o neen, maar van dwaze herders.

Hetgeen de discussie van het hoogeschool-vraagstuk dringend behoeft is een psychologische ommekeer van de daarbij betrokkenen ; zij moeten verdraagzaam en objectief te werk gaan en

(1) Brief van Mr. Prayon van Zuylen in de « Vlaamsche Gazet », n^o van 24 December 1903.

uitkijken naar de eischen van onzen tijd en van de onmiddellijke toekomst. Moeten deze waarheden herhaald worden tot zij doorzichtig worden van versletenheid ?

Vraagt men naar feiten om het geding te herzien ?

Ziehier drie feiten die ieder op zichzelf voldoende zijn om een andere houding te wettigen :

1° In 1895-1896, jaar van de oprichting der Hoogeschool-Commissie, telden de technische scholen 240 studenten op 689, dit is 35 t. h. der gezamenlijke bevolking van de Gentsche hoogeschool ; in 1904-1905 waren er daar 475 studenten op 902, dit is 52,6 t. h. meer dan de helft van al de studenten van de hoogeschool.

Meer nog, op de 414 studenten-ingenieurs in het jaar 1902-1903 ingeschreven, zijn er 246 van Vlaamschen oorsprong, daaronder 155 uit Oost-Vlaanderen alleen, 46 uit West-Vlaanderen !

2° De ontdekking (in 1901) van kolenmijnen in Vlaamsch-België is voor het Vlaamsche volk een gebeurtenis die onberekenbare gevolgen zal na zich sleepen. Een ware economische omwenteling staat voor de deur, omwenteling die ons een laatste kans geeft de economische heerschappij, sedert het begin der XIX^{de} eeuw verloren gegaan, terug te winnen. En daartoe is een Vlaamsch technisch onderwijs onontbeerlijk.

3° De leergangen, gemeen aan de technische scholen en aan andere faculteiten, maken de vervlaamsching der vier faculteiten, zonder die der technische scholen, zooniet onmogelijk dan toch zeer moeilijk en kostelijk. Aan die moeilijkheid heeft niemand onder de commissieleden, voorstanders van het stelsel Mac Leod, noch in 1897 noch later gedacht.

Mijn te laat komen in deze zaak heeft vooral hierin bestaan dat zekere personen hun meening over de hoogeschool-vervlaamsching hadden uitgesproken en dat er van dit oogenblik af, in hun geest ten minste, van een andere oplossing dan de hunne geen quaestie meer kon zijn.

Maar moet dan iedereen die Narcissus-houding met blijde bewondering gadeslaan ? Tusschen de toekomst van het Vlaamsch hooger onderwijs en de meening van enkele leiders valt er niet te kiezen.

't Zijn al bittere bedenkingen die ik hier haast onwillekeurig

neerschrijf. En waarom ze niet gegeven? Zoo enkelen er zich aan ergeren, des te beter; tegenkanting en wrijving maakt het leven voller en spant de wilskracht!

Liever strijd dan in eensgezindheid voor schijn-oplossingen in te sluimeren!

Mocht uit het stof der worsteling de goede, de eindoplossing te voorschijn komen, dan zal niemand de gedachtenwisseling betreuren, noch de tijdelijke oneenigheid in het Vlaamsche kamp, ten slotte zelfs niet de overwonnenen.

Terwijl ik student was, reeds in 1891, was in mijn geest de ver-vlaamsching van het hooger technisch onderwijs steeds onafscheidelijk van de vervlaamsching van de vier faculteiten.

Jarenlange studie, waardoor ik het economisch leven van ons land, om zoo te zeggen onder mijn hand voelde kloppen, kwam deze meening met feiten en cijfers versterken. De noodzakelijkheid van een volledig hooger onderwijs in 't Nederlandsch, bij velen enkel een gevoelsquaestie, is voor mij langzamerhand vergroeid tot den dwingenden nood van een soort natuurwet, waarvan de blijvende miskenning den ondergang van den Nederlandschen stam in België — geestelijk en economisch — moet bewerken.

Allen, die gedurende jaren en jaren, soms sedert hun jeugd, voor het opwekken van een volledig Nederlandsch leven bij de Vlaamschsprekende bevolking, hun tijd, hun geld, hun geestkracht ten offer brachten, al de Vlaamschgezinden verzoek ik nog eens de lastige reis door de hoogeschool-geschiedenis te ondernemen, door dal en bosch, onderaardsche gang en kromming, om dan toch misschien op de hoogte te belanden vanwaar de quaestie in haar heerlijke volledigheid kan aanschouwd worden.

* * *

... De hoogeschoolen ontstonden niet om aan abstracte wetenschap te doen, maar om in werkelijk gevoelde behoeften te voorzien.

Ziehier hoe de beteekenis en het ontstaan der hoogeschoolen geschetst worden door den beroemden professor in de wijsbegeerte aan de Universiteit te Berlijn, Friedrich Paulsen; ik acht zijn

woorden zoo gewichtig dat ik ze in de oorspronkelijke taal overschrijf :

„ Alle öffentlichen Unterrichtsanstalten werden durch Bedürfnisse der Gesellschaft hervorgebracht, und zwar zunächst durch technisch-praktische Bedürfnisse. Das theoretische Interesse mag zur Gründung privater Vereinigungen, wie die Griechischen Philosophenschulen, führen; öffentliche Schulen haben ursprünglich ihren Nährboden in dem sozialen Bedürfnis einer Ausbildung für bestimmte berufliche Leistungen (1) “.

De gekende Fransche historicus van de Sorbonne te Parijs, Ch. Seignobos ontwikkelt dezelfde gedachte in de volgende woorden :

„ Tous les établissements d'enseignement du Moyen-Age ont été fondés pour satisfaire à un besoin pratique; tous ont été des écoles professionnelles où l'on préparait les élèves à un métier. Les facultés étaient des écoles spéciales où l'on n'apprenait la science qu'en vue d'un métier et dans la mesure où on la croyait utile à ce métier... “ (2)

Een der gewichtigste feiten in de geschiedenis onzer universitaire ontwikkeling is stellig de uitbreiding van het technisch onderwijs.

In 1840, waren er, in België, 177 studenten in de technische scholen; in 1860, 481; in 1880, 836; in 1895, 1083; in 1903, 2143.

In 1840 telden de vier faculteiten van de vier hoogeschoolen 1242 studenten, de technische afdelingen 177, of 13.6 t.h.

In 1903 zijn er 3343 studenten in de faculteiten en 2143 in de technische scholen, dit is 64,1 t. h.

De invloed der techniek groeit steeds aan in het land, dank zij den vooruitgang op economisch gebied: de vraag naar technologen neemt toe, de loopbaan van ingenieur wordt meer en meer gezocht, terwijl de behoefte aan doctoren in de rechten en in de geneeskunde meer en meer afneemt.

Aldus wordt op onrechtstreeksche wijze bevestigd wat de gebeurtenissen, de politiek, het dagelijksch leven, ons tot vervelens toe, voorpraten: de economische bedrijvigheid bij alle volkeren, wint steeds aan invloed, wordt de voorwaarde van stoffelijken vooruitgang en maakt ten slotte een gewichtige factor van de al-

(1) Friedrich Paulsen. « Die Deutschen Universitäten und das Universitätsstudium ». Asher, Berlin, 1903, blz. 37.

(2) Seignobos. « Conférence à l'Ecole des Hautes Etudes sociales », aangehaald door Millerand, « Revue politique et parlementaire », nummer van Februari 1904.

gemeene cultuur uit. In de wereldhuishouding streeft ieder volk zijn gebuur zoo mogelijk voorbij.

Zou het dan geen misdaad wezen, misdaad zoowel op sociaal als op Vlaamsch gebied, de technische studies van de vervlaamsching uit te sluiten?

Slechts bekrompen vasthouden aan lang overwonnen toestanden, ofwel minachting voor wat men niet kent of niet begrijpt op economisch en technisch gebied, zou daartoe kunnen doen besluiten.

* * *

Alleen de Vlaamsche hoogeschool kan voor de Vlaamsche Beweging de eindzegepraal bewerken.

Alleen de Vlaamsche hoogeschool kan de Vlaamsche cultuur in het leven roepen en onderhouden.

Alleen de Vlaamsche hoogeschool kan ons den leidenden stand bezorgen, zonder welken de Nederlandsche taal nooit het gezag bekomt dat zij noodig heeft om haar algemeen gebruik te onzent te wettigen.

Alleen de Vlaamsche hoogeschool geeft ons het onontbeerlijk personeel van rechtsgeleerden, medici en ingenieurs om de ingewikkelde bestuurlijke machine van den Staat in Nederlandschen zin te menen, met eerlijke en volle toepassing der bestaande en nog in te voeren taalwetten.

En ingenieurs, zeg ik, dus volledige Vlaamsche hoogeschool, door de integrale vervlaamsching der hoogeschool van Gent.

Wat mannen met technische opleiding voor ons volk vermogen, hebben wij elders in een bijzonder hoofdstuk over het verband tusschen techniek en volkskracht onderzocht. Zij moeten optreden als leeraars en bestuurders van nijverheids- en beroepsscholen en zoodoende, door het opleiden van geoefende werklieden, het productie-vermogen van de natie verhoogen; zij moeten als werkgevers, als sociale ingenieurs, een veredelenden invloed uitoefenen op hun werklieden; zij moeten als publicisten gedurig inwerken op de economische en algemeene opvoeding van het volk.

Als ambtenaren van Staat, provincie en gemeente, zijn zij groepen voor de eerlijke uitvoering der Vlaamsche taalwetten te zorgen en met toewijding de economische belangen van hun Vlaamsche medeburgers te behartigen.

Door de aanstaande ontginning van het uitgestrekt kolenbeken in Vlaamsch-België, rust op hun schouders de gewichtige taak die rijke erfenis te beheeren tot versterking van den Nederlandschen stam en tot baat der Vlaamsche bevolking.

Door die economische gebeurtenis komen wij aan een keerpunt onzer geschiedenis : meer dan alle landdagen en vergaderingen, meer dan alle wetten en besluiten, zal die ontdekking wegen op onze toekomst ! Nooit was het oogenblik zoo plechtig. *Caveant consules !*

DE VLAAMSCHE HOOGESCHOOL DER TOEKOMST.

De Hoogeschool-Commissie van 1896, wilde volgens Max Rooses een ideaal daargestellen. Op onze beurt zullen wij beproeven een beeld te schetsen van de ideale Vlaamsche universiteitsinrichting.

Louter bespiegeling, grauwe theorie zal het niet zijn, maar juiste erkenning van wat dergelijke instelling noodig heeft om volmaakt te worden. Niets bevordert meer een streven dan juiste erkenning van het noodige en volmaakte.

Aan welke eischen moet een Vlaamsche Universiteit voldoen om werkelijk de rol te vervullen die wij van haar verwachten, als palladium der Nederlandsche cultuur in Vlaamsch-België ? In groote landen met uitgestrekt taalgebied stuwen veel krachten in dezelfde richting : een machtige pers, groote tijdschriften, een diep en veelzijdig politiek leven zooals in Engeland ; een ontwikkelde hoogere stand, zooals in Frankrijk, waar sedert eeuwen onder de grootste namen der literatuur, menschen voorkomen, uitverkoren door geboorte of fortuin.

In het kleine België, aan het kruispunt van drie groote beschavingen, bestaat niets dergelijks : onze adel beweegt zich door familieverwantschap in de Fransche of in de Deutsche gedachtenwereld ; de hoogere burgerij legt er zich enkel op toe deze eerste klasse op den voet te volgen, en dat, op den gemakkelijksten weg, met de Fransche beschaving na te apen, in haar kunst, haar modes en haar wereldsch verkeer.

Wordt het kleine gebied nog ingekrompen tot de helft, de Vlaam-

sche helft, een romp zonder hoofd, omdat de hoogere standen alles wat Vlaamsch is ignoreeren of minachten, dan wordt de toestand nog hachelijker en dan kan enkel de hoogeschool de taak volbrengen elders door andere beschavingsfactoren verricht.

De Vlaamsche hoogeschool worde dus het centrum, de burcht van de Nederlandsche cultuur in Vlaamsch België.

Meer dan elders wordt hier een doelmatige inrichting beteekenisvol. Zoo rijst eerst de vraag naar de degelijkheid van de universitaire inrichting, als samenstelling, als groepeerings van leerkrachten.

Een vaste leidraad om den omvang der hervorming op algemeen en op Vlaamsch gebied te bepalen, is hier volstrekt van noode. Dit criterium echter, kan enkel gevonden worden in de behoeften waarin de universiteit als cultuurwerktuig moet voorzien.

Meermaals is onze universiteitsinrichting aan grondige kritiek onderworpen geworden.

De meest gewenschte hervormingen waren steeds : de scheiding der wetenschappelijke en der beroepsstudies door het inrichten van een Staatsexamen, de Deutsche Staatsprüfung en het invoeren van het stelsel der privatdocenten. Dat was vroeger ook mijn meening, zooals uit mijn opstellen uit de jaren 1892 en 1895 blijkt.

Doch laten wij niet uit het oog verliezen dat elk hooger onderwijsstelsel het product is van een gansch bijzondere historische ontwikkeling. Ons stelsel heeft gedurende zeventig jaar het bewijs geleverd dat het in onze Belgische zeden past. Wij achten daarom een grondige hervorming van het bestaande stelsel niet zoo dringend, althans niet voor wat den uiterlijken vorm aangaat. Wat hier nog steeds zeer wenschelijk blijft, is meer een verandering van den geest dan wel van de letter. De verandering der voertaal — Nederlandsch in stede van Fransch — zou hier reeds wonderen verrichten : onze geleerden krijgen daardoor meer voeling met Nederland en de andere Germaansche landen. Het voorbeeld van de meer volmaakte universitaire inrichting aldaar zou noodzakelijk leiden tot hervorming waar dit te onzent noodig blijkt.

Al is onze hoogeronderwijsinrichting niet volmaakt, toch zou zij reeds als cultuurmiddel bevredigend werken, indien niet in de Vlaamsche gewesten de beschaving halverwege bleef steken : de

Fransche wetenschap onzer hoogeschool dringt tot de Vlaamsch-sprekende massa niet door.

Het onderwijs is immers een keten met vele schakels : lager, middelbaar, nijverheids-, vak-, en landbouwonderwijs.

„Tusschen de wetenschap in haren hoogsten vorm, die aan de Hoogeschool gemaakt en onderwezen wordt, en de zeer beperkte kennis van den onwetendsten landarbeider die het onkruid uit den akker wiedt of van den laatsten fabrieks-arbeider, bestaat een lange reeks van fijne overgangen. Het is onmogelijk in die reeks ergens eene onderbreking te vinden, die de plaats aanwijst waar het Hooger Onderwijs ophoudt en waar lagere kennis begint. In alle beschaafde landen wordt er thans naar gestreefd om tusschen de verschillende leden van die reeks eenheid en gemeenschap tot stand te brengen. In de Vlaamsche provinciën van België is de eenheid op kunstmatige wijze verbroken, omdat de beide uiteinden van de reeks verschillende talen spreken.“ (1)

Wil de hoogeschool in Vlaamsch-België werkelijk aan haar doel beantwoorden, dan moet zij, als voertaal van het onderwijs, de Nederlandsche taal hebben.

Doch onze tijd vergt meer dan algemeene cultuur : het kenmerk van onze eeuw is het ongehoord opbloeien der economische bedrijvigheid. Geen volk staat nog, in economisch opzicht, zelfstandig ; al de volkeren leven van hetzelfde economisch leven, de *Weltwirtschaft* ; ieder volk streeft er naar overwinnaar te blijven in dien hedendaagschen wedstrijd der stoffelijke welvaart. Wie ten achter blijft, is tot ondergang veroordeeld. Dit is dubbel waar voor België, een overbevolkt land dat grootendeels afhangt van zijn uitvoer.

Wil verder de Vlaming zich niet laten onderdrukken op economisch en technisch gebied, dan is het onontbeerlijk dat de wetenschappelijke werktuigen, daartoe noodig, hem ten dienste staan : een Nederlandsch hooger onderwijs voor handelswetenschappen, voor landbouw en alle technische vakken moet er dus komen. Het zal wel niet noodig zijn langer op deze noodzakelijkheid te drukken die om zoo te zeggen organisch verbonden is met alle cultuurtoestanden in Vlaamsch-België. Ik deed het overigens reeds in een ander geschrift.

Gansch het Belgisch hooger Staatsonderwijs is derwijze inge-

(1) Mac Leod. « Over vervlaamsching... », blz. 5.

richt dat van elke school maar één exemplaar voorhanden is. Van het standpunt der Belgische regeeringsmannen van 1831 tot nu, was dat volkomen te billijken. Hun ideaal was immers, één officieele taal in België, het Fransch; al het hooger onderwijs, algemeen en technisch, moest dus in het Fransch gegeven worden en dan was het heel natuurlijk dat de Staat maar:

één landbouwschool (Gembloers);

één handelsschool (Antwerpen);

één veeartsenijschool (Kuregem);

één school voor burgerbouw (Gent);

één school voor mijnbouw (Luik) met zijn geld onderhield.

Doch van het oogenblik dat men deze oppervlakkige eenheid verbreekt, van den stond dat het Nederlandsch, de taal van meer dan 4 millioen Belgen op 7, op dezelfde lijn wordt gesteld als het Fransch en dat men zijn uitstekende eigenschappen als werktuig van algemeene beschaving en economische bekwaming gaat erkennen, is dit stelsel van „één vak, één school“ niet meer te verrechtvaardigen. De Vlamingen moeten er al hun macht op leggen, dat er voor elk deel van dit speciaal onderwijs twee organismen worden ingericht, zooals dit voor de vier faculteiten reeds bestaat (Gent en Luik), dit is, één in Vlaamsch-België, met het Nederlandsch als voertaal, één in Waalsch-België, met Fransch onderricht. Deze hervorming moet natuurlijk geschieden op de minst kostelijke wijze; men moet, bij het doorvoeren van de vereischte hervorming en aanvulling, zooveel als mogelijk het bestaande benuttigen. Het voordeel van zulke handelwijze is dubbel: men ontmoet minder tegenstand met voorstellen die slechts een matige uitgave veroorzaken en men heeft niet te kampen met menschen waarvan de verworven rechten bedreigd of gekrenkt worden.

Die geheele hervorming kan op de minst kostelijke wijze ingevoerd worden door de aanvulling der hoogeschoolen van Gent en van Luik, namelijk door:

1° de inrichting van een volledige technische faculteit (burgerbouw en mijnen) aan iedere Staatshoogeschool;

2° de oprichting van een landbouwfaculteit te Gent; voor Waalsch-België schijnt de voordeeligste oplossing in het behoud der school van Gembloers te liggen;

3° de groepeerling der daartoe bestaande leergangen tot een handelsfaculteit aan elke hoogeschool, met behoud of afschaffing van het Fransche Handelsinstituut van Antwerpen ;

4° de herinrichting der veeartsenijschool van Kuregem, met Vlaamsche en Fransche afdeeling (dit bestaat reeds te Vilvoorde voor de middelbare Staatsschool voor landbouw) ofwel beter, inrichting in de landbouwfaculteit van Gent (2°) van een veeartsenijkundig onderwijs ; de school van Kuregem zou dan kunnen dienen voor het opleiden der Waalsche veeartsen.

Dit programma van herinrichting van ons hooger algemeen en technisch onderwijs om aan het Vlaamschsprekend gedeelte van België recht te laten wedervaren, zou als volgt kunnen uitgevoerd worden :

a) oprichting te Gent van een technische faculteit zooals te Luik werd gedaan door de wet van 1893 ;

b) aanvulling van het onderwijs in de technische faculteiten te Gent en te Luik, door bijvoeging :

te Gent van het *mijnwezen*, de te benoemen hoogleeraars zouden *onmiddellijk* in het Nederlandsch doceeren ;

te Luik van de *burgerbouwkunde* ;

c) vervlaamsching der vijf faculteiten van de hoogeschool te Gent (eventueel zes of zeven, als men de faculteiten voor landbouw en handels- en sociale wetenschappen mederekent), door de trapsgewijze vervanging der in het Fransch doceerende hoogleeraars door in het Nederlandsch doceerende professoren ;

d) oprichting te Gent eener *landbouwfaculteit* ; de te benoemen professoren zouden *onmiddellijk* in het Nederlandsch hun cursus geven.

Het geldt hier natuurlijk ingrijpende hervormingen die nog morgen niet zullen doorgevoerd zijn ; maar als men de ideale inrichting van een Vlaamsch hooger onderwijs tracht vast te leggen, ter voldoening van de behoeften rechtstreeks voortspruitende uit den bestaanden toestand, dan schijnt ons zulk toekomstbeeld niet enkel gewenscht maar noodzakelijk.

Wil men tot een uitslag komen, dan moet eerst de weg gekend zijn die er naartoe leidt.

... Om al het voorgaande samen te vatten zou de Vlaamsche hoogeschool dus bestaan uit :

- a) *zeven faculteiten* : wijsbegeerte en letteren,
natuurwetenschappen,
rechten,
geneeskunde,
sociale en handelswetenschappen,
landbouw, eventueel ook veeartsenij-
kunde ;
technische wetenschappen ;
- b) *de instituten en laboratoria* voor de wetenschappen onder-
wezen in de zeven faculteiten ;
- c) *een hooger onderwijs voor het volk*, onder toezicht en met
geldelijken steun van den Staat.

Met zulke inrichting herneemt werkelijk de hoogeschool de lei-
ding van de geesten en wordt zij in staat gesteld de zending waar
te nemen, in andere landen door verschillende hier afwezige cul-
tuurinstellingen vervuld ; met een woord : de *Hoogeschool* wordt,
om een beeld aan de analogieeler der sociologie te ontleenen, *het*
denkend orgaan, het brein van het Vlaamsche Volk.

VLAAMSCH LEVEN EN VLAAMSCHE HOOGESCHOOL.

Sedert, nu juist vier jaar geleden, in deze zelfde stede, de strijd
over de Vlaamsche Hoogeschool gevoerd werd, is het debat
heel wat verruimd, deels door den drang der omstandigheden, het
dreigend gevaar van een verwaalschte nijverheidsstreek in de tot
hiertoe zuiver Vlaamsch gebleven Kempen, deels door nieuwe
studie van de gegevens van het vraagstuk.

Enkele Vlaamschgezinden die het met de Vlaamsche Universi-
teit even goed meenen als wij, achten een bespreking over den
omvang van het te vervlaamschen onderricht en over de practi-
sche middelen om dat te verwezenlijken, zonder nut. Laten wij de
quaestie der stelsels ter zijde, zoo redeneeren zij, laten wij vooral

propaganda maken voor de gedachte zelve, er zal tijd te over zijn, is eenmaal de hervorming rijp, om het stelsel van vervlaamsching van ons hooger onderwijs nader te omschrijven.

Ik kan deze zienswijze niet deelen : moeten wij niet eerst en vooral weten wat we willen ? Dan alleen wordt ons willen bewust, dan alleen kan dit willen met kans van slagen in daden omgezet worden.

Ten strijde trekken, zonder volkomen te weten hoe wij die Vlaamsche hoogeschool wenschen tot stand te brengen, en hoe, naar inhoud en vorm, zij er moet uitzien, is een rit ondernemen op een paard dat blind is ; met zulk paard kunnen wij evenwel in een sloot terecht komen als op den goeden weg.

Propaganda maken voor een abstractie, voor een blanco-artikel, zooals de heer Cohen Stuart het zeer juist bestempelde, heeft geen kans van slagen. De groote hoop der Vlaamsche menschen dien wij noodig hebben om te drukken op regeering en Kamers, zullen echter wèl te vinden zijn voor een concreet beeld, bijzonder indien aan het volk kan getoond worden, door een verruiming der hoogeschool-idee, welke overgroote economische en sociale belangen aan de Vlaamsche hoogeschool verbonden zijn, ook voor den minderen man.

Wordt er aan boeren en werklieden, aan ambachtslieden en kleine burgers bewezen dat de Vlaamsche hoogeschool, rechtstreeks ingrijpt in hun bestaan, een factor is van hun dagelijksch loon, terugwerkt op het welzijn van hun huisgezin, dan mogen wij hopen dat eens de vervlaamsching van het hooger onderwijs in Vlaanderen een volkszaak wordt.

Maar kan men nu dergelijke propaganda aanvangen, als juist dat onderwijs, waarvan op economisch gebied zulke rijke vruchten mogen verwacht worden, Fransch blijft ? Voor deze en andere redenen, waaronder de houding aan te nemen tegenover de wetgeving niet de geringste is, schijnt het mij onontbeerlijk dat wij het eerst eens worden over den aard en den omvang der gewenschte hervorming.

* * *

Ons economisch verleden geeft ons een dubbele les : wij leeren er uit, hoe de groote stroomingen van het maatschappelijk leven

door de economische krachten rechtstreeks beïnvloed worden ; wij kunnen ook nagaan in welke richting deze oerkrachten die liggen onder het zichtbaar weefsel der dagelijksche gebeurtenissen, ons leiden.

Het zij mij dus vergund, vooraleer in meer bijzonderheden te treden omtrent onzen huidige toestand, nog eens de economische evolutie van ons land met een paar woorden samen te vatten. Tot op het einde der XVIII^{de} eeuw zijn Vlaanderen en Brabant de voornaamste streken van de Zuidelijke Nederlanden. De meest onpartijdige beoordeelaars, de vreemdelingen zooals Bergeron, Duplessis l'Escuyer, Dérival, Shaw, Stephen, Young, die ons land te dien tijde bezochten en beschreven in hun reisverhalen, zijn het daarover allen eens. Vlaanderen en Brabant waren dicht bevolkte streken, waar een voorbeeldige bebouwing van den grond aan een werkzamen boerenstand een overal geroemde welvaart verzekerde. De nijverheid — ambacht en manufactuur — was nog in de steden gesloten en onder onze steden waren Gent, Brussel, Mechelen, Antwerpen, Lier, Sint-Niklaas, Brugge, Kortrijk, de voornaamste.

Buiten het bisdom Luik was het Walenland een dun bevolkte en slecht bebouwde streek ; de opkomst van Haspengouw, van de Waalsche leemstreek, dagteekent eerst van het begin der XIX^{de} eeuw, toen de landbouwkundige Mondez er de „procédés de la culture flamande“, invoerde en van het verbouwen der suikerbieten dat te dien tijde een aarvnang neemt. In de groote bosschen, de wouden van Chimay, van Marlagne, van Freyr, van Ardennen, die ten deele het Walenland bedekten, vonden de „forges“, de met houtskool bedreven metaalnijverheid, het noodige brandmateriaal. Kortom, het economisch zwaartepunt van het land lag in de Dietsche gouwen, in Brabant en Vlaanderen.

In het begin der XIX^{de} eeuw is de verhouding nog onveranderd : De „*Mémoires Statistiques*“, tusschen 1808 en 1810, voor elk departement door de prefecten van het Keizerrijk opgemaakt, toonen dit op welsprekende wijze. In 1810, krijgt de stamvader der kolenbarons, Warocqué, een eeremedaille voor zijn schoon vee. Rond 1820, doch pas voorgoed omstreeks 1840, brengt hier te lande de toepassing van den stoom een omwenteling in de productiewijze en in de gansche nijverheid.

Die omwenteling wordt gekenmerkt door twee groote gebeurtenissen. De eerste is de ondergang van de huisnijverheid: de vernietiging van de oude productiewijze beroofde in weinige jaren meer dan 300.000 Vlaamsche arbeiders en werksters van hun bestaansmiddelen en bracht alzoo over Vlaanderen grootere weeen dan het ooit gekend had. De crisis der vlasnijverheid in de jaren '40, verergerd door de laksheid van een verfranscht bestuur, veroorzaakte hongersnood, ziekte en sterfte, deed de bevolking afnemen en liep uit op intellectueelen achteruitgang.

„On ne peut se dissimuler“, zegde Ducpétiaux in zijn bekend werk „Le paupérisme dans les Flandres“, „que l'extension de la misère dans les Flandres n'ait entraîné une dégénérescence d'une partie de la classe ouvrière, dégénérescence dont les traces se feront remarquer pendant longtemps encore. La génération qui a vu le jour sous l'influence des événements désastreux des dernières années est affaiblie, étiolée; elle n'est pour ainsi dire pas née viable“.

Eén enkel voorbeeld daarvan: het arrondissement Tielt bereikte eerst weer in 1901 het bevolkingscijfer van vóór 1846. In dien tijd werd gewoonlijk Vlaanderen vergeleken met Ierland op zijn slechtst.

Deze crisis heeft letterlijk ons volk de lenden gebroken: er ontstond in de Vlaamsche gewesten een algemeene verarming.

Het tweede gevolg der omwenteling in de nijverheid was de localisatie der groot-industrie die zich vestigde waar steenkolen ter plaatse voorhanden waren en die aan de Waalsche gewesten een snelle toeneming van de bevolking en welvaart bracht, met den daaruit voortvloeienden invloed op 's lands politieke oriëntatie.

In den tijd dat onze beiaarden hun lied zongen — ook al op Fransche wijze — over onze verarmde, leeggelopen of zieltogende Vlaamsche steden, beleefde het Walenland een tot hiertoe ongekenden bloei.

De hedendaagsche economische ontwikkeling heeft zich aldus voltrokken ten nadeele van Vlaamsch-België. Zij had voor gevolg een machtsverschuiving van het Vlaamsche naar het Waalsche gedeelte van het land.

En dàt, juist op een tijdstip dat Vlaanderen had moeten weerstand bieden aan de verfranschingswoede, uitgelokt door de om-

wenteling van 1830, door de mode en door den toenmaligen glans der Fransche beschaving.

Het economisch overwicht van het Walenland heeft niet, weliswaar, de heerschappij van het Fransch in het leven geroepen, maar dat overwicht heeft de tijdelijke reactie tegen het Nederlandsch, als gevolg der gebeurtenissen van 1830, tot een bestendige taalverdrukking voor de Vlamingen gemaakt.

De verdrukking van de taal had voor gevolg of ging gepaard met de verwaarloozing van de stoffelijke belangen der Vlaamsche bevolking, op het gebied van de nijverheid, den landbouw, de zeevisscherij, de scheepvaart, telkens wanneer het specifiek Vlaamsche of overwegend Vlaamsche bronnen van welvaart gold.

Men verloochende niet enkel de taal als medium tot verrijking en verhooging der algemeene cultuur, maar ook als middel om de voortbrengingskracht en daarmee de kapitaalwaarde van het Vlaamsch gedeelte van het land te versterken.

Anderzijds ontstond in België een reusachtig geheel van onderwijsinstellingen dat zijn takken tot alle gebieden uitstreckte: vier hoogeschoolen, vijf technische scholen voor ingenieurs, landbouwen handelsscholen, talrijke andere speciale scholen, groeiden onder den drang der omstandigheden, enkele om de algemeene beschaving te bevorderen, de meeste om in de behoeften van een snel zich ontwikkelenden nijverheidsstaat te voorzien. Maar in al deze inrichtingen van hooger algemeen of technisch onderwijs, was het Fransch de voertaal.

Naar het oordeel van alle opvoedkundigen, is de grondslag van alle onderricht de moedertaal; het overige is *talenkennis* die men liefst niet zal onderwijzen in de lagere school, maar wel gedurende een voortgezet onderricht. Het hoofddoel van het lager onderwijs is het verstand van het kind te verrijken met kennis en gedachten, niet met vreemde woorden; een gezonde paedagogie eischt dus als hoofdregel het onderwijs in de moedertaal, wat dan ook grootendeels en steeds het geval is geweest in de Vlaamsche gewesten.

Maar dan is de Vlaming, door de Fransche inrichting van al de verdere graden van het onderwijs, onmiddellijk tegengehouden in zijn ontwikkeling.

In dezen toestand ligt een der groote oorzaken van de minderheid van den Vlaming. Onze opleiding geschiedt niet platvloers zooals in andere landen : men moet bij ons altijd eenige Fransche trappen op- of afgaan om verder te komen.

Als verzet tegen deze verdrukking van alles wat Vlaamsch in taal of wezen is, ontstond de Vlaamsche Beweging. Bewust of onbewust, was altijd haar programma : *de volledige ontplooiing van alle volkskrachten, op intellectueel en stoffelijk gebied, door het eenig mogelijk middel, door de volkstaal.*

Is de Vlaamsche Beweging in haar oorsprong en door den invloed van het romantisme, een taalbeweging, in haar gevolgen is zij een echte sociale beweging. Legden de eerste aanvoorders, meestal letter- en taalkundigen, vooral nadruk op enkele zijden van dit veel omvattende programma, dan is dit heel begrijpelijk : voor de oudere Flaminganten was alles te verrichten. Zij stonden ook te dicht bij de gebeurtenissen om er al de gevolgen van te beseffen of er de diepe oorzaken van te kunnen doorpeilen. Onder de oudere leiders is Julius Vuylsteke misschien de eenige die met bewonderenswaardige scherpzinnigheid de omvangrijke beteekenis der beweging ten volle beseft heeft.

Indien er maar eenigszins kan sprake zijn van Vlaamsche cultuur, dan werd die geboren tegen wil en dank van de regeeringsmannen en de leidende standen. Dat gebouw van Vlaamsche beschaving, hoe bekrompen ook nog in afmeting en inrichting, danken wij aan Vlaamsche schrijvers en geleerden, meestal volksjongens die dikwijls onder hoon en spot, altijd onder bedekte vijandschap, daarvoor met weergalooze volharding steen voor steen hebben aangebracht.

Er moet eenheid komen in onzen intellectueelen toestand. De besten onder de Vlamingen getroosten zich nu een dubbele opvoeding : een Fransche in de school, een Nederlandsche door eigen inspanning, met de boeken uit Holland. Dit kan toch maar van een gering getal krachtige individualiteiten geveerd worden, niet van de 4000 Vlaamsche studenten die onze Universiteiten en Speciale scholen bezoeken.

En die hebben wij juist noodig om eenheid te brengen in onze cultuur.

Wij hebben niet zooals de Peter Schlemyl van Chamisso onze

schim, maar wel ons werkelijk lichaam verloren en loopen rond als schimmen op zoek naar ons eigen ik.

Door het opdringen van de Fransche beschaving die de onze niet is, verliezen wij op intellectueel gebied alle gemeenschap met de natuur, met de wereld buiten ons ; wij verzaken willekeurig het voordeel onzer ligging aan het kruispunt van vier beschavingen, waarvan eene, de Nederlandsche, de onze zou moeten zijn.

De Duitsche wijsgeer Kant, placht de geleerden die de dingen slechts van één enkel standpunt uit beschouwen, Cyclopen — één-oogigen — te noemen. Welnu de Franschen zijn in dien zin, wat de beschaving aangaat, Cyclopen bij Gods gratie, voor wie alles wat niet Fransch is vreemd blijft. En door het kanaal der Fransche pers en boeken- en tijdschriftenliteratuur, verneemt nochtans het grootste gedeelte van het Belgisch publiek wat er in de wereld omgaat.

Cyclopen van nog erger soort zijn de Franco-Belgen die daarbij de cultuurwaarden van hun eigen Vlaamsche landgenooten misskennen of doodzwijgen.

De Vlaamsche hoogeschool kan eerst op duurzame wijze zelfstandigheid en veelzijdigheid aan ons denken geven. Meer dan leergangen in Nederlandsche taal, ook verruiming van onzen geestelijken einder wordt daarmee beoogd.

Niet enkel de letter, maar ook de geest moet anders worden.

Op economisch gebied zijn de Vlamingen thans op een weg waar zij noodzakelijk het onderspit moeten delven : het Franschsprekend element — Walen en verfranschte Vlamingen — heeft het overwicht en wordt economisch steeds machtiger en invloedrijker. De Belgische nijverheidsontwikkeling heeft zich voltrokken ten nadeele van den Vlaamschen stam ; de in vollen bloei verkeerende bewegingen van heden, de koloniale en expansiebeweging, doen dit insgelijks.

Hetzelfde gevaar bedreigt de Vlamingen met de ontginning van de kolenmijnen in de Kempen.

Waarom is het rechtsgevoel, het besef van eigenwaarde, het stambewustzijn zoo gering in ons volk ? Omdat wij te doen hebben met een taalstrijd die zich nergens voordoet zooals hier te lande. De taalgrens loopt niet alleen tusschen de Vlaamsche en Waalsche streek, maar in de Vlaamsche gewesten scheidt een

nieuwe grens de Franschsprekende rijken of ontwikkelden van den Vlaamschsprekenden kleinen burgerstand en de Vlaamsche massa. De taalgrens is in Vlaanderen horizontaal, niet verticaal, en naarmate iemand opgaat in de hoogere burgerij treedt hij in een verfranschte wereld die niets gemeens meer heeft met de massa van het volk. In drie, soms twee geslachten, is dat verfranschingsproces voltrokken. De toestand is dus even ernstig op geestelijk als op stoffelijk gebied.

Willen wij aan het Sisypheus-werk dat wij als Vlaamschgezinden thans verrichten een einde maken, dan moeten wij een inrichting bekomen die het Nederlandsch het noodige gezag bijzet om zich op te dringen aan de leidende standen, die de verfransching indijkt, die ons toelaat de stoffelijke ontwikkeling te beheerschen en te bevorderen in het Vlaamsche land, die eenheid geeft aan al dat streven naar ontwikkeling dat zich thans uit in studiekringen, extensionleergangen, tooneelmaatschappijen, enz.

Welnu deze veelzijdige bedrijvigheid tot bevordering der algemeene cultuur en der technische bekwaming, op nijverheids-, landbouw- en handelsgebied, kan alleen verricht worden door een Vlaamsche Hoogeschool.

Deze algemeene beschouwingen zeggen u reeds, indien het u niet bekend was, dat ik in zake het hooger onderwijs een integrale oplossing wensch tot stand te zien komen.

Als ik voor jaren reeds in opstand kwam tegen de oplossing, voorgesteld door de Hoogeschool-Commissie van 1896 die enkel de vervlaamsching van de vier faculteiten der Gentsche Hoogeschool voorstond en in de technische scholen den Franschen boel liet bestaan, en als ik dan wees op het ongerijmde van die oplossing, dan was het mij enkel te doen om de wig in den boom te krijgen. De kritiek gold minder die formeele verwaarloozing dan de verwaarloozing van heel een zijde van ons volksbestaan: onze economische ontwikkeling, grondslag van allen vooruitgang en van alle machtsverhoudingen voor de toekomst, ook op intellectueel en moreel gebied.

Het is eigenlijk de inzet van dezen strijd geweest.

Het was juist om het gewicht daarvan ten volle te doen voelen dat ik nogmaals getoond heb hoe de economische gebeurtenissen der XIX^{de} eeuw gereageerd hebben op het lot van Vlaamsch-België.

Deze invloed zal stellig niet minder groot zijn in de toekomst. Ziehier wat daarover in de memorie van toelichting op het wetsontwerp d. d. 2 Mei 1904 tot oprichting van een middelbare technische school in Nederland gezegd wordt :

„ De geheele verandering op economisch gebied in den boezem van elk volk en in de verhouding tusschen de volkeren onderling noodzaakt de Regeeringen met ernst toe te zien, dat nationale achterlijkheid op dit gebied de nationale toekomst niet in gevaar brenge. Elke nieuwe energie door andere concurreerende natiën ontwikkeld, dwingt, wil men niet verachten, tot ernstige inspanning van eigen kracht en dit zoowel op het gebied van den landbouw als van nijverheid en handel. Wie stil zit, verarmt. Alleen wie de handen uit de mouwen steekt, kan de concurrentie volhouden. ” (1)

Op concrete wijze, met feiten en cijfers, heb ik in mijn studie *Over Vlaamsche Volkskracht* de noodzakelijkheid van een hooger technisch onderricht betoogd.

Beweegredenen van denzelfden aard maken een hooger landbouwonderwijs en een hooger handelsonderwijs even onontbeerlijk voor de geleidelijke ontwikkeling van den Vlaamschen stam.

De noodzakelijkheid van een Vlaamsch technisch, een Vlaamsch landbouw-, een Vlaamsch handelsonderwijs dringt zich dus *a priori* op, indien de talrijke praktische moeilijkheden niet bestonden die verhinderen, met de oplossing der eerste Hoogeschool-Commissie, zelfs de vier faculteiten geheel en al te vervlaamschen.

Ik heb deze moeilijkheden breedvoerig elders besproken ; ik kom er niet op terug ; het zal ook wel niet meer noodig zijn. Mijn kritiek werd tot nog toe door niemand weerlegd.

Lijkt het niet dat wij de bedding van een stroom willen verleggen door het graven van een enkel grachtje ? Is dan de Vlaamsche Hoogeschool een panacea, waardoor alles, als bij tooverslag, zal veranderen ? Ik heb als socioloog genoegzaam de sociale dynamiek bestudeerd, om te weten dat geen dergelijke panacea's bestaan. Het sociaal leven wordt niet gestuurd door één enkele kracht — hoe machtig ook, — maar is de resultante van vele verschillende krachten.

(1) W. J. M. van de Wijnperse. « Het recht van bestaan voor een middelbare technische school », in « Onze Eeuw », n^o van December 1906, blz. 234. Zie ook mijn « Economisch Programma voor de Vlaamsche Beweging ». L. J. Kryn. Brussel, 1906.

Zoo ook met de Vlaamsche Hoogeschool. Zij alleen is niet bij machte om ons intellectueel en economisch leven te herscheppen ; maar met de reeds aanwezige krachten, met de reserve van sluimerende energie in ons volk, met dat jeugdige leven, waarvan thans een vlam door onze literatuur laait, met dien intellectueelen voorraad die zich sedert eeuwen heeft opgehoopt in Vlaanderen, met al deze krachten zal de Vlaamsche Universiteit wonderen verrichten. Niet enkel ten bate van Vlaanderen, ook ten voordeele van Groot-Nederland : ik ben er innig van overtuigd dat de Vlamingen, met een Vlaamsche Hoogeschool, door de opleving die daarvan het gevolg zal zijn, nog menig juweel smeden ter verrijking van den schat der Nederlandsche beschaving.

Ook in lager sfeer zal de Vlaamsche Hoogeschool een dam wezen tegen de overrompeling van onzen stam door het Waalsch en Franssprekend element. Ik ben geen droomer, maar een realist die rekening houdt met de mogelijkheden.

Welnu ik heb op het laatste Nederlandsch Congres bewezen, dat, wiskundig beschouwd, de Vlaamsche bevolking in België de bovenhand krijgt enkel door het geboortecijfer : de dichte gelederen, de naar expansie hunkerende bataljons zijn aan onze zijde indien wij er toe komen in elken Vlaming het stambewustzijn te doen opleven. Voor die versterking van het stamgevoel, door intellectueele en moreele verheffing, zal de Vlaamsche Hoogeschool de noodige aanvoerders moeten leveren.

In het economisch leven is haar insgelijks de gewichtigste taak voorbehouden ; daarom mag, noch het technisch onderwijs noch het landbouwonderwijs in het ontwerp tot vervlaamsching van ons hooger onderwijs ontbreken.

Tusschen de moreele vernedering, de economische minderheid en de intellectueele achterlijkheid van heden en de gewenschte volledige harmonische ontwikkeling van onze volkskracht, het vrome doel van de vier geslachten Flaminganten die ons voorafgingen, gaapt een afgrond.

Tusschen beiden moet een brug gelegd worden ; die brug is de Vlaamsche Hoogeschool. Die brug moeten wij zoo sterk en zoo breed maken, dat alles wat kan bijdragen tot de integrale ontvoogding van ons volk, ruim plaats vinde om er over te trekken !

DE SOCIALE ROL DER HOOGESCHOOL.

Hoogeschool en cultuur.

De invloed uitgaande van een wel ingericht hooger onderwijs kan voor de beschaving van een volk niet te hoog worden geschat : in den grond staat de cultuurbeweging van een land rechtstreeks in verband met de hoogere ontwikkeling door de hoogeschoolen verstrekt. Evenzoo wordt de stoffelijke welvaart van een volk en ten slotte zijn plaats onder de andere naties door deze hoogere ontwikkeling bepaald.

De invloed van de hoogeschool is groot omdat zij een brandpunt van beschaving is. Het is de bronader van het zedelijk volksbestaan, het brandpunt van alle hoogere ontwikkeling en de onmisbare voorwaarde van stoffelijken vooruitgang : daar worden de leeraars, de advocaten, de rechters, de geneesheeren, de ingenieurs gevormd, die in het bestuur en het maatschappelijk leven, de leidende krachten zijn. Iedere doctor is rechtstreeks of onrechtstreeks een leider der beschaving ; ieder leerling der hoogeschool moet dus, zoo goed mogelijk toegerust voor zijn maatschappelijke functie, de universiteit verlaten.

Dat wij den invloed van het hooger onderwijs niet overschatten, bewijst het oordeel van tal van groote geleerden, opvoedkundigen en sociologen die zich over de rol der hoogeschool uitlieten.

Zoo verklaarde, onmiddellijk na den oorlog van 1870, de beroemde Pasteur, dat Duitschland zijn voorrang te danken had aan de werkzaamheid zijner universiteiten op zuiver wetenschappelijk gebied :

« Sans rien sacrifier au développement de son agriculture et de son industrie, tout en donnant aux applications des sciences le soin qu'elles réclament, cette nation rivale avait su porter la meilleure part de sa considération et de ses sacrifices sur les travaux de l'esprit dans ce qu'ils ont de plus élevé et de plus libre, sur les progrès de la science dans ce qu'ils ont de plus désintéressé, à ce point que le nom d'Allemagne est lié en quelque sorte par une association d'idées naturelle à celui d'universités. Elle a compris, cette nation, qu'il n'existe pas de sciences appliquées, mais seulement des applications de la science et que ces dernières ne valent que par les découvertes qui les

alimentent... L'enseignement élémentaire ne peut porter d'heureux fruits que s'il est animé d'un grand enseignement national. » (1)

« Wij zijn gelukkig », zegt anderzijds de heer Karel Buls, « het groote gezag van den Commissaris van Onderwijs der Vereenigde Staten te kunnen inroepen. Zijn laatste verslag bevat een studie door den voorzitter van de « Western Reserve University », die des te gewichtiger is, daar zij ontstaan is te midden eener democratie, waarin de mannen gewoonlijk naar het getal dollars geschat worden. Ik zal mijn best doen ze zoo getrouw mogelijk samen te vatten, want ze is zeer uitgebreid :

• Hoe meer men de vraag onderzoekt, hoe meer men zich overtuigt, dat de hoogeschool de geboorte en de ontwikkeling eener letterkunde voorbereidt. De hoogeschool spoort den mensch aan tot zelf waarnemen en persoonlijk nadenken. De hoogeschool leert den mensch de natuur te bestudeeren en ontwikkelt de opmerkingsgave. De hoogeschool duidt aan, hoe men de geschiedenis bestudeert en kweekt waarheidsliefde. Nu, nadenken, waarneming, waarheidsliefde zijn de oorspronkelijke drijfkrachten van de letterkunde. Daardoor geeft de Universiteit die breedheid van opvatting, die oprechtheid in appreciatie, die waardigheid in gedrag en maatschappelijk verkeer, die voor het ontstaan en den bloei eener letterkunde zoo voordeelig zijn. » (2)

In een diep doordachte rede over de rol der hoogeschool, drukt Daniel Coit Gilman, voorzitter van de *John Hopkins University*, dezelfde gedachte uit. Nadat hij den invloed der hoogeschool in de verschillende tijdvakken der geschiedenis heeft aangetoond, alsook de bedoeling bij de stichting van zekere hoogescholen als Leiden, Berlijn en Straatsburg, eindigt hij aldus :

« The idea is often vague, sometimes perverted, commonly half developed, at times inflated; nevertheless it contains the principle of life, that in every civilized community there must be a high school, capping, crowning, binding all other institutions for the advancement of learning. » (3)

Em. Waxweiler, professor te Brussel en bestuurder van het Solvay-Instituut voor Sociologie, gaf onlangs van de rol der Universiteit, een bepaling die overeenkomt met de hier ontwikkelde gedachten en zich regelrecht kant tegen de definitie door de tegenstrevers der Vlaamsche hoogeschool vooruitgezet.

(1) « Pourquoi la France n'a pas trouvé d'hommes au moment du péril », door L. Pasteur.

(2) Karel Buls. « De geestesontwikkeling van België ». (Vertaling der brochure « La culture intellectuelle de la Belgique », uitgave van het Vuylsteke-Fonds.)

(3) Daniel Coit Gilman. « University problems in the United States ». New-York. The Century Co, 1898 (The Utility of Universities). Blz. 49.

« Pour savoir ce que devrait être l'université idéale, il suffit, n'est-il pas vrai, de rechercher à quoi elle doit servir...

» Si l'on étudie l'évolution des sociétés humaines, on voit que dès le moment où elles se compliquent, dès le moment où un gouvernement fortement centralisé les dirige, un ensemble d'institutions se fondent en vue de préparer à des professions variées....

» L'Université est une école : c'est sur ce terrain que nous devons nous placer. Et, remarquez-le bien, je vous prie : par là nous ne la diminuons pas le moins du monde. Ainsi conçue, elle répond, nous l'avons vu, à un besoin irréductible des sociétés avancées ; elle accomplit une fonction essentielle de la civilisation....

» Or, plus les hommes compliquent leurs relations mutuelles, plus ils ont besoin, dans toutes les directions de leurs activités, de minorités capables de tenir serré tout le réseau et d'en isoler les fils conducteurs, pour pouvoir l'adapter aux complexités grandissantes des choses qu'il enserre.

» Plus, pour tout dire d'un mot, la civilisation grandit, plus elle a besoin d'élites intellectuelles. » (1)

„Créer des élites intellectuelles”, een keur van geestelijk ontwikkelden opleiden, bekwaam om het Vlaamsche volk te begrijpen en te leiden, is dat niet juist ons doel ?

* * *

Maar wil de hogeschool aan dit ideaal voldoen, wil zij een brandpunt van cultuur zijn, dan moet zij in rechtstreekse betrekking kunnen staan, eenerzijds met alle andere takken van het onderwijs, anderzijds met de groote massa van de natie zelve : de taal die in de aula weerklinkt, moet de taal zijn, waarin het gansche volk leeft, voelt en denkt.

« Vroeger was het Latijn de taal van het Hooger Onderwijs in gansch Europa, en verreweg de meeste wetenschappelijke werken werden in 't Latijn geschreven. In den loop der negentiende eeuw hebben de levende moedertalen overal het doode Latijn verdrongen.

» Vroeger was de Latijnsche taal als het ware een omheining, waarbinnen de wetenschap en het wetenschappelijk onderwijs, veilig voor de nieuwsgierigheid van niet ingewijden, opgesloten bleven ; wie de omheining niet kon overschrijden bleef van de vruchten der wetenschap verstoken. De Hoo-gescholen hebben echter allengs hare werkzaamheden uitgebreid en meer belangstelling gewekt ; diensengevolge is de Latijnsche omheining vanzelf

(1) Lezing gehouden in de internationale tentoonstelling te Brussel, op 13 Juli 1910, « Revue de Belgique », October 1910.

verdwenen: aan alle zijden te gelijk zijn de Hoogescholen in gemeenschap getreden met de groote massa, en zij hebben de moedertaal van die massa overgenomen. » (1)

De Fransche wijsgeer Alfred Fouillée, in een zeer merkwaardig en grondig boek over de opvoeding in Frankrijk, bekent hetzelfde:

« C'est seulement dans notre siècle, que le développement de l'esprit national a fait disparaître l'usage d'écrire en latin et a élevé chaque langue aux honneurs de langue scientifique.

» Partout surgissent des Universités nationales, aucune des nations ne veut dépendre intellectuellement des autres et ne veut reconnaître l'hégémonie d'autrui; chacune publie les travaux de ses savants dans sa propre langue nationale. » (2)

De groote Fransche scheikundige Marcelin Berthelot, bevestigde die decentralisatie op wetenschappelijk gebied in de volgende woorden:

« Autrefois les langues scientifiques se bornaient au français, à l'anglais, à l'allemand et à l'italien. On avait donc à apprendre quatre langues. Actuellement les savants russes écrivent en russe; les Hollandais, les Danois, les Norvégiens qui se contentaient de l'allemand, tiennent à s'exprimer en leur propre langue. » (3)

Men is overal de nationale taal als de intellectueele schat der natie gaan beschouwen, als de uiting van de overlevering, van het gemoedsleven en van de kunst. En zoo heeft overal de levende nationale taal het doode Latijn vervangen. Overal heeft zich het vraagstuk der rassen, het begrip der nationaliteiten aan de openbare meening en aan de staatskunde opgedrongen. Men beleefde de ontluiking, nevens de groote nationaliteiten, van vele kleinere waarvan men nauwelijks vermoedde dat zij een eigen taal hadden.

Tot 1830 sprak men Latijn en Duitsch in den Landtag van Pressburg in Hongarije: toen werd er, voor de eerste maal, een adres, opgesteld in het Magyaarsch, naar den Keizer gestuurd. Het beginsel van het magyarisme zegepraalde volkomen in 1867 en thans zijn het openbaar en privaat leven, het onderwijs, het tooneel, de

(1) J. Mac Leod. « Verslag over de wenschelijkheid... eener Nederlandsche Hoogeschool voor Vlaamsch-België », 1897, blz. 1.

(2) Alfred Fouillée. « L'enseignement au point de vue national ». Hachette & Cie, Paris, 1891.

(3) Verklaring aan den Franschen journalist Huret, in 1901.

pers, kortom alle intellectueele uitingen van een volk, Magyaarsch in Hongarije. Ook voor het hooger onderwijs wordt de Hongaarsche taal gebruikt in de hoogeschoolen van het Rijk.

Reeds vroeger bekwamen de Kroaten het recht uitsluitend hun taal in het Banaat te bezigen en zij bezitten thans te Agram (Zagreb) een hoogeschool waar in de Kroatische taal gedoceerd wordt. Hebben de verdrukke Polen het in Rusland nog zoover niet gebracht een onderwijs in hun taal te bekomen, in Oostenrijk is hun dat gelukt en in Krakau en Lemberg zijn Poolsche hoogeschoolen. Eindelijk zegevieren de Tsjechen op hun beurt en bekomen een Tsjechische hoogeschool te Praag en technische hoogeschoolen te Praag en te Brünn; doch zij oordeelen thans dat dit niet meer voldoende is voor de ontwikkeling van hun nationale cultuur en zij vragen een tweede Tsjechische hoogeschool in Moravië.

Wij hebben in onze eeuw de heerlijke ontluijing der nationaliteiten in het Balkanschiereiland aanschouwd; pas hadden Roemenen, Bulgaren, Serviërs, zich ontrukkt aan de eeuwenoude Turksche verdrukking, of overal ontstonden inrichtingen van hooger onderwijs in de nationale taal.

Doch het Poolsch en het Magyaarsch nationalisme hebben er zich niet toe beperkt, in de Oostenrijksche Monarchie, hun eigen landgenooten van den vreemden taaldwang te bevrijden. Polen en Hongaren verdrukken weer andere volken, Roethenen en Roemenen, die op hun beurt het recht eischen om intellectueel te leven: zoo verheffen de Roethenen de stem tegen de Polen en vragen de hervorming der Poolsche hoogeschool van Lemberg tot een Roetheensche inrichting van hooger onderwijs; er is kans dat zij in korten tijd hun doel bereiken. Aan het ander uiteinde van het Rijk, bekomt de weinig talrijke Italiaansche bevolking van het Trentino, een Italiaansche faculteit voor de rechten en voor de economische wetenschappen aan de Duitsche hoogeschool van Innsbrück; dit, zoomin als een rechtsfaculteit te Weenen, stelt haar tevreden; zij streeft er naar te Triest zelve, in het hart der Italiaansche streek, een inrichting van hooger onderwijs te bekomen.

In Zuid-Afrika heeft pas het zelfbestuur aan de Nederlandsch-sprekende Boerenbevolking eenige zelfstandigheid terug gegeven, of men denkt er aan een Afrikaansche hoogeschool op te richten.

Tot in het land der Pharao's ziet men het nationaal gevoel herleven en als eerste teeken daarvan ziet men een onderwijs in de Arabische taal eischen :

« Laat ons een nationale hoogeschool oprichten, riep de onlangs gestorven leider Mustafa Kamel Pasja tot zijn landgenooten. Een hoogeschool, ziedaar het eenig waardig geschenk door de welgezinde vaderlanders aan Egypte en de Egyptenaren aan te bieden. Het eenig middel om Egypte vrij te maken, is eendracht en wetenschap. »

De dood van den jongen leider heeft de beweging niet gestremd, want in een Franco-Belgisch blad der hoofdstad (1) verscheen voor eenigen tijd een verslag over een onderhoud met prins Ahmed Fouat, waarin deze zijn plannen bekend maakt.

De voertaal van het onderwijs zal de Arabische taal zijn en het blad, dat voor de oprichting van een Vlaamsche Hoogeschool niets dan misprijzen zou over hebben, besluit aldus :

« C'est une entreprise hardie qui doit rencontrer forcément un bon accueil. »

De Universiteit van Kaïro werd plechtig ingehuldigd in tegenwoordigheid van den Khedivus en al de overheden, in de eerste dagen van Januari 1909.

Zullen de Vlamingen voortgaan zich te laten voorbijstreven door al deze volkeren, waaronder er zijn die nog niet eens bestonden of bekend waren toen Vlaanderen reeds aan de spits der beschaving schitterde ? Zullen zij aldus op de wereld het eenige volk met zelfregeering blijven, waar de taal van het hooger onderwijs een andere is dan de taal van het overgroot gedeelte van het volk ?

* * *

Doch het hooger onderwijs is niet enkel de bekroning van een nationaal onderwijsstelsel, het moet ook terugwerken op het lager, het middelbaar, het nijverheids- en vakonderwijs, het landbouwonderwijs en grotendeels aan die takken van onderwijs het levensschap bezorgen.

Gelijk de Fransche wijsgeer A. Fouillée het kernachtig uitdrukte:

(1) « Etoile Belge », n° van 10 September 1908. « La création d'une Université libre au Caire ».

« C'est de la culture supérieure que le reste découle, comme l'eau fécondante descend des hauteurs. »

Geen enkele tak van het onderwijs staat meer op zichzelf ; alle ondergaan den invloed die uitgaat van het hooger onderwijs.

De organische eenheid van het hoogeschool-onderwijs, algemeen en technisch, met het middelbaar, het nijverheids- en beroepsonderwijs en het lager onderwijs, kan enkel bestaan wanneer de voertaal van gansch het onderricht, van de universiteit tot de ambachtsschool, dezelfde is.

Is, zooals te onzent, het hooger onderwijs Fransch, het overige onderricht geheel of gedeeltelijk Vlaamsch, dan is die eenheid verbroken, dan mist de hoogeschool die opvoedende kracht waarop alle geleerden nadruk leggen ; het ander onderwijs kwijnt, de wetenschap bereikt de duizenden niet meer die niet het geluk hebben rechtstreeks de wetenschap uit de bron te putten, in een woord de universiteit houdt op een brandpunt van beschaving te zijn.

* * *

Het treffendste voorbeeld van de heilzame werking van de hoogeschool op onzen tijd is stellig de uitbreiding genomen door het Hooger Onderwijs voor het Volk in de landen waar eenheid van taal heerscht voor gansch het onderwijs.

In de aristocratische omgeving van de hoogeschoolen van Oxford en Cambrigde in Engeland, werd de gedachte der hoogeschooluitbreiding tot het volk geboren. Omtrent 1874 ontstaan, beleefde zij aldra een ongelooflijken bijval in de kringen der ontwikkelde Engelsche arbeidersklasse en men kon na weinig jaren de toehoorders der University-Extension met duizenden tellen (1).

Tusschen het hooger en het lager onderwijs bestaat een grondig verschil. Dit laatste is niet in staat uit eigen middelen en alleen gecultiveerde menschen te vormen ; daarom moet de opvoedende invloed niet eindigen met het bezoek van de lagere school. De bloeiende talrijke naschoolsche inrichtingen, "institutions post-

(1) P. Tack en L. de Raet. « Het „University Extension Movement" en zijne toepassing op de Vlaamsche Beweging ». A. Hoste, Gent, 1892.

scolaires " van onze groote steden, hebben juist deze gedachte tot grondslag. Inderdaad : het lager en middelbaar onderwijs leeren feiten en zaken kennen ; het hooger onderwijs heeft meer voor doel het verband te leggen tusschen feiten en zaken ; het herleidt de menschelijke kennis tot den mensch, tot den socialen mensch. Daaraan is de bijval der Extension in Amerika toe te schrijven : haar doel is immers te vormen : *the fully equipped citizen of a self governing Republic*.

Doelende op de Extension voor landbouwers in Amerika (Farmer's institutes) verklaarde C. D. Warner reeds in 1888 : er is geen land ter wereld waar de betrekkingen tusschen de universiteiten en het leven der natie inniger zijn : er is er vooral geen waar de landbouwbevolking zoo rechtstreeks en zoo stelselmatig in voeling blijft met de hogeschool.

Te onzent, zoowel van Vlaamsche als van Fransche zijde, werd het nut der Extension dadelijk gevoeld. Te Gent, te Brussel, te Antwerpen ontstonden vereenigingen voor hooger onderwijs voor het volk. Vooral de Fransche Extension mocht zich verheugen in een voortdurenden bloei.

Doch, terwijl de Fransche Extension een hooge vlucht nam, en ondanks al den opofferingsgeest en de toewijding van enkele Vlaamsche geleerden, bleef de Vlaamsche hogeschooluitbreiding voortsukkelen bij gebrek aan de noodige wetenschappelijke krachten en aan de gewenschte toewijding der hogere standen : dit is het geval zoowel met het *Hooger Onderwijs voor het volk* uitgaande van de Vlaamsche professoren der hogeschool te Gent, als met de *Katholieke Hogeschooluitbreiding* van de Leuvense universiteit. Hoe verdienstelijk het gepresteerde werk ook zij, de Vlaamsche Extensions blijven armtierige planten in onze Vlaamsche gewesten waar nochtans de behoefte aan hooger geestesleven en aan algemeene kennis zoo dringend is, en dit grootendeels omdat zij het levenssap van een Vlaamsche Hogeschool missen.

Als een hogere trap van Extension kan men de eerst in Oxford ingerichte " *Summer meetings* " of " *settlements* " beschouwen : het zijn vacantie-leergangen, ingericht in de lokalen der hogeschool zelve. Dit vond navolging in de Duitsche universiteiten ; de *Ferienkurse* van Jena hebben een Europeesche vermaardheid ver-

worven (1). Te onzent, is iets dergelijks beproefd geworden aan de hoogeschool van Luik. De Vlaamsche studenten, onderwijzers of leeraars, blijven van de hoogst heilzame werking van zulke leergangen verstoken door gebrek aan een Vlaamsch hooger onderwijs ; willen zij hun taal van den kathedreren hooren weerklinken dan zijn zij verplicht de *Vacantieleergangen* aan de universiteit van Leiden, door eenige welwillende Nederlandsche professoren voor hen ingericht, te gaan bijwonen.

* * *

Een andere instelling die niet minder dan de Engelsche Extension den invloed der hoogeschool op het volk aantoonst, is de *Volkshoogeschool* der Scandinavische landen. (2) De eerste volkshoogeschool werd in 1844 te Rödning in Denemarken, onder den invloed van den dichter en geschiedschrijver Bisschop Gruntvig in 't leven geroepen ; Ch. Flor die de leiding der eerste volkshoogeschool op zich nam, verliet daarom zijn leerstoel aan de hoogeschool van Kiel. Doch eerst Kristen Kold, de man uit het volk, die zich door eigen wilskracht tot hoogere ontwikkeling had opgewerkt, bracht de volkshoogeschool tot vollen bloei : in 1860 zijn er reeds 11 met 360 studenten ; in 1870, 50 met 2,400 studenten ; in 1890, 63 met 3,800 studenten ; in 1898, 67 scholen met 5,300 studenten ; in 1902, 89 scholen met meer dan zesduizend studenten. Bij deze scholen zijn niet gerekend de volkshoogescholen voor den landbouw.

In het jaar 1899 werden de gezamenlijke volkshoogescholen van Denemarken door 3491 jongelingen en 2646 meisjes bezocht. Daarvan waren 76 beneden de 16 jaar, 480 tusschen 16 en 18 jaar, 4,486 tusschen 18 en 25 jaar en 1.093 meer dan 25 jaar oud.

Het was de meening van Gruntvig dat dit onderwijs moet gege-

(1) T. Jonckheere. « Les cours de vacances » (« Revue de l'Université de Bruxelles », octobre 1904), blz. 57 en volg.

(2) Dr. A. H. Hollmann. « Die Entwicklung der dänischen Landwirtschaft », Berlin, Paul Parey, 1904, blz. 60 en volg.

Dr. Th. Brinkman. « Die dänische Landwirtschaft ». Jena, Fischer, 1908, blz. 45 en volg.

G. Lecarpentier. « Les hautes écoles du peuple danois » (« Annales des sciences politiques », n° van November 1906, blz. 704 en volg.).

ven worden aan jonge mannen en vrouwen tusschen 18 en 25 jaar; hij beweerde, dat op dien ouderdom, het verstand het meest ontvankelijk is voor de algemeene begrippen die hij onder het volk wenschte te verspreiden.

Het doel der volkshoogeschool is vooral de jongelieden op te leiden voor een gezond volksleven. Dat was de gedachte van Gruntvig; deze school zou dienen als band tusschen de wetenschap en het volk en tusschen de verschillende lagen van het volk; zij moest alle klassen der natie met het oog op hetzelfde doel vereenigen. (1) Kennis van de moedertaal en haar dichterlijken schat staat op den voorgrond, daarnevens de studie van de natuur, de geschiedenis en de staatsinrichting van het vaderland, de zeden en gebruiken van het volk en zijn economisch leven. De volkshoogeschool is geen beroepsschool in engeren zin van het woord; zij beoogt vooral algemeene volksontwikkeling, met als grondtoon het nationaal karakter van het volk. De volkshoogescholen voor landbouw, alhoewel met de gewone scholen eng verbonden, hebben een zelfstandig bestaan.

De volkshoogeschool is in Denemarken een nationale instelling geworden: haar invloed op den verstandelijken en stoffelijken vooruitgang van het volk vond van Staatswege volle erkenning; in 1906 verleende de Staat aan de volkshoogescholen een toelage van 180.000 frank en aan de studentenbeurzen van allen aard de som van 225.000 fr.

Wat deze volkshoogescholen voor de algemeene ontwikkeling van het Deensche volk gepresteerd hebben, is algemeen bekend: aan de vruchten leert men den boom kennen. Naar het oordeel van allen die dit land, met zeer beperkt taalgebied, bezocht hebben, is er geen streek ter wereld te vinden, waar het geestespeil van de massa zoo hoog staat, waar men een zoo verlichten boerenstand aantreft. Wat deze scholen, in 't bijzonder voor den landbouw verricht hebben, zal verder blijken. Daardoor zal nog-

(1) « Eveiller la conscience individuelle, développer l'effort personnel, rendre la jeunesse capable de comprendre le sens et la dignité de la vie, transformer des individus amorphes en hommes, en citoyens conscients de leurs devoirs et de leurs droits, voilà ce que se proposent les Hautes Ecoles du Peuple. » (G. Lecarpentier, Op. cit., blz. 705.)

maals bewezen worden hoezeer algemeene geestesbeschaving ook bevorderlijk werkt op de stoffelijke welvaart. (1)

Ook in de andere Scandinavische landen schoot de volkshoogeschool wortel en groeide zij er op tot een stevigen boom, in Zweden (sedert 1868) en in Finland namelijk.

* * *

De intellectuele en sociale invloed der Hoogeschool, vooral in kleine landen, kan dus niet betwist worden, en evenmin kan men ernstig betwijfelen, dat deze invloed slechts normaal en rechtstreeks zijn volle beteekenis bekomt, wanneer de taal van het onderwijs de volkstaal is.

Doch buiten deze algemeene redenen die meer betrekking hebben op de verspreiding der cultuur en de verheffing van het verstandelijk peil van gansch het volk door de werking van het hooger onderwijs, zijn er nog andere beweegredenen die de oprichting eener Vlaamsche Hoogeschool dringend noodzakelijk maken.

Intellectuele redenen : de Vlaamsche Hoogeschool is een factor van gewicht voor den bloei der letterkunde, het hoogste verstandelijk goed van een volk ; zij maakt de verspreiding van kennis door hooger onderwijs voor het volk, volkshoogeschool, vacantie-leergangen, naschoolsche inrichtingen eerst practisch doorvoerbaar in de Vlaamsche gewesten en wordt alzoo het palladium der nationaliteit.

Bestuurlijke redenen : de Vlaamsche Hoogeschool moet de rechters, geneesheeren, technici, ambtenaars opleiden die, door een eerlijke toepassing der wetten, eerst de gelijkheid tusschen Vlaamschsprekende en Franschsprekende burgers tot werkelijkheid maken.

Sociale redenen : de Vlaamsche Hoogeschool is alleen bij machte om de verschillende standen der maatschappij weer samen te

(1) Dr. Hollmann. Op. cit., blz. 62.

Dit wordt, door G. Lecarpentier (blz. 711), in de volgende woorden bevestigd :

« Nul doute que l'enseignement des Hautes Ecoles en lui inculquant profondément une notion exacte de l'évolution n'ait fait comprendre au paysan danois tout le parti que l'on peut tirer des découvertes scientifiques et de la coopération en faveur des progrès économiques et de l'amélioration des conditions de l'existence. »

brenge, de thans verfranschte hoogere standen en Vlaamschgebleven bevolking, en aldus aan den socialen vrede mede te werken.

Beter dan door algemeene beschouwingen zullen deze waarheden door feiten bevestigd worden in de volgende hoofdstukken; de studie der afzonderlijke takken van de menschelijke kennis — faculteiten of scholen — die te zamen de hoogeschool uitmaken, zal voor de noodzakelijkheid en de mogelijkheid eener Vlaamsche Hoogeschool, de onweerlegbare bewijzen leveren.

* * *

Sedert eenige jaren leeft men in zekere Belgische kringen, in een roes van optimisme die in 1905, met de verjaringsfeesten, hoogtij vierde: hooge handelscijfers, bloeiende nijverheid, druk scheepvaartverkeer, het moet alles dienst doen om België's welvaart en rijkdom in bladen, tijdschriften en boeken, luid te verkondigen.

Beschouwt men echter deze schitterende cijfers van naderbij, dan ondervindt men aldaar, dat niet alle Belgen zich mogen verheugen over een gelijk aandeel in dien welstand. Onze Vlaamsche landbouwersstand, onze Vlaamsche burgerij, onze Vlaamsche arbeidersklasse, bereiken niet hun vollen groei, door gebrek aan de noodige verstandelijke werktuigen; gebrek aan algemeene ontwikkeling, gebrek aan vakkennis zijn de oorzaken der intellectuele en economische achterlijkheid van dit gedeelte van het Belgische volk. De Vlaamsche sluimerende energie moet opgewekt worden en dienstbaar gemaakt ten bate van het gemeenebest. In onzen tijd van „expansie” mag immers geen kracht verwaarloosd worden die er toe bijdragen kan het productievermogen op wetenschappelijk en sociaal gebied, onrechtstreeks door intellectuele ontwikkeling, rechtstreeks door vermeerdering van vakkenis, te verhoogen.

De Vlaamsche Hoogeschool is zulke kracht bij uitnemendheid en haar ontstaan zal het gansche Belgische volk ten goede komen.

*Waarom een Vlaamsch hooger onderwijs
in de handels- en sociale wetenschappen ?*

In onmiddellijk verband met de rechtsfaculteit staan de handels- en sociale wetenschappen : het onderwijs dier vakken is uit dat der rechten gegroeid, en ontleent aan deze faculteit talrijke leergangen. De staathuishoudkunde, het handelsrecht, de statistiek, zijn aan al deze groepen van studies gemeen of dienen haar zelfs tot grondslag. Ook is het eerst in de laatste jaren, door het ontstaan der handelsscholen, dat de handelswetenschappen zich van de rechtsfaculteit gescheiden hebben. Dit geschiedde het eerst aan de vrije, dan aan de Staatshoogeschool (Koninklijk Besluit van 11 October 1906).

Dit was ook het geval voor de sociale wetenschappen die eerst in den laatsten tijd als afzonderlijke studie in ons universitair leerplan opgenomen werden : Brussel in 1889, met grondige hervorming in 1897, Leuven in 1898, Gent en Luik in 1894.

Over de economische en sociale gebeurtenissen die er toe geleid hebben aan het handelsonderwijs nieuw leven in te gieten, evenals over de omwenteling in de geesten en in de wetgeving betreffende het sociale vraagstuk, kan hier uit plaatsgebrek niet gehandeld worden. Beide onderwijstakken zijn kinderen der moderne techniek.

Over de economische ontwikkeling die er toe geleid heeft aan het handelsonderwijs hier te lande nieuwe kracht te schenken, zal ik niets zeggen. Ik deed dit op uitvoerige wijze in een ander geschrift, waar ik handelde over het methodisch gebruik der bestaande volkskracht met het oog op de wereldmededinging en de handelsinrichting. Iedereen beseft de waarde van een degelijk handelsonderricht. De noodzakelijkheid van een Nederlandsch handelsonderwijs kan evenmin betwist worden. Buiten het onmiddellijk sociaal nut van zulk onderwijs, uiting van een Vlaamsch nationaal leven, door het ontstaan van een Vlaamsche hoogere handels- en bankwereld, mag men niet uit het oog verliezen dat door dit onderwijs moeten gevormd worden : Vlaamsche bezoldigde consuls, Vlaamsche leeraars voor de nijverheids- en vakscholen (boekhouding, staathuishoudkunde), voor het middelbaar onderwijs, middelbare scholen en athenaea.

De Vlaamsche handelaars beginnen te voelen dat hun stoffe-

lijk belang van hun Vlaamsch-zijn rechtstreeks afhangt. In een zeer lezenswaardig opstel over het Nederlandsch in den handel, zegt de heer J. Fassotte :

« 't Is vooreerst het belang van den kleinhandelaar. Deze kent geen Fransch, verstaat midden- en groothandel niet, is dus in het nadeel. Erger, hij kan zijn zaken niet uitbreiden; nergens kan hij in het Vlaamsch de noodige kennis hiervoor opdoen; hij kan geen bekwaam Vlaamsch personeel vinden om hem te helpen... Omgekeerd hebben groote huizen er belang bij Vlaamsch te kennen. Zij immers moeten met den kleinhandel leven en deze is beter gediend met Vlaamsch dan met Fransch. Er is meer, de Vlaamsche groothandelaars hebben er belang bij het stambewustzijn bij de Vlaamsche kleinhandelaars wakker te schudden, omdat aldus de mededinging voor vreemden moeilijker wordt. » (1)

De heer Leo Meert, nijveraars te Sint-Niklaas, heeft met klem op dezelfde misstanden gewezen en is er in geslaagd door geschrift (2) en persoonlijke propaganda, een *Vlaamsch Handelsverbond* in het leven te roepen. Dit Handelsverbond werd op 28 Juni 1908 gesticht; het telt nu reeds meer dan 200 leden, groot-handelaars, groot-nijveraars, handelsbeambten, en personen die door hun ambt of beroep, rechtstreeks met den handel in betrekking zijn.

Het eerste lid der statuten luidt als volgt :

« Alle nemen de verplichting op zich, het hunne bij te dragen om het gebruik van het Nederlandsch in handel en nijverheid te bevorderen, ten einde de economische kracht van het Vlaamsche volk uit te breiden. »

* * *

Maar de Staat moet ook het zijne bijdragen door een hervorming van het thans bestaande handelsonderwijs. In zijn eigen scholen, het Handelsinstituut van Antwerpen en de universiteits-handelscholen is het plicht voor den Staat te zorgen dat deze scholen het meest mogelijk nut afwerpen. De Vlaamschsprekende bevolking, de Vlaamsche handel, zullen zich zeker niet te veeleischend toonen, als zij vragen dat ten minste één der drie Staatshandelsscho-

(1) Joris Fassotte. « Het Nederlandsch in den Belgischen Handel ». (« De Vlaamsche Gids », Juli-Augustus 1906, blz. 299.

(2) « Handelingen van het 29e Taal- en Letterkundig Congres » te Brussel, 1906. I, blz. 204 en volg.; II, blz. 435 en volg.

len werkelijk ten dienste van de Vlamingen gesteld wordt. Dit kan slechts gebeuren door het verschaffen van een volkomen Vlaamsche vakopleiding aan de leerlingen van een dier scholen: de handelsschool gehecht aan de Hoogeschool te Gent.

Een Vlaamsch hooger handelsonderwijs is er noodig om tal van redenen.

Hoe dikwijls hebben onze bladen de bittere klachten medege-deeld van personen die in overzeesche landen zich niet konden doen verstaan door den consul van hun eigen land, betaald om hen te beschermen en tot raadsman te dienen. Men dringt terecht in onze wetgevende Kamers aan op vermeerdering van het aantal der bezoldigde consuls, deze „voelhorens van den handel”; men spreekt over de benoeming van „handels-attaché's” om voor den Belgischen handel en de nijverheid nieuwe markten op te sporen. Maar wat voordeel leveren zulke duurkostende diensten op voor den Vlaamschen handel en de Vlaamsche nijverheid, zoo een Vlaamsch handelsman of industrieel niet door briefwisseling of mondeling, van den consul de gewenschte inlichtingen kan bekomen? Het *Recueil Consulaire*, waarin de rapporten onzer consuls uitgegeven worden en waar belangrijke wenken en raadgevingen in voorkomen, verschijnt alleen in het Fransch!

De behoefte aan goed onderlegde handelsleeraars, aan wetenschappelijk gevormde leeraars in economische wetenschappen, is groot; in al onze nijverheidsscholen bestaan leergangen in de staathuishoudkunde; in al onze steden worden leergangen voor beambten, in het boekhouden, in de handelsbriefwisseling ingericht, meestal met toelagen van gemeente en Staat. Maar in de meeste gevallen wordt dit onderwijs alleen in de Fransche taal gegeven. Hier is weer de Vlaming het kind van de rekening; een vlijtige jongen die het verder wil brengen dan sjouwer, zal eerst op zijn karige rusturen den tijd moeten uitsparen om het tooverwoord machtig te worden dat voor hem deze nieuwe wereld van kennis zal openen: hij moet eerst Fransch leeren!

De talrijke millioenen onzer Vlaamsche spaarpenningen, die nu naar elders verhuizen onder voorwendsel voordeliger plaatsing te vinden, zouden gebruikt kunnen worden voor niet minder winstgevende zaken op eigen bodem: uitbreiding van eigen handel, eigen nijverheid, eigen landbouw, eigen scheepvaart en zeevis-

scherij. Aan de huidige wantoestanden komt maar een einde door de vervlaamsching, naar den geest en naar de taal, van Vlaanderens handel, nijverheid en geldmarkt. Het aandeel van de massa der kapitaalbezitters in het oprichten van zaken is uiterst gering. Thans wordt het Vlaamsch kapitaal door Fransche en Belgische banken gedraineerd om maar al te dikwijls Frankrijk's staatkundige plannen in de hand te werken, hetzij in Rusland, in de Fransche koloniën of in Marokko. Van de laatste Russische staatsleening werd er in België voor niet minder dan 500 millioen geplaatst. De stuwkracht gaat uit van een klein getal personen en instellingen (banken en groote handels- en nijverheidsfirma's). Het ligt dus aan deze leiders, bij wie men het stamgevoel niet opgewekt heeft, dat deze takken onzer nationale bedrijvigheid niet de gewenschte uitbreiding bekomen. Door de zoo wenschelijke nationalisatie van het Vlaamsch kapitaal, door de versterking van het productie-vermogen op eigen bodem, zouden talrijke Vlaamsche werkkrachten benuttigd kunnen worden, talrijke Vlaamsche werklieden en hun huisgezinnen een bestaan in eigen land vinden en niet meer dag aan dag als slaven moeten gaan arbeiden in de nijverheidsinrichtingen en de kolenmijnen van het Walenland of in de hoeven van Frankrijk.

De bedrijvigheid van den Staat op sociaal terrein is steeds uitgebreider geworden, naarmate de leer van het „laten begaan“ aan invloed verloor en naarmate de misstanden, door de fabrieksproductie ontstaan, aan het licht kwamen.

Op wetgevend gebied is langzamerhand een nieuw wetboek, dat van den arbeid, ontstaan, hier zoowel als elders: wetten op het arbeidscontract, op den arbeidsduur, op het uitbetalen van het loon, op de werkhuizen, op de gezondheidsmaatregelen in de bedrijven, op de arbeidsongevallen, op de arbeiderswoningen, op den onderlingen bijstand.

De taak van den Staat is daardoor steeds omvangrijker geworden: arbeidsdiensten werden opgericht (ook in provinciale en stedelijke besturen) om de uitvoering van al deze wetten te verzekeren of om er de uitwerking van te bestudeeren. Want de Staat, door zijn geldelijke ondersteuning of moreele leiding, werkt evenveel mede aan het scheppen van gezonde sociale toestanden als het persoonlijk initiatief.

Er is een echte *sociale techniek* ontstaan die evenveel studie eischt als welk ander vak.

Wil men Vlaamsche ambtenaars voor dat werk kweken, wil men Vlaamsche „hommes d'œuvre” vormen, menschen die de leiding van sociaal werk op zich nemen, wil men eindelijk den „socialen ingenieur” zien verrijzen, dan is er maar één weg: een Vlaamsch hooger onderwijs in de sociale wetenschappen.

België treedt een nieuw tijdperk in: een groot koloniaal rijk, met aanzienlijke rijkdommen, opent zich voor ons als een nieuw arbeidsveld.

Voor onze overbevolkte Vlaamsche streek, voor onze werkzame jongelieden, kan dit een weldaad worden, een bron van rijkdom en macht.

Dit is ook het geval voor de scheepvaart die zich eindelijk mag verblijden in de aandacht der regeeringskringen. Vlaanderen, dat aan de zee gelegen is, dat de Schelde en Antwerpen bezit, moet zich hier het gras onder de voeten niet laten maaien. Gebeurde zulks door gebrek aan initiatief, door laksheid vanwege de Vlamingen, dan zou er ons niets overblijven dan het hoofd in den schoot te leggen. Maar het mag niet gebeuren. Overal moet het Nederlandsch de deuren openen evenals dit het geval is met het Fransch.

Hoe komen wij daartoe? Door de eenheid van taal voor alle trappen van onderwijs. Wetenschappelijk gekweekte handelaars, een gezond Vlaamsch politiek leven, een degelijke nationale handelsvloot, een koloniaal rijk even toegankelijk voor Vlamingen als voor Walen en een met echt nationaal Vlaamschen geest bezielde bevolking, het moet alles samenwerken om hier verandering te brengen ten bate van de Vlaamsche levensbelangen.

Waarom een Vlaamsch Hooger Technisch Onderwijs?

Onze tijd vergt meer dan algemeene cultuur: het kenmerk van onze eeuw is het ongehoord opbloeien der economische bedrijvigheid.

Ieder volk streeft er naar overwinnaar te blijven in den heden-daagschen wedstrijd om de stoffelijke welvaart. Wie ten achter

blijft, is tot ondergang gedoemd. Dit is dubbel waar voor België, een overbevolkt land dat grootendeels leeft van zijn uitvoer.

Wil verder de Vlaming zich niet laten onderdrukken op economisch en technisch gebied, dan is het onontbeerlijk, dat de daartoe noodige wetenschappelijke werktuigen hem ten dienste staan: een Nederlandsch hooger onderwijs voor alle technische vakken.

Is zulk een onderwijs reeds gewenscht ter wille der eenheid van onze onderwijsinrichting die toch een harmonisch geheel moet uitmaken en waarvan elk deel moet bijdragen tot de verhooging der algemeene cultuur, het is niet minder noodzakelijk om tal van economisch-sociale redenen, die wij in de volgende vijf stellingen kunnen samenvatten:

1°. Het hooger technisch onderwijs moet aan de nijverheids- en vakscholen wetenschappelijk opgeleide bestuurders en leeraars bezorgen.

2°. De vorming van een geoefenden arbeidersstand in Vlaamsch-België wordt, door het gebrek aan voldoende vakscholen, bemoeilijkt of zelfs onmogelijk gemaakt.

3°. De werking van den nijverheidsbaas als sociale ingenieur is eerst mogelijk met een Vlaamsch hooger technisch onderwijs.

4°. Het behandelen der technische vraagstukken in het Nederlandsch, met betrekking tot Vlaamsch-België, de eerlijke naleving der taalwetten en het behartigen der economische belangen van hun Vlaamsche medeburgers, vergen, bij de ingenieurs in alle staats-, gemeente- en provinciediensten, een technische opleiding in het Nederlandsch.

5°. De ontdekking van een uitgestrekt kolenbekken in de Vlaamsche gewesten, kan van de Vlaamsche streek den overwegenden factor in de Belgische huishouding maken. Maar dit gewichtig economisch feit legt ook nieuwe verplichtingen op; indien geen doeltreffende maatregelen worden genomen, dan zullen de huidige misstanden in zulke mate verergeren dat de positie van den Nederlandschen stam in België er door met ondergang wordt bedreigd.

Tot deze maatregelen behoort allereerst de inrichting van een Vlaamsch mijnbouwonderwijs en de oprichting van talrijke nijverheidsscholen voor de opleiding van geoefende werklieden.

Waarom een Vlaamsch hooger landbouwonderwijs?

Zoowel voor de algemeene cultuur van het Vlaamsche volk als voor de technische bekwaming van de nijverheidsbevolking, blijft voor den Vlaamschen landbouwer de beschaving halverwege steken: de stralen van het Fransch hooger landbouwonderricht bereiken hem niet of komen tot hem door het prisma van Vlaamsche liefhebbers, de gewone voordrachtgevers, meestal onderwijzers. De twee of drie Staatslandbouwkundigen per provincie, die reeds met tal van bestuurlijke karweien de handen vol en overigens hun hooger onderwijs in het Fransch genoten hebben, te Gembloers of te Leuven, kunnen daar weinig aan veranderen.

Heeft zich de Vlaamsche landbouw in de laatste twintig, en vooral tien jaar, eenigszins uit de eeuwenoude landbouwtradities losgemaakt, dan is dit voor het meerendeel te danken aan het eigen initiatief der landbouwers, door de coöperatieve beweging wakker geschud. De verbetering voltrok zich aldus buiten het hooger landbouwonderwijs om, en niet in voldoende mate.

Langzamerhand is een wetenschappelijke leiding van het landbouwbedrijf onontbeerlijk geworden.

Aan Duitschland komt de eer toe de nieuwe landbouwwetenschap, door de toepassing op den landbouw van de ontdekkingen op natuur- en scheikundig gebied, in het leven geroepen te hebben.

De nieuwe techniek baande zich ook een weg in Vlaamsch-België, vooral door de coöperatie, maar op verre na niet genoeg. Dit is alleen toe te schrijven aan het gebrek aan algemeene ontwikkeling en aan onvoldoende vakkennis.

Het hooger landbouwonderwijs heeft, door de uitbreiding der tusschenkomst van den Staat en door de ontwikkeling der landbouwwetenschap, meer en meer aan omvang en beteekenis gewonnen.

Wij zagen reeds hooger hoeveel geld de Staat besteedt aan het landbouwonderwijs: hooger instituut voor land- en boschbouw, middelbare scholen voor tuin- en landbouw, huishoudscholen, melkerijscholen, voordrachten door de Staatslandbouwkundigen, door de „professeurs d'agronomie”, door andere personen. Het onderwijs bestaat en kost veel, maar in Vlaanderen is de uitslag toch

niet in verhouding tot de uitgaven : omdat er geen eenheid is in het landbouwonderricht.

De geheele ontwikkeling van het lager landbouwonderwijs houdt immers gelijken tred met de opleiding van de leerkrachten daarvoor.

Een groot deel van het personeel der middelbare scholen en van de voordrachtgevers moet gevormd worden in de hoogste school voor landbouwonderwijs. Hoe meer kweekelingen zij vormt, hoe beter het geheele landbouwonderwijs zich kan ontwikkelen, hoe beter zij haar leerlingen onderricht, des te degelijker kan het landbouwonderwijs worden en des te hooger kan het peil daarvan rijzen.

• Zoo zal steeds de hoogste school voor landbouwonderwijs het middenpunt moeten zijn voor de geheele inrichting van dat onderricht in den ruimsten zin genomen ; de kennis die zij aan hare kweekelingen meegeeft, wordt op een steeds grooter wordend onderwijzend personeel van lageren rang overgedragen en door dit gebracht tot zelfs in de meest afgelegen dorpen en gehuchten.

• Zoo wordt het waarheid wat Tisserand schreef : « Un enseignement supérieur reposant sur de larges bases, loin de n'être que le couronnement de l'organisation de l'instruction agricole, en formera au contraire le véritable fondement ».

• Bestaat dat hoogste onderwijs niet, of wordt voor de ontwikkeling daarvan geen zorg gedragen, dan ontbreekt het fundament, waarop de geheele organisatie van het landbouwonderwijs moet rusten ; dan ontbreekt of verdroogt de bron, die haar levenwekkend vocht naar alle oorden des lands moet doen afvloeien. » (1)

Is dit niet de zwaarste veroordeeling die men kan vellen over den bestaanden toestand ten opzichte van den Vlaamschen landbouw ?

Terecht mocht Prof. Mac Leod schrijven :

« Men staat verstomd als men ziet, welke onbeduidende geschriften, die soms wemelen van onnauwkeurigheden en verouderde begrippen, door hen onder de landbouwers worden verspreid. Men is ook diep bedroefd als men ziet, welke onbekwame leeraars in menig geval voor de landbouwers het woord voeren ! » (2)

(1) P. van Hoek, inspecteur van het landbouwonderwijs. « Hooger Landbouwonderwijs ». 's Gravenhage. Gebrs. Van Langenhuizen, 1906, blz. 63. De heer Van Hoek werd sedertdien tot algemeen bestuurder van den Nederlandschen Landbouwdienst benoemd.

(2) J. Mac Leod. « Over de vervlaamsching der hoogeschool van Gent », blz. 52.

De hoogste school voor landbouwonderwijs moet verder naast een inrichting voor onderwijs er ook een voor onderzoek wezen.

Tal van vraagstukken betreffende den aanbouw van gewassen, de verwerking der landbouwproducten, de kennis van den Vlaamschen bodem, van de veeteelt, van de bij den landbouw in gebruik zijnde werktuigen, van de ziekten en beschadigingen der cultuurgewassen, van den handel in landbouwproducten, enz., wachten nog op een bestudeering en een oplossing.

Door de overbevolking van Vlaamsch-België wordt een vermeerdering van het productie-vermogen van den landbouw een sociale eisch van het allergrootste belang.

België met zijn 243 menschen per vierkanten kilometer is een der dichtstbevolkte landen der aarde; het is echter vooral het Vlaamsche land dat een dichte bevolking aanwijst.

De landbouw en de schaarsche nijverheid zijn niet bij machte om de bevolking met voldoende arbeid en ordentelijk loon een menschwaardig bestaan te verzekeren; de overvloed van werkkrachten komt verder het loon drukken; de lage *standard of life* van de Vlaamsche bevolking werkt de intellectuele en moreele ontwikkeling tegen, terwijl lage loonen en ondervoeding, ziekte en ontaarding na zich slepen.

Jaarlijks verlaten 50 tot 60.000 Vlaamsche arbeiders (landbouwers, aardwerkers, steenbakkers) hun haardsteden om voor eenige maanden in Frankrijk of in de Waalsche landbouwstreek werk te zoeken. (1) Talrijke Vlaamsche werklieden zijn tijdelijk werkzaam in de kolenmijnen en de groote nijverheid van het Walenland. Hoe deze tijdelijke uitwijkelingen, aan den heilzamen invloed van hun oorspronkelijke omgeving ontruikt, daar leven, is voor nie-

(1) Dr. J. Frost. « Belgische Wanderarbeiter », o. a. blz. 47 en volg. (« Die Gründe und Art der Abwanderung belgischer Feldarbeiter »), Brussel, 1908.

Dit wordt door Ernest Mahaim bevestigd in zijn werk: « Les Abonnements d'ouvriers sur les chemins de fer belges et leurs effets sociaux ». (Publication de l'Institut de Sociologie Solvay, Bruxelles, Misch et Thron, 1910.) « Ainsi se confirme l'observation faite souvent ailleurs, que, dans beaucoup de cas, c'est la misère seule, ou plutôt même l'excès de misère qui pousse le campagnard à émigrer », blz. 139.

Men zie ook blz. 181 en volg. van hetzelfde werk de ongelooflijk lange afstanden door zekere werklieden afgelegd vooraleer zij hun werkplaats bereiken en de vermoeienis en de lichamelijke sleet die er het gevolg van zijn.

mand een geheim meer: zij verwilderen en verbeesten er meestal. (1)

Welnu deze gedwongen uitwijking, met haar misstanden op Vlaamsch en op sociaal gebied, kan slechts tegengewerkt worden door de verbetering der bestaansmiddelen in Vlaanderen zelf, mits vermeerdering der vakkennis door nijverheids- en ambachtsscholen, mits vermeerdering der vakkennis op landbouwgebied. Hoe productief in Vlaanderen de landbouw reeds weze, deze kan stellig nog oneindig hooger opgevoerd worden; wij geven verder een voorbeeld van de winsten die thans aan onze landbouwers ontsnappen door gebrek aan wetenschappelijke opleiding. Hoe intensiever de landbouw, hoe meer werkkrachten er immers noodig zijn.

De verspreiding van de technische kennis van den landbouw is daartoe de voornaamste voorwaarde: het voorbeeld van Denemarken is daar om te bewijzen dat het hier voorgestelde redmiddel geenszins denkbeeldig is.

Deze vermeerdering van het productie-vermogen is slechts mogelijk mits een oordeelkundige samenwerking tusschen den Staat en de wetenschap door een Vlaamsch hooger landbouwonderwijs.

Onze Vlaamsche bevolking is actief en spaarzaam genoeg; vandaar worden deze deugden door alle reizigers en vreemdelingen geroemd.

Maar, zooals wij gezien hebben, is dit in onzen tijd, voor het gebeden van een voorspoedig landbouwbedrijf niet meer voldoende: kennis moet hier voorlichten en deze kennis kan slechts op degelijke wijze verspreid worden door een volledig landbouwonderwijs, van hoog tot laag in de taal der landbouwers. In al de andere beschaaftde landen is men daarvan ten volle bewust; in België alleen schijnt men dat niet te willen begrijpen, door vijandschap, onwetendheid, of onverschilligheid tegenover hetgeen Vlaamsch is.

Eindelijk zou een Vlaamsch hooger landbouwonderwijs een verruiming van den wetenschappelijken gezichteinder voor gevolg hebben, verruiming die zou ten goede komen aan het geheele land.

Het zal door niemand betwist worden dat de economische en

(1) Henry Joly. « La Belgique criminelle », passim en o. a., blz. 214 en volg.

sociale zijde van het landbouwbedrijf in ons land schromelijk verwaarloosd werd. De regeering heeft uitstekende technische studiën — in het Fransch alleen — uitgegeven: de telling van 1895 en de daarbij aansluitende *monographies agricoles*. Dit is enkel toe te schrijven aan het feit, dat de landhuishoudkunde op onze universiteiten geen deel uitmaakt van de economische studies. Zoo komt het, dat onze landbouwkundigen geen economen zijn, onze economen van den landbouw niets afweten.

En nochtans wat is er in Duitschland op dit gebied niet al verricht sedert de verschijning van Wilhelm Roscher's *Nationaloekonomie des Ackerhaues* (1ste uitgave 1859, 13de, 1903)!

Men heeft eindelijk die leemte in onze regeeringskringen gevoeld en door een Koninklijk Besluit van 8 Mei 1908 werd een *Landelijke Dienst*, een soort arbeidsambt voor de landbouwers, ingericht.

Met de beste bedoelingen, met een prachtig programma van werkzaamheden in het leven geroepen, valt het toch te betwijfelen dat deze inrichting de gewenschte uitslagen zal opleveren.

De inrichting van een hooger Vlaamsch landbouwonderwijs zou onmiddellijk voor gevolg hebben dat men in België veel beter dan nu het geval is, op de hoogte zou komen te staan van wat er in den vreemde op agronomisch en landbouweconomisch gebied voortreffelijks gedaan en geschreven wordt: wat Zweden door de selectie der zaden bewerkstelligde; wat Denemarken bereikt met zijn veelzijdige en handelskundige coöperatie; wat het *Department of Agriculture* van Washington presteert voor de verspreiding der landbouwwetenschap; wat Duitschland levert aan landhuishoudkundige studiën in de seminaria en in de landbouwinstituten. Dat is hier thans nauwelijks bekend en dan nog meest uit de tweede of derde hand.

Geen wonder: in het landbouwbestuur zoowel als in het landbouwonderwijs, zijn er 9 Walen op 10 ambtenaars of professoren. Deze zijn meestal één-taal mannen, „*encercueillés dans une langue*” zooals onlangs een Fransschschrijvend journalist het schilderachtig uitdrukte.

Een Vlaamsche landbouwfaculteit, samengesteld uit mannen die over de grenzen *kunnen* zien, zou een grooten vooruitgang der

landbouwwetenschap over gansch België verwekken, ten bate van de landbouwproductie en de welvaart van den landbouwer, zelfs in het Walenland.

* * *

Om al deze redenen, waarvan het gewicht niet ernstig kan betwist worden, is een hooger landbouwonderwijs met Nederlandsche voertaal een der grootste factoren voor de toekomst van den Vlaamschen landbouw. Dit onderwijs moet natuurlijk in de Vlaamsche streek gevestigd worden. Zal men daarvoor een bijzondere instelling oprichten zooals die van Gemblours, of zal zij gehecht worden aan een inrichting, waar reeds hooger onderwijs wordt gegeven? Deze laatste oplossing beantwoordt het best aan de eischen der wetenschap zoowel als aan de financieele belangen van den Staat: *dit Vlaamsch hooger landbouwonderwijs kan dus best opgericht worden aan de vervlaamschte hoogeschool te Gent*. Deze stad is gelegen in het hart der Vlaamsche landbouwstreek en is voor de toekomstige landbouwstudenten uit alle deelen van Vlaamsch-België gemakkelijk te bereiken.

Verder zijn de paedagogische en wetenschappelijke voordeelen van zulke vollediging van het aldaar reeds gegeven onderwijs onbetwistbaar :

1°. Het grootste gedeelte der vakken van het landbouwonderwijs worden reeds aan de hoogeschool gedoceerd : scheikunde, dierkunde, plantenkunde, mechanica, burgerbouw, waterbouwkunde. De talrijke laboratoria voor deze vakken kunnen dadelijk benuttigd worden voor het landbouwonderwijs.

2°. Een ander voordeel van groote beteekenis voor de ontwikkeling der landbouwbevolking : de atmosfeer der universiteit is meer bevorderlijk voor de algemeene geestesontwikkeling der aankomende agronomen dan de afgelegen landbouwschool, waar men al te gemakkelijk gaat teren op steeds dezelfde traditioneele gedachten.

In de Vereenigde Staten van Amerika zijn er, behalve alleenstaande scholen, ontstaan onder bijzondere omstandigheden die hier niet kunnen vermeld worden, negentien hoogere landbouw-

scholen of landbouwinstituten aan Universiteiten gehecht (Universities having departments of agriculture. (1)

Is dat niet veelzeggend voor een land, waar, zooals in geen enkel ander, wordt gezorgd voor een wetenschappelijke ontwikkeling van den landbouw?

In Engeland, het land der traditie bij uitnemendheid voor alles wat de universitaire inrichting betreft, is men op landbouwgebied ook den weg van den vooruitgang opgegaan. Sedert 1899 heeft de hogeschool van Cambridge het hooger landbouwonderwijs ingevoerd. Sedert 1900 heeft dit onderricht een groote uitbreiding genomen, daar het getal der studenten met meer dan 50 gestegen is. Vijfhonderd landbouwers hebben, in 1907, de modelhoeve der school bezocht en een Summer-meeting met een reeks landbouwlessen bijgewoond.

De Universiteit van Oxford heeft dit voorbeeld gevolgd en namelijk een volledig onderricht voor den boschbouw, met diploma, ingericht. (2)

* * *

Voor een Vlaamsch hooger landbouwonderwijs, zooals wij reeds zegden, is de hogeschool van Gent de aangewezen plaats. Men zou daar niet zooveel agronomen kweken voor het besturen van landbouwbedrijven, dan wel ambtenaars voor proefstations, voor contrôle-inrichtingen, staatslandbouwkundigen en leeraars voor een uit te breiden middelbaar Vlaamsch landbouwenderricht; door lessen en voordrachten zouden zij steeds in betrekking zijn met de landbouwbevolking en door de uitslagen van hun persoonlijk onderzoek in alle richtingen der landbouwwetenschap mede te deelen zouden zij aanzienlijke diensten aan de landbouwers bewijzen.

Door zulk een keur van Vlaamsche wetenschappelijk opgeleide mannen voorgelicht, zou stellig de Vlaamsche landbouw nog on-eindig veel kunnen vooruitgaan.

Het vraagstuk is werkelijk voor de Vlamingen een millioenen-quaestie.

(1) Charles Dabney. « Agricultural Education in: Monographs on Education in the United States », edited by Nicholas Murray Butler, for the U. S. Commission to the Paris Exhibition of 1900, blz. 618 en 646.

(2) « Revue de l'Université de Bruxelles », n° 10, juillet 1907, blz. 826.

Een voorbeeld, ontleend aan een officieele uitgave (1), zal dit duidelijk doen blijken :

Ziehier de uitslagen der proeven van rationeele voeding door de Staatslandbouwkundigen genomen voor de melkkoeien in de winters 1901-1902 en 1902-1903.

	1901 - 1902	1902 - 1903
Aantal proeven	39	53
Aantal koeien aan de proeven onderworpen. . .	129	156
Gemiddelde zuivere winst per dag en per koe . .	fr. 0.33	fr. 0.327
Jaarlijksche winst per koe gedurende de winter- voeding (160 dagen)	» 52.80	» 52.32
Aantal koeien in België.	835.000	
Winst die men zou kunnen bekomen	fr. 41.000.000	

Wat voor een rationeele voeding waar is, geldt evenzeer voor de studie van de schadelijke insecten en de plantenziekten ; zelfs in de voorspoedigste jaren beloopt jaarlijks de schade aan den landbouw toegebracht en door een nauwkeurige kennis van de kwaal en de aan te wenden middelen te vermijden of sterk te verminderen, tientallen millioenen. Die strijd is nu voorgoed begonnen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en wordt zeer vergemakkelijkt door de voortreffelijke inrichting van de landbouwdiensten aldaar. Even belangrijke uitslagen zijn te verwachten voor de keus der gewassen, der zaden, der veesoorten, der bemesting, der landbouwmachines, enz.

Hebben wij ongelijk te zeggen dat een wetenschappelijk onderwijs voor den Vlaamschen landbouw, de opbrengst en de winst met millioenen kan vermeerderen ?

* * *

Als vooruitgeschoven vleugel van zulk een landbouwonderricht zou de Hoogeschool-uitbreiding (*University Extension*) uitstekende diensten kunnen bewijzen. Tot hiertoe heeft men steeds het hooger onderwijs voor het volk benuttigd tot verspreiding van algemeene kennis, letterkunde, kunst, zuivere wetenschap. Er is echter nog een

(1) « Notice sur l'Economie rurale », enz., blz. 173.

ruim gebied dat braak ligt: het verspreiden van toegepaste wetenschap, op nijverheid en landbouw. (1)

Bij onze bevolking is het begrip van het sociaal nut van het hooger onderwijs verloren gegaan, omdat alle rechtstreeksche betrekking tusschen de Fransche hoogeschool en den Vlaamschen minderen man afgesneden is.

Wij wezen reeds op de wonderen verricht door het *Department of Agriculture*, de proefstations en de landbouwscholen, verbonden aan de Universiteiten, tot nut en voordeel van den landbouw in de Vereenigde Staten. (2)

De *Farmer's Institutes*, vereenigingen van landbouwers, houden geregeld bijeenkomsten, waar hoogleeraars haar het nieuwste en beste op landbouwgebied komen mededeelen.

In 1906 werden aldus 3.365 leergangen ingericht, in alle deelen der Vereenigde Staten, door meer dan een milioen landbouwers (1.262.272) bezocht.

* * *

Al de deskundigen die in de laatste jaren de wonderbare ontwikkeling van den Deenschen landbouw bestudeerden, zijn het eens om den vooruitgang toe te schrijven aan de volkshoogescholen, door bisschop Gruntvig in 1844 gesticht.

Dr. A. H. Hollmann drukt zich op dezelfde wijze uit :

« De meeste kenners van de Deensche toestanden spreken met onverholen bewondering van het hooge peil der algemeene volksbeschaving op het platteland, en ik geloof niet, dat er streken zijn waar de landbouwer zoo een groot aandeel neemt aan het gezamenlijk cultuurleven der natie als in Denemarken. Twee groote oorzaken weten de Denen daarvoor op te geven: de volkshoogeschool en, in den jongeren tijd, de samenwerking. Men stelt aldus op hetzelfde plan twee zaken, waarvan de eene aan de andere ondergeschikt

(1) In Januari 1908 heeft de « Association des ingénieurs sortis de l'Institut agricole de Gembloux » aangekondigd dat zij het plan had opgevat een Extension Universitaire in te richten. Dat deze « extension » alleen in het Walenland zal werkzaam zijn, dat enkel Fransche leergangen of voordrachten zullen gegeven worden, spreekt vanzelf. Met de huidige inrichting van het hooger landbouwonderwijs kan het immers niet anders!

(2) Zie b.v. S. Strakosch. « Die Amerikanische Landwirtschaft ». Wien, 1905, blz. 126 en volg.

moet zijn: want in werkelijkheid kon de samenwerking slechts gedijen op den bodem eener breede en veelzijdige volksoontwikkeling. » (1)

In 1851 bestond er één volkshoogeschool voor landbouw met een 100-tal studenten, in 1870, 18 scholen met 420 leerlingen, in 1890, 20 met 1500 en in 1898, 26, met 3000 studenten.

Uit deze cijfers blijkt welke beteekenis de volkshoogescholen in het Deensche volksleven hebben. In het geheel, van 1844 tot 1898, hebben meer dan 120.000 personen de inrichting bezocht. Wat dit getal beteekent, wordt maar duidelijk als men bedenkt dat Denemarken in 1890 slechts ongeveer 2,200,000 inwoners telde.

Valt het dan te verwonderen dat de heer Tisserand, oud-bestuurder van den landbouwdienst in Frankrijk en schrijver van beroemde werken over den Franschen landbouw, in een pas verschenen verslag over den Deenschen landbouw met haast lyrische woorden over diens vooruitgang kon spreken. Van dit verslag deed onlangs een samenvatting de ronde in de Franco-Belgische pers, maar niemand trok er de logische gevolgtrekking uit...

« Le Danemark, peuplé de 2.600.000 habitants, exporte 29.421 chevaux (autant que la France), 122.966 têtes de gros bétail (3 fois plus que la France), 110.490.000 kilos de viande de boucherie et de porcs salés, c'est-à-dire 18 fois plus que la France, 70.400.000 kilos de beurre ou le quadruple de notre exportation totale. La superficie des terres arables et des prairies s'est accrue, en 30 ans, de 24 pour cent, couvrant aujourd'hui 86 pour cent de la surface territoriale du Danemark. M. Tisserand démontre que le développement de l'agriculture danoise est dû surtout au mouvement scientifique imprimé à l'exploitation du sol, à la préparation de la population rurale à le recevoir, aux encouragements incessants donnés aux recherches scientifiques. 71 écoles supérieures populaires distribuent chaque année en moyenne leur enseignement à 3.250 jeunes cultivateurs et 3.000 jeunes paysannes. »

Ziedaar de prachtige vruchten van een stelselmatige geestesontwikkeling van den boerenstand, in een land minder uitgestrekt als grond- en taalgebied dan Vlaamsch-België en met een landelijke bevolking die tot het einde der XVIII^{de} eeuw, door lijfeigenschap gedrukt, aanvankelijk op een lageren trap van beschaving

(1) Dr. A. H. Hollmann. « Die Entwicklung der dänischen Landwirtschaft ». Berlin, Verlag von Paul Parey, 1904, blz. 60.

In denzelfden zin wordt gesproken in het verslag: « Farming in Denmark ». Rural education, Peasant Proprietorship, Daring cooperation, as seen in successful practice by the Scottish Commission of 1904. A Report Blackwood and Sons. London, 1905. (The People's High Schools, blz. 18.)

stond dan onze Vlaamsche boeren. Eenheid van taal voor alle takken van het onderwijs — de hoogeschool van Kopenhagen waar in het Deensch gedoceerd wordt, bekleedt een benijdenswaardige plaats onder de Europeesche universiteiten — en streven van alle standen der maatschappij naar hetzelfde verheven doel van volksbeschaving, dit waren de uitgangspunten van deze wonderbare opbeuring van het Deensche volk.

Voorwaar een spiegel voor allen in ons land en niet het minst voor onze zoogezegde leidende standen !

* * *

Vlaamsche faculteiten van wijsbegeerte en letteren, van wetenschappen, van rechten en van geneeskunde, Vlaamsch hooger onderwijs in de handels- en sociale wetenschappen, in de landbouw-wetenschappen, Vlaamsch hooger technisch onderwijs, ziedaar de *Universitas literarum et artium*, de *Gesamthochschule* die wij voor het Vlaamsche volk vragen. Een inrichting, waar een deel der hoogleraren de wetenschap beoefenen om haarzelfs wille en een ander deel de verkregen kennis leeren toepassen op de practijk, maar waar allen zich uitdrukken in de taal van het volk ; een instelling aan welke de toekomstige, wetenschappelijk opgeleide Vlaamsche jongelieden, welke ook de richting van hun studies weze, met elkander in aanraking zouden komen en zouden opgroeien tot de geestelijke leiders van hun volk.

Zoo wordt de Vlaamsche Hoogeschool de hoogste wetenschappelijke weerspiegeling van het intellectueele leven, van de nationale cultuur, zoowel als van de economische en stoffelijke bedrijvigheid van de Vlaamsche bevolking !

VIJFDE DEEL.

UIT DEN STRIJD OM DE VLAAMSCHE
HOOGESCHOOL.

WAAROM GENT ?

HOE dikwijls moest ik in de laatste jaren hooren : „Waarom vragen de Vlamingen niet liever een nieuwe Staatshoogeschool ? Waarom de Fransche hoogeschool willen afschaffen ? Waarom de Fransche cultuur uit Vlaanderen willen bannen. “

Dergelijke redeneeringen hoort men zelfs van menschen die het niet slecht meenen met onze taal. Zoo Emile Vandervelde, die na het lezen van het verslag, in het blad zijner partij een artikel schreef onder den veelzeggenden titel „Pour l'Université flamande. Contre la néerlandisation de l'Université de Gand “.

In dit artikel kon men het volgende lezen :

« Ce qui frappe, en effet, quand on lit ce document, c'est à la fois la force des arguments en faveur de la création d'une Université flamande, et l'extrême faiblesse des arguments en faveur de la transformation de l'Université de Gand.... Le seul motif qu'ils invoquent dans le rapport de la Commission d'Etudes est le suivant : « Ils ne veulent pas compliquer la réforme en imposant au trésor public des charges trop onéreuses.... La vérité est que les flamingants ne veulent pas d'une Université, soit à Anvers, soit à Gand.... C'est parce qu'ils ne désirent pas seulement la création d'une Université flamande, mais aussi, pour ce qu'ils appellent le fransquillonnisme, la suppression d'une Université française. »

Maar de heer Vandervelde heeft dan niet begrepen dat al de opgesomde nooden, de bedroevende achterlijkheid van ons volk, al de tekortkomingen van het Fransch onderwijs te Gent, in het verslag opgesomd, als een geweldige akte van beschuldiging klinkt en eigenlijk de veroordeeling is van deze Fransche Hoogeschool die in Vlaanderen de beschaving omfloerst of tegenhoudt in stede van ze te bevorderen.

Voor deze menschen — de twijfelaars zal ik ze noemen — niet voor de openlijke of vermomde vijanden van alle Vlaamsch hooger leven, kan het zijn nut hebben, nog eens te zeggen waarom de Vlamingen maar op één wijze een degelijk Vlaamsch Hooger Onderwijs kunnen bekomen.

De redenen heb ik in de volgende tien stellingen samengevat :

1. Vlaanderen is geen tweetalige streek.

2. De Universiteit van Gent, die bestemd was om cultuur en wetenschap in de Vlaamsche gewesten te bevorderen, werd van haar natuurlijke bestemming, bij de herinrichting van 1835, afgewend : de Vlamingen eischen enkel hun wederrechtelijk ontnomen goed terug.

3. De Vlamingen zijn geen vijanden van de Fransche cultuur die overigens in Vlaanderen niet zal verdwijnen, met de vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool.

4. Een Nieuwe Vlaamsche Staatshoogeschool is een onaanneemelijke oplossing.

5. Technisch-universitaire redenen maken een volledige verdubbeling der leergangen te Gent onmogelijk.

6. Ernstige financieele bezwaren pleiten tegen een nieuwe Hoogeschool zoowel als tegen de verdubbeling der leergangen te Gent.

7. Er kan bij de vervlaamsching van de Hoogeschool geen sprake zijn van „ vernietiging ” der Universiteit.

8. Het voorbeeld van Praag aanhalen om de oprichting van een Vlaamsche afdeeling in de Fransche Hoogeschool van Gent te bepleiten, bewijst enkel onbekendheid met den taaltoestand in Bohemen.

9. De Hoogeschool van Gent zal, wat het aantal studenten betreft, door de vervlaamsching niets verliezen ; zij gaat integendeel door de vervlaamsching een tot nog toe ongekenen bloei tegemoet.

10. De Vlamingen willen niet van een Hoogeschool voor de „ rijken ” en een voor de „ armen ” in Vlaanderen.

De eerste drie punten willen wij bijzonder uitvoerig behandelen, omdat wij ze als grondlegend voor elke verdere redeneering beschouwen, vooral het eerste. Inderdaad, men mag zeggen dat het voornaamste, zooniet het eenige argument dat Franschgezinden en Walen overblijft om het Vlaamsche rechtsherstel te bekampen of tegen te houden thans is : Vlaamsch-België is een tweetalige streek, Vlaamsch en Fransch zijn er de nationale talen ; Waalsch-België integendeel is een ééntalig gewest, het Fransch alleen heeft er altijd uitsluitend geheerscht. Terloops zij hier opgemerkt dat, met het

criterium door de Franschgezinden gebruikt om den toestand in Vlaanderen te beoordeelen, dit volkomen valsch is, historisch en statistisch. Zoo toont de volkstelling van 1910, dat in de vier zuiver Waalsche provinciën 138.367 Vlamingen gevestigd waren : 32.895 enkel-Vlaamsch-sprekenden, 105.472 „tweetaligen“, waarvan er 33.604 gewoonlijk Vlaamsch spreken... de betrouwbaarheid van zekere cijfers niet te nauw onderzocht...

Maar daar gaat het niet om : wij willen ons enkel met Vlaamsch-België bezig houden.

VLAANDEREN IS NIET TWEETALIG.

In het verleden bleef Vlaanderen, ondanks de Fransche graven, de hertogen van Bourgondië, de vreemde overheersching, in taalopzicht onaangetast : zekere ambtenaars kenden Fransch voor hun betrekkingen met het middenbestuur ; voor de patriciërs en den adel was het Fransch een modetaal, als de Fransche beschaving op haar hoogtepunt stond. Maar een stand die uitsluitend Fransch sprak en het Nederlandsch niet meer kende, bestond er nooit. In Vlaanderen vestigde zich ook niet een vreemde bevolking (Waalsche of Fransche) die door kolonisatie of verovering een vreemd bestanddeel onzer bevolking zou uitmaken. Men mag dus gerust verklaren dat het huidig gebied altijd een ééntalig land was.

Prof. Pirenne, in zijn belangrijke geschiedenis van België, die meer dan een ander werk van dien aard, door zijn nieuwe gezichtspunten en zijn boeiende voorstelling, de aandacht van het gewone publiek trok, besloot integendeel dat Vlaanderen reeds in de XII^{de} en XIII^{de} eeuw verfranscht was en dat de taaltoestand te dien tijde weinig verschilde van dien van onzen tijd.

Deze theorie werd gretig overgenomen, natuurlijk nog aangedikt, door de voorstanders van het Fransch, die, in de door Prof. Pirenne aangehaalde feiten, een soort historisch recht van het gebruik van het Fransch in Vlaanderen vonden, en daarop steunden om het voortbestaan van een Fransche Hoogeschool te wettigen.

Het heeft dus wel zijn belang te onderzoeken in welke mate deze uitingen van den geleerden geschiedschrijver met de werkelijkheid strooken en of hij niet het slachtoffer was van een zinsbegoo-

cheling die hem deed grijpen naar enkele abnormale feiten en gezegden van schrijvers, omdat die pasten in zijn thesis van een Belgische natie welke zou wortelen tot in de vroegste Middeleeuwen, en daarbij den werkelijken gewonen toestand, het Vlaamsch leven te allen kant bloeiend in de literatuur, in de kunst, in het huiselijk leven, in de politieke bedrijvigheid, over het hoofd zag.

Stellig heeft het Fransch, vooral van de XI^{de} tot de XIV^{de} eeuw in Vlaanderen een zekere rol gespeeld. Maar de omstandigheden waren gansch anders dan in latere eeuwen en naarmate de oorzaken van dien Franschen invloed verdwenen, ging ook deze invloed te niet.

... In de XIII^{de} eeuw bereikte de Fransche beschaving een hoogtepunt : in de letterkunde en de bouwkunst, in de beeldhouwkunst en in de schilderkunst deed zij haar invloed gelden, niet alleen in Vlaanderen, maar in al de landen benoorden de Alpen. Ook de economische betrekkingen met Frankrijk, het bijwonen van de markten van Saint-Denis en Champagne, droegen er toe bij, in een zekere klasse van lakenkooplieden althans, de kennis van het Fransch te verspreiden.

Men zou zich echter grootelijks vergissen, zoc men aan al deze factoren van staatkundigen, cultureelen, maatschappelijken of economischen aard, een beslissende beteekenis ging bijzetten en zich liet verleiden tot het beamen van deze zeer ongelukkige uiting van Pirenne :

« Ongetwijfeld was reeds, in de XIII^{de} eeuw, de toestand van Vlaanderen in zake taalgebruik teenemaal dezelfde als ten huidigen dage. » (1)

Dat het Fransch niet veel meer dan „pronk- en staatsietaal” was verklaart Pirenne zelf, en alles wat hij in de volgende belangwekkende deelen van zijn werk over de cultuur schrijft, levert het bewijs dat de taaltoestand in welke eeuw van het verleden ook, niet kan worden vergeleken met de verfransching van de XIX^{de} eeuw.

« Doch zoo het bestuur trouw bleef aan de landstaal, drong daarentegen het Fransch in den hoogen adel, samen met de « hoofdsche zeden », waarvan

(1) H. Pirenne : « Geschiedenis van België », vertaald door Delbecq, deel I, blz. 310.

die taal zoo onafscheidbaar was als het Engelsch ten huidige dage onafscheidbaar is van sportzaken. » (1)

Wij staan dus enkel voor de sporen van een modetaal bij een zeer klein getal enkelingen ; het is voldoende dat de omstandigheden zich wijzigen om ook in de heerschende mode verandering te brengen.

Een nadere beschouwing der aangehaalde feiten, alsook een nauwere studie van den werkelijken toestand, bewijzen dat wij hier staan voor een veralgemeening van enkele feiten die geen steek houdt voor de massa documenten die juist toonen dat de toestand niet was zooals Pirenne hem voorstelt...

... Voor het heden hebben wij een beteren maatstaf dan eenige archiefstukken of veralgemeeningen van schrijvers : al het tot hertoe aangehaalde berust immers op „ indrukken ” van landgenooten of van vreemdelingen ; men weet hoe subjectief en foutief doorgaans deze indrukken zijn als het geldt een oordeel te vellen over een maatschappelijk verschijnsel, waar duizenden en duizenden eenheden bij betrokken zijn. Subjectief in den tweeden graad wordt het oordeel, wanneer de geschiedschrijver deze oordeelen kiest en uitzoekt om een vooropgestelde thesis als vaststaand feit te bewijzen.

Alleen de statistiek, dit is het nauwkeurig opnemen van een bepaald verschijnsel bij elken enkeling, kan de beteekenis van een maatschappelijk verschijnsel bij een massa van enkelingen bepalen.

In 1846 werd de eerste algemeene volkstelling voor ons land opgemaakt ; de telling werd door niemand minder dan door A. Quetelet, den vader van de nieuwe statistische wetenschap, bestuurd en uitgegeven. Quetelet zag in de gesproken taal een maatschappelijk element, waardig genoteerd te worden, evenals de graad van geleerdheid, de herkomst, de godsdienst.

De grondslag van de telling was de omgangstaal (*langue habituellement parlée*), dus eigenlijk de moedertaal.

De taalstatistiek van 15 October 1846, door de objectiviteit, door de aangewende methode, door de bewerking der verworven uitslagen, door haar nauwkeurigheid, staat verre boven de tellingen sedertdien ondernomen. Er bestonden geen motieven bij particu-

(1) H. Pirenne : « Geschiedenis », I, blz. 319.

lieren om valsche verklaringen af te leggen, noch bij de gemeenten om de uitslagen te vervalschen : de Vlaamsche strijd was nog niet algemeen ontbrand, geen enkele taalwet had nog het licht gezien.

Ik mag dus gerust verklaren dat de taalstatistiek van 1846 (1) als het ware een foto geeft van den werkelijken toestand der gesproken talen in België.

Het Fransch, na zooveel eeuwen gebruik, sedert de XII^{de} eeuw immers, na vijftig jaar verfransching door een centraliseerend bestuur en onder hooge drukking, nauwelijks van 1814 tot 1830 onderbroken, zal nu wel in Vlaanderen algemeen zijn !

Verdeeling der bevolking volgens de gesproken taal. (2)

Provinciën	Vlaamsch of Hollandsch	Fransch of Waalisch	Per duizend		Getal inwoners van Fransche nationaliteit
			Vlaamsch	Fransch	
Antwerpen	396.342	7.045	975	17	1.247
Brabant	467.696	220.547	676	319	5.384
West-Vlaanderen	607.413	34.380	945	53	7.359
Oost-Vlaanderen	779.463	13.231	982	17	1.727
Limburg	176.454	9.347	949	50	212
Henegouwen	20.739	693.538	29	970	11.793
Luik	20.971	427.442	46	944	1.904
Luxemburg	686	159.798	4	858	2.546
Namen	1.484	261.813	6	993	2.428
Het Rijk	2.471.248	1.827.141	570	421	34.600

Dat wil zeggen dat in de geheele bevolking van 4.337.196 (vreemdelingen inbegrepen) er :

2.471.248 gewoonlijk Vlaamsch spraken,
1.827.141 gewoonlijk Fransch spraken.

En Quetelet als onpartijdig statisticus is wel verplicht deze vaststelling te onderstrepen met de volgende woorden :

(1) « Statistique de la Belgique. Population. Recensement général » (15 octobre 1846). Bruxelles, 1849. Par. 21. La population par langues, blz. XXVII en XXXVI (Population par origine).

(2) In de aangehaalde cijfers zijn de vreemdelingen begrepen ; hun getal bedroeg 94.821. Het grootste getal der vreemdelingen, waaronder 34.600 Fransen, zal wel onder de Franschsprekenden gerekend zijn, behalve de 20.568 Nederlanders.

« Ainsi le français et le flamand, avec leurs dialectes, sont à peu près les seules langues parlées dans la Belgique ; le flamand prédomine dans le rapport de 570 à 421, ou de 4 à 3 environ.... »

Als men de uitslagen der statistiek voor de zuiver Vlaamsche provinciën beschouwt, dan bekomt men de volgende reeks cijfers :

Provinciën	Vlaamsch	Fransch	Inwoners geboren in Frankrijk	Fransch- sprekenden in Waalische dorpen
Antwerpen	396.342	7.045	1.237	—
West-Vlaanderen	607.413	34.380	7.359	25.422
Oost-Vlaanderen	779.463	13.231	1.727	2.166
Limburg	176.454	9.347	212	5.746
	1.959.672	64.003	10.535	33.334

Dit maakt voor de vier Vlaamsche provinciën (West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg) :

1.959.672 inwoners die gewoonlijk Vlaamsch spraken,
64.003 inwoners die gewoonlijk Fransch spraken.

Dit laatste cijfer beantwoordt nog niet aan de werkelijkheid ; immers dit getal omvat :

1° de inwoners van de Waalsche dorpen en een stad aan de grens van West-Vlaanderen (Herseaux, Espierres, Dottignies, Warneton, Bas-Warneton, Rekkem, Mouscron, Comines, Houtem, Luinque) : 25.422 Franschsprekenden ; van Oost-Vlaanderen (Orroir, Amougies, Russeignies) : 2.166 Franschsprekenden ; van Limburg (Corswarem, Eben-Emaal, Lanaye, Otrange, Roclenge-sur-Geer, Wonck) : 5746 Franschsprekenden ; te zamen : 33.334.

2° de vreemdelingen waaronder 10.535 Franschen ; daarvan zijn zeker het grootste getal als gewoonlijk Franschsprekend geteld ; het is enkel anders gesteld met een duizendtal Franschen van het „ département du Nord ", verblijvende in West-Vlaanderen (arrondissemementen Veurne en Ieper) ; zoodat men zonder eenige overdrijving de Franschsprekenden van Franschen oorsprong op 9.000 kan schatten ; 33.000 plus 9.000 maakt te zamen 42.000 Franschsprekenden die niet tot Vlaanderen behooren.

Als men rekening houdt met deze correcties, dan daalt het cijfer der menschen die gewoonlijk Fransch spreken tot 22.000 tegenover

een bevolking van 1.960.000 die Vlaamsch spreekt, dit maakt 10 Franschsprekenden op duizend inwoners !

In West-Vlaanderen : 5 tegenover duizend die als omgangstaal het Vlaamsch hebben.

Oost-Vlaanderen : 11 tegenover duizend die als omgangstaal het Vlaamsch hebben.

Antwerpen : 15 tegenover duizend die als omgangstaal het Vlaamsch hebben.

Limburg : 22 tegenover duizend die als omgangstaal het Vlaamsch hebben.

Als men nu bedenkt dat in dit tijdperk van verregaande verfransching de Vlaamsche gewesten met Waalsche bedienden en ambtenaars (en hun gezinnen) opgepropt waren, als men bedenkt dat er in de Vlaamsche garnizoensteden honderden Waalsche officieren en soldaten medegerekend werden, dan ziet men hoe verzwindend klein het getal dergenen was, van wie het Fransch de omgangstaal kon heeten.

Ziedaar dus den uitslag van zevenhonderd jaar Franschen invloed, door Fransche en Waalsche graven, Fransche cultuur, Bourgondische hertogen, in de Middeleeuwen, en niet minder door verlapping van het nationaal gevoel onder de Spaansche en Oostenrijksche regeeringen, onder Jacobijnsche taaldwingelandij, onder de Waalsche regeering na 1830, onder den invloed van Fransche mode te allen tijde. Ziedaar de vorderingen van het Fransch in Vlaanderen, van eeuw tot eeuw door geschiedschrijvers met zoo veel ophef en welgevallen onderstreept !

Doch men bekomt een nog klaarder inzicht in den taaltoestand, wanneer men, aan de hand der statistiek van 1846, de cijfers van elke stad, van elk dorp van Vlaanderen bestudeert.

Laten wij daarom beurtelings de steden van de vier provinciën en de plattelandsgemeenten in oogenschouw nemen.

In de Vlaamsche steden, die zoo veel eeuwen den invloed van de verfransching ondergaan hebben en waar reeds in de XII^{de} eeuw de praticiërs zoogezegd Fransch spraken, in de Vlaamsche steden waar, sedert 1830, voor het minste postje het Fransch geëischt werd, zal het wel wemelen van menschen waarvan het Fransch de omgangstaal is.

Ziehier de uitslagen der telling :

Steden	Inwoners die gewoonlijk						Behoorende tot de Fransche nationaliteit		
	Vlaamsch spreken			Fransch spreken					
	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.
ANTWERPEN.									
Antwerpen	38.333	43.614	81.947	2.471	1.444	3.915	482	404	886
Lier	6.475	7.338	13.813	21	6	27	7	11	18
Mechelen	13.399	14.678	28.077	896	587	1.483	68	60	128
Turnhout	6.936	7.345	14.281	61	54	115	17	12	29
Te zamen	65.143	72.975	138.118	3.449	2.091	5.540	574	487	1.061
WEST-VLAANDEREN.									
Brugge	20.134	26.044	47.178	911	671	1.582	180	246	426
Kortrijk	9.739	11.511	21.250	107	157	264	107	126	233
Diksmuide	1.705	2.165	3.870	2	22	24	9	22	31
Veurne	2.151	2.495	4.646	16	12	28	52	85	137
Izegem	3.970	4.196	8.166	9	9	18	4	7	11
Meenen	3.651	4.002	7.653	308	277	585	84	189	273
Nieuwpoort	1.555	1.701	3.256	77	23	100	23	26	49
Oostende	6.023	7.137	13.160	402	255	657	172	197	369
Poperinge	4.872	6.037	10.909	38	20	58	196	299	495
Roeselare	5.377	5.564	10.941	17	14	31	19	20	39
Tielt	5.846	6.071	11.917	8	2	10	13	8	21
Torhout	4.248	4.177	8.425	33	17	50	1	1	2
Warneton	132	112	234	2.550	2.615	5.165	215	226	441
Wervik	2.665	2.787	5.452	217	218	435	112	119	231
Ieper	7.221	8.931	16.152	631	381	1.012	139	264	403
Te zamen	79.289	92.930	173.209	5.326	4.693	10.019	1.326	1.835	3.161
OOST-VLAANDEREN.									
Aalst	8.647	7.954	16.601	461	145	606	39	17	56
Oudenaarde	2.641	2.927	5.568	200	130	330	25	22	47
Deinze	1.769	1.934	3.703	3	4	7	1	3	4
Eekloo	4.335	4.544	8.879	11	20	31	4	1	5
Gent	46.029	51.354	97.383	3.036	2.170	5.206	559	587	1.146
Geeraardsbergen	3.749	4.030	7.779	29	82	111	4	5	9
Lokeren	8.001	8.426	16.427	25	19	44	17	12	29
Ronse	4.717	4.647	9.364	1.401	1.430	2.831	20	12	32
St. Niklaas	9.899	10.434	20.333	47	38	85	21	18	39
Dendermonde	3.770	4.141	7.911	279	152	431	17	16	33
Te zamen	93.557	100.391	193.948	5.492	4.190	9.682	707	693	1.410
LIMBURG.									
Hasselt	4.624	4.671	9.295	248	61	309	17	5	22
Maaseik	2.054	2.249	4.303	29	18	47	5	14	19
St. Truiden	5.093	5.248	10.341	603	55	658	35	9	44
Tongeren	2.960	3.296	6.256	45	56	101	14	13	27
Te zamen	14.731	15.464	30.195	925	190	1.115	71	41	112

Men ziet uit deze cijfers hoe weinig menschen in de Vlaamsche steden gewoonlijk Fransch spraken.

Als men er de Franschen afrekent zijn er :

9 in Lier	tegen	13.813 Vlaamschsprekenden.	
86 „ Turnhout	„	14.281	„
7 „ Izegem	„	8.166	„
550 „ Aalst	„	16.601	„
283 „ Oudenaarde	„	5.568	„ enz.

En toch verdienen deze cijfers nadere beschouwing.

De demographische wetenschap leert dat in een bevolking een zeker evenwicht in de verhouding der geslachten bestaat, met een klein overschot aan vrouwen : zoo wijst de statistiek aan dat er in België 1013 vrouwen per 1000 mannen zijn. Waar de cijfers sterk afwijken van dit evenwicht, werkt een storende oorzaak. Welnu, terwijl voor de Vlaamsche bevolking der steden deze regel van het evenwicht bevestigd wordt, ondervindt men juist het tegendeel voor de Franschspreekende bevolking dier steden : daar overschrijden de cijfers van het mannelijk te aanzienlijk die van het vrouwelijk geslacht opdat wij hier zouden staan voor een normale bevolking die langzaam uit neiging of mode zou verfranscht zijn :

Steden	Mannen	Vrouwen	Steden	Mannen	Vrouwen
Antwerpen	2.471	1.444	Ieper	631	381
Lier	21	6	Aalst	461	145
Mechelen	896	587	Gent	3.036	2.170
Brugge	911	671	Dendermonde	279	152
Oostende	402	255	Hasselt	248	61
Torhout	33	17	St. Truiden	603	55

Niet één dier cijfers beantwoordt aan den regel : overal is het aantal mannen aanzienlijk hooger dan dat der vrouwen ; wat bewijst dat hier een storende oorzaak werkt : deze oorzaak is eenvoudig de aanwezigheid van talrijke Walen in Vlaanderen, in de garnizoensteden (Antwerpen, Brugge, Oostende, Ieper, Gent, Aalst, Oudenaarde, Dendermonde, St. Truiden), de aanwezigheid van de Waalsche en Fransche officieren, van de Waalsche soldaten, overal de aanwezigheid van Waalsche beambten.

Maar indien men zekere schrijvers mag gelooven dan was op het platteland zelf het Fransch, in de XVI^{de} en XVII^{de} eeuw een verspreide taal.

Met de telling van 1846 willen wij nogmaals onderzoeken hoe het er in dit opzicht te dien tijde uitzag. De volgende tabel omvat voor ieder Vlaamsch arrondissement de uitslagen voor al de plattelandsgemeenten (dus zonder de hooger opgegeven steden); deze verdeeling dient overigens tot grondslag voor de tabellen der telling (1); de uitslagen worden afzonderlijk opgegeven voor de gemeenten als stad (ville) beschouwd en de buitengemeenten (communes rurales).

Als men nu de tabellen van de plattelandsgemeenten doorloopt, dan treft het dat er geheele kolommen zijn zonder een enkel cijfer onder de hoofding Franschsprekenden, of andere waar er slechts één mannelijke of één vrouwelijke inwoner voorkomt en dan nog bemerkt men door het raadplegen van een andere kolom (personen in Frankrijk geboren), dat in de meeste gevallen deze enkele Franschsprekende van Franschen oorsprong is!

Som der plattelands- gemeenten van het arrondissement	Inwoners die gewoonlijk						Behoorende tot de Fransche nationaliteit		
	Vlaamsch spreken			Fransch spreken					
	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.
ANTWERPEN.									
Antwerpen	51.187	48.724	99.911	706	313	1.019	77	48	125
Mechelen	36.547	36.006	72.553	48	73	121	16	4	20
Turnhout	43.887	41.873	85.760	186	179	365	22	19	41
Te zamen	131.621	126.603	258.224	940	565	1.505	115	71	186
WEST-VLAANDEREN.									
Brugge	31.200	30.175	61.375	53	41	94	24	22	46
Kortrijk	47.659	47.187	94.846	8.465	8.516	16.981	465	563	1.028
Diksmuide	21.337	21.742	43.079	8	10	18	33	27	60
Veurne	11.359	11.276	22.635	35	21	56	371	367	738
Oostende	14.916	14.761	29.677	26	25	51	14	20	34
Roeselare	32.406	33.014	65.420	16	28	44	24	39	63
Tielt	30.176	29.929	60.105	6	8	14	12	15	27
Ieper	28.519	28.548	57.067	3.395	3.708	7.103	1.038	1.164	2.202
Te zamen	217.572	216.632	434.204	12.004	12.357	24.361	1.981	2.217	4.198

(1) Dit onderscheid in steden en dorpen bestond reeds om fiskale redenen in het Rijk der Nederlanden. Een besluit van het Voorloopig Bewind van 10 October 1830 heet « steden », de gemeenten die reeds vroeger zoo werden genoemd; tijdens de beraadslaging over de wet van 30 Maart 1836 werd het uitdrukkelijk verstaan dat dit onderscheid moest gehandhaafd worden voor de gemeenten tot dan toe als steden aangeduid.

OOST-VLAANDEREN.

Aalst	54.750	53.378	108.128	121	131	252	20	19	39
Oudenaarde	43.327	42.972	86.299	1.171	1.297	2.468	34	14	48
Eekloo	23.552	23.536	47.088	20	17	37	16	12	28
Gent	85.902	84.321	170.223	573	223	796	68	69	137
St. Niklaas	40.164	40.471	80.635	43	19	62	22	21	43
Dendermonde	44.507	43.938	88.445	43	53	96	18	12	30

Te zamen	292.202	288.616	580.818	1.971	1.740	3.711	178	147	325

LIMBURG.

Hasselt	29.033	27.054	56.087	684	421	1.105	35	20	55
Maaseik	16.436	16.107	32.543	52	37	89	12	7	19
Tongeren	29.254	28.373	57.627	3.612	3.426	7.038	19	17	36

Te zamen	74.723	71.534	146.257	4.348	3.884	8.232	66	44	110

Het zal dan wel zijn nut hebben, deze plattelandsgemeenten te rangschikken volgens het getal inwoners die verklaarden gewoonlijk Fransch te spreken :

PROVINCIE ANTWERPEN. (1)

Arrondisse- ment	Gezamenlijk getal gemeenten	Aantal gemeenten waar het volgende getal inwoners verklaarden gewoonlijk Fransch te spreken.							Inwoners van Fransche nationaliteit	
		Geen	1 of 2	3 tot 5	6 tot 10	11 tot 25	26 en meer	Gezamen- lijk getal der Fransch- spre- kenden	Getal	Getal dorpen waar zij gevestigd zijn
Antwerpen	55	19	8	10	4	6 a)	8 b)	1.019	125	29
Mechelen	37	22	5	1	4	4 c)	1 d)	121	20	9
Turnhout	49	28	10	4	1	4 e)	2 f)	265	41	16
Te zamen	141	69	23	15	9	14	11	1.405	186	54

a) Kapellen (18) Kontich (17, 5 Fr.), Ekeren (20, 5 Fr.), Lillo (19, 16 m.), Mortsel (12, 3 Fr.), Stabroek (11, 1 Fr.).

b) Berchem (115, 17 Fr.), Boom (25, 8 Fr.), Borgerhout (76, 8 Fr.), Brasschaat

(1) Verklaring der teekens: de cijfers tusschen haakjes geven het getal Franschsprekenden op; als het noodig bleek, werd dit getal nader ontleed: Fr.=Franschen; ww.=waarvan; vr.=vrouwen; m=mannen). De namen van Waalsche gemeenten werden *cursief* gedrukt.

(32, 6 Fr.), Hemiksem (475, wv. 439 m., 25 Fr. m.), Merksem (36, 1 Fr.), Schoten (27, 1 Fr.), Wuustwezel (26).

c) Blaasveld (14, wv. 10 vr.), Heist-op-den-Berg (12, wv. 8 vr.), Hingene (13, wv. 11 vr., 1 Fr. vr.), Puurs (16).

d) Bornem (29, wv. 18 vr., 3 Fr.).

e) Herentals (19), Mol (20, 7 Fr.), Ravels (12, 10 m.), Vorselaar (11, 1 Fr.).

f) Geel (172, 9 Fr.), Hoogstraten (85, 67 vr., 1 Fr.).

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN.

Arrondisse- ment	Gezamenlijk getal gemeenten	Aantal gemeenten waar het volgende getal inwoners verklaarden gewoonlijk Fransch te spreken.						Gezamen- lijk getal der Fransch- spre- kenden	Inwoners van Fransche nationaliteit		
		Geen	1 of 2	3 tot 5	6 tot 10	11 tot 25	26 en meer		Getal	Getal dorpen waar zij gevestigd zijn	
Brugge	39	24	4	2	7	2 a)	—	96	46	20	
Kortrijk	45	14	6	4	—	4 b)	17 c)	16.981 d)	1.028	36	
Diksmuide	25	19	4	—	2	—	—	18	50	18	
Veurne	26	18	3	3	1	—	1 e)	56	738	22	
Oostende	27	16	6	2	1	2 f)	—	51	27	13	
Roeselare	18	10	3	3	—	2 h)	—	44	63	15	
Tielt	17	13	3	—	1 k)	—	—	14	27	11	
Ieper	37	8	6	2	4	7 i)	10 m)	7.103 n)	2.202	37	
Te zamen		234	122	35	16	16	17	28	24.363 o)	4.181	172

a) Oostkamp (17), St. Kruis (26, 1 Fr.).

b) Outrijve (13), Harelbeke (15), Wevelgem (19, 17 Fr.), Moorsele (25, 14 Fr.).

c) Aalbeke (351, 18 Fr.), Anzegem (21, 18 vr.), Avelgem (37), Bellegem (49), Bossuit (87, 51 Fr.), Kooigem (112, 13 Fr.), Helkijn (152, 12 Fr.), Lauwe (87, 19 Fr.), Marke (27, 13 Fr.), *Dottignies* (3628, 64 Fr.), *Espierres* (995, 14 Fr.), *Herseaux* (2024, 14 Fr.), *Luignee* (1377, 31 Fr.), *Moeskroen* (5852, 378 Fr.), *Rekkem* (1602), Rollegem (296, 14 Fr.), St. Genois (184, wv. 140 m., 11 Fr.).

d) Daarvan 15.478 in de Waalsche gemeenten.

e) Moere (34, 95 Fr.).

f) Breedene (18, 5 Fr.), Oudenburg (13, 2 Fr.).

h) Ardooie (16, 11 vr., 5 Fr. vr.), Dadizele (14, 9 vr., 8 Fr. vr.)

k) Eegem (10).

i) Elverdinge (16, 5 Fr.), Haringe (14, 139 Fr.), Reningelst (23, 105 Fr.), Voormezele (18, 19 Fr., 13 Fr. vr.), Vlamertinge (21, 75 Fr.), Watou (20, 534 Fr.), Wulvergem (16, 11 Fr.).

m) Dranouter (36, 49 Fr.), Geluwe (43, wv. 35 vr.), Hollebeke (138, 22 Fr.), Meesen (363, wv. 289 vr.), Wijtschate (490, 51 Fr.), Zandvoorde (433, 13 Fr.), Bas-Warneton (713), Comines (3099), Neuve-Eglise (648, gedeeltelijk Waalsch, 1958) Vl.), Houtem (967).

n) Daarvan 4.779 in de Waalsche dorpen.

o) Idem 20.257.

PROVINCIE OOST-VLAANDEREN.

Arrondisse- ment	Gezamenlijk getal gemeenten	Aantal gemeenten waar het volgende getal inwoners verklaarden gewoonlijk Fransch te spreken.						Gezamen- lijk getal der Fransch- spre- kenden	Inwoners van Fransche nationaliteit		
		Geen	1 of 2	3 tot 5	6 tot 10	11 tot 25	26 en meer		Getal	Getal dorpen waar zij gevestigd zijn	
Aalst	78	34	19	13	6	4 a)	2 b)	152	39	21	
Oudenaarde	59	26	10	6	6	7 c)	4 d)	2.468 h)	48	21	
Eekloo	17	7	3	5	2	—	—	37	28	8	
Gent	77	35	14	5	8	11 e)	4 f)	586	137	40	
Dendermonde	25	14	3	4	—	3 g)	1 h)	96	30	10	
St. Niklaas	27	14	8	2	1	2 k)	—	62	43	15	
Te zamen		283	130	57	35	23	27	11	3.401 h)	325	115

a) Overboelare (23), Zottegem (14, wv. 9 m., 1 Fr. m.), Velzeke (11, wv. 7 vr., 2 Fr. vr.), Viane (17).

b) Lede (26, 1 Fr.), Zarlardinghe (42).

c) Bevere (24, 2 Fr.), Deftinge (13, wv. 13 vr.), Eenname (15, wv. 10 m., 2 Fr. m.), Leupegem (15, wv. 10 m.), Opbrakel (25), Quaremont (16), Ruien (13).

d) *Amougies* (836), Beerlegem (93, wv. 85 vr., 1 Fr. vr.), *Orroir* (643), *Russeignies* (687).

e) Aalter (15, wv. 11 vr., 3 Fr. vr.), Bellem (12, 3 Fr.), Destelbergen (11, wv. 8 vr., 2 Fr. vr.), Evergem (15), Gavere (11, wv. 8 vr.), Oostakker (14, wv. 8 m., 2 Fr. m.), Petegem (11, wv. 7 vr.), Poeke (13, wv. 9 vr., 2 Fr. vr.), Zaffelare (12, wv. 8 m., 3 Fr. m.), St. Denijs-Westrem (12, wv. 9 vr., 7 Fr. wv. 3 m., 4 vr.), Wondelgem (22, wv. 14 m., 1 Fr. m.)

f) Melle (189, wv. 187 m., 4 Fr. m.), Ledeberg (101, 24 Fr., wv. 15 Fr. vr.), Wachtebeke (29, 5 Fr., wv. 3 vr.), Drongen (29, 9 Fr.).

g) Grembergen (13, wv. 10 vr., 1 Fr. vr.), Waasmunster (20, wv. 11 m., 4 Fr., wv. 3 m.), Zele (17, wv. 15 vr., 4 Fr. wv. 3 vr.).

h) Wetteren (33, 17 Fr., wv. 8 m., 9 vr.).

k) Bazel (24, 3 Fr. m.), Melsele (12, wv. 11 m., 3 Fr. m.).

h) Waarvan 2166 in de Waalsche dorpen.

Het arrondissement Nijvel, als gansch Waalsch, laten wij ter zijde om ons enkel bezig te houden met de arrondissementen Brussel en Leuven; in deze arrondissementen leverde de telling van 1846 den volgende uitslag op:

Spraken gewoonlijk

Arrondissement	Vlaamsch	Fransch	Van Fransche nationaliteit
Brussel	301.025	71.952	4.918
Leuven	167.308	7.692	228

Deze cijfers echter vergen onmiddellijk een correctie: het arrondissement Brussel telt twee Waalsche gemeenten, Saintes en Bierghes, waarvan de Franschsprekenden dienen afgetrokken te worden van het bovenstaande getal ($1626 + 1026 = 2652$). Hetzelfde geldt voor de Waalsche gemeenten van het arrondissement Leuven: l'Ecluse (406), Neer-Heilisse (1237), Op-Heilisse (757), Zetrud-Lumay (1010), te zamen 3410.

Zoodat het getal der Franschsprekenden in het Vlaamsch gedeelte dezer arrondissementen was:

Brussel 68.300
Leuven 4.282.

Het getal van Brussel is op verre na het hoogste van gansch het Vlaamsche land, maar in schijn slechts want de groote hoop dier Franschsprekenden zijn in één stad, Brussel en enkele voorsteden gevestigd, zooals de cijfers uitwijzen.

In de volgende tabel geven wij den taaltoestand voor de stad Brussel en de gemeenten die haar omgeven, gerangschikt volgens het getal Franschsprekenden;

Brussel en gemeenten rond Brussel	Inwoners die gewoonlijk						Behoorende tot de Fransche nationaliteit		
	Vlaamsch spreken			Fransch spreken					
	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.
Stad Brussel	35.539	39.141	76.680	23.075	24.459	47.534	1.705	1.407	3.112
St. Joost-ten-Noode	3.419	3.834	7.253	3.379	3.950	7.329	261	254	515
Elsene	3.970	3.523	7.493	3.119	3.288	6.407	185	179	364
Schaarbeek	2.136	2.243	4.379	824	831	1.655	66	52	118
Laken	1.615	1.516	3.131	439	414	853	41	41	82
St. Gillis	1.597	1.777	3.374	316	352	668	30	11	41
Anderlecht	2.799	2.566	5.365	362	212	574	38	16	54
Ukkel	3.022	3.022	6.044	142	147	289	7	4	11
Jette	893	836	1.729	19	233	252	—	30	30
Vorst	620	600	1.220	39	58	97	8	7	15
Etterbeek	1.497	1.468	2.965	55	36	91	26	11	37
Koekelberg	1.075	1.068	2.143	13	20	33	1	6	7
St. Pieters-Woluwe	657	645	1.302	7	8	15	—	1	1
St. Lambr.-Woluwe	650	526	1.176	1	4	5	9	3	12
Te zamen	59.489	62.765	122.254	31.790	34.012	65.802	2.377	2.022	4.399

Uit deze cijfers blijkt dadelijk dat, indien het getal der Fransch-sprekenden in Brussel reeds aanzienlijk was, meer dan een derde der bevolking, alsook in de twee gemeenten wier huizen te dien tijde aan Brussel raakten, St. Joost ten Noode en Elsene, de verfransching bij de poorten van Brussel ophield: al de omliggende gemeenten zijn nog zuiver Vlaamsch. Brussel bevatte al vanouds een Waalsche bevolking; na de Omwenteling was deze bevolking aanzienlijk toegenomen, vooral door het groot getal Waalsche bedienden en ambtenaars; St. Joost-ten-Noode en Elsene werden de geliefkoosde verblijfplaats van Walen en vreemdelingen.

De uitslagen voor de andere steden van Brabant leveren cijfers op die niet merkelyk verschillen van die der overige gewesten van het Vlaamsche land:

Steden	Inwoners die gewoonlijk						Behoorende tot de Fransche nationaliteit		
	Vlaamsch spreken			Fransch spreken					
	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.	m.	v.	t. z.
Aarschot	1.929	2.105	4.034	9	3	12	—	—	—
Diest	3.883	4.085	7.968	273	23	296	3	12	15
Halle	3.391	3.605	6.996	106	63	169	3	4	7
Leuven	13.613	14.726	28.339	1.353	1.063	2.416	63	52	115
Tienen	4.593	4.983	9.576	411	324	735	32	12	44
Te zamen	27.409	29.504	56.913	2.152	1.476	3.628	101	80	181

Men vindt er de vorige kenmerken terug : b. v. voor Diest en Leuven die een militaire bezetting hadden ; de laatste stad daarenboven, een Fransche Universiteit.

Een ontleding van den taaltoestand der plattelandsche gemeenten van Vlaamsch-Brabant levert een uitslag op die niet afwijkt van dien der andere Vlaamsche provinciën :

Arrondisse- ment	Gezamenlijk getal gemeenten	Aantal gemeenten waar het volgende getal inwoners verklaarden gewoonlijk Fransch te spreken.						Gezamen- lijk getal der Fransch- spre- kenden	Inwoners van Fransche nationaliteit	
		Geen	1 of 2	3 tot 5	6 tot 10	11 tot 25	26 en meer		Getal	Getal dorpen waar zij gevestigd zijn
Brussel	105	44	8	8	16	10 a)	19 b)	6.501 e)	552	42
Leuven	106	55	14	9	8	8 c)	12 d)	4.228 f)	54	25
Te zamen	211	99	22	17	24	18	31	10.729 g)	606	67

a) Bellingen (16, wv. 10 vr., 1 Fr. vr.), St. Agatha-Berchem (15, 10 vr.), Kampenhout (14), Diegem (14, wv. 11 m., 1 Fr. m.), Galmaarden (22), Mollem (23, wv. 23 vr., 1 Fr. vr.), Strombeek (16, wv. 12 vr., 1 Fr. vr.), Ternat (15, wv. 11 vr., 2 Fr. vr.), Vollezele (16), Wezembeek (13).

b) Assche (27), *Bierghes* (1026), Kapellen-op-den-Bosch (50, wv. 44 m., 2 Fr. m.), Drogenbosch (66, wv. 55 m., 1 Fr. m.), Heikruis (78, wv. 63 vr., tegr. 1016 Vl. spr.), Humbeek (29, wv. 19 vr., 1 Fr. vr.), St. Pieters-Leeuw (130, wv. 75 m., 55 vr., 54 Fr., wv. 29 m.), Lembeek (85), Melsbroek (60, wv. 53 vr., 3 Fr. vr.), Meise (26), Muizen (39, wv. 22 vr.), Pamel (40, wv. 31 vr.), St. Genesius-Rode (168), *Saintes* (1626), Zaventem (110, wv. 88 vr., 16 Fr. vr.), Dworp (30), Vilvoorde (537, 300 m., 46 Fr. m.), Watermaal-Boschvoorde (63, 2 Fr. vr.), Wezembeek (13).

c) Kortenbergh (20, 1 Fr. vr.), Halle-Booienhoven (11), Linden (11, 4 Fr.), Lubbeek (11, 7 m., 4 Fr.), Verrijck (14, wv. 10 vr.), Oud-Heverlee (11, wv. 7 vr.), Werchter (20, wv. 17 m.), Wommersom (11).

d) Bierbeek (35), Kuntich (30, 20 m., 1 Fr. m.), Erps-Kwerbs (107, wv. 100 vr., 3 Fr. vr.), Heverlee (99, wv. 65 m., 7 Fr. m.), Hoegaarden (120, wv. 88 vr.), *L'Ecluse* (406), Meldert (49), *Op-Heilisse* (757), *Neer-Heilisse* (1237), Teruren (76, 11 Fr.), Tildonk (67, wv. 67 vr.), *Zetud-Lumay* (1010).

e) Daarvan 2.656 in Waalsche dorpen.

f) Daarvan 3.410 in Waalsche dorpen.

g) Daarvan 6.066 in Waalsche dorpen.

Laten wij deze uitslagen samenvatten.

In hoeverre was het platteland verfranscht ?

VLAAMSCH-BRABANT:

Op 205 Vlaamsche plattelandsgemeenten waren er:

99	gemeenten	waar	geen	enkel	mensch	gewoonlijk	Fransch	sprak,
22	"	"	"	"	één of twee	mensen	"	" spraken,
17	"	"	"	"	3 tot 5	"	"	" "
24	"	"	"	"	6 tot 10	"	"	" "

dus in 152 of 74 t.h. der gemeenten waren er geen tien mensen die gewoonlijk Fransch spraken.

Ondanks de nabijheid van de Waalsche grens, ondanks den invloed van het gedeeltelijk verfranschte Brussel!

En onder de gemeenten waar van één tot tien mensen Fransch spraken, kan schier met volle zekerheid vastgesteld worden dat de meerderheid der Franschsprekenden vreemd aan het dorp waren: meestal Franschen; 606 Franschen in 67 gemeenten verspreid!

ANTWERPEN:

Op 141 plattelandsgemeenten waren er:

69	gemeenten	waar	geen	enkel	mensch	gewoonlijk	Fransch	sprak,
23	"	"	"	"	één of twee	mensen	"	" spraken,
15	"	"	"	"	3 tot 5	"	"	" "
9	"	"	"	"	6 tot 10	"	"	" "

dus in 116 of 85 t.h. der gemeenten waren er geen tien mensen die gewoonlijk Fransch spraken: 186 Franschen waren bovendien in 34 gemeenten verspreid.

WEST-VLAANDEREN:

Op 224 Vlaamsche plattelandsgemeenten waren er:

122	gemeenten	waar	geen	enkel	mensch	gewoonlijk	Fransch	sprak,
35	"	"	"	"	één of twee	mensen	"	" spraken,
16	"	"	"	"	3 tot 5	"	"	" "
16	"	"	"	"	6 tot 10	"	"	" "

dus in 189 of 84 t.h. der gemeenten waren er geen tien mensen die gewoonlijk Fransch spraken: 4.221 Franschen waren in 172 gemeenten verspreid (daarvan wellicht een duizendtal als Vlaamschsprekend geteld).

OOST-VLAANDEREN:

Op 280 Vlaamsche plattelandsgemeenten waren er:

130	gemeenten	waar	geen	enkel	mensch	gewoonlijk	Fransch	sprak,
57	"	"	"	"	één of twee	mensen	"	" spraken,
35	"	"	"	"	3 tot 5	"	"	" "
23	"	"	"	"	6 tot 10	"	"	" "

dus in 245 op 280 of 87 t.h. der gemeenten waren er geen tien mensen die gewoonlijk Fransch spraken: 325 Franschen waren bovendien in 115 gemeenten verspreid!

LIMBURG :

Op 189 Vlaamsche plattelandsgemeenten waren er :

71	gemeenten	waar	geen	enkel	mensch	gewoonlijk	Fransch	sprak,
31	"	"	één	of	twee	mensen	"	spraken,
27	"	"	3	tot	5	"	"	"
25	"	"	6	tot	10	"	"	"

dus in 154 op 189 of 80 t.h. der gemeenten waren er geen tien mensen die gewoonlijk Fransch spraken. Ondanks de nabijheid van de Waalsche taalgrens; daarbij waren 100 Franschen in 43 gemeenten verspreid.

In *Vlaamsch-België* (Brabant, Antwerpen, West- en Oost-Vlaanderen en Limburg) waren er :

op 1039 Vlaamsche plattelandsgemeenten (de Waalsche dorpen overal afgerekend) :

491	waar	geen	enkel	mensch	gewoonlijk	Fransch	sprak.
168	waar	één	of	twee	mensen	"	spraken.
110	waar	3	tot	5	"	"	"
97	waar	6	tot	10	"	"	"

dus in 866 op 904 of 83 t.h. der plattelandsgemeenten waren er minder dan tien mensen die gewoonlijk Fransch spraken : in 431 dorpen, in dit getal begrepen, waren bovendien 5438 Franschen gevestigd, behalve in de grensgemeenten van West-Vlaanderen, als huisleeraars, kloosterlingen en nonnen, gouvernantes en meiden, die voor het overgroot getal zeker gewoonlijk Fransch spraken ; zij waren immers daartoe aangeworven en aangesteld !

Blijven nu de 172 gemeenten, waar meer dan tien inwoners verklaarden gewoonlijk Fransch te spreken, hooger in een nota opgegeven, en de 27 Waalsche niet medegerekende gemeenten. Voor deze gemeenten verdienen de opgegeven cijfers afzonderlijk, dorp voor dorp, aan een scherpe ontleding onderworpen te worden. Wij kunnen dit hier niet doen, omdat het te veel plaats zou eischen, maar iedereen die eenige kennis van zijn streek bezit, kan de feiten aan de volgende beschouwingen toetsen.

Men kan deze gemeenten in twee reeksen verdeelen :

1°. de Vlaamsche dorpen aan de taalgrens, waar een zekere inzijseling van het Waalsche element geschiedde, waar zich enkele Waalsche huisgezinnen hebben neergezet ; daar bestaat overal het evenwicht tusschen beide geslachten : Elverdinge, Reningelst, Watou, Dranouter, Hollebeke, Helkijn, Lauwe, in West-Vlaanderen;

Overboelare, Viane, Zarlardinghe, in Oost-Vlaanderen ; Fall-in-Meer, Gellik, Opheers, 's Heeren Elderen, Vreeren, Heers, in Limburg ; Lembeek, St. Genesius-Rode, Bierbeek, Galmaarden, Vollezele, Dworp, in Brabant, enz.

2^a. Voor al de andere gemeenten kan men de oorzaak van het verblijf voor het kleine groepje Franschsprekenden opgeven. Zie hier enkele voorbeelden : deze Franschsprekenden verblijven,

a) op een kasteel : een huisgezin, met enkele knechten en gewoonlijk een huisleeraar of gouvernante van Fransche nationaliteit : Oostkamp, St. Kruis, Eegem, Bazel, Puurs, Hingene, Vorselaar, Bellem, Petegem, Meise, Wezembeek, Linden, Wommersom, enz.

b) in een kostschool : Meesen (363 Franschsprekenden, waarvan 289 vrouwen), Melle (189 Fr. spr., waarvan 187 mannen, daaronder 4 Franschen), Hemiksem (475 Fr. spr., waarvan 439 mannen, daaronder 25 Franschen), Kapelle-op-den-Bosch (50 Fr. spr., waarvan 44 mannen, daaronder 2 Franschen), Heikruis (78 Fr. spr., waarvan 63 vrouwen), Jette (252 Fr. spr., waarvan 233 vrouwen, daaronder 30 Franschen), Pamel (40 Fr. spr., waaronder 31 vrouwen), Erps-Kwerbs (107 Fr. spr., waarvan 100 vrouwen, daaronder 3 Fransche vrouwen), enz.

c) in een klooster ; die maken schier het gansche getal uit : Bornem (29 Fr. spr., waarvan 18 vrouwen, daaronder 3 Fransche vrouwen), St. Denijs (184 Fr. spr., waarvan 140 mannen daaronder 11 Franschen), Ardooie (16 Fr. spr., waarvan 11 vrouwen, daaronder 3 Fransche), Deftinge (13 Fr. spr., 13 vrouwen), Beerlegem (93 Fr. spr., waarvan 85 vrouwen, 1 Fransche), Aalter (15 Fr. spr., waarvan 11 vrouwen, daaronder 3 Fransche), Zele (17, waarvan 15 vrouwen, daaronder 3 Fransche), Zaventem (110 Fr. spr., waarvan 88 vrouwen, daaronder 16 Fransche), Drogenbosch (66 Fr. spr., waarvan 55 mannen, daaronder een Franschman), Muizen (39 Fr. spr., daaronder 22 vrouwen), Mollem (23 Fr. spr., waarvan 23 vrouwen), Melsbroek (60 Fr. spr., waarvan 53 vrouwen, daaronder 3 Fransche), Oud-Heverlee (11 Fr. spr., waarvan 7 vrouwen), enz.

d) in een Staatsinrichting (kazerne, bureel van het tolwezen, liefdadigheidsgesticht, enz.) : Lillo (19 Fr. spr. waarvan 16 mannen), Brasschaat (32 Fr. spr., waarvan 6 Franschen). Merksem (36 Fr. spr., één Fransche), Wuustwezel (26 Fr. spr.). Ravels (12 Fr. spr., 10 mannen), Geel (172 Fr. spr., 101 mannen, 9 Franschen, de gek-

ken-wereld !), Hoogstraten (85 Fr. spr., de vagebonden-wereld !), Beverloo (320 Fr. spr., 275 mannen, waarvan 19 Franschen ; het kamp !), Vilvoorde (537 Fr. spr., 300 mannen, daaronder 46 Franschen : de correctie !) enz., enz.

Men ziet het, nergens heeft dit handvolletje Franschsprekenden haar wortels in den Vlaamschen grond ; koloniën van kloosterlingen, scholieren, soldaten, waren het in werkelijkheid.

Deze lange reeks cijfers laat ons toe te besluiten : zij bewijzen dat al de gezegden van Guicciardini, Enzinas, Bouhours en tutti quanti, over de verspreiding van het Fransch in Vlaanderen, geringe of geenerlei waarde bezitten. Dit ontnemt verder alle kracht aan de betoogen der verdedigers van een tweetalig Vlaanderen in het verleden. De automatisch werkende opneming van al de menschen die in Vlaanderen gewoonlijk Fransch spraken, logenstrafft beslist de beweringen van deze schrijvers — nadat de verfransching al vijftig jaar (1795-1845) haar ontaardingswerk had voortgezet !

Ziedaar sprekende cijfers. Men kan het desnoods de Fransche Jacobijnen die, na 1830, het bewind in handen kregen, vergeven : zij streefden naar eenmaking in den Staat door vernietiging van het Vlaamsch en opdringen van het Fransch. Maar het handvol Vlaamsche burgers, 22.000 in 1846, die Fransch kenden, die in aanraking kwamen met deze massa Vlaamsche menschen — 1.960.000 die gewoonlijk Vlaamsch spraken en eigenlijk geen ander cultuurmiddel bezaten, de meerderheid van het Belgische volk — die de menschen van hun eigen stam lieten behandelen als Europeesche negers, zullen vóór de geschiedenis een zware verantwoordelijkheid dragen, als eens het Vlaamsche volk tot volle bewustheid zal ontwaakt zijn.

En het is uit naam van de kleinzonen van die enkele duizenden onbewust plichtvergeten burgers uit Vlaanderen, dat men thans voorrechten ter Hoogeschool van Gent eischt ; het is, steunende op dit klein getal verfranschten, dat men durft beweren dat Vlaanderen een tweetalig land is !

* * *

In 1856 zweeg de telling over de taalstatistiek ; maar in 1866 werd een gansch nieuw principe toegepast. Men vroeg niet meer,

zooals in 1846, welke taal gewoonlijk door de inwoners gesproken werd, zonder er zich om te bekreunen of zij ook andere talen kenden; voortaan werd gevraagd welke talen de getelde personen kenden; in 1846, was het beginsel der opneming de *omgangstaal* in 1866, de *talenkennis*.

Stellig is dit gegeven niet van belang ontbloot, maar het werd vervalscht door de besluiten die men er uit afleidde. Immers de kennis van een taal is iets zeer onbepaalds. Iemand die twee of meer talen kent, heeft er toch een die de bovenhand heeft: het is de moedertaal. Hij kan er andere leeren en deze kennis kan alle graden doorloopen, van het kellner-bagage tot de kennis van den taalkundige. Men kan aldus spreken van een, twee-, drie-, viertalig man.

Het monsterachtige is nu, aan te nemen dat een mensch die een tweede taal aanleert, daarom zijn moedertaal verloochent en ophoudt tot zijn volk te behoorren. Wordt een Franschman die enkele volzinnen Engelsch kan hakkelen, daarom in een Engelschman herschapen? Welnu dit was, sedert 1866, het grondbeginsel toegepast in de Belgische talenstatistiek: een Vlaming die buiten zijn moedertaal, een kladjje Fransch kende, hoe gering ook, werd voortaan als Waal gerekend; hij werd statistisch en bestuurlijk van zijn taalgenooten, die enkel Vlaamsch spraken, gescheiden. Deze rede-neering was het logisch gevolg van de centralisatie- en verfranschingspolitiek der regeeringen na 1830: men kweekte eenerzijds op kunstmatige wijze de behoefte aan het Fransch — men kon niets worden zonder het Fransch, — en men stelde anderzijds het Vlaamsche land meer en meer open voor de Vlaamschonkundige bedienden, ambtenaars en rechters. Men verzwaarde aldus nogmaals de noodzakelijkheid van het gebruik eener tweede taal bij de Vlamingen.

Men vroeg dus voor de tellingen in 1866, 1880, 1890, 1900 en 1910 aan de inwoners welke van de drie nationale talen (Nederlandsch, Fransch en Duitsch) zij konden spreken.

En deze kennis moest niet groot zijn:

« Pour être considéré comme sachant parler une de ces langues, il n'est pas nécessaire de savoir aussi l'écrire, ni de connaître la plupart de ses règles ou de ses mots; mais il faut en posséder une connaissance suffisante pour pouvoir se faire comprendre dans le cercle des actes ordinaires de la

vie.... Celui qui, de plus (buiten zijn moedertaal), sait parler, fût-ce incorrectement, une autre langue nationale dans les conditions indiquées ci-dessus, doit conséquemment le déclarer. » (Recensement général de la population au 31 décembre 1900. Carnet d'instructions pour l'agent recenseur, blz. 18.)

Om van het geringe getal Duitschsprekenden te zwijgen, men deed aldus in de Belgische statistiek drie groote groepen ontstaan : de enkel Vlaamschsprekenden, de enkel Franschsprekenden, en de Vlaamsch- en Franschsprekenden, het blok der tweetaligen. In het licht der hooger medegedeelde onderrichtingen, omvatte deze groep alwie in Vlaanderen drie woorden Fransch kon radbraken : al de knechten en meiden in burgershuizen, al de oud-soldaten, al de werklieden die in Frankrijk of in het Walenland eenige weken doorbrachten, al de kleine winkeliers die wel eens een vreemde-ling bedienen, en vooral al degenen die lager onderwijs genoten hadden. Want schier in al de lagere scholen van het Vlaamsche land werd het Fransch als tweede taal onderwezen : in de laatste jaren, op de 2484 lagere gemeente- en vrije scholen met het Vlaamsch als moedertaal in de vier Vlaamsche provinciën, is dit het geval in 2266 scholen. Men mag dus zeggen dat de 417.000 kinderen die deze scholen bezoeken, bij het verlaten der school een kladje Fransch zullen naar huis dragen. (1)

Maar voor hoeveelen van deze tweetaligen was het Fransch de cultuurtaal ? Hoevelen daarvan konden een Fransch boek lezen ? Wellicht diegenen die middelbaar en hooger onderwijs genoten, dus enkelen meer dan het kleine getal dergenen die de drie talen spraken. Voor al de anderen was het Vlaamsch de omgangstaal, de sleutel tot alle verdere ontwikkeling. Maar met zulke beuzelarijen hield de statistiek zich niet bezig.

Ziehier de globale cijfers van de verschillende volkstellingen :

Jaar	Enkel Fransch	Fransch en Vlaamsch	Enkel Vlaamsch	De drie talen
1866	2.041.784	308.491	2.406.491	4.966
1880	2.230.316	423.572	2.485.384	13.031
1890	2.485.072	700.997	2.744.271	36.185
1900	2.574.805	801.587	2.822.005	42.889
1910	2.833.334	871.288	3.220.662	52.547

(1) « Rapport triennal sur la situation de l'Enseignement primaire en Belgique », 1906-1908. Bruxelles. Goemare, 1911, blz. CXXXVI en 274-276

Maar men vergenoegde zich niet aldus de progressie der zoo-gezegde tweetaligen op te teekenen.

Dit was de officieele statistici nog niet genoeg : men moest nu nog zien welke der twee talen het meest in het land gesproken werd en men voegde te zamen de enkel Franschsprekenden, de Vlaamsch- en Franschsprekenden en de drie-taligen, die kenden immers allen Fransch :

Inwoners die Fransch spreken :

1866	2.355.241
1880	2.667.219
1890	3.222.254
1900	3.419.281
1910	3.757.169

Men wierp aldus ondereen de Vlamingen die ter wille van den broode eenige woorden Fransch leerden stamelen en de Walen van wie het Fransch de moedertaal is, tot groote voldoening van de ministerieele bureelen, tot vreugde van de brave zielen die droomen van een land „ waar iedereen de twee talen zou kennen “, tot steun van diegenen die dagelijks verkonden dat iedereen in Vlaanderen Fransch kent !

Want het spreekt vanzelf dat de tweetaligen enkel in Vlaamsch-België gevonden worden. Zoo scheen het dat de meerderheid der Belgen Fransch kenden. Dat was andere peper dan die telling van 1846, door Quetelet geleid, die juist het tegendeel had be-
wezen !

De statistiek werd alzoo sedert 1866 slechts aangewend om de verfransching van het Vlaamsche land te meten.

Ziehier de stijging zooals zij voor de vier zuiver Vlaamsche provinciën, door de verschillende tienjarige volkstellingen opgeteekend werd :

I. — Spraken enkel Fransch.

Jaartal	Antwerpen	West- Vlaanderen	Oost- Vlaanderen	Limburg
1866	3.887	26.559	7.837	8.734
1880	7.957	24.874	8.541	10.513
1890	11.716	27.575	9.084	8.744
1900	10.035	26.982	8.164	8.306
1910	12.289	31.825	9.311	9.123

II. — Spraken Fransch en Vlaamsch.

1866	28.592	48.677	51.819	12.476
1880	49.283	76.595	77.313	18.605
1890	78.890	103.752	107.100	26.930
1900	104.041	123.121	116.638	29.306
1910	113.606	123.938	116.889	29.386

III. — Spraken enkel Vlaamsch.

1866	430.403	564.840	744.251	173.282
1880	477.570	553.609	749.050	168.573
1890	592.193	604.320	828.722	184.885
1900	630.224	605.575	843.142	187.340
1910	762.414	669.081	934.143	218.622

Spraken in de vier provinciën :

	Enkel Fransch	Fransch en Vlaamsch	Enkel Vlaamsch
1866	47.017	141.564	1.912.776
1880	51.885	221.796	1.948.802
1890	57.119	316.672	2.210.120
1900	53.487	373.106	2.266.281
1910	62.548	383.819	2.584.260

Oppervlakkig beschouwd kunnen deze cijfers de illusie geven van een toenemend „bilinguisme“ maar nader beschouwd staat het gansch anders.

* * *

Op het aandringen der Vlamingen die sedert lang voorzien hadden dat de taalstatistiek, zooals ze opgevat werd, voor hen op een ware fopperij uitkwam, werd in 1910, de procedure gedeeltelijk veranderd. Men stelde nog de vraag zooals vroeger (welke nationale talen spreekt gij ?), maar men voegde er een tweede bij ; Indien gij meer dan een taal spreekt, welke taal spreekt gij het meest ? (1)

(1) De uitslagen der taalstatistiek komen voor in het « Bulletin trimestriel publié par le Bureau de la statistique générale du Ministère de l'Intérieur », n° 15, Bruxelles, Maart 1913 (algemeene cijfers), en in : « Population. — Recensement général du 31 décembre 1910 », Tome III. Bruxelles, Weissenbruch.

Alhoewel onduidelijker en slechter gesteld, kwam deze vraag eigenlijk overeen met die der telling van 1846 (welke taal wordt gewoonlijk gesproken ?) ; zij kon er toe leiden de omgangstaal voor de twee- of drietaligen te doen vaststellen ; zij leverde dus het groote voordeel op het tweetalige blok te doen verdwijnen.

De gegevens voor de eerste vraag waren :

Inwoners die op 31 December 1910 spraken :

Enkel Vlaamsch :	3.220.662
Enkel Fransch :	2.833.334
Enkel Duitsch :	31.415
Vlaamsch en Fransch :	871.288
Vlaamsch en Duitsch :	8.652
Fransch en Duitsch :	74.993
Vlaamsch, Fransch en Duitsch :	52.547

Bleven buiten rekening 330.893 die niet één der drie talen spraken ; daaronder zijn er 324.248 kinderen beneden de twee jaar oud, die beschouwd worden als niet sprekende : het geboortecijfer in de Vlaamsche provincie bewijst dat de twee derden van deze kinderen tot den Vlaamschen stam behooren. Maar die laten wij ongemoeid.

De tweede vraag der telling had betrekking op de vier laatst opgegeven groepen :

Van deze groepen, twee- of drietaligen, spraken het meest :

Vlaamsch	611.531
Fransch	349.969
Duitsch	45.880

Zoodat men mag zeggen dat de drie talen zich aldus verhielden :

Spraken uitsluitend of het meest :

Vlaamsch	3.822.193
Fransch	3.183.303
Duitsch	77.395 1)

(1) Dit cijfer geeft niet den juisten toestand van de Duitschsprekende Belgen weer : 56.933 personen van Duitsche nationaliteit werden medegeteld : die zullen wel verklaard hebben enkel Duitsch, of het meest Duitsch te spreken. Dit mag niet vergeten worden, als men den Vlamingen de derde nationale taal tusschen de beenen werpt... In de provincie Luxemburg bedroeg het getal der enkel-Duitsch-sprekenden 11.847; van de tweetaligen (Duitsch en Fransch) waren er 20.125 die gewoonlijk Duitsch spraken. Dit maakt ongeveer 32.000 Duitschsprekende Belgen.

De Vlaamschsprekenden zijn dus nog de meerderheid in den lande, juist gelijk in 1846. Ziehier nu de cijfers voor de verschillende provinciën :

Provincie	Vlaamsch			Fransch			Franschen
	uit-sluitend	het meest	te zamen	uit-sluitend	het meest	te zamen	
Antwerpen	762.414	112.107	874.521	12.289	21.124	33.413	3.044
Brabant	603.507	226.530	830.037	382.947	182.399	565.346	22.458
West-Vlaanderen	669.081	105.330	774.411	31.825	22.059	53.884	7.104
Oost-Vlaanderen	934.143	106.319	1.040.462	9.311	16.107	25.418	2.069
Limburg	218.622	27.641	246.263	9.123	3.370	12.493	473
Henegouwen	17.283	17.934	35.217	1.113.738	34.769	1.148.507	30.932
Luik	14.726	14.560	29.286	748.504	59.277	807.781	5.702
Luxemburg	153	381	534	183.218	5.409	188.627	3.702
Namen	733	729	1.462	342.379	5.455	347.834	5.205
Het Rijk	3.220.662	611.531	3.832.193	2.833.334	349.969	3.183.303	80.689

Als wij nu de vier zuiver Vlaamsche provinciën in oogenschouw nemen, bekomen wij volgende uitslag : (1)

	Spreken uitsluitend of het meest		Franschsprekenden in Waalsche gemeenten
	Vlaamsch	Fransch	
Antwerpen	874.521	33.413	—
West-Vlaanderen	774.411	53.884	39.591
Oost-Vlaanderen	1.040.462	25.418	1.796
Limburg	246.263	12.493	6.984
Te zamen	2.935.657	125.208	48.371

Ziedaar dus de verhouding : het Nederlandsch is de eenige cultuurtaal voor schier drie millioen, het Fransch voor iets meer dan honderd duizend inwoners dezer Vlaamsche provinciën.

(1) Wij laten hier alle verdere beschouwingen over Brabant ter zijde, al is aldaar de taaltoestand van overwegend belang voor de toekomst van het Nederlandsch in ons land : immers deze provincie staat minder in rechtstreeksch verband met deze studie dan de vier andere Vlaamsche provinciën : zij bezit twee bloeiende Universiteiten, te Leuven en te Brussel ; deze steden zijn voortreffelijk door spoorwegen en buurtspoorwegen verbonden met al de deelen van Brabant, en de jongelieden zullen wel in vele gevallen de Brabantsche hoogeschoolen, boven de verder gelegen Universiteiten van Gent en van Luik, verkiezen, vooral indien de Universiteit van Leuven voortgaat het getal Vlaamsche leergangen te vermeerderen. Waarom zou Brussel niet eens door de gebeurtenissen gedwongen worden, denzelfden weg op te gaan ?

Maar dit laatste cijfer is nog veel te hoog. Immers, bij de Franschsprekenden zijn gerekend de talrijke personen geboren in Frankrijk, waarvan het getal in de laatste tien jaar op schrikbaren wijze toenam. Zelfs de ambtelijke statistiek vond het noodig dit verschijnsel in de volgende woorden te onderstrepen :

« L'augmentation est spécialement remarquable pour les habitants de nationalité française. Leur nombre a passé de 56.576 en 1900 à 80.747, soit un accroissement de 43 p. c. Il est même de 50 p. c. pour le sexe féminin. Cette circonstance, jointe au fait de la prépondérance anormale de ce sexe parmi les personnes de nationalité française, fait supposer que l'augmentation extraordinaire du nombre de ces personnes est due à l'établissement en Belgique d'un certain nombre de congrégations religieuses françaises. » (1)

In de vier Vlaamsche provinciën was deze verhouding aldus :

Franschen in :	1900	1910
Antwerpen	2.614	4.832
West-Vlaanderen	5.227	17.331
Oost-Vlaanderen	1.111	6.800
Limburg	91	586
Te zamen		29.549

Van deze Franschen waren er gevestigd in de Waalsche dorpen van West-Vlaanderen in 1900, 2.298, in 1910, 4624, zoodat de getallen der Franschen in de zuiver Vlaamsche streek van die provincie, respectievelijk worden, in 1900, 2929, in 1910, 12707 en het gezamenlijk getal personen geboren in Frankrijk, in 1900, 6750, in 1910, 24.925.

Deze 24.925 zullen wel verklaard hebben enkel Fransch of het meest Fransch te spreken.

Anderzijds bedraagt het getal der Franschsprekenden in de Waalsche gemeenten van West-Vlaanderen, van Oost-Vlaanderen en Limburg, 48.371.

Als men nu de Franschen in de Vlaamsche streek gevestigd (29.549) en de 48.371 Walen der Waalsche dorpen, van het gezamenlijk getal der enkel of het meest Fransch sprekenden (125.208) aftrekt, dan bekomt men het getal van de absoluut verfranschte

(1) « Bulletin trimestriel publié par le Bureau de la Statistique générale du Ministère de l'Intérieur », n° 13, October 1912, blz. 1.

Vlamingen en van de Walen en hun gezin in onze Vlaamsche steden en dorpen gevestigd : dit getal bedraagt 47.288 !

Zooals wij hooger zagen, vond men in 1846, 22.000 inwoners der vier Vlaamsche provinciën die gewoonlijk Fransch spraken, de geboren Franschen en de Walen in de Waalsche dorpen afgerekend ; vier- en zestig jaar later is dit getal gestegen tot 47.000.

Er zijn dus in Vlaanderen 25.000 menschen meer dan in 1846 die Fransch of het meest Fransch spreken. Ziedaar de zuivere aanwinst van 64 jaar verfransching !

Een uitslag om voor altijd de voorstanders der algeheele verfransching van Vlaamsch-België met wanhoop en moedeloosheid te slaan.

Want in dit zelfde tijdperk 1846—1910, was de verhouding der inwoners die gewoonlijk of uitsluitend of het meest Vlaamsch spreken de volgende :

1846	1.959.672	Vlaamschsprekenden
1910	2.934.657	„

Dus aanwinst van nagenoeg een millioen menschen.

En dit ondanks de economische crisissen van 1846, 1866, 1880, die aan Vlaanderen 800 tot 900 duizend van zijn kinderen deden verliezen door uitwijking — in Noord-Frankrijk alleen hebben zich 500.000 Vlamingen gevestigd — ; ondanks het feit dat de nijverheidsprovinciën Henegouwen en Luik, in vollen opgang, wel een 200.000 Vlamingen opgeslorpt hebben ; ondanks het voortduren van deze uitwijking zooals de pas verschenen volkstelling ons nogmaals leert. Immers deze uitwijking is wiskundig vast te stellen : men hoeft maar het overschot der geboorten op de sterften te vergelijken met het verschil tusschen de cijfers door twee opvolgende tellingen verschaft.

Welnu de cijfers wijzen uit dat, voor de Vlaamsche provinciën, dit overschot grooter was dan de werkelijke aanwas der bevolking, wat dus een even groot verschil aan inwoners daarstelt. Dit verlies was in de Vlaamsche provinciën, tusschen 1890—1900 : 95.461 inwoners, voor 1900-1910 : 140.401 ; dit maakt in 20 jaar een verlies van 235.862, met veel betere toestanden dan vroeger in Vlaamsch-België. Voor het laatste tijdperk, 1900-1910, bedroeg dit

verlies voor West- en Oost-Vlaanderen respectievelijk : 36.307 en 39.927 inwoners ! (1)

Maar de Vlaamsche bevolking is zoo kerngezond, haar groei-kracht is zoo aanzienlijk, dat zij gelijk een stroom al de kunstmatige hindernissen overwonnen heeft. In de toekomst zal deze stroom niet ophouden te vloeien, maar de bewuste Vlamingen komt de taak toe hem beter in te dijen, opdat hij zich niet verspreide in vlakten, waar hij opdroogt of verloren loopt, ten nadeele der Vlaamsche volkskracht.

Zoo wijst de statistiek uit dat de tachtigjarige verfranschingspolitiek ijdel was : in Vlaanderen zijn dus 47.000 menschen van wie het Fransch de cultuurtaal is, een verzwindend klein getal tegenover de menschen voor wie het eenig middel tot verdere ontwikkeling het Nederlandsch is : 2.935.000, bijna drie millioen !

Er kan dus in Vlaanderen geen sprake zijn van tweetaligheid.

Daarmede zouden wij het debat over de vervlaamsching der hoogeschool van Gent kunnen sluiten, want in geen enkel land ter wereld, behalve in Russisch-Polen, is de taal van de hoogeschool een andere dan de taal van het volk.

DE GENTSCHЕ UNIVERSITEIT WERD VAN HAAR NATUURLIJKE BESTEMMING AFGELEID.

Enkel de ontarding der Vlaamsche bevolking, door eeuwen vreemde overheersching, en de verfransching der hoogere standen, maken het duidelijk hoe het kwam dat bij het verlaten van het Latijn, de Fransche taal en niet het Nederlandsch als taal van het onderwijs ter Universiteit van Gent werd gekozen.

... Door zijn Reglement van 25 September 1816, had Koning Willem in de zuidelijke provinciën drie Rijksuniversiteiten ingericht, dat is evenveel als er in het noordelijk gedeelte van het Rijk bestonden.

De hoogeschool van Gent opende hare poorten op 3 November

(1) Royaume de Belgique. Ministère de l'Intérieur. « Recensement général de la population : Relevé du nombre d'habitants du Royaume ». Bruxelles, Stevens, 1902, blz. 7. — Idem, Weissenbruch, 1912, blz. 9.

1817. De thans nog bestaande lokalen der Voldersstraat, op kosten der stad gebouwd, werden in 1825 plechtig ingehuldigd.

De hoogeschool bestond uit vier faculteiten zooals thans : wijsbegeerte en letteren, rechten, wetenschappen en geneeskunde.

De gewone taal van het onderwijs, was er het Latijn, de taal die, behalve in de Fransche en Engelsche universiteiten, nog overal als voertaal van het hooger onderwijs gebruikt werd. Te Gent, waren er enkele uitzonderingen : Garnier, prof. in de wiskunde en Raoul, — die behalve verschillende leergangen in het Latijn, een druk bezochten leergang over de geschiedenis der Fransche letterkunde gaf — doceerden in het Fransch en Van Wambeke las over de Code Napoléon, insgelijks in het Fransch. Schrant, professor in de vaderlandsche geschiedenis en letterkunde, gaf zijn cursussen in het Nederlandsch. De schrandere en beroemde Thorbecke, die in 1825 docent werd, gaf zijn leergangen van staatsgeschiedenis en van staathuishoudkunde en statistiek, die hij in het Latijn onderwees, ook door middel van het Nederlandsch.

Na de Omwenteling werd ook het hooger onderwijs, evenals al de takken van het bestuur, ontredderd door het verdwijnen der Hollandsche hoogleeraars en ambtenaars die, in zekere steden, onder de bedreigingen van het opgehitste grauww, moesten vluchten naar het Noorden.

In September 1831 werd reeds een hooger-onderwijswet voorbereid. Dit ontwerp voorzag een enkele hoogeschool voor gansch het land, met vier faculteiten in verschillende steden verspreid. De Commissie, belast met het onderzoek, sloot zich bij de eenige hoogeschool aan, maar onder beding dat al de faculteiten in dezelfde stad zouden gevestigd zijn. De regeering trok alsdan het ontwerp in en bij Koninklijk Besluit van 18 November 1833, werd een nieuwe Commissie benoemd : zij besloot tot het behoud der Universiteiten van Gent en van Luik. En om duidelijk haar bedoeling te omschrijven, werden luidens artikel 2 van het ontwerp, te Gent de lessen over bruggen en wegen gegeven, te Luik die over mijnbouw. De Commissie wilde aldus in elk gedeelte van het land een hoogeschool stichten die zou voldoen aan de plaatselijke behoeften. In Augustus 1835 kwam het wetsontwerp in bespreking. Ik heb mij de moeite getroost, de Kamer- en Senaatsdebatten over

deze wet te herlezen. In menig opzicht levert deze bespreking belang op voor den huidige strijd.

De bespreking begon op 11 Augustus 1835. Een der eersten die aan het woord kwamen, was Quirini, vertegenwoordiger van Leuven en later hoogleeraar aan de Katholieke hoogeschool aldaar. Zijn rede was een warm pleidooi voor één enkele Staats-hoogeschool in het land en hij wenschte die te vestigen in de oude gebouwen der Alma Mater die gedurende vier eeuwen in de zuidelijke Nederlanden zulk een rol had gespeeld. Hij verklaarde zich tegen het onderhouden van twee Staatshoogescholen omdat hij daarin een geldverspilling en een vermindering van geestelijke krachten zag. (1)

Rogier was insgelijks voorstander van één Staatsuniversiteit, gedeeltelijk voor dezelfde redenen als Quirini, maar ook nog voor andere, die waarlijk te kenmerkend zijn, om ze hier niet mede te deelen.

« Au reste, puisque la politique se trouve forcément introduite dans ce débat, nous demanderons si en bonne politique, dans l'intérêt de la nationalité belge, il ne serait pas préférable d'avoir une seule université centrale, une université belge, que d'en avoir deux, l'une wallonne et l'autre flamande. En effet, n'est-il pas préférable de réunir en un seul corps les divers membres d'un pays, que d'en maintenir et d'en perpétuer la division ? » (2)

De strijd om een enkele of twee Staatsuniversiteiten was hevig; ten slotte werd het behoud van twee Staatshoogescholen met een kleine meerderheid aangenomen; 32 leden stemden voor het behoud eener enkele hoogeschool, 37 stemden tegen, 2 onthielden zich.

Niet minder vinnig was de discussie over het technisch onderwijs: moest men een centrale school, zooals de Ecole Polytechnique te Parijs oprichten, ofwel een afdeeling aan elke Staatsuniversiteit hechten. De laatste oplossing werd aangenomen.

Uit deze bespreking blijkt duidelijk:

1°) dat de meest Franschgezinden, zooals Rogier, de volkomen verfransching van het Vlaamsch gedeelte van het land wilden

(1) Chambre des Représentants. Séance du 11 août. Moniteur Belge, 12 août 1835.

(2) Chambre des Représentants. Séance du 11 août. Moniteur Belge, 12 août 1835.

bewerken door één enkele hoogeschool ; op de Jacobijnsche wijze wilden zij eigen taal en zeden doen verdwijnen ; als voorstanders van de centralisatiepolitiek, achtten zij het bestaan in België van een tweede taal, die zij overigens niet kenden, een gruwel.

2°) dat twee Universiteiten werden opgericht ten einde in de intellectueele behoeften van elk gedeelte van het land te voorzien. Maar de voertaal van het onderwijs te Gent, was het Fransch.

Hoe ongelooflijk het ook schijne in deze lange besprekingen, soms over zaken die ons thans beuzelarijen schijnen (men sprak een gansche zitting b.v. over de jaarwedden der hoogleeraars, men besteedde een andere aan de benoeming der examinatoren), werd geen enkel woord gerept over de taal waarin op de twee Staatshoogescholen het onderwijs zou gegeven worden ; er klonk geen enkel woord van verzet tegen het gebruik van het Fransch als taal van het onderwijs te Gent.

Alleen werd het Latijn afgeschaft en door de Fransche taal, als een zaak die vanzelf sprak, vervangen. Doch in het „Arrêté portant règlement pour l'exécution de la loi organique sur l'enseignement supérieur” van 3 December 1835, luidt de tweede paragraaf van art. 4 aldus : „Les leçons sont données en langue française ; néanmoins notre ministre de l'intérieur pourra permettre que certains cours soient donnés dans une autre langue.” In 1849, werd de wet van 1835 herzien ; de wet van 15 Juli 1849 zwijgt insgelijks over het talengebruik, maar in uitvoering van art. 17, hoofdstuk IV dezer wet, werd het Koninklijk Besluit van 9 December 1849 afgekondigd, waarvan in art. 5 de hoogergermelde paragraaf overgenomen werd, maar eenigszins verscherpt. „Les leçons sont données en langue française ; néanmoins le ministre pourra, par exception, autoriser l'emploi d'une autre langue dans certaines branches de l'enseignement universitaire”. Dit besluit is thans nog van kracht.

Ons volk was zoo bewusteloos, de reactie tegen het Nederlandsch zoo sterk, dat er in 1835 buiten de wetgevende Kamers, geen enkel ernstig verzet tegen de verfransching der hoogeschool van Gent opging.

Zal het ons verbazen dat zelfs de bewuste Vlamingen zich zeer zwak toonden, niet eens van een Vlaamsche hoogeschool durfden gewagen, en dat het een vreemdeling was die, misschien omdat

hij minder het diepe verval van het Vlaamsche volk kende, kranig vooruitkwam met de argumenten die nu nog de goedkeuring van de meest bewuste Flaminganten kunnen wegdragen?

Aan een Vlaamsche hoogeschool denkt J. F. Willems niet of durft hij niet denken...

Hoe nauwkeurig en duidelijk, waren daartegenover de gedachten van den Waal Karel-Antoon Tandel, die in den brochuren-strijd van 1831, stoutmoedig vooruitkwam met het plan eener volledige Vlaamsche Hoogeschool. (1)

« Si l'on veut être conséquent avec les vœux d'indépendance et de nationalité qui ont amené les derniers événements de notre patrie, il importe de ne pas négliger le plus propre à consolider cette même nationalité. Ce moyen c'est la langue, et c'est d'après cette considération que je propose l'érection de deux universités, l'une flamande à Gand et l'autre française à Liège. »

Maar het lot had beslist en voortaan verlieten de jongelingen van Vlaanderen hun dorpen om naar Gent te gaan studeeren, in een vreemde taal, het Fransch, die men hun in het middelbaar onderwijs had aangeleerd, juist zooals hun voorgangers in de XVIIIe eeuw naar Leuven togen, maar *in stede van het Latijn was nu het Fransch de taal van de geleerdheid geworden!* De Vlamingen verkeerden dus — en verkeerden nog — in denzelfden toestand als de andere volkeren gedurende de XVIIIe eeuw.

Het Fransch was „la langue des idées, la langue de la civilisation”. Zooals Snellaert zich nog in het Verslag der Vlaamsche Commissie, in 1856 uitdrukt: het Fransch was de taal der Omwenteling.

Maar pas had de eerste trilling der ontwaking het door eeuwenlang slap verstijfde lichaam doorschokt, of er ontstond verzet. In 1840 werden verzoekschriften van uit meer dan twee honderd gemeenten naar de Kamer der Volksvertegenwoordigers gezonden, vragende het Nederduitsch op denzelfden voet als het

(1) Ch. Tandel. « Plan d'une Université pour la Belgique; accompagné de réflexions sur la surveillance en matière d'instruction publique et sur l'usage de la langue maternelle ». Bruxelles, Demanet, 1831, in-8°, 64 p. Aangehaald door Jaak Boonen: « Een brokje geschiedenis van ons hooger onderwijs » (« Dietsche Warande en Belfort », jaargang 1906). Overdruk verschenen in De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1906.

Tandel, gewezen leeraar bij de Krijgsschool, algemeen provinciaal opziener van het lager onderwijs, geboren te Luxemburg (28 Mei 1801), overleden te Aarlen (11 September 1854).

Fransch te stellen in de Staatshoogescholen en in al de andere scholen van het Rijk.

In het Verslag der Vlaamsche Commissie van 1856 besloot Snellaert zijn beschouwingen met deze krachtige verklaring :

« Het bestaan van een Vlaamsch hooger onderwijs kan maar een vraagstuk van tijd en middelen meer zijn : in de geesten zit het reeds. »

Maar er waren dringender nooden : het gerecht, het bestuur, het middelbaar onderwijs waren even verfranscht als het hooger onderwijs ; en eerst moesten, stuk voor stuk, in moeilijken strijd, van het Parlement wetten afgedwongen worden, om in deze takken van het Staatsbeheer het Nederlandsch eenige rechten toe te kennen. Zoo kon men de Gentsche hoogeschool gedurende tachtig jaar van haar natuurlijke bestemming afleiden.

Nu dat alles in Vlaanderen opleeft, in de literatuur en in de kunst, nu werkelijk Vlaanderen „zijn doodenhulsels afwerpt” voelen wij het meer en meer : er mist ons iets. Men heeft het heel schilderachtig genoemd : „Onze Kop”. Wij willen dezen „Kop” bekomen, maar hij moet recht op onze schouders staan : niet het achterste voor, want dan loopen wij gelijk de zeeldraaiers van Hamme ; hij moet ook niet scheef op één schouder hangen want dan zijn wij mismaakt.

Hij moet een normale Kop zijn, hij moet op onze schouders staan zoodat het hart zonder stoornis het bloed tot in de hersens kan jagen en dat het lichaam aan den wil van het denkend hoofd kan gehoorzamen.

Onze normale Kop is de vervlaamschte Hoogeschool van Gent.

DE VLAMINGEN EN DE FRANSCHEN CULTUUR.

De Vlamingen zijn geen vijanden van de Fransche cultuur die overigens niet zal verdwijnen in Vlaanderen met de vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool.

Zooals wij zagen, kan deze cultuur — afgezien nog van haar gehalte — in Vlaamsch-België slechts bij een klein groepje verfranschte Vlamingen en Walen bestaan.

De Fransche cultuur is machteloos om bij te dragen tot de

beschaving van de overgrootte meerderheid, voor wie het Nederlandsch het eenige middel tot verdere ontwikkeling is.

Onze tegenstrevers beweren dat wij het Fransch willen uitroeien. Prof. Van Wetter, op de stichtingszitting van de *Union pour la défense de la langue française à l'Université de Gand*, zegde immers :

« La néerlandisation de l'Université de Gand serait à la fois un crime de lèse-civilisation, un crime de lèse-patrie et un crime de lèse-cité.... »

In hoever is dit verwijt gegrond?

Wat moet men verstaan onder het woord „cultuur”? Men kan, dunkt mij, het opvatten in dubbelen zin, en spreken van een collectieve cultuur en van een individueele cultuur.

De cultuur is eerst en vooral de som der geestesuitingen, der wijzen van voelen en denken van een volk; de cultuur, in dezen zin, omvat aldus de taal met hare beelden en vormen, de literatuur, de beeldende kunsten, de geschiedkundige overleveringen. Zij is de som van gedachten en gevoelens die zich gedurende eeuwen en eeuwen opgestapeld hebben, waarvan zekere zeer oud, andere nieuw zijn; zij is de intellectueele schattenkamer van een volk. Waar een volk met andere volkeren in betrekking komt, brengt dit nieuwe gedachten mede; zoo bleef er geen cultuur onbeïnvloed en gansch zuiver. Maar deze gedachten worden omgewerkt en verteerd, tot eigen bloed en vleesch gemaakt, hetzij tijdelijk als mode, hetzij als bestendig deel van deze cultuur. Het gebeurt ook dat in een cultuur, met ongemeene vruchtbaarheid, nieuwe gedachten ontstaan: zulke cultuur kan gedurende een zekeren tijd voor de andere culturen toonaangevend worden; b.v. het Fransche ridderwezen en zijn poëzie in de XIIe eeuw, de Italiaansche Renaissance in het begin der XVIe eeuw, de staatkundige en wijsgeerige gedachten der Fransche schrijvers, de Encyclopedisten, in de tweede helft der XVIIIe eeuw.

Door het feit dat de taal het gewichtigste medium van uitdrukking en mededeeling is, komt de taal van zulk een toonaangevend volk dan op den voorgrond, wordt ze drukker aangeleerd: zoo kent Wolfram von Eschenbach Fransch en doet zich de Graalromans in het Fransch voorlezen. Zoo wordt een cultuur door een andere beïnvloed en verrijkt.

In den collectieven zin is dus de cultuur het voortbrengsel van het denken en voelen van een volk, in het verleden en in het heden, in den tijd en in de ruimte. In dien zin gewaagt men van een Grieksche cultuur, van een Fransche, een Duitsche, een Angel-Saksische, een Nederlandsche cultuur.

Het woord cultuur bekomt een *individueele beteekenis*, wanneer men daarmede bedoelt de som van de gedachten, gevoelens en eigenschappen van een enkeling. Dat geestelijk bezit bestaat reeds gedeeltelijk van af zijn geboorte ; hij erft dit van zijn voorouders en ouders, door den bouw van zijn hersens. Gedurende de kinderjaren gaat dit ontwikkelen onbewust voort door het familieleven, door de omgeving, door het zien, het voelen, het spreken. Wanneer er nu bewust wordt voortgebouwd, door de school, dan bezit de enkeling reeds duizenden begrippen en gewoonten, overgeërfd en aangenomen. Deze ontwikkeling zal zich met de geringste inspanning en de meeste uitslagen voltrekken, wanneer het aansluit bij het reeds verworvene : dus door de moedertaal voor gansch het onderwijs, van de kinderschool af, tot en met de Universiteit. Verder gaat, nevens dit bewust ontwikkelingsproces, het onbewuste opnemen van begrippen en eigenschappen steeds voort : het kind, de jonge man leeren evenveel buiten de school als in de school ; een reden te meer om de aansluiting zoo innig mogelijk te maken tusschen het onderwijs en de omgeving, door het gebruik van de moedertaal.

In zulke normale omstandigheden is de individueele cultuur het product van de collectieve cultuur ; alzoo past de enkeling in zijn omgeving.

Buiten de cultuur van zijn land kan, door het aanleeren van vreemde talen, door het reizen en het verkeer met menschen van een andere cultuur (in den collectieven zin), de enkeling zich eenigszins deze vreemde cultuur eigen maken, nieuwe wijzen van denken, voelen en uitdrukken in zich opnemen, geest en gemoed verrijken.

Past men nu deze begrippen op Vlaanderen toe, dan stelt men dadelijk vast dat er in Vlaanderen geen quaestie kan zijn van een Fransche cultuur in den collectieven zin van het woord : noch in het verleden, noch in het heden vindt men in Vlaanderen een be-

volking waarvan het Fransch de taal, de natuurlijke tolk zou wezen.

De collectieve cultuur is dus Vlaamsch omdat het volk Vlaamsch is, evenals de soorten boomen en gewassen bepaald zijn door het klimaat en den grond.

En daarom juist is de Fransche cultuur een uitheemsche plant, kan zij slechts bestaan bij enkele personen als individueele cultuur, en dan eigenlijk zonder eenig verband met het volk dat er leeft.

Door het geestelijk en economisch verval van het volk, in de XVIIIe eeuw, door de uitsluiting van het Vlaamsch in de Republiek en het Keizerrijk, door de reactie der Omwenteling van 1830, nam nu de Fransche invloed een vroeger ongekende gedaante aan: voortaan leerde men Fransch, maar men verachtte en verwaarloosde het Vlaamsch dat verviel tot een boeren- en straattaal.

Er kwam een breuk tusschen de individueele (de Fransche) cultuur en de collectieve (de Vlaamsche cultuur) voor zoover deze nog bestond.

Voor enkelen, geboren uit den adel, uit de hoogere burgerij of uit ingeweken Walen of vreemdelingen, is de Fransche cultuur werkelijk de eenige cultuur die ze kennen; het zijn degenen die in de statistieken als enkel-Fransch-sprekenden opgesomd zijn. Maar deze cultuur blijft toch nog iets zeer onvolledigs: zij mist allen steun in het midden waarin deze menschen leven. De cultuur als collectief verschijnsel, al wat hen omringt, behalve hun eigen standgenooten, is Vlaamsch; hun cultuur wortelt niet in de aarde van het land dat zij bewonen. De schat waarmede zij hun geest verrijken, is de schat van een ander volk, van het Fransche volk; daarom zijn deze menschen gewoonlijk meer vertrouwd met de hofgebeurtenissen, ten tijde van Lodewijk XIV of XV, dan met de geschiedenis van Vlaanderen. In de enkele boeken die zij lezen, wordt alles wat Fransch is opgehemeld: kunst, geschiedenis, wetenschap, land, enz. Het zijn dus vreemdelingen in eigen land. Hun getal is in Vlaanderen uiterst gering; de cijfers der statistiek bewijzen het.

Maar de meesten die gewoonlijk Fransch spreken zijn afstammelingen van Vlaamsche ouders, soms van ouders die zelve geen Fransch kenden.

Zij werden door de school verfranscht en van hun midden vervreemd. Zij spreken Fransch omdat men hun de moedertaal heeft leeren haten en misprijzen ; zij gebruiken Fransch omdat het voor-naam klink en om de hoogere standen die Fransch spreken na te doen.

Volgens de vorenvermelde bepaling moet immers het bewust in-zich-opnemen van de cultuurelementen gesteund zijn op het onbewuste. Door de verfransching wordt dit natuurlijk ontwikkelings-proces verbroken en gestremd, tot schade van de slachtoffers, tot schade van gansch de gemeenschap, de som van al de enkelingen.

Voor de meesten is hun vertrouwdheid met het Fransch niets meer dan een schijn-cultuur.

Het zijn geen Fransche cultuurmensen, omdat hun kennis van de beschaving te gering is, omdat zij deze Fransche cultuur niet volkomen genoeg in zich kunnen opnemen.

Nog minder kunnen zij doorgaan voor Vlaamsche cultuurmensen : buiten hun Vlaamsch dialect kennen zij niets van het Nederlandsch. Zij misprijzen overigens deze taal en kennen niets van de Nederlandsche beschaving.

Zij hebben eigenlijk geen cultuur, maar het beetje Fransch dat zij kennen is voor hen de Chineesche muur, die alle wereldbeschaving verbergt. Zij maken het overgroot getal uit der menschen die in Vlaanderen de taal van het volk bestrijden, het Vlaamsch dwarsboomen.

De verfransching is de machteloosheid, de mediocriteit. Hoort wat Barrès zegt over den toestand der jonge Lorreinen, verduitscht in Lotharingen :

« L'illettré même est engagé dans cette lutte, parce qu'il défend sa langue, c'est-à-dire en somme pour soi et pour ses enfants la liberté, la possibilité même de penser.... Si vous supposez qu'un Voltaire, — d'esprit rapide, faiseur de clarté, incapable de rêves métaphysiques, — qu'un Hugo, — génial parce qu'il entendait bruire dans chaque mot français tous les sens jusqu'aux plus primitifs qu'il avait exprimés, — viennent de naître depuis 1870 dans quelque village de Lorraine et sont obligés de former leurs cerveaux sous l'enseignement allemand du maître d'école, ne doutez pas que leurs cerveaux désorientés, tenus en servage, sortis de leurs naturelles destinées, deviendront fort médiocres. Je prends cette hypothèse, qui n'est pas absurde, pour qu'on se représente sensiblement la chose, mais la diminution qu'en éprouverait ce

Voltaire, cet Hugo hypothétiques, est ressentie assurément par l'ensemble de la génération. » (1)

De verfransching werkt in Vlaanderen als een verschroeiende zon : zij droogt de bronnen op en verdort den grond ; zij doodt alle oorspronkelijkheid ; zij heeft geen wortels ; geen sappen uit de aarde komen haar voeden, laven en versterken. Zij steunt immers niet op de collectieve cultuur, maar ontleent alles aan den Franschen gebuur. De verfransching is daarom het parasitisme, het teren op een vreemde collectieve cultuur waaraan de verfranschten wezenlijk geen deel nemen.

Dit heeft bij onze verfranschte Vlamingen een typische geestelijke luiheid veroorzaakt. Alles komt immers geknipt en gemaakt uit Parijs : de tooneelstukken, de romans, de tijdschriften, de modebladen, tot zelfs de sport-, ja de militaire bladen !

Alles wat Parijs zendt wordt gretig verslonden, al is het ook beneden alle peil. De verfransching ontnaemt allen critischen zin ; — al wat landgenooten leveren — zelfs van Franco-Belgische zijde — wordt op scherts, wantrouwen of onverschilligheid onthaald. Verhaeren en Maeterlinck werden hier slechts gehuldigd nadat Parijs hen als prinszen van de literatuur had erkend.

Juist omdat de verfranschte Vlamingen alles uit de tweede hand ontvangen, zijn zij nog meer verachterd dan de Franschen, voor al wat de niet-Fransche cultuuruitingen in de wereld betreft. Zoo worden vreemde schrijvers en denkers bij hen eerst bekend wanneer het de Franschen belijft daarvan een vertaling te leveren, dit is, wanneer de werken dezer schrijvers in Holland en de andere landen lang verspreid en in de leesgezelschappen stuk gelezen zijn (Ibsen, Björnson, Selma Lagerlöf, Ellen Key, en a.). Ons verfranscht publiek hoort gewoonlijk eerst de namen van vreemde schrijvers wanneer deze een Nobelprijs bekomen. En dan durven deze verfranschte Vlamingen, die er naar streven de anderen naar hun beeld te misvormen, beweren dat het Nederlandsch ons zou van de wereld afsnijden, ons intellectueel zou verarmen...

Ik veroorloof mij nog een enkele aanhaling, waar deze verfranschte burgerij gekenschetst is ; zij is van Georges Eekhoud,

(1) M. Barrès. « Les petites villes lorraines ». (« Le Journal », 19 juin 1897.)

medestichter der *Jeune Belgique* en een onzer meest bekende Franco-Belgische schrijvers.

Hij heeft begrepen dat, zoo hier geen beter Franschlezend publiek bestaat, dat in de eerste plaats aan de verfransching zelve te wijten is.

Ziehier wat hij in den *Mercure de France* (October-nr. 1902) verklaarde :

« Grâce à nos stupides politiques (de verfranschingspolitiek), si le bourgeois belge d'Anvers, de Gand et de Bruxelles ne savait plus le flamand, il ne savait pas encore le français. De là le fatal isolement de notre élite littéraire au milieu de la bourgeoisie belge.... On comprendra alors pourquoi, après l'édifiante expérience de ces derniers vingt ans, en présence des récriminations et des plaintes de considérables écrivains belges de langue française à propos de l'indifférence de notre public belge de soi-disant culture française, ce public se borne à mal lire vos feuilles boulevardières, vos grivoiseries, et à aller applaudir les inepties de vos petits théâtres, quitte à s'exprimer dans le langage des personnages présentés de façon si amusante dans les livres de M. Courouble.... »

Er is dus een afgrond tusschen Fransche cultuur en verfransching.

Neen, wij zijn geen vijanden van de Fransche cultuur, noch van de Fransche taal. Welke ijveraar voor de verspreiding van het Fransch in Vlaanderen zou beter Fransch gesproken en geschreven hebben dan Peter Benoit of Jan Van Rijswijk ?

Met de Vlaamsche Hoogeschool zou de Fransche cultuur in Vlaanderen niet verdwijnen. Den dag dat de Vlaming grondig zijn moedertaal zal kennen en zich de schoonheid in eigen taal zal toeëigenen in de letterkunde die het product is van de collectieve cultuur van zijn volk, zal hij beter de schoonheid, ontloken in andere litteraire hoven, waardeeren en genieten.

Is Holland niet, van al de landen die Frankrijk omringen, het land waar de afzet der Fransche boeken en tijdschriften de aanzienlijkste is, althans voor wat het ernstige en waardevolle betreft (ik spreek niet van de *Journal*, *Petit Journal*, *Je sais tout* en *Lisez-moi* en dergelijke) ? Is die afzet er niet van meer beteekenis dan in België waar de Fransche cultuur toch zoo hoog staat ?

Welk verschil tusschen de Franco-Belgische en de Vlaamsche literatuur ! De Franco-Belgische literatoren klagen steen en been en trachten op alle wijzen van staatswege ondersteuning te beko-

men. De Vlaamsche literatuur gaat stil haar weg; er wordt gewerkt. Zij groeit en bloeit ondanks de openlijke tegenwerking en den spot van vroeger, ondanks de onderduimsche tegenkanting van heden, ondanks de minachting of de onverschilligheid van de verfranschte burgerij van Vlaanderen; zij steunt op die collectieve cultuur, op dat glorierijk staatkundig en artistiek verleden van Vlaanderen; zij schiet haar wortels tot in het diepst der Middel-eeuwen; zij smaakt naar de aarde van Vlaanderen; zij riekt naar onze velden en bosschen; zij weerspiegelt onze luchten; zij zingt in onze taal; zij gebruikt die woorden die met ons volk door de eeuwen hebben geleefd. Zij is echt en daarom is zij méér dan een belofte van een stevige en gezonde Vlaamsche cultuur; zij is de voorbode van een groote toekomst.

Ja, wij zijn besliste vijanden van de verfransching, Professor Dauge; maar ik hoop nu duidelijk gemaakt te hebben dat deze verfransching — die haar slachtoffers tot zwakkelingen en apen maakt — niets gemeens heeft met de Fransche cultuur.

Nog meer dan op cultuurgebied werkt de verfransching nadeelig in ons maatschappelijk leven.

Zooals ik met cijfers aantoonde, is het aantal verfranschte Vlamingen verzwindend klein. Maar deze verfranschte Vlamingen behooren in grooten deele tot de zoogezegde hoogere standen: de adel, de hoogere burgerij, de vrije beroepen in de steden, de rijk geworden nijveraars.

Door de medeplichtigheid van die klasse, was het mogelijk Vlaanderens taal gedurende een eeuw te verdrukken; zij maakte het mogelijk dat nu nog te Gent aan de Universiteit in het Fransch wordt gedoceerd. Zij zijn tijdelijk nog machtig en bekleeden nog de meeste ambten in Vlaanderen; zij dwarsboomen, waar het nog kan, elke uiting van Vlaamsch leven. Sommigen doen meer en treden actief op om het Fransch te vulgariseeren en het volk nog meer te verfranschen.

Overal waar een vreemde taal en cultuur de nationale beschaving versmachtte werd deze cultuur afgeschud als niet passend met het ras en den grond. In die landen waren het volksvreemde elementen, ambtenaars van het middenbestuur (ik denk hier aan Oostenrijk) of inwikkelingen (zooals in Finland); in Vlaande-

ren zijn het kinderen van het eigen land die deze rol van vreemde heerschers sedert honderd jaar vervullen.

Ofwel zullen deze standen in eenklank aan het algemeene leven gaan meedoen, ofwel zullen zij zich blijven afzonderen door hun vreemde taal; dan zal hun invloed met den dag afnemen; door het spel onzer vrije instellingen zullen zij langzamerhand in gemeente-, provincie- en Staatsbestuur, uit alle ambten gesloten worden. Binnen 20 jaar zullen gevallen als die van den heer Würth niet meer mogelijk zijn. In den Provincieraad van Oost-Vlaanderen wou het lid Würth, advocaat te Gent, een aanvraag van den Wielrijdersbond ondersteunen. Hij deed het in het Fransch. Het socialistisch lid Verschraegen verzocht hem Nederlandsch te spreken. Daarop verontschuldigde de Heer Würth zich zeggende dat hij onvoldoende de Nederlandsche taal machtig was.

Een klasse die niet aan het leven meedoet ontaardt en verdwijnt; voor de verfranschte burgerij in Vlaanderen, wil zij haar stand en gezag behouden, bestaat maar één uitweg: met de gemeenschap meelevens en zich daartoe voorbereiden op de Vlaamsche Universiteit; „to mend or to end“, veranderen of verdwijnen, naar het woord van Gladstone. Dat is haar fatum.

GEEN NIEUWE HOOGESCHOOL.

De oprichting van een nieuwe hoogeschool is een werk van jaren; twintig, dertig jaar zouden verlopen vooraleer de nieuwe Staatshoogeschool met de huidige Staatshoogescholen, wat betreft gebouwen, laboratoria, materieel, zou gelijk staan: immers, deze hoogescholen hebben zich geleidelijk ontwikkeld, naarmate de experimenteele wetenschap nieuwe inrichtingen eichte.

Het bouwen alleen der lokalen zou een tiental jaren op zijn minst vergen. Al onze openbare gebouwen worden met een voorbeeldige traagheid opgetrokken: men graaft en men fundeert; dan staakt men het werk voor een jaar of wat; is het gebouw eindelijk onder dak, dan denkt men er aan de aanbesteding voor het timmerwerk te doen. Een jaar of twee later is het de beurt van het slotenwerk. Als de leek denkt dat het gebouw nu eindelijk klaar

is, dan wacht men nog een jaar om de verwarmingstoestellen te plaatsen, de water- en gas- of electriciteitsgeleidingen te leggen... De voornaamste hinderpaal voor het voltooiën onzer Staatsgebouwen is de verbrokkeling (over vele dienstjaren of begrootingen) van het kapitaal, door de wetgevende Kamers daartoe gestemd. Herinnert u het Postgebouw te Gent, het station te Antwerpen. Het bouwen van de Krijgsschool te Brussel duurde elf jaar, van de Veeartsenijschool te Anderlecht twaalf jaar, en *last not least*, van het Institut des Sciences, het nieuwe gedeelte der Hoogeschool van Gent, dat slechts 3.893.000 fr. kostte, bijna tien jaar.

Men zou dus aan het bouwen der nieuwe Hoogeschool minstens 10 jaar besteden... Daarna zou men gaan denken aan de meubilleering, aan de bibliotheek, aan het benoemen der hoogleeraars : er zou geen einde aan komen.

Maar dat is nog het minste bezwaar. In 1910-1911 waren er te Gent : 381 studenten uit Oost-, 176 uit West-Vlaanderen, waaronder stellig 450 zonen van kleine burgers en landbouwers, en hoogstens een honderdtal méérgegoeden. Onder de mingevoeden vindt men juist de studenten die met spoorweg of stoomtram dagelijks naar huis keeren, zij die komen uit de dorpen tusschen Gent en Zelzate, Gent en Tielt, Gent en Dendermonde, Gent en Aalst, Gent en Zottegem.

Men zou deze minvermogenen, willen zij een hooger onderwijs in hun taal bekomen, verplichten naar Antwerpen te gaan studeren, men zou de Hoogeschool van Gent behouden om aan een paar honderd studenten van de verfranschte burgerij toe te laten, hun kunstmatig en continuationaal leven te midden van het Vlaamsche volk, voort te zetten. Met dit doel zou de Staat te Gent een 80-tal professoren behouden, één voor vier studenten ? Kan men minder democratische thesissen uitdenken ? Degenen die zich willen afzonderen, zouden uit gemakzucht in hun eigen stad mogen studeren, en degenen die wenschen te leven met hun volk, de minst begunstigten door de fortuin, zouden tijd, geld en rust moeten offeren om een nationaal onderwijs te bekomen ? Komt men beweren dat de Hoogeschool te Gent ook bezocht wordt door Walen uit Henegouwen en dat deze Universiteit voor hen toegankelijk moet blijven, dan vergeet men dat, na de vervlaamsching van de Gentsche Universiteit, er nog een Fransche Staatshoogeschool open blijft, en daaren-

boven twee vrije hoogeschoolen : men kan toch in elke provinciehoofdstad geen Staatshoogeschool oprichten voor het gemak van de bewoners dier provincie. De Limburgers verkeerden in denzelfden toestand als de Walen van het Doorniksche. Komen zij eenmaal naar de vervlaamschte hoogeschool, dan is de weg, af te leggen van Limburg tot Gent, even lang als die van Doornik tot Luik, alhoewel zij ook aan hun deur een Staatshoogeschool bezitten. Vragen zij daarom dat men de Luiksche Universiteit vervlaamsche of dat men aldaar een Vlaamsche afdeeling zou inrichten ?

Daarenboven zou de nieuwe hoogeschool met tal van moeilijkheden te kampen hebben : eerst de moeilijkheden die met elke nieuwe oprichting gepaard gaan. En dat wanneer een universiteit, betaald met de centen der Vlamingen, daar staat, volkomen ingericht, met alles wat er noodig is : gebouwen, laboratoria, bibliotheken, instituten.

Omdat de Vlaamsche hoogeschool nieuw is, zonder wetenschappelijk verleden, zou het gemakkelijk vallen al de middeltjes, al de geniepige trucjes te gebruiken waarmede de Franskiljons in hun pers de Vlaamsche inrichtingen bevechten : verdachtmaking, doodzwijgen, anecdootjes, en would-be geestige leugens.

De nieuwe Vlaamsche Universiteit zou niet zijn een hoogeschool gelijk de andere ; het zou zijn : *l'Université flamingante*, met gansch de onzuivere atmosfeer van leugens en kleineering die de Franco-Belgische pers rond dat woord schiep.

Wij willen geen hoogeschool waarvan de studenten en gediplomeerden zouden geboycot worden wanneer zij een betrekking verlangen in de rechterlijke inrichting of in een der talrijke takken van het bestuur.

Nog minder een tweederangsuniversiteit : de Vlamingen willen een Hoogeschool, even degelijk en volledig als de Universiteit van Luik, een inrichting waar, door het nieuwe leven dat er van zal uitstralen, het wetenschappelijk peil nog hooger zal staan dan thans te Gent, waar ieder Vlaamsch student, als iets dat overeenkomt met zijn natuur, hooger onderwijs in eigen taal zal ontvangen.

Daarom kunnen er geen twee Staatshoogeschoolen in Vlaanderen bestaan, daarom dient die van Gent vervlaamscht.

Er is nog een andere reden : de Vlamingen — hoogleeraars en studenten — zouden Gent voor Antwerpen verlaten.

Op de Universiteit van Gent is nu de Franschgezindheid door het overwegend Vlaamsch element nog getemperd ; men zou er wel zorg voor dragen dat geen andere meer dan Waalsche hoogleeraars aldaar zouden benoemd worden ; de studentenbevolking zou er bestaan uit Vlaamsche Franskiljons, uit Walen en uit vreemdelingen. De Franschgezindheid zou er hoogtij vieren, en de vulgarisateurs vrij en vrank den zetel van hun onvaderlandsch en geestverstompd werk naar de Hoogeschool kunnen overbrengen. De „gêneurs” de „empêcheurs de danser en rond” zouden immers weg zijn ! Hoeveel jaar zou het Vlaamsche volk, dat in zijn minste deelen begint te roeren, zulks verduren ?

Om aan die „détestable lutte de races” te ontsnappen zou de hr. Vandervelde ons willen helpen aan het bekomen van een nieuwe Staatshoogeschool. Kent hij dan zoo weinig onze beweging en haar stuwkracht, vermoedt hij zoo weinig van de gedachten die haar dragen, dat hij werkelijk zoo iets wenscht ?

Het bestaan van een Fransche en een Vlaamsche Universiteit zou zeker den taalstrijd in Vlaanderen verscherpen : met de nieuwe hoogeschool, na de moeilijke beginjaren, zou de Vlaamsche Beweging toenemen : ons ideaal van een door en door Vlaamsch leven zou aan bepaaldheid winnen en steeds breeder scharen bereiken.

Met verdubbelde kracht zou er gestreden worden voor de afschaffing of de vervlaamsching der Franschgezinde Universiteit, waar men zou voortgaan verfranschte Vlamingen en vijanden van de volkstaal te kweeken, waar men zou voortgaan al onze nationale verzuchtingen te bekampen en te bespotten.

Over den uitslag van dezen strijd kan er, voor een aandachtigen toeschouwer onzer beweging in de laatste jaren, geen oogenblik twijfel bestaan : de zegepraal der Vlamingen staat bij mij vast als het geloof aan de zoo volledig mogelijke zegepraal van ons — in de laatste zeventig jaar opgebouwd — ideaal van een Vlaamsche cultuur, van een Vlaamsche wetenschap, van een Vlaamsch economisch leven.

Vervlaamsching der Hoogeschool, „crime de lèse-cité”, luidt de derde „lèse” van Prof. Van Wetter.

Maar heeft hij er ooit over nagedacht dat de nieuwe Vlaamsche Hoogeschool veel meer schade aan Gent zou toebrengen dan alles wat hij in zijn verbeelding kan verwachten van de vervlaamsching?

Het grootste getal der Vlamingen zou naar Antwerpen gaan studeeren: de Universiteit van Gent zou 600 studenten verliezen; er zouden te Gent blijven een honderdtal Vlaamsche Franskiljons, een paar honderd Walen en een onbestendig getal vreemdelingen. *Gent zou dus zijn vaste cliënteel, het eenig element vatbaar voor uitbreiding, kwijtraken*: de Vlaamsche studenten die, ik zal het bewijzen, al meer en meer gaan studeeren naarmate het „plavloers“ in eigen taal mogelijk wordt.

Dat de heeren van de „Union“ enz., dit gaan vertellen aan de winkeliers en kamerverhuurders van Gent, bij wie zij nu met een ingebeelde ontvolking als gevolg der vervlaamsching gaan spoken!

De slimste koppen hebben dan ook iets anders uitgedacht: het is een nieuwe Vlaamsche Hoogeschool in Gent zelf, nevens de Fransche — „comme à Prague“.

Dat deze vergelijking niet opgaat zal ik verder aantonen. Dus twee hoogeschoolen in dezelfde stad, met eigen gebouwen, laboratoria, enz.

Het is haast te dwaas om te bespreken.

Al de gebreken van een nieuwe hoogeschool en van een tweetalige hoogeschool te zamen, kleven aan die oplossing.

Maar niets is buitensporig genoeg, voor zekere heeren, wanneer het geldt hun winkel te redden, aan den kring te ontsnappen die hen al nauwer en nauwer insluit.

GEEN VERDUBBELING DER LEERGANGEN.

Ik denk echter dat noch de wetgevende Kamers, noch de regering te vinden zijn voor het oprichten van een derde Staatshoogeschool.

Blijft dus de verdubbeling der leergangen. Zonderling genoeg, hebben de verdedigers der Fransche hoogeschool nooit deze her-

vorming voorgestaan of aanbevolen ; sommigen onder hen zelfs bestrijden ze met al de mogelijke kracht, alhoewel deze maatregel de Fransche hoogeschool ongedeerd zou laten.

Evenmin vinden de voorstanders van een Vlaamsch hooger onderwijs deze hervorming redelijk en doelmatig.

Nooit hebben de Franschgezinden op duidelijke wijze de gronden doen kennen waarop zij steunen om de verdubbeling van de hand te wijzen. Wij vinden er geen enkel bezwaar in de redenen te ontwikkelen waarom de Vlaamschgezinden deze hervorming verwerpen.

De inrichting eener volledige Vlaamsche afdeeling komt overeen met de stichting eener nieuwe hoogeschool : het voorstel zou dus stuiten op dezelfde moeilijkheden.

Immers de jaarlijksche uitgaven der hoogeschool zouden nage-noeg verdubbelen. Zelfs zouden uitgaven voor gebouwen en laboratoria niet uitgesloten zijn, want het is meer dan waarschijnlijk, dat de dubbele hoogeschool een vermeerdering van lokalen, van laboratoria, van instrumenten, na zich zou sleepen.

De oude Hoogeschool en zelfs het pas sedert 20 jaar gebouwde Institut des Sciences waar zich de faculteit van wetenschappen en de technische scholen bevinden, zijn nu reeds te klein. Men leest immers in het laatste driejaarlijksch verslag :

« A l'Université de Gand les travaux d'agrandissement de l'école du Génie Civil ont été complétés.... Les nombreux locaux de l'école préparatoire et de l'école spéciale qui servaient autrefois de salles d'études, ont été transformés en salles de répétitions. Enfin, on a fait du grenier de l'aile ouest la salle de travaux graphiques pour les élèves ingénieurs et architectes, ainsi que le musée d'architecture. » (1)

Er zijn ook ernstige bezwaren, van anderen dan van financieelen aard, die dit voorstel onaannemelijk maken :

Voor wat het getal studenten betreft, is de universiteit van Gent een kleine hoogeschool als men ze vergelijkt met de meeste hogescholen in den vreemde. Vergeleken met de andere universiteiten van het land is zij insgelijks een kleine hoogeschool.

Immers in 1910-1911, bedroeg het getal studenten, in de vier universiteiten opgeschreven, voor de :

(1) Situation de l'Enseignement supérieur. Rapport triennal. Années 1907-1909, biz. XXVI.

Universiteit van Luik	2.790 studenten
» » Leuven	2.600 »
» » Brussel	1.318 »
» » Gent	1.172 »

Wanneer men de faculteiten der Universiteit van Gent afzonderlijk beschouwt, dan komt dit nog beter uit ; ziehier de cijfers voor het academisch jaar 1910-1911 :

Faculteit van wijsbegeerte en letteren	85 studenten
» » wetenschappen	84 »
» » rechten	179 »
» » geneeskunde	146 »
» » technische scholen	678 »

Als men verder rekening houdt met het feit dat elk dier getallen verschillende doctoraten omvat, dan moet men bekennen dat van al de universiteiten van het land, die van Gent, door het betrekkelijk klein getal studenten, het minst een verdubbeling van haar hoogleerarenkorps wettigt.

Er is echter nog meer.

Wel zouden talrijke Vlaamsche studenten naar Gent getrokken worden door het nieuw Nederlandsch onderwijs, maar men zal tevens wel aannemen dat door de hervorming de hoogeschool noch een Waalsch noch een Franschgezind student meer zou tellen.

Hoe zou dan de verhouding, als getalsterkte, van de studenten der Vlaamsche en der Fransche afdeeling zich voordoen ?

Voor het jaar 1902-1903 bekwam ik van het beheer der Universiteit de verdeeling der studenten in Vlamingen en Walen voor elke faculteit :

	Vlamingen	Walen
Wijsbegeerte en letteren	50	6
Wetenschappen	63	7
Rechten	101	12
Geneeskunde	139	22
Technische scholen	246	107
	599	154

Deze getallen worden niet medegedeeld in de uitgegeven statistieken, die enkel de studenten naar oorsprong schikken voor al de faculteiten te zamen.

Deze verhouding zal sedert tien jaar niet merkkelijk veranderd zijn : welnu als de leergangen verdubbeld worden, zouden een tiental Walen in de Fransche faculteit van Wijsbegeerte (Germaansche Philologie afgerekend : 5 professoren) 15 professoren en docenten vergen ; in de faculteit van wetenschappen, zouden er 16 professoren en docenten zijn voor minder dan 20 studenten ; in de faculteit van rechten, 20 hoogleeraren voor een even groot aantal studenten ; in de geneeskunde, 18 hoogleeraren voor een twintigtal Walen. Alleen in de technische scholen blijft de verhouding gunstiger.

Laten we nu aannemen dat onder de 700 studenten van Vlaamschen oorsprong een honderdtal Franskiljons loopen, dan zouden toch voor 150 à 200 Walen en verfranschte Vlamingen in de vier faculteiten, zoowat 70 hoogleeraars en docenten noodig zijn !

In de doctoraten voor zuivere wetenschappen, door de wet van 1890 ingericht, zou het nog erger zijn :

- in de faculteit van Wijsbegeerte ;
- in de faculteit van Wetenschappen ;
- in de faculteit der Rechten .

Er zijn soms twee studenten in een leergang, een Vlaming en een Waal ; zou men dan één professor aanstellen om den leergang eens in het Nederlandsch te doceeren, en een docent om dien cursus in het Fransch te geven voor den Waal ?

In dergelijke gevallen moet de Vlaming altijd zwichten voor den Nederlandsch-onkundige : de leergang in aardrijkskunde werd vroeger in het Nederlandsch door Prof. De Ceuleneer gegeven. Wanneer Prof. van Ortroij hem in dien cursus, voor enkele jaren, opvolgde, bleef het zoo, tot den dag dat er ook een Waalsch student als toehoorder verscheen ; ter wille van dien student werd voortaan de leergang in het Fransch gegeven en zoo is het nog.

Dergelijke gevallen zouden zich voordoen in elke faculteit en telkens zouden de Vlaamsche studenten het kind van de rekening zijn. Men zou immers inbrengen dat dit bijwonen van een zoo weinig bezochten leergang van weinig gewicht is. De Vlaamsche studenten zouden immers Fransch kennen, de Waalsche of Franschgezinde student geen Nederlandsch. Maar deze leergangen zijn, van het hooger intellectueel standpunt uit beschouwd, van zeer groote beteekenis : het is in die leergangen dat men de beoefe-

naars der zuivere wetenschap, de toekomstige professoren van de hoogeschool, de geleerden en de leeraars van het middelbaar onderwijs opleidt, evenals de vakgeleerden gehecht aan de Staats- en stadslaboratoria, de conservatoren van onze musea van natuurwetenschappen, enz.

Zelfs indien de wetgeving besloot een volledige verdubbeling door te voeren, zou dit louter theorie blijven ; in de praktijk zou men alle redenen vinden om de wet te ontduiken.

Door de ontdubbeling der leergangen worden de eischen der Vlamingen niet bevredigd, want langs dien weg ontstaat nooit een volledige Vlaamsche hoogeschool.

Ofwel zou de Fransche afdeeling blijven bestaan zooals ze nu is, en dan komt een schim van Vlaamsche afdeeling.

Ofwel zullen de weinig bezochte leergangen in het Nederlandsch (de taal der meeste studenten die ze volgen) gedoceerd worden, en dan zal de Fransche hoogeschool verminderen en verdwijnen ; dan is er ook geen bezwaar om daarmee onmiddellijk te beginnen, het is te zeggen het stelsel der Commissie, het voorstel Franck-Van Cauwelaert-Anseele aan te nemen.

Andere moeilijkheden van technisch-universitaire aard zouden zich voordoen.

Volgens het Programme des Cours-Année académique 1911-1912, bestaan er aan de hoogeschool te Gent :

32 laboratoria, ieder met een bestuurder-hoogleraar en een praeparator ;

9 klinieken, ieder met hun bestuurder, in de Godshuizen, in het Klinisch Instituut en in het Gasthuis voor kraamvrouwen ;

19 cabinetten of collecties.

Wie zou daar de meester zijn, de Nederlandsche of de Fransche hoogleraar ? Maar hier laat ik liever leden van de faculteit van geneeskunde, van de faculteit van wetenschappen der Gentsche universiteit aan het woord :

In een redevoering, voor eenige dagen in een Gentsch studentenmidden gehouden, (1) besprak Prof. Frans Daels de Vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool. Als professor in de faculteit van

(1) Prof. F. Daels. « Het vraagstuk der Vlaamsche Hoogeschool ». « Hooger Leven », n^{re} 31 en 33 (2 en 17 Augustus 1912). Het hier aangehaalde deel bevindt zich in n^{re} 33.

geneeskunde hield hij zich daarbij hoofdzakelijk bezig met de vervlaamsching dier faculteit.

Hij verklaarde bij die gelegenheid dat, voor wat die faculteit aangaat, het woord *vervlaamsching* een onjuiste uitdrukking is voor hetgeen de Vlamingen begeeren, dat *vervollediging der vervlaamsching* daar heel wat gepaster zou zijn.

« Wij spraken van vervlaamsching, zulks is voor de geneeskundige faculteit een ongepaste uitdrukking, beter zou men spreken van «vervollediging der vervlaamsching». Het wichtigste deel der geneeskundige studiën bestaat wel in het klinisch onderricht. Welnu, noch professor, noch leerling kunnen hier een stap doen zonder de volkstaal te kennen en te gebruiken. Ondervraging der zieken, behandeling der zieken, betrekkingen met dienaars bij den wetenschappelijken arbeid, alles geschiedt onvermijdelijk in 't Vlaamsch. Een Vlaamschonkundig student bevindt zich dus in de ongunstigste voorwaarden en doet beter elders ter studie te gaan. »

Doch het zwaartepunt van de rede van Prof. Daels ligt niet in de beweegredenen die hij vooruitzet om de *volledige vervlaamsching* te verkrijgen maar wel in die welke hij aanhaalt om de *verdubbeling der leergangen in Vlaamsche en in Fransche te bestrijden*.

« Meer dan eens merkte ik onder den cursus bij mezelf op, dat alle mijne toehoorders Vlaamschgezinden waren en dat dus bij ontdubbeling de Fransche leergang op dien dag moeilijk hadde kunnen gegeven worden ! Dit voor theoretische cursussen.

Nu wat het practisch onderricht betreft ! Hier zou de ontdubbeling met een reeks bijzonder erge moeilijkheden te strijden hebben. Zij zou een reusachtigen arbeid en buitengewone uitgaven eischen om tot een bitter kleinen einduitslag te komen, want zij zou vergen nieuwe klinieken, nieuwe zieken, nieuwe laboratoria, nieuwe bedienden, nieuwe toelagen, terwijl voor de drie laatste jaren van geneeskunde het personeel aan de Fransche faculteit gehecht het getal hoogstudenten 3 of 4 maal zou overschrijden.... »

Prof. Mac Leod, van de faculteit van wetenschappen, had jaren vroeger reeds op deze moeilijkheden gewezen in de volgende bewoordingen :

« Het verdubbelen van leergangen in de faculteit van wetenschappen en vooral in de faculteit van geneeskunde zou op practische bezwaren stuiten, uit hoofde van de belangrijkheid van het practisch onderwijs in die faculteiten. Het bestuur van de laboratoriums, het inrichten van klinische leergangen zou aanleiding geven tot wrijvingen, zoodra twee leeraars (een Vlaamsch-

sprekende en een Fransch-sprekende) dezelfde rechten zouden hebben, — ofwel een van de leeraars zou ondergeschikt wezen aan den andere en eenieder, die de huishouding dier faculteiten kent, zal overtuigd zijn dat een dergelijke toestand op den duur ondraaglijk zou worden. » (1)

In de technische scholen, waar talrijke laboratoria en verzamelingen, tal van practische leergangen, practische oefeningen, herhalingen, teekenlessen, enz. bestaan, zouden zoo mogelijk de moeilijkheden der verdubbeling en de gebeurlijke wrijvingen en twisten nog talrijker zijn dan in de faculteiten van geneeskunde en wetenschappen. En dit is geen zwartkijkerij : te Luik vergde een dergelijk geval de tusschenkomst der regeering en het stemmen eener wet.

Prof. Anciaux, van de universiteit te Brussel, een aartsvijand van onze taal, verklaarde onlangs dat hij, om de Fransche hoogeschool te redden, desnoods „à titre transactionnel”, een Staats-hoogeschool zou aannemen. (2)

Maar, voegt hij er aan toe :

« Cette université nouvelle, j'en fixerais le siège à Anvers, plutôt qu'à Gand, afin d'empêcher les conflits en ce qui concerne les installations universitaires, et pour éviter les bagarres entre étudiants des deux maisons rivales. Ce qui se passe à Prague doit nous rendre prudents. »

Zooals wij hooger gezien hebben, zijn Prof. Dauge en zijn vrienden uit Gent, evenmin voorstanders van de dubbeltalige hoogeschool en wel om de reden door den heer Anciaux opgegeven. Wellicht ook omdat zij vreezen dat in weinige jaren de Vlaamsche afdeeling de Fransche zou overvleugelen ?

Zoodat die arme dubbeltalige universiteit eigenlijk noch bij de voorstanders van een Nederlandsch hooger onderwijs noch bij de tegenstanders verdedigers vindt !

Wat er ook van zij : de dubbele afdeeling — voor zoover zij doorvoerbaar is — zou, naar de meening van iedereen, zulk een wrijving, zulk een antagonisme tusschen de professoren en tusschen de studenten veroorzaken dat de tweetalige hoogeschool

(1) J. Mac Leod. « Over de vervlaamsching der hoogeschool van Gent ». Gent, 1903, blz. 19.

(2) M. Anciaux. « La suprématie de la langue française en Belgique ». (Publication de la Ligue nationale pour la Défense de la langue française), blz. 17.

het zekerste middel zou zijn om de hoogeschool van Gent haar wetenschappelijke faam en haar studenten te doen verliezen.

Anderzijds, als men den raad van de Franschgezinden volgt, dit is een Staatshoogeschool te Antwerpen opricht, dan verliest Gent het beste deel zijner studentenbevolking, dan is het werkelijk „la ruine“, „la destruction de l'Université“ zoo niet onmiddellijk, dan toch na weinige jaren...

HET VOORBEELD VAN PRAAG.

Men heeft op het voorbeeld van Praag gewezen om de oprichting van een Vlaamsche afdeeling in de bestaande Fransche hoogeschool van Gent te bepleiten. Maar de personen die zulks deden, leverden daardoor het bewijs dat zij niet de minste kennis van de toestanden in Bohemen hadden, noch op taal-, noch op universitair gebied.

De Karl Ferdinand Universiteit werd in 1348 door Keizer Karel IV gesticht: zooals overal in de middeleeuwsche hoogescholen was het Latijn de taal van het onderwijs.

In de XIX^{de} eeuw werd deze taal door het Duitsch vervangen. Doch de beweging van de Tsjechen om een universiteit in eigen taal, nam dermate toe, dat in 1882, de regeering besloot, nevens de Duitsche, een Tsjechische universiteit op te richten. Het eigenaardige is wel dat de Duitsche Hoogeschool de helft van haar inkomen, voortspruitende uit de „Stiftung Carolo Fernandeæ“ aan de nieuwe universiteit moest afstaan.

Er kan dus geen sprake zijn van een tweetalige hoogeschool, zelfs niet van twee hoogescholen onder hetzelfde dak: iedere hoogeschool heeft haar eigen lokalen, eigen inkomen, eigen bestuur, eigen rector. Strookt dat nu met de bedoeling van zekere tegenstrevers van de vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool, voor zoover zij in deze zaak duidelijke gedachten hebben? Uit hun gewild-vage verklaringen blijkt dat zij enkel Vlaamsche leergangen, in zoo klein getal als mogelijk, nevens de Fransche willen zien inrichten.

Het voorbeeld van Praag klopt nog minder als men rekening

houdt met den taaltoestand in het koninkrijk Bohemen. Immers in 1900 waren er in het Koninkrijk (1) :

3.930.093 Tsjechen
2.337.013 Duitschers
3.906 van andere nationaliteit
47.885 vreemdelingen

te zamen dus 6.318.697. Dus schier evenveel inwoners als in België en met ongeveer dezelfde verdeling tusschen Tsjechen en Duitschers als tusschen Vlamingen en Walen.

Het is dus begrijpelijk dat de Tsjechen die de meerderheid in hun land uitmaken, een eigen hoogeschool geëischt en verkregen hebben. Maar men heeft die te Praag opgericht omdat deze stad de hoofdstad, het centraal punt van het Rijk en een door en door Tsjechische stad is. Men had deze universiteit evengoed elders kunnen oprichten; het zou noch min noch meer gekost hebben. Wat de Deutsche hoogeschool betreft deze bleef behouden om in de hoogere intellectueele behoeften der twee en een half miljoen Bohemers met Deutsche taal te voorzien. Er is hier nooit quaestie geweest van verdubbeling der leergangen.

Kortom, om het nog duidelijker te maken : had men in België in stede van de oprichting van de hoogeschoolen van Luik en van Gent (1835), er slechts één enkele voor het geheele land, te Brussel, in het leven geroepen, dan zouden wij in den toestand van Bohemen, vóór 1882, verkeeren, en dan zou het natuurlijk zijn, dat de Vlamingen, evenals de Tsjechen, een nieuwe Vlaamsche hoogeschool in de hoofdstad zouden eischen.

Maar in België is de toestand immers geheel anders : twee Staatshoogeschoolen werden opgericht, een in het Walenland, een in het Vlaamsche land, elke om te voorzien in de behoeften van het gedeelte van het land waar zij gevestigd werd ; doch beide met Fransche voertaal, dus voor die van Gent zonder rekening te houden met de taal van de omgevende bevolking.

Deze laatste beantwoordt niet aan haar bestemming ; zij is geen brandpunt van beschaving voor haar omgeving. Is het dan niet

(1) « Oesterreichische Statistik », herausgegeben von der K. K. Statistischen Zentral-Commission, Band LXIII. Wien, 1902. (Tabel 1, blz. 8 : Die Soziale Gliederung der Wohnparteien in Verbindung mit der Umgangssprache.)

natuurlijk dat de Vlamingen er aan denken deze universiteit haar ware bestemming terug te geven ?

HET FINANCIËEL BEZWAAR.

België onderhoudt twee Staatshoogescholen die in 1909 aan den Staat 2.867.298 fr. gekost hebben, de algemeene kosten van het hooger onderwijs, waardoor de begroting klimt tot 3.148.882 fr. niet inbegrepen.

De oprichting van een nieuwe hogeschool zou dus de begroting van hooger onderwijs met een groote helft, de verdubbeling der leergangen te Gent, met een derde vermeerderen...

Terwijl men er in andere landen naar streeft, het getal Staatshoogescholen te verminderen om de bestaande beter toe te rusten, zou men in België juist het omgekeerde doen om een paar honderd Waalsche studenten en verfranschte „ fiskes ” te gerieven.

Sedert enkele jaren heeft men in Frankrijk, bij het steeds aangroeien der wetenschappelijke en financieele eischen voor het hooger onderwijs, besloten de regionale universiteiten aan haar lot over te laten en voort te laten bestaan met haar eigen middelen, om al de krachten te richten op de uitbreiding en bewerktuiging der groote universiteiten.

In België zelf, stelt men vast, zoo nog op het *Congrès International de l'enseignement technique supérieur* (Brussel 1910) dat niet één der technische afdeelingen van onze vier hogescholen werkelijk op de hoogte is, wat de toerusting betreft ; er zijn er die de oprichting eener groote „ Ecole Centrale ” te Brussel voorstaan, met afschaffing van de andere technische scholen.

... Moest men nu tot het stichten eener nieuwe Staatshogeschool of tot een verdubbeling der leergangen aan de Universiteit te Gent overgaan, welk zou het gevolg zijn van zulk een politiek ?

De gewone uitgaven voor de twee hogescholen zouden immers, door de oprichting eener nieuwe Staatshogeschool, klimmen van 2.5 millioen tot 3.5 — 4 millioen. De buitengewone kredieten zouden gedurende jaren met een paar millioen belast worden.

Welnu, gedurende dien tijd zou de Staat zich zuiniger toonen bij het verleenen van nieuwe kredieten om de bestaande hogescho-

len uit te breiden. De ontwikkeling der Staatsuniversiteiten zou dus in de toekomst tegengehouden of gestremd worden :

1°. door de plotselinge verhooging der gewone en buitengewone begrooting voor het hooger onderwijs ;

2°. door het feit dat elke hervorming, elke toevoeging van nieuwe vakken zich in de toekomst zou uitstrekken, niet meer tot twee, maar wel tot drie hoogeschoolen.

De stichting van een derde Staatsuniversiteit beteekent dus een achteruitgang van het hooger onderwijs in België, een vermindering van de wetenschappelijke bedrijvigheid in ons land !

Het bestaan der dubbele afdeeling aan de Hoogeschool van Gent zou insgelijks niet bevorderlijk zijn voor het wetenschappelijk peil dezer hoogeschool. De regeering heeft steeds zooveel mogelijk de beide Staatshoogeschoolen op gelijken voet behandeld; de begrooting der hoogeschool van Gent, (personeel, materieel, buitengewoon krediet) bedroeg in 1909, 1.383.140 fr. ; die van Luik 1.484.158 fr. alhoewel er te Luik in 1909, 2.663 studenten, te Gent maar 1.097 waren.

Met een dubbele afdeeling zou de hoogeschool van Gent een bestendige meeruitgave van 8 tot 900.000 fr. veroorzaken. Het valt te vreezen dat de hoogeschool van Luik onrechtstreeks zou begunstigd worden, telkens als er quaestie is nieuwe leergangen en nieuwe laboratoria of instituten in te richten, en dat te Gent de universitaire uitbreiding onder de dubbele uitgaaf voor professoren zou te lijden hebben.

Ten slotte zouden de Vlaamsche studenten die te Gent een verpletterende meerderheid uitmaken, de slachtoffers worden der geldverspilling, gepleegd om eenige tientallen Walen en Franschgezinde taalaristocraten te bevoorrechten.

Indien de regeering nu werkelijk zinnens ware één millioen of twee voor het hooger onderwijs uit te geven, wat zou er dan niet alles met dit geld kunnen verricht worden om de bestaande hoogeschoolen van Gent en van Luik te volledigen en te verbeteren.

Er is zóóveel dat er niet komt, meestal door gebrek aan ruime geldelijke middelen.

Wij spreken nog niet eens van wat er ongedaan blijft in onze academiën van letteren, kunsten en wetenschappen wegens dezelf-

de beperktheid aan middelen; in geen enkel land zoo rijk, is het gevleugelde woord „la science pauvre” meer waarheid dan in België.

Wanneer men aldus met realistischen blik al de leemten en tekortkomingen van ons hooger onderwijs en van onze hogere wetenschappelijke inrichtingen onderzoekt, dan ondervindt men eerst hoe ondoelmatig, ja hoe misdadig het zou wezen, jaarlijks onze begroting met een paar millioen te belasten, met het eenige doel een zeer kleine minderheid in haar gemakzucht en vooroordeelen in te volgen.

Men ziet het, de financieele zijde van het hoogeschoolvraagstuk moet zoo luchtigjes niet opgevat worden als veelal geschiedt door politici die wel de kredieten stemmen maar weinig nadenken over de wijze waarop zij besteed worden.

VERVLAAMSCHEN IS NIET VERNIETIGEN.

Er kan bij de vervlaamsching van de hoogeschool geen sprake zijn van „vernietiging” der Universiteit.

Het wetenschappelijk peil zal immers niet dalen omdat de vakken in het Nederlandsch gedoceerd worden: zoo iets kan slechts ontstaan in het brein van iemand die meent dat er buiten het Fransch geen wetenschappelijke taal bestaat. De studenten zullen ook niet wegblijven, zooals er gestadig geprofeteerd wordt.

Maar bij de tegenstrevers is het zonder eenigen twijfel alleen ziekelijke, soms wel ook onnoozele voorliefde voor het Fransch die hen tegen deze eenig redelijke oplossing van het hoogeschoolvraagstuk opjaagt; wat geeft hun wetenschap, gezond verstand, degelijkheid, oordeelkundig aanwenden van 's lands middelen, als deze Fransche toren maar behouden blijft. *Périssent les colonies, plutôt qu'un principe!* Liever een hoogeschool zonder werkelijke levenskracht en invloed, zonder uitstralingsvermogen, als ze maar Fransch is, dan een Universiteit met Nederlandsche voertaal waarvan de levenwekkende wetenschap ons volk zou herscheppen!

In talrijke universiteiten werd de voertaal veranderd, zonder dat men er zelfs aan dacht van vernietiging (*destruction de l'illustre Université de Gand!*) te gewagen.

Ik zou eerst en vooral kunnen wijzen op al de universiteiten van Europa die, in de eerste helft der XIXe eeuw, dergelijke verandering van voertaal ondergingen : overal, immers, verving de nationale taal het Latijn, de geleerde taal van vroeger. Zijn deze universiteiten onder deze verandering bezweken ?

Geschiedde dit ook niet te Gent, waar tot het jaar 1830, op een paar uitzonderingen na, al de leergangen in het Latijn gedoceerd werden, en waar, in 1835, het vreemde Fransch, in stede van de landstaal, het Nederlandsch, tegen alle recht in, zijn intrede deed ?

Maar, buiten dit algemeene voorbeeld, zijn er tal van dergelijke gevallen in de universitaire geschiedenis op te sommen : ik zal hier niet spreken van de universiteit te Dorpat die in de laatste jaren van Deutsche tot Russische Hoogeschool, noch van die te Straatsburg, welke, na 1870, van Fransche tot Deutsche universiteit veranderd werd, maar wel van de universiteiten waar men de onderwijstaal wijzigde, om aan nationale behoeften, zooals deze bij de Vlamingen bestaan, voldoening te geven.

Ik heb reeds gezegd hoe de Zweedsche taal ter universiteit van Helsingfors aan de Finsche een ruime plaats moest afstaan, wat een toenemenden bloei van de hoogeschool medebracht.

De vanouds beroemde Jagellonische universiteit te Krakau werd door Koning Casimir van Polen in 1363 gesticht.

Zij was, gedurende eeuwen, een brandpunt van beschaving voor gansch Polen, vooral beroemd voor de astronomische en humanistische studiën. Op 29 October 1853 werd het Latijn als voertaal door het Duitsch vervangen ; maar dit wekte zulk een verzet dat reeds van 4 Februari 1861 af, geleidelijk, en sedert 30 April 1870 uitsluitend, het Duitsch voor het Poolsch plaats maakte, en dit zonder aan den bloei der universiteit te schaden.

Op de K.K. Franzens-Universiteit te Lemberg, in 1661 opgericht, in 1784 tot Staatsuniversiteit veranderd, was de onderwijstaal van 1784 tot 1824 het Latijn, van dit jaar af tot 1871 het Duitsch ; daarna werd het toegelaten ook les te geven in het Poolsch en in het Roetheensch. Door een besluit van 27 April 1879 is de ambtelijke taal het Poolsch. Thans eischen de Roethenen deze universiteit voor hun eigen taal op.

In geen enkel dier gevallen en zulks voor hoogeschoolen die veel ouder waren dan de Gentsche, heeft men gesproken van vernietiging van de universiteit ; telkens hebben deze hoogeschoolen, door hun verandering in nationale hoogeschoolen, een verhoogden bloei beleefd.

VERVLAAMSCHEN IS NIET ONTVOLKEN.

De Hoogeschool van Gent zal, wat het aantal studenten betreft, door de vervlaamsching niets verliezen ; zij gaat integendeel door de vervlaamsching een totnogtoe ongekenden bloei tegemoet.

Ik heb dit reeds in een vroeger opstel bewezen ; ik voeg daar nog enkele bijzonderheden aan toe.

De grootste fout in de redeneering der tegenstanders (ce serait la ruine, la désertion, men leze b.v. het *Referendum* van de Gentsche professoren door het blad *L'Anti-Flamingant* ingesteld, en medegedeeld in het nummer van 1 Juli 1911), is wèl dat deze gesteund is op den huidige toestand en geen rekening houdt met de moreele gevolgen der vervlaamsching.

De Vlaamsche provinciën leveren thans het geringste getal studenten in verhouding tot haar bevolking. In dit opzicht zijn de cijfers heel leerrijk. De hoogeschool, in het midden der Vlaamsche gewesten gevestigd, telt het kleinste getal Belgische studenten. Zie hier de cijfers voor het jaar 1908-1909 (1) :

Universiteit van Leuven	2.117	Belgische studenten
» » Luik	1.372	» »
» » Brussel	910	» »
» » Gent	849	» »

Afgezien van de politieke invloeden die voor Leuven en Brussel gelden (te Leuven studeeren 437 Oost- en West-Vlamingen, te Gent slechts honderd meer, 527), blijft het verschil toch treffend.

Als men voor de vier hoogeschoolen de studenten uit elke provincie samentelt en de verhouding tot de bevolking berekent, dan bekomt men den volgende uitslag :

(1) « Rapport triennal », Années 1907-1909, blz. 39 en volg.

(2) Naar de cijfers der volkstelling op 31 December 1910.

Provinciën	Aantal studenten		Provinciën	Aantal studenten	
	absoluut cijfer	per 10.000 inwoners (2)		absoluut cijfer	per 10.000 inwoners (2)
Antwerpen	477	49.0	Henegouwen	1.336	108.5
West-Vlaanderen	422	48.3	Luik	1.031	116.1
Oost-Vlaanderen	604	54.3	Namen	297	81.8
Limburg	199	72.0	Luxemburg	177	76.6

Voor Henegouwen : 814 studenten op de vier hoogeschoolen ; 522 studenten in drie instellingen van hooger onderwijs te Bergen : de twee hogere handelsscholen met 247 studenten en de technische hoogeschool met 275 studenten in 1910.

Dus voor de 3.238.448 inwoners van de Vlaamsche provinciën : 1702 studenten ; voor de 2.715.269 inwoners der vier Waalsche provinciën : 2841 studenten. Dus ruim elfhonderd studenten meer, alhoewel het Walenland vijfhonderdduizend inwoners minder telt.

Voor de provinciën Oost-Vlaanderen en Luik die elk een Staats-hoogeschool in hun gebied hebben, is het verschil nog treffender :

Studenten uit de provincie		
Universiteit (jaar 1908-1909)	Oost- Vlaanderen	Luik
Gent	374	22
Leuven	191	82
Brussel	28	31
Luik	11	896

Oost-Vlaanderen telde 1.120.325 inwoners, de provincie Luik 888.341. Verschil in welvaart kan hier niet worden ingeroepen als hoofdfactor : is Luik meer industrieel dan Oost-Vlaanderen, deze laatste provincie staat aanzienlijk hooger voor den landbouw dan de Waalsche ; dit is geen te onderschatten voordeel in dezen tijd van zeer bloeienden landbouw. Mindere geestesontwikkeling is evenmin een beslissende factor. Verder hebben de universiteits-steden ongeveer hetzelfde bevolkingscijfer en even bevolkte omliggende agglomeraties.

Wat is dan de reden van dezen toestand ?

De oorzaak ligt zeker hierin dat van de jongelieden die een Vlaamsch lager onderwijs ontvingen, het Fransch middelbaar onderwijs veel meer geestesinspanning eischt, met geringer uitslagen, dan van de Waalsche jongens ; het middelbaar onderwijs

ontneemt zoo reeds aan de Vlaamsche jongens den lust tot voortstudeeren. Een welbekend feit voor al diegenen die op de hoogte zijn van den toestand in de colleges en athenaea van het Vlaamsche land is dat de leerlingen die hun klas „dubbelen” er talrijk zijn; daardoor komt het dat doorgaans de Vlaamsche jongens ouder ter universiteit komen dan hun Waalsche studiegenooten.

Vlaanderen levert dus minder studenten en gediplomeerden op dan de Waalsche provinciën. Een weinig opgemerkt feit, maar zwaar van gevolgen: daardoor werken de Waalsche provinciën voor den uitvoer van hun geneesheeren en advocaten naar de groote steden van het Vlaamsche land. Wie Antwerpen, Gent, Brussel kent, weet hoeveel jonge advocaten en geneesheeren, geboren in het Walenland, zich aldaar komen vestigen. Het tegenovergestelde gebeurt schier nooit...

Met een Vlaamsche Universiteit zou dit gansch anders zijn. Het gevoel van eigenwaarde en het stambewustzijn bij duizenden en nog duizenden jongelieden zal wonderen verrichten.

Hier, zooals in den vreemde, zal de opleving van het nationaal gevoel de nationale hoogeschool tot een ongemeenen bloei brengen.

Inderdaad, ziehier enkele cijfers voor de hoogescholen van Krakau en Lemberg (1):

Aantal studenten in het Winterhalfjaar	Krakau	Lemberg
1905-1906	2.023	3.048
1907-1908	2.567	3.756
1909-1910	2.871	4.195
1910-1911	3.380	4.734
1911-1912	3.404	5.177
1912-1913	2.960	5.567

Lemberg heeft daarbij nog een Technische Hochschule, die in 1910-1911 (Winterhalfjaar) 1745 studenten telde!

De geschiedenis der Boheemsche universiteiten is in dat opzicht niet minder leerrijk voor ons.

De Tsjechische hoogeschool van Praag ontstond dus in 1882 en

(1) Minerva. «Jahrbuch der gelehrten Welt».

zoodra zij haar poorten opende, heeft zij haar eeuwenoude zuster, de Duitsche universiteit, overvleugeld.

Na de vorderingen der Tsjechen in de literatuur en in de wetenschap opgesomd te hebben, kon een Fransch schrijver, tien jaar slechts na de oprichting, de volgende getuigenis afleggen : „ Enfin en 1894, l'Université Tchèque de Prague comptait 2616 étudiants, tandis que l'Université Allemande n'en comptait que 1316, et l'Ecole Polytechnique tchèque 531 au lieu de 257 seulement à l'Ecole Polytechnique allemande (1) ”.

En welke is thans de verhouding ?

In de hiernavolgende jaren waren te Praag ingeschreven als student in

Winterhalfjaar	Duitsche Univers.	Tsjechische Univers.
1894-1895	1.316 studenten	2.616 studenten
1905-1906	1.335 „	3.708 „
1907-1908	1.907 „	3.911 „
1909-1910	1.778 „	4.319 „
1910-1911	1.844 „	4.432 „
1911-1912	1.925 „	4.414 „
1912-1913	2.053 „	4.406 „

Het aantal studenten is dus op de Duitsche hoogeschool in de laatste 17 jaar met 600 vermeerderd, dat der Tsjechische met 1800 ! Het studentenaantal der laatste Universiteit is thans schier twee en half maal zoo hoog als dat der Duitsche Universiteit !

Maar Praag bezit ook twee Technische Hoogeschoolen, een Duitsche en een Tsjechische. De Duitsche bestaat sedert 1734, werd heringericht in 1806, gescheiden van de universiteit in 1815 en op gansch nieuwe leest geschoeid in 1829-1832. In 1868 werd deze school in twee Hoogeschoolen gesplitst, die, evenals de twee universiteiten, volkomen gescheiden zijn wat betreft de lokalen, het bestuur, het inkomen, enz. Daar, zal men denken, heeft de Duitsche school, met het geweldig economisch leven van het Duitsche Rijk achter den rug, de bovenhand. Welke rol kunnen in het Tsjechisch opgeleide ingenieurs in de wereld wel spelen ? Want in België beweert men zeer ernstig, zelfs in technische

(1) Jean Bourlier. « Les Tchèques et la Bohême contemporaine ». Paris, Félix Alcan, 1897, blz. 215.

kringen, dat in het Nederlandsch opgeleide ingenieurs niet zouden deugen en geen plaats zouden vinden. Van het bestaan van de Technische Hoogeschool van Delft met haar 1200 studenten waarvan het onderwijs zoo 'n goeden naam geniet dat elk jaar de gediplomeerden te weinig in getal zijn om aan de vraag te voldoen, weten deze heeren natuurlijk niets.

Hoe staat het dus met de twee Technische Hoogescholen van Praag?

De twee werden door het volgende aantal studenten bezocht :

Winterhalfjaar	Duitsche	Tsjechische
	Technische	Technische
	Hoogeschool	Hoogeschool
1894 — 95	957	531
1905 — 06	928	1.947
1907 — 08	1.030	2.418
1909 — 10	968	2.867
1910 — 11	955	3.038
1911 — 12	873	2.897
1912 — 13	810	2.759

De Technische Hoogeschool met het Tsjechisch als voertaal telt dus meer dan driemaal zooveel leerlingen als de Duitsche, en terwijl het studentenaantal dezer laatste eerder achteruitging sedert 1905, bedraagt de aanwas der Tsjechische nagenoeg 1000 studenten, dit is meer dan de bevolking der Duitsche Technische Hoogeschool!

Leert dit niet eens te meer dat het gebruik van een wereldtaal als onderwijstaal geenszins den doorslag geeft en dat de nationale taal het wint omdat zij het natuurlijkst en gemakkelijkst middel tot geestesontwikkeling is? Wat waar is voor het Tsjechisch geldt in groote mate voor het Nederlandsch: zouden de hooger opgegeven cijfers aan alle pessimisten en Franskiljons den mond niet stoppen indien het te doen ware?

BESLUIT.

Zoodra men aanneemt dat de Vlamingen recht hebben op een volledig hooger onderwijs in hun taal, blijft er van de drie middelen om daartoe te geraken: nieuwe hogeschool, verdubbeling der

leergangen, en vervlaamsching der Gentsche hoogeschool, maar één dat te verwezenlijken is, maar één dat strookt met de waardigheid van de Vlaamsche bevolking, met de eischen van een gezonde volksregeering, met de belangen van de wetenschap en de ware beschaving in Vlaanderen .

Door de handteekening van meer dan tweeduizend hoogeschoolgediplomeerden, door honderden vergaderingen in al de steden en groote dorpen van Vlaanderen, door honderden moties van gemeenteraden, heeft het Vlaamsche volk, eindelijk bewust, zijn onverzettelijken wil uitgedrukt.

Het wil een hoogeschool toegankelijk voor iedereen, méér of min gegoed, noch een anti-Vlaamsche, noch een flamingantische hoogeschool, maar een hogere wetenschappelijke inrichting, zooals al de andere beschaafde volkeren er een bezitten. Het Vlaamsche volk heeft geen vrede met een minderwaardige of onvolledige hoogeschool of afdeeling. Het eischt daarom de hoogeschool op die nooit anders dan Vlaamsch had moeten zijn : de Universiteit te Gent !

BIBLIOGRAPHISCHE OPGAVE DER GESCHRIFTEN VAN LODEWIJK DE RAET, CHRONOLOGISCH GERANGSCHIKT.

- De arbeid** (Economische bepaling), in **Jong-Vlaanderen**, 1889, n° 1 tot 6.
- Emiel de Laveleye** (Necrologische nota), in het studententijdschrift **De Goedendag**, n^o van 20 Januari 1892.
- De Nederlandsche hoogeschool**, in **De Goedendag**, n^o van 6 Juli 1892. Later opgenomen in het boek van 1906, onder vorenvermelden titel en in het boek van 1913, onder den titel: **De hoogeschool en de geschiedenis**.
- Het University Extension Movement en zijne toepassing op de Vlaamsche Beweging**. Brochure, opgesteld in samenwerking met P. Tack. Verschenen bij A. Hoste, opvolger van Annoot-Braeckman, Gent, 1892.
- De hervorming der Belgische hoogescholen**, in **De Goedendag**, 4 nummers van Maart tot Mei 1895. Later opgenomen in het boek van 1906 en in dat van 1913 onder denzelfden titel.
- Rechtschendende dwaalleer**. Beschouwingen over de wet van 1890 betreffende de academische graden. In **De Goedendag**, n^o van 25 April 1895.
- Waarom wij den Guldensporenslag vieren**. Gelegenheidsartikel, in **De Goedendag**, n^o van 11 Juli 1895. Later, licht gewijzigd, gepubliceerd in het tijdschrift **Het Vlaamsch Museum**, n^o van 11 Juli 1898.
- Iets over Vlaamsche Beweging**. In **De Goedendag**, n^o van 9 Januari 1896.
- De vervlaamsching van het hooger onderwijs**. Verslag uitgebracht op de algemeene jaarlijksche vergadering van het Nationaal Vlaamsch Verbond, gehouden te Oostende, op 6 Juni 1897. Overgedrukt in **Het Vlaamsch Museum**, Augustus 1897. Later opgenomen in het boek van 1906. Ook in het boek van 1913, ietwat gewijzigd opgenomen, onder den titel: **De Vlaamsche hoogeschool en het hooger technisch onderwijs**.
- Het congres van arbeidswetgeving te Brussel en de sociale politiek**. Beschouwingen over de sociale politiek. In **Het Vlaamsch Museum**, vijf nummers van 15 November 1897 tot 15 Februari 1898.
- Fransche en Duitsche hoogescholen**. In **Het Vlaamsch Museum**, n^o van 15 Maart 1898. Later opgenomen in het boek van 1906 en in dat van 1913.
- Eene geschiedenis der Vlaamsche Beweging**. Beschouwingen naar aanleiding van het boek van P. Hamelius. In **De Goedendag**, n^o van 13 Juni en 25 Juli 1898.
- Un anachronisme économique**. In de **Revue de l'Université de Bruxelles**, 1899.

- La propriété foncière dans la Pologne russe.** In de *Revue de l'Université de Bruxelles*, October 1900. Opgesteld in samenwerking met S. de Drierz-bicki.
- Vlaanderen's economische ontwikkeling en toekomst.** In het Vlaanderen-nummer van het tijdschrift *Neerlandia*, Juni 1904. Overgenomen in het tijdschrift *Germania* (Brussel), n^r van September 1904.
- La pêche maritime en Belgique.** Verslag uitgebracht op het *Congrès international d'expansion économique mondiale*, te Mons, in 1905.
- Vlaamsche « captains of industry ».** In het tijdschrift *Vlaanderen*, Maart 1905.
- Vlaanderen's economische ontwikkeling.** In *Vlaanderen*, n^r van Juli 1905.
- Vlaanderen's landbouw.** In *Vlaanderen*, n^{re} van Augustus en September 1905.
- Vlaanderen's zeevisserij.** In *Vlaanderen*, n^r van November 1905.
- Een economisch programma voor de Vlaamsche Beweging.** Eerst voorgedragen op 30 October 1905, in den Gentschen tak van het Algemeen Nederlandsch Verbond. Vervolgens verschenen in het tijdschrift *De Vlaamsche Gids*, nummer van September-December 1905. Nadien afzonderlijk uitgegeven bij De Vlaamsche Boekhandel — L. J. Kryn — te Brussel. Later opgenomen in het boek van 1920.
- Over Vlaamsche huisindustrie.** In het *Sociaal Overzicht* van het tijdschrift *Vlaanderen*, n^r van Januari 1906.
- De democratie in de nijverheid.** In het *Sociaal Overzicht* van het tijdschrift *Vlaanderen*, n^r van April 1906.
- Over Vlaamsche Volkskracht. - De vervlaamsching der hoogeschool van Gent.** Uitgegeven door De Vlaamsche Boekhandel — L. J. Kryn — te Brussel, in 1906. Deze studie is de voordracht — uitgegroeid tot een lijvig boek van 321 blz. — door de Raet achtereenvolgens gehouden in de 10de zitting van den Vlaamschen Volksraad, te Brussel, op 29 November 1903, voor den Gentschen tak van het Algemeen Nederlandsch Verbond, op 28 Februari 1904 en in het Kunstgenootschap De Distel, te Brussel, op 11 November 1905.
- Nog eens over de vervlaamsching der hoogeschool van Gent.** In *Vlaanderen*, n^r van Juli 1906.
- Volkswelvaart en stambelang.** In *Vlaanderen*, n^r van Augustus 1906.
- Hoe komen wij er toe een Vlaamsch hooger landbouwonderwijs in te richten?** Voorgedragen op het 29ste taal- en letterkundig congres, te Brussel, in Augustus 1906. Verschenen in de *Handelingen* van dat congres.
- Het oprichten eener school voor hooger onderwijs.** Voorgedragen op hetzelfde congres.
- Over het belang van een hooger onderricht in het Nederlandsch voor den Vlaamschen landbouw.** Voorgedragen op hetzelfde congres.

Over het belang van een Nederlandsch hooger technisch onderwijs in Vlaamsch-België. Voorgedragen op hetzelfde congres. Deze en de drie voorafgaande bijdragen, evenals de twee vorenvermelde bijdragen in het tijdschrift **Vlaanderen**, zijn grootendeels ontleend aan het boek **Over Vlaamsche Volkskracht. - De vervlaamsching der hoogeschool van Gent.**

Bevolkingscijfer en stambelang. Insgelijks voorgedragen op het 29ste taal- en letterkundig congres in 1906. Verschenen in de **Handelingen** van dat congres. Later opgenomen in het boek van 1920.

De bisschoppen en de Vlaamsche hoogeschool. In het tijdschrift **Vlaanderen**, n^o van December 1906. Later opgenomen in het boek van 1913.

De landelijke bevolking der Kempen. Beschouwingen naar aanleiding van het boek van E. Vliebergh, in het **Sociaal Overzicht** van het tijdschrift **Vlaanderen**, n^o van Januari 1907.

Vlaamsch leven en Vlaamsche hoogeschool. Referaat voorgedragen op de algemeene vergadering van het Algemeen Nederlandsch Verbond, gehouden in het Stadhuis, te Antwerpen, den 3^{en} Maart 1907, als inleiding bij de bespreking die voerde tot de oprichting van de **tweede hoogeschoolcommissie**. Overgenomen in het tijdschrift **Vlaanderen**, n^o van April 1907. Later opgenomen, met enkele wijzigingen, in het boek van 1913.

Verslag over de vervlaamsching der Hoogeschool van Gent. Uitgebracht namens de **Vlaamsche Hoogeschoolcommissie** en uitgegeven door het **Algemeen Nederlandsch Verbond**. Het werd goedgekeurd door de Algemeene vergadering van het **Algemeen Nederlandsch Verbond**, gehouden op 12 April 1908, in het Stadhuis te Antwerpen. Het werd evenwel, om redenen van tactischen aard, eerst verspreid een jaar later. Het werd grootendeels overgenomen in het boek van 1913.

Iets over Vlaamsch hooger handelsonderwijs. In het tijdschrift **Handel en Nijverheid**, orgaan van het **Vlaamsch Handelsverbond**, April 1909. Fragment uit het **Verslag**.

Vlaamsche Vragen van den dag. In het tijdschrift **De Vlaamsche Gids**, n^o van Mei-Juni 1908. Later opgenomen in het boek van 1920.

Demographische nota over de Vlaamsche visschersbevolking. Voorgelegd aan het XIII^{de} Vlaamsch natuur- en geneeskundig congres, te Brussel, in September 1909. Verschenen in de **Handelingen** van dat congres. Later opgenomen in het boek van 1920, onder den titel **De Vlaamsche visschersbevolking**.

De Vlamingen onder de Nieuwe Regeering. Programma der Vlaamsche Beweging, opgesteld namens een comité, bestaande uit vertegenwoordigers van de voornaamste Vlaamschgezinde groepeerings en aan Koning Albert, naar aanleiding van zijn troonsbestijging aangeboden,

in Juli 1910. Het stuk verscheen bij Dirix-Van Riet, te Antwerpen. Het werd op groote schaal in het Vlaamsche land verspreid. Het werd, als laatste hoofdstuk, opgenomen in het boek van 1920.

Verslag over de vervlaamsching der Hoogeschool van Gent. Samenvatting van het Verslag der Vlaamsche Hoogeschoolcommissie. Uitgegeven door het Secretariaat der Commissie. Dezelfde samenvatting werd ook uitgegeven door het Willems-Fonds (Algemeene Boekhandel Ad. Hoste, Gent), in 1911, onder den titel: **Vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool.**

Groot- en kleinbedrijf in den landbouw. Nota voorgelegd aan het XIV^{de} Vlaamsch natuur- en geneeskundig congres, in September 1910. Verschenen in de **Handelingen** van dat congres. Later opgenomen in het boek van 1920, als onderdeel van het hoofdstuk **De Landbouw.**

Rapport sur la transformation de l'université de Gand en université flamande. Fransche vertaling van het Verslag, uitgebracht namens de Vlaamsche Hoogeschoolcommissie. Verschenen in December 1910 als uitgave van het Secretariaat der Commissie. De schrijver heeft er gebruik van gemaakt om zijn werk aan te vullen en namelijk te voorzien van een nieuwe Inleiding, waarvan de vertaling opgenomen werd in het boek van 1913, onder den titel: **De Walen en de Vlaamsche Hoogeschool.**

La transformation capitaliste de certaines industries agricoles et ses répercussions sociales. Verschenen in het **Bulletin mensuel de l'Institut de Sociologie**, n° 13, Maart 1911, Brussel.

Het wetsontwerp Verhaegen. Manifest, medeonderteeakend door het bestuur en de leden van de Vlaamsche Hoogeschoolcommissie en gericht tot de Vlaamsche bevolking, in 1911. Later opgenomen in het boek van 1913. Ook in het Fransch vertaald en verspreid, als uitgave van de Vlaamsche Hoogeschoolcommissie, onder den titel: **Au peuple flamand. — Protestation contre le projet de loi Verhaegen.**

Rapport sur la transformation de l'université de Gand en université flamande. Samenvatting, uit het Nederlandsch vertaald, van het Verslag der Vlaamsche Hoogeschoolcommissie. Uitgegeven door het Secretariaat der Commissie.

Het belang van de vervlaamsching van het hooger onderwijs voor de wetenschappelijke beweging zoowel in Noord- als in Zuid-Nederland. Rede uitgesproken op 19 Februari 1912 vóór het Derde Algemeen Studentencongres, gehouden te Leuven. Verschenen in **De Vlaamsche Hoogeschool**, het maandelijksch orgaan van de Vlaamsche Hoogeschoolcommissie, n^o van Maart 1912. Later opgenomen in het boek van 1913.

Vlaanderen's economische ontwikkeling. In het zesde deel (blz. 28 tot 241) van de reeks **Vlaamsch-België sedert 1830. - Studiën en schetsen bijeengebracht door het Algemeen Bestuur van het Willems-Fonds, ter gele-**

- genheid van het jubeljaar 1905.** Verschenen bij den Algemeenen Boekhandel Ad. Hoste, Gent, 1912. De studiën werden geschreven van Januari tot Mei 1905. Zij werden later, vóór de verschijning, hier en daar aangevuld. Zij werden opgenomen in het boek van 1920, blz. 161 tot 329.
- De handelsbeweging in Vlaamsch-België.** In het tijdschrift **Handel en Nijverheid**, orgaan van het **Vlaamsch Handelsverbond**, n° 10, 5de jaargang 1912-13.
- De Vlaamsche Scheepvaart.** In het tijdschrift **Volkskracht**, n^o van Juli-Augustus 1912. Fragment van voorgaande studie.
- Sur les facteurs qui différencient l'activité industrielle de l'activité agricole et sur leur influence dans l'évolution des systèmes de culture.** In het **Bulletin mensuel de l'Institut de Sociologie**, n° 22, Juli 1912.
- Waarom is de vervlaamsching der Hoogeschool van Gent de eenig mogelijke oplossing?** Voorgedragen op de Algemeene Vergadering van het 32ste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, te Antwerpen, op 27 Augustus 1912. Later aangevuld en opgenomen in het boek van 1913.
- Les possibilités respectives de développement des populations de la Flandre et de la Wallonie.** Voorgedragen tijdens de **Sociale Week** van het **Instituut de Sociologie**, te Brussel, op 7 October 1912. Samengevat verschenen in het **Bulletin mensuel de l'Institut de Sociologie**, Januari 1913. Een vertaling van deze samenvatting verscheen in het tijdschrift **Volkskracht**, n^o van Maart-April 1913, en werd later gebruikt als **Inleiding** voor het boek van 1920.
- Vlaanderen's Nijverheid en Landbouw.** Economische geschiedenis van Vlaanderen, van de Middeleeuwen tot het einde der XVIII^{de} eeuw. Geschreven in 1911. Verschenen in de reeks **Vlaanderen door de Eeuwen heen**, bij de Uitgevers-Maatschappij «Elsevier», Amsterdam. (Afl. leveringen 17, 18 en 19.) Later opgenomen in het boek van 1920 als eerste deel: **Vlaanderen's economische ontwikkeling in het verleden**.
- De arbeidsregeling in de Middeleeuwen.** In het tijdschrift **Volkskracht**, n^o van Juli-Augustus 1913. Het tweede deel is ontleend aan vorenvermelde studie.
- De methode in de talenstatistiek van België.** Voorgedragen op het XVII^{de} Vlaamsch natuur- en geneeskundig congres, in September 1913. Verschenen in de **Handelingen** van dat congres.
- Over Vlaamsche Volkskracht. - Vlaanderen's Cultuurwaarden.** Uitgegeven door Jan Meuwissen, te Brussel, in 1913. Het boek bevat, naar tijdsorde gerangschikt, de voornaamste studiën door Lodewijk de Raet gewijd aan het vraagstuk der Vlaamsche Hoogeschool. Het telt 686 bladzijden.
- Over Vlaamsche Volkskracht. - Vlaanderen's economische ontwikkeling.** Dit boek van 483 bladz. bevat, naar tijdsorde gerangschikt, de voornaamste

studiën door Lodewijk de Raet gewijd aan Vlaanderen's economische ontwikkeling, van de Middeleeuwen af tot aan het begin der XX^{ste} eeuw. Het is Lodewijk de Raet zelf die de verspreide stukken bijeenbracht en verdeelde over **het verleden en het heden**. Het werk verscheen evenwel niet in 1914, omdat de auteur sommige deelen wilde uitbreiden en aanvullen. Het werd ten slotte uitgegeven, in 1920, door het toedoen van de familie van Lodewijk de Raet, bij de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, te Amsterdam.

* * *

Om deze lijst van de Raet's geschriften en tevens het overzicht van zijn bedrijvigheid aan te vullen, moet nog vermeld worden :

1° een werk dat niet gepubliceerd werd, namelijk de thesis waarmede Lodewijk de Raet den titel van doctor in economische wetenschappen verwierf: **L'Entreprise agricole**;

2° een verslag dat gedrukt maar niet gepubliceerd werd en dat hij maakte als secretaris van de **Commission hollando-belge pour l'étude des questions économiques relatives aux deux pays**, in 1909;

3° de monographieën die hij maakte als medewerker bij de groote enquête in België ondernomen door Seeböhm Rowntree, monographieën die verwerkt werden in diens boek **Land and Labour-Lessons from Belgium**, verschenen te Londen in 1910;

4° het werk dat hij maakte als ambtenaar in het Ministerie van Nijverheid en Arbeid en dat al of niet gepubliceerd, doch in ieder geval niet ondertekend werd. Volgens aantekeningen in het archief kan de Raet's aandeel als volgt worden bepaald :

hij werkte rechtstreeks mede aan de groote nijverheidstelling van 1896 en aan het onderzoek over de Belgische huisnijverheid;

hij leidde persoonlijk de groote enquêtes over de loonen in de nijverheid, in 1901 en 1903, over den toestand der zeevisscherij, over het minimumloon, alsmede de nijverheids- en handelstelling van 1910; aan sommige, hierbij behorende en door hem opgestelde toelichtende nota's, schijnt hij zelf veel belang te hebben gehecht;

5° enkele al of niet gepubliceerde geschriften van meer litteraire aard, uit de Raet's jonge jaren;

6° de voordrachten en redevoeringen, al of niet in de pers gepubliceerd, uitgesproken bij verschillende aangelegenheden;

7° de omvangrijke briefwisseling; van de brieven die de Raet belangrijk achtte behield hij gewoonlijk een afschrift dat in het archief bewaard is gebleven.

SLOTBESCHOUWINGEN.

VLAAMSCHE VOLKSKRACHT VAN HEDEN.

DOOR

Prof. Dr. G. EYSKENS.

WIJ meenen, zoo eenvoudig mogelijk, het ware doel der Vlaamsche beweging te kunnen aangeven, met te zeggen : zij wil het welzijn van het Vlaamsche volk.

„Het welzijn van ons volk, schrijft Frans Van Cauwelaert, is een begrip van veelzijdigen omvang en met zeer verscheiden inhoud, en niet ieder zal dat welzijn op dezelfde wijze waardeeren : stofelijke voorspoed, zedelijke gezondheid, verheven beschaving, inwendige vrede en uitwendige veiligheid, zijn goederen, die naar omstandigheden, het eene meer dan het andere, op het voorplan worden geplaatst... ” (1)

In den opgang van een volk, dat geschiedenis maakt door de scheppingskracht en de uitstraling van zijn kultuur, is de historische ontwikkeling van deze verheffing niet te scheiden van de sociale en economische verschijnselen, die de levensmogelijkheden en grootendeels te levensvormen bepalen. Met de versterking van het Vlaamsche bewustzijn, moest dan ook onvermijdelijk de Vlaamsche beweging gaan naar de diepten en de grondslagen van het volksbestaan en haar bekommernis richten naar de economische factoren.

De glansperioden in de geschiedenis van Vlaanderen vielen samen met economischen bloei. De lijdensweg van de Vlaamsche minderwaardigheid viel ook samen, tijdens de industrialisatieperiode van de vorige eeuw, met een economische minderwaardigheid in de Vlaamsche gewesten, in vergelijking met de ontwikkeling in Wallonië.

Bij de aanvang van onze eeuw, in de jaren 1900-1905, toen de Raet werkte aan de voornaamste van zijn economische geschriften, was er reeds zeer veel veranderd in de stoffelijke levensvoorwaarden der Vlaamsche bevolking. De algemeene sociale vooruitgang deed zijn invloeden gelden en vooral had de vorderende economische welstand van België een onvermijdelijke inwerking op de Vlaamsche gewesten. De ontwikkeling van Vlaamsche industrieën, de expansie in den exporthandel en de bloei van de Vlaamsche zeehavens, waren zooveel teekenen van sterkte en vernieuwing. De ontdekking van het Kempisch steenkolenbekken en de duidelijke

(1) In « Vlaanderen-België-Nederland », blz. 6-7.

verschuiving van het bevolkingsoverwicht naar het Vlaamsche land, waren factoren, die het verloop der economische evolutie in het voordeel van Vlaanderen konden verleggen.

Geplaatst voor de rijke perspectieven van een nieuwen tijd, was echter de groote bekommernis van de Raet de beteekenis van de economische toestanden en problemen, de „economische bewustwording“ te doen doordringen in de Vlaamsche beweging. „Bewust of onbewust was altijd haar programma, verklaart de Raet: *de volledige ontplooiing van alle volkskrachten, op intellectueel en stoffelijk gebied, door het eenige mogelijke middel, door de volkstaal.* Is de Vlaamsche beweging in haar oorsprong en door den invloed van het romantisme een taalbeweging, in haar gevolgen is zij een echte sociale beweging“.

Zou de economische ontwikkeling een machtige grondslag worden voor Vlaanderen's verheffing, of zou zij leiden naar verdere vervreemding en ontaarding, waardoor de nationale volkswaarden nog dieper zouden worden ondermijnd?

Het antwoord op deze vraag, van zulke beslissende beteekenis voor de toekomst van ons volk, moest afhangen van het vorderen van het Vlaamsche bewustzijn en van de Vlaamsche strijdvaardigheid op economisch gebied. Deze aanwakkeren was de taak, die Lodewijk de Raet op zich had genomen, met zijn voordrachten en publicaties, met zijn „Economisch Programma der Vlaamsche Beweging“.

Veel tijd is nu heengegaan. De wereldoorlog en de jaren nadien hebben niet alleen het economisch gebeuren in België geplaatst op grootendeels gewijzigde grondslagen, maar ook een algemeenen Vlaamschen opgang van onbetwistbare beteekenis gebracht. En nochtans, voor Vlaanderen vertoont het veelzijdig werk van Lodewijk de Raet nog menig actueel aspect. Zijn bekommernis en zijn waarschuwingen hebben ook thans nog hun waarde. Zijn wekroep geldt ook nog, in ruime mate, ondanks verwezenlijkingen en nieuwe omstandigheden, voor onze generatie. Het is hetgeen wij hier zullen trachten te verduidelijken met een overzicht van de lichtpunten en de schaduwzijden in de bevolkingsverhoudingen en de economische ontwikkeling van het Vlaamsche land.

In de Vlaamsche volkskracht ziet Lodewijk de Raet een groote hoop voor Vlaanderen's sterkte, opgang en ontvoogding.

De economische crisisperiode van 1846-1850, de diepgaande verarming en ellende, die zij meebracht, vooral in de Vlaamsche gewesten, de ontwikkeling van de nijverheid in Wallonië en de hiermede gepaard gaande migraties, plaatsten de Vlaamsche bevolkingsevolutie, omstreeks de helft der vorige eeuw, voor uiterst sombere perspectieven. De Vlaamsche volkskracht, de huwelijksvruchtbaarheid, herstelde, ondanks ontberingen, pauperisme, hooge kindersterfte en uitwijking, de ontstane leemten. De economische lotsverbetering bood trouwens, in latere jaren, een ruimere levensmogelijkheid op Vlaamschen bodem.

Indien Lodewijk de Raet, doelende op de tweede helft der negentiende eeuw, mocht schrijven dat, ondanks hun betrekkelijk ongunstige geboortecijfers, Luik en Henegouwen een sterkere bevolkingstoename hadden gekend dan de andere provinciën des lands, en zoo hij kon besluiten : „ Ziedaar de uitslag der crisissen, die het Vlaamsche land teisterden in dit vijftigjarig tijdvak; ziedaar anderzijds de gevolgen van de opkomst van de moderne nijverheid in Wallonië ", moet voor de volgende jaren een heel ander oordeel worden geveld.

Zoowel de bevolkingsverschuiving als de bevolkingsontwikkeling gaat zich voltrekken ten voordeele van het Vlaamsche land. Vooral sedert den wereldoorlog ligt deze differentieele evolutie tusschen Vlaanderen en Wallonië scherp afgeteekend. De bevolkingstoename van België, welke 1.693.000 inwoners bedraagt van 1900 tot 1938, is voor 84 % opgenomen door de Vlaamsche gewesten, Brussel inbegrepen. De onderstaande cijfers (tabel I) geven een overzicht van deze beteekenisvolle wijziging.

In 1938 vindt men, in vergelijking met 1920, de volgende procentueele vermeerdering (+) of vermindering (—) van het aantal inwoners :

West-Vlaanderen	+ 20,1	Arrond. Nijvel	+ 5,4
Oost-Vlaanderen	+ 7,7	Luik	+ 12,6
Antwerpen	+ 23,1	Luxemburg	— 1,9
Limburg	+ 39,0	Henegouwen	+ 1,5
Arrond. Leuven	+ 13,7	Namen	+ 2,4
Arrond. Brussel	+ 18,8	Het Rijk	+ 13,3

TABEL I.
VERDEELING DER BEVOLKING VAN BELGIE.

	1900	1920	1930	1938
West-Vlaanderen	805.236	803.687	901.588	965.910
Oost-Vlaanderen	1.029.971	1.107.325	1.149.199	1.192.034
Antwerpen	819.159	1.016.963	1.173.363	1.254.242
Limburg	240.796	300.455	367.642	416.547
Arrond. Leuven	241.959	271.394	294.143	307.761
Arrond. Brussel	853.430	1.077.642	1.204.590	1.281.293
Arrond. Nijvel	168.146	172.663	181.332	181.984
Luik	826.175	863.092	973.031	972.481
Luxemburg	219.210	223.739	220.920	219.566
Henegouwen	1.142.954	1.220.271	1.270.231	1.238.537
Namen	346.512	348.338	355.965	356.198
Het Rijk	6.693.548	7.405.569	8.092.004	8.386.553

Men ziet dus, in de besproken periode, nog slechts een geringe bevolkingstoename in Wallonië of zelfs een vermindering, zooals in de provincie Luxemburg. De cijfers, welke betrekking hebben op de provincie Luik, alhoewel zij beneden het gemiddelde blijven der stijging van het aantal inwoners voor het Rijk, moeten gelden als een uitzondering, die verklaarbaar is door de aantrekkingskracht van het Luiksche industriegebied.

Het zwaartepunt in de Vlaamsche bevolkingsontwikkeling moet niet meer, zooals tijdens de vorige eeuw, gezocht worden in de beide Vlaanderen. De sterke procentueele toename van het aantal inwoners in West-Vlaanderen sedert 1920 moet natuurlijk worden geïnterpreteerd in het licht van het feit, dat het basisjaar 1920, vertrekt van abnormaal lage getallen, door de verwoestingen en de ontvolking in deze provincie. De demographische verschuiving geschiedt zeer duidelijk ten gunste van de provinciën Limburg en Antwerpen en van het arrondissement Brussel. Dit is de resultante van complexe fenomenen, waarbij zoowel het geboorteoverschot als de economische factoren een rol spelen en dit op zeer ongelijke wijze, naar gelang men eenerzijds Limburg en Antwerpen beschouwt en anderzijds het arrondissement Brussel. Voor dit laatste worden de dalende geboortecijfers inderdaad meer dan bijgelegd door de economische concentratie rond de hoofdstad des lands.

Het inzicht in deze verhoudingen kan worden verduidelijkt door de geboorte- en sterftecijfers.

Geboorte- en sterftecoëfficiënten per 1.000 inwoners in 1938.

	Geboorte- coëfficiënt	Sterfte- coëfficiënt	Overschot van den geboorte- coëfficiënt
West-Vlaanderen	19.31	11.68	+ 7.63
Oost-Vlaanderen	17.43	12.31	+ 5.12
Antwerpen	17.94	10.79	+ 7.15
Limburg	26.47	10.28	+ 16.19
Arrond. Leuven	18.02	11.40	+ 6.62
Arrond. Brussel	11.82	12.45	— 0.63
Arrond. Nijvel	11.62	13.85	— 2.23
Luik	12.21	13.56	— 1.35
Luxemburg	15.54	13.49	+ 2.05
Henegouwen	11.44	14.20	— 2.76
Namen	13.78	14.57	— 0.79
Het Rijk	15.52	12.48	+ 3.04

Op Vlaamschen bodem vindt men alom, het arrondissement Brussel uitgezonderd, een overschot van geboorten, dat ruim reikt boven het gemiddelde voor het Rijk. De Waalsche provinciën en het arrondissement Nijvel hebben een sterftecoëfficiënt, die de geboorten overtreft. Alleen voor Luxemburg geldt een uitzondering, met een geboorteoverschot, dat nochtans lager blijft dan het gemiddelde cijfer voor België. In de Vlaamsche gewesten is de sterftecoëfficiënt lager dan het gemiddelde voor het Rijk. In Wallonië is hij hooger. Bij gebrek aan aanvulling door geboorten, moet de gemiddelde ouderdom der Waalsche bevolking in de toekomst aanmerkelijk stijgen, zoodat de ontvolkingsbeweging in Zuid-België zal worden geaccentueerd, door het klimmen van den sterftecoëfficiënt.

Een opvallend lichtpunt in deze demographische verschijnselen is de provincie Limburg. De gunstigste verhoudingen werden bereikt, in 1938, in het arrondissement Maaseik, met een geboorte-coëfficiënt van 32.63, een sterftecijfer van 10.63 en een geboorte-overschot van 22. Dergelijke resultaten zijn voor West- en Centraal-Europa exceptioneel geworden.

Zonder te kunnen stilblijven bij een uitvoerige bespreking van het bevolkingsprobleem willen wij hier alleen toelichten, dat, temidden van een dalende geboortebeweging, die ook voor Vlaan-

deren geldt, in vergelijking met het verleden, de ontvolking van Wallonië rassche vorderingen maakt, terwijl Vlaanderen nog aanwinsten boekt.

Wat dit laatste betreft, moet een ernstig voorbehoud gemaakt voor de groote steden en de geïndustrialiseerde gedeelten van het Vlaamsche land.

In de agglomeraties der groote steden is, inderdaad, een geboortedeficit ontstaan, dat dreigende proporties heeft verkregen.

Geboorte- en sterftecóëfficiënten per 1.000 inwoners in 1938.

Stedelijke agglomeraties van :	Geboorten	Sterfte
Antwerpen	12.83	10.78
Gent	11.81	14.18
Brussel	9.99	12.96
Luik	10.21	14.03
Charleroi	10.83	14.57

In deze vijf belangrijke stedelijke agglomeraties van België, die tevens groote industrie centra zijn, telde men in 1938, 2.076.889 inwoners, hetzij 24.76 p.c. van de totale bevolking van het Rijk. Het aantal geboorten bedroeg er 22.765 en het aantal overlijdens 26.699, hetzij resp. 17.49 p.c. en 25.50 p.c. van het totaal geboorten en overlijdens in België. In deze groep vindt men alleen nog Antwerpen en omgeving met een geboorte-overschot. Het deficit, dat wordt opgelopen te Gent en te Brussel, is zeer opvallend. Ware Vlaamsche volkskracht ziet men nog in Limburg en in de landelijke gewesten der Vlaamsche provinciën.

Het hoeft hier nauwelijks onderlijnd dat het probleem Groot-Brussel, zoowel in verband met het demographisch verschijnsel als voor de verdediging der Vlaamsche volksgaafheid, van overwegende beteekenis is geworden.

Lodewijk de Raet heeft zeer juist de oorzaken van de denationalisatie der Vlaamsche inwijkelingen in de Brusselsche agglomeratie geteekend. Zij gelden ook nog vandaag: het groote aanpassingsvermogen der Vlamingen, de verfransching van het onderwijs, het feit dat het grootste gedeelte dezer inwijkelingen als arbeiders, kleine ambachtslui, bedienden en handelaars, om economische en sociale redenen, door het verfranschte milieu worden opgeslorpt.

Sedert 1900 is de bevolking van het arrondissement Brussel met een derde toegenomen; het telt thans ongeveer een vierde van het totaal van 5.400.000 inwoners op Vlaamschen bodem.

De economische evolutie in België verloopt — zooals wij het onmiddellijk nader zullen toelichten — in ruime mate in voor Vlaanderen gunstige omstandigheden. Door de geleidelijke uitputting van het Waalsche steenkolenbekken en door grondige wijzigingen in de geographische verbreiding der groote Belgische productietakken, zal in de toekomst de Vlaamsche uitwijking naar Wallonië waarschijnlijk niet meer dezelfde problemen stellen als in het verleden en zullen de Vlaamsche gewesten niet meer zoozeer „de voorraadkamers zijn waaraan de Waalsche provinciën nieuwe levenskracht ontleenen“. Daarentegen, schijnt alles er op te wijzen dat de aantrekkingskracht van Groot-Brussel, als centrum van een steeds versterkte economische, administratieve en cultureele bedrijvigheid, nog aanzienlijk zal vermeerderen.

Brussel is Vlaamsche bodem. Brussel is Vlaamsch in zijn diepe volkslagen, Vlaamsch in zijn historische waarden. De inwijking, die de bevolkingsgetallen der Brusselsche agglomeratie vermeerderd, komt voorzeker niet uitsluitend, doch dan toch in overwegende mate uit het Vlaamsche land. Nergens echter in België wordt de Vlaamsche volksintegriteit zoo gevaarlijk aangetast en verder bedreigd als te Brussel. Door den onwil of het onbegrip der plaatselijke overheden, door de ontduiking der taalwetten, het behoud van een verfranscht onderwijs en de vele invloeden, welke uitgaan van het verfranschte zakenleven, van economische, financiële, sociale en cultureele instellingen en een machtig bestuurlijk apparaat, gevestigd in de hoofdstad of in haar omgeving, wordt de normale inwerking van het Vlaamsche bevolkingsoverwicht stelselmatig ontwricht of geneutraliseerd. Meer dan ooit is Brussel het groote strijdobject der Vlaamsche beweging.

* * *

Het Kempisch steenkolenbekken is voor Lodewijk de Raet wel het grootste lichtpunt voor Vlaanderen's economische vernieuwing:
„Wij staan op een keerpunt onzer economische ontwikkeling. De ontdekking in 1901, van kolenlagen in twee Vlaamsche pro-

vincies is van aard om een omwenteling in het bestaande te bewerken en in weinige jaren van Vlaamsch-België weer den overwegenden factor in de Belgische huishouding te maken. Voor de toekomst van den Vlaamschen stam is dit feit het gewichtigste onzer geschiedenis sedert 1830."

En, inderdaad, nadat op 2 Augustus 1901, de Leuvensche hoogleeraar André Dumont de eerste steenkolenlaag aanboorde in de Limburgsche heide, zijn slechts enkele jaren noodig geweest om de aflijning van het nieuwe bekken te bekomen. Het is dan voor elkeen duidelijk geworden dat een onschatbare bron van rijkdom en economische mogelijkheden werd geboden op den Vlaamschen bodem, die van de ontwikkeling van de moderne groot-industrie, uitzondering gemaakt voor de textielnijverheid, zoo lang was verstoken gebleven.

De kenmerkende Belgische industrieën waren aangetrokken geworden door de mijnen van het Zuiden.

„Zoo ontstond, schrijft De Raet, van vóór Bergen tot boven Luik een lange strook fabrieken, glasblazerijen en hoogovens. De hegemonie, die van de vroegste middeleeuwen aan Brabant en Vlaanderen had toebehoord, ging over tot de minder vruchtbare en vroeger dun bevolkte streken van het Walenland. Ziedaar, al let men er zoo zelden op, een der groote oorzaken van het overwicht van het Waalsche element en van de Fransche taal na 1830."

Men weet van welk beslissend belang de rijke steenkolenreserves van Wallonië geweest zijn bij den uitbouw van de economische structuur van België in de XIXe eeuw. Zij hebben de vestiging en den bloei van de zware industrie mogelijk gemaakt. Dit geldt allereerst voor de metaalnijverheid, met al haar vertakkingen, die gedurende jaren de basis is geweest van het Belgische exportbedrijf. Doch ook de glasindustrie, de kalk-, cement- en ceramiekproductie, activiteiten, die berusten op een groot verbruik van brandstoffen, werden aldus naar het Waalsche land aangetrokken. Daar situeerde zich het zwaartepunt van België's economische bedrijvigheid. Daar lag ook het centrum van de aandacht en de bekommernis van de economische politiek en van de groote financieringsorganen, die zoo krachtdadig de expansie in het buitenland en later de koloniale initiatieven van België hebben gesteund.

Voorzeker in Vlaanderen bloeide de textielnijverheid, in haar diverse vertakkingen, welke, gevestigd op duurzame historische grondslagen, een aanpassing en uitbreiding had ondergaan, zooals de katoenindustrie in Oost-Vlaanderen, die ook de Vlaamsche gewesten in de sfeer van het moderne bedrijfsleven had betrokken. Maar dit alles werd onvermijdelijk overschaduwde door Wallonië, in de eeuw van ijzer en steenkool, de onmisbare grondstoffen, die aan België zijn typisch economisch uitzicht van industrieel transformatieland hebben bezorgd.

De eenmaal aanzienlijke ijzerertsreserves van Wallonië waren van geen economische beteekenis meer en de uitputting van de mijnen van het Zuiden kon reeds worden voorzien, toen het Kempisch bekken werd ontdekt.

„De geschiedenis van het verlopen tijdvak heeft ons geleerd dat volkswelvaart en gezond en fier volksbestaan samengaan...” Zou het nu werkelijk „dagen” voor het Vlaamsche land? Indien het antwoord op deze vraag, die door De Raet met hoopvolle verwachting werd gesteld, moet worden gezocht in den economischen opgang der Vlaamsche provinciën in het algemeen en in de ontginning der Limburgsche mijnen in het bijzonder, dan moet worden bevestigd dat, sedert den aanvang dezer eeuw, Vlaanderen niet alleen een indrukwekkenden economischen vooruitgang heeft gekend, maar zelfs een evolutie, die normaal voortgezet, het economisch overwicht in België naar Vlaanderen moet verplaatsen.

Het thans gekende mijngebied der Kempen heeft een oppervlakte van 75.000 ha. Men schat dat het ongeveer 12 milliard ton brandstof bevat. De beteekenis van dezen rijkdom wordt verduidelijkt, als men weet dat de mijnen van Wallonië waarschijnlijk niet meer dan anderhalf milliard ton als reserve tellen. Voorzeker, door sommigen, die vooral het verlengen van de leefbaarheid der Waalsche mijnen, door middel van allerhande innemingen, op het oog hebben, werd in de laatste tijden, de mogelijkheid in twijfel getrokken de reusachtige voorraden, welke berusten in den Vlaamschen bodem, in gunstige voorwaarden te benutten. Maar ongetwijfeld, indien men zich mag steunen op economische grondslagen en zoo de Belgische steenkolenpolitiek niet wordt gedwongen in volslagen artificieele verhoudingen, om de Waalsche mijnen te dienen, blijft de uitspraak van Lodewijk de Raet gelden: „Ten spijt van niet

altijd belanglooze pessimisten, heeft het Kempisch kolenbekken een schoone toekomst."

Weliswaar vindt men in het Vlaamsche mijngebied niet de groote verscheidenheid van steenkolensoorten, welke men aantreft in het Zuiden. Maar de Limburgsche productie bestaat in hoofdzaak uit kwaliteiten, welke zich bijzonder goed leenen tot industriele doeleinden. Door de vorderende uitputting van de Waalsche mijnen, moet juist voor die categorie van brandstof een dreigend tekort ontstaan in de binnenlandsche voortbrenging. Het bekken van het Noorden biedt dan ook ruime mogelijkheden voor de ontwikkeling van de nijverheid in het algemeen en speciaal voor de zware industrie. Het is ook van bijzondere beteekenis dat de exploitatievoorwaarden in Limburg merkelijk gunstiger zijn dan in Wallonië. Door de goede ligging en de dikte der steenkolenlagen is in het nieuwe mijngebied, de concentratie der pijlers, het werken in lange afbouwplaatsen en een ver doorgevoerde mechanisatie verwezenlijkt, waardoor de Waalsche mijnen, ondanks de pogingen tot rationalisatie, die daar ook worden aangewend, in de schaduw worden gesteld. In de Kempen is men kunnen vertrekken met moderne methoden en daar wegen niet allerhande historisch gegroeide omstandigheden, die in het Zuiden vaak hinderlijk werken en o. m. de concentratie belemmeren. (1)

Ondanks het geheel van deze begunstigende factoren heeft het eerder lang geduurd, eer met de eigenlijke exploitatie der Limburgsche concessies kon worden begonnen. Zeer moeilijke voorbereidingswerken, die reusachtige financieele investeringen hebben gevergd, zijn noodig geweest om de ontginning mogelijk te maken. In 1917 werd voor de eerste maal steenkool opgedolven in de mijn van Winterslag, die in den loop van dat jaar een productie boekte van 11.640 ton. Eenmaal de moeilijke oorlogsjaren voorbij, beleefde het bekken een bestendige en snelgroeiende ontwikkeling, die zelfs door economische crisisperioden niet sterk werd gehinderd.

In 1938 werden in de Kempen 6.536.000 ton opgedolven, zijnde 22 p. c. van het totaal van 29.576.000 ton geproduceerd in België. Bijzonder opvallend is het gunstige rendement per arbeider in Limburg, in vergelijking met Wallonië.

(1) Men raadplege Dr. K. Pinxten: « Het Kempisch Steenkolenbekken ».

Rendement per arbeider
(boven- en ondergrondarbeiders, kg. per dag):

	1913	1930	1937	1938
Zuidelijk bekken	538	572	724	698
Limburg	—	609	1.083	1.031

De inzinking van het jaar 1938 is in hoofdzaak te wijten aan de inkorting van den arbeidsduur. Het is echter duidelijk, dat met een meer intensieve exploitatie nog betere resultaten kunnen bereikt, dan die reeds aangegeven door de stijgende lijn van rendementsverhooging, waardoor de Limburgsche concessies economisch scherp gedifferentieerd zijn van de oude Zuidelijke mijnen.

Indien wij moesten stil blijven bij internationale vergelijkingen, ware het niet moeilijk aan te wijzen dat, in het buitenland, in Opper-Silezië, in Polen, in Nederland en in het Roergebied, een hooger rendement wordt bereikt dan in Limburg, waar de behaalde resultaten ongeveer overeenstemmen met die van het gemiddelde der Engelse mijnen. (1) Wij moeten echter wel onderlijnen dat het voor België van essentieel belang is te beschikken over steenkolenmijnen, die concurrerend kunnen werken met de Engelse productie. De brandstof ligt aan de basis van de kostprijzen voor de meest kenschetsende producten van onze zware industrieën. Men heeft berekend dat de steenkolen 30 p. c. vertegenwoordigen in den kostprijs van het staal, 25 p. c. voor cement, 23 p. c. voor electriciteit, 16 à 25 p. c. voor zink, 10 à 14 p. c. voor ceramiekproducten.

Deze cijfers geven slechts een onvolledig beeld van de betekenis van de steenkolenprijzen, want deze wegen ook op de transporttarieven en, langs de wegen van complexe invloeden en wisselwerkingen, op de heele economische activiteit en de exportbedrijvigheid des lands. Het is dan ook niet twijfelachtig dat België als exportland, dat steeds vernieuwde concurrentiemoeilijkheden heeft moeten overwinnen, een machtige hulp kan vinden in een rijk steenkolengebied met gunstige exploitatievoorwaarden, die in de toekomst nog kunnen verbeteren, indien een kortzichtige politiek van belemmering, een natuurlijke evolutie niet in den weg staat.

* * *

(1) Ch. Demeure: «L'industrie charbonnière belge en 1938», Bulletin de l'Institut de Recherches Economiques, 1939, blz. 152.

Hoe belangwekkend ook de bijdrage moge zijn, die sedert den wereldoorlog door de ontginning van het Kempisch steenkolenbekken werd gebracht voor de economische ontwikkeling van het Vlaamsche land, hoe groot ook de verwachtingen rechtmatig voor de toekomst kunnen gesteld, men mag niet meenen, dat deze bijdrage de eenige en althans, tot op dit oogenblik, de voornaamste aanwinst voor Vlaanderen's economische vernieuwing en versterking is geweest.

Het lijkt ons noodig dit feit aan te stippen, omdat het wijst op een ruime, veelzijdige vermeerdering van economische bedrijvigheden, niet gebonden aan ééne grondstof of aan één nijverheidstak, en die juist door haar veelzijdigheid de beste waarborgen biedt.

Wij geven in tabel II een overzicht van de wijzigingen, voorgekomen in de verdeling van het in de nijverheid tewerkgesteld personeel in de provinciën van het land, volgens de tellingen van 1896, 1910 en 1930.

De telling van 1846 deed uitschijnen dat in het Vlaamsche land meer personen arbeidden in de nijverheidsbedrijvigheid dan in Wallonië. In het Zuiden vond men nochtans reeds een merkwaardige ontwikkeling der zware industrie, terwijl voor Vlaanderen de textielbewerking, de kleine ondernemingen en de huisnijverheid kenmerkend waren.

Hoe sterk, tijdens de tweede helft van de XIX^{de} eeuw, de opgang van Wallonië is, blijkt genoegzaam uit de cijfers van 1896.

TABEL II.

TEWERKGESTELD PERSONEEL IN DE NIJVERHEID.

Provinciën	1896	P. c.	1910	P. c.	1930	P. c.
West-Vlaanderen	109.500	9,69	105.464	8,38	130.305	8,19
Oost-Vlaanderen	171.000	15,13	177.253	14,07	215.483	13,55
Antwerpen	109.200	9,66	154.966	12,31	209.844	13,20
Limburg	19.600	1,73	22.229	1,77	48.211	3,03
Brabant	185.200	16,39	221.781	17,61	326.963	20,56
Luik	190.000	16,81	209.054	16,60	250.855	15,77
Luxemburg	20.400	1,82	19.047	1,51	20.870	1,31
Namen	55.800	4,94	58.736	4,67	59.961	3,77
Henegouwen	269.300	23,83	290.633	23,08	327.912	20,62
Het Rijk	1.130.000	100,—	1.259.163	100,—	1.590.404	100,—

In de industrie vindt men dan 536.000 personen werkzaam in de vier Waalsche provinciën, 409.000 in de vier Vlaamsche en 185.000 in Brabant. De wijziging is zeer opvallend bij de telling van 1930, die een nijverheidspersoneel aangeeft van 604.000 in de vier Vlaamsche provinciën, 660.000 in Wallonië en 327.000 in Brabant. De vooruitgang is dus groot voor Vlaanderen en bijzonder voor Brabant, waar het arrondissement Brussel het overwegend aandeel neemt. Brabant alleen komt tusschen voor 20.56 p. c. van het personeel der nijverheid in België, vergeleken bij 41.47 p. c. in de overwegend Waalsche en 37.97 p. c. in de overwegend Vlaamsche provinciën.

Zeer leerrijk is de procentueele verdeeling van het nijverheidspersoneel over de provinciën van het land. Men ziet op treffende wijze, dat de aanwinsten en dus de economische verschuivingen, gaan naar Antwerpen, Brabant en Limburg. Deze beweging vindt men trouwens ook reeds afgeteekend in 1910, wanneer het Kempisch steenkolenbekken, uitzondering gemaakt voor enkele voorbereidingswerken in Limburg, het algemeen verloop van het besproken verschijnsel niet kon beïnvloeden. Wij staan hier dus voor een fundamenteele en langdurige beweging, die niet door de nieuwe mijnen werd uitgelokt — zooals ten onrechte in vele Vlaamsche kringen wordt gemeend — maar die in de latere jaren wel door de Limburgsche concessies werd geaccentueerd.

Tabellen III en IV laten toe, zoowel de gewijzigde belangrijkheid, als de geographische verplaatsing van de voornaamste nijverheidstakken te volgen tusschen 1896 en 1930.

Wat aangaat de juiste vergelijkbaarheid der aangegeven cijfers, dienen meerdere beperkingen in acht genomen, die wij hier niet uitvoerig kunnen bespreken. Door het verschil in de bij de tellingen gevolgde methoden, door het recenseeren van een groep „speciale nijverheden“, het weglaten van het personeel der spoorwegen en sommige verplaatsingen tusschen huisnijverheid en werkhuisnijverheid, door den bijzonderen toestand van de aardewerkindustrie en andere oorzaken, zijn de gegevens van 1896 niet steeds op één lijn te plaatsen met die van 1910 en van 1930. Het is echter wel mogelijk dit statistisch materiaal aan te wenden om, met voldoende nauwkeurigheid, de algemeene tendenzen te illustreeren, die wij hier behandelen.

TABEL III.
TEWERKGESTELD PERSONEEL VOLGENS NIJVERHEIDSGROEPEN IN 1896.

	West- Vlaan- deren	Oost- Vlaan- deren	Ant- werpen	Limburg	Brabant	Luik	Luxem- burg	Namen	Hene- gouwen	Het Rijk
Mijnen	—	—	437	247	14	33,044	224	3,453	90,894	127,707
Steengroeven	20	253	996	173	3,755	7,524	1,615	7,058	17,175	38,563
Metaalnijverheid	4,750	7,319	8,086	1,482	20,780	42,085	1,985	4,308	35,841	126,178
Aardewerk	325	641	438	251	441	843	59	685	5,068	8,655
Glasnijverheid	1	—	6	—	164	4,492	—	3,466	14,902	23,031
Chemische nijverheid	1,521	5,588	3,364	514	7,195	2,797	261	840	2,471	24,123
Voeding	9,745	12,663	11,329	2,948	18,374	11,450	1,473	4,358	18,716	91,037
Textiel	7,519	42,633	3,641	193	9,280	19,119	202	1,341	5,550	89,387
Kleedingnijverheid	10,823	15,026	12,030	3,453	30,451	15,828	3,408	7,759	23,570	122,348
Bouwbedrijf	8,347	9,661	10,664	1,631	24,949	11,023	2,920	8,951	15,450	93,584
Hout- en meubelnijverheid	11,034	17,140	11,349	2,958	19,726	8,128	3,439	5,342	13,407	92,611
Huiden en leder	3,514	6,893	4,397	1,195	10,560	6,037	1,700	2,551	7,400	44,286
Tabak	594	3,787	3,335	652	1,312	1,003	129	307	421	11,540
Papiernijverheid	207	390	2,938	61	4,171	1,329	19	497	164	9,768
Boekbedrijf	942	1,405	2,170	180	5,146	1,736	120	399	1,951	14,049
Kunstnijverheid	406	688	3,942	60	3,367	493	9	72	475	9,512
Transportbedrijf	3,795	4,045	15,003	564	5,322	6,538	814	1,578	4,223	41,882

TABEL IV.
TEWERKGESTELD PERSONEEL VOLGENS NIVERHEIDSGROEPEN IN 1930.

	West- Vlaan- deren	Oost- Vlaan- deren	Ant- werpen	Limburg	Brabant	Luik	Luxem- burg	Namen	Hene- gouwen	Het Rijk
Visserij	1.471	47	20	—	18	—	1	—	—	1.557
Mijnen	414	—	682	23.192	768	39.013	63	3.314	107.511	175.057
Steen-groeven	12	102	728	152	1.712	7.465	1.089	6.293	17.588	35.141
Metaalnijverheid	10.305	14.785	28.550	4.360	48.162	75.519	3.205	9.887	64.321	259.094
Aardewerk	3.654	2.755	10.316	572	3.740	2.215	188	1.836	10.968	36.244
Glasnijverheid	486	362	3.456	—	1.726	3.511	—	4.276	14.688	28.505
Chemische nijverheid	3.239	10.495	13.305	1.411	24.468	15.223	584	1.909	8.599	79.233
Voeding	11.820	13.590	21.857	2.911	32.295	10.265	1.442	2.930	12.790	109.900
Textiel	40.859	93.437	5.277	141	18.520	19.079	153	1.612	8.245	187.323
Kleedingnijverheid	9.171	11.388	13.109	2.448	37.422	11.883	1.459	2.849	11.174	100.993
Bouwbedrijf	12.915	15.357	23.503	3.938	39.498	18.130	2.064	5.327	16.253	136.985
Hout- en meubelnijverheid	13.800	16.607	16.962	2.703	23.361	8.886	2.402	3.771	9.630	98.122
Huid en leder	5.326	10.786	4.428	864	15.665	6.163	789	1.189	8.348	53.558
Tabak	758	2.309	3.541	548	3.254	1.717	119	156	901	13.363
Papiernijverheid	291	1.817	3.842	43	8.624	1.498	183	1.056	394	17.748
Boekbedrijf	1.805	1.520	5.618	225	9.369	2.827	98	386	2.468	24.316
Kunstnijverheid	1.301	1.211	15.778	234	9.556	993	59	185	1.279	30.596
Transportbedrijf	12.678	18.915	38.782	4.469	48.705	24.468	6.972	12.985	32.755	202.729

Voor de mijnen en de steengroeven behoudt Wallonië een duidelijk overwicht. De toenemende beteekenis van Limburg hebben wij hooger, door de productiecijfers nog beter in het licht gesteld, dan dit zou mogelijk zijn, afgaande op het arbeidspersoneel. Voor het Vlaamsche land dienen ook de cokesovens vermeld, die niet meer uitsluitend gevestigd zijn in de Zuidelijke provinciën, maar die opgericht werden in Brabant, Antwerpen en in de omgeving van Zeebrugge, aangetrokken door de goedkoope waterverbinding.

De metaalindustrie heeft een indrukwekkende uitbreiding genomen. Het door haar gebezigde personeel is met 130.000 gestegen in de periode 1896-1930. De groote aanwinsten gaan niet alleen naar Luik en Henegouwen, maar ook naar Brabant en Antwerpen. De laatste twee provinciën nemen 48.000 werkkrachten in de totale aanwinst van personeel en de sterkste procentueele toename, in vergelijking met de basis van 1896. De ontwikkeling van de machineconstructie en de automobiël-assemblage (Antwerpen) is zeer kenschetsend voor het Vlaamsche land. Tot omstreeks 1890 was de zink- en loodindustrie geconcentreerd in de provincie Luik. Sedertdien hebben de fabricage van de niet-ijzerhoudende metalen en de bewerking van uit Congo ingevoerde ertsën, een merkwaardige vlucht genomen, in Antwerpen en Limburg, waar goedkoope terreinen en arbeidskrachten, de verwijdering van bevolkingscentra of voordeelige transportmiddelen, een aantrekkingskracht hebben geboden.

Even belangwekkend is de sterke ontwikkeling van de scheikundige nijverheid en de aanwinsten ook hier, door Brabant en Antwerpen gemaakt. De groote centra van de glasindustrie blijven voorzeker in Wallonië, doch een zeer beteekenisvolle verschuiving ligt reeds afgeteekend in het aandeel, dat in latere jaren is opgenomen door Antwerpen en Brabant.

De textielnijverheid is, na de metaalbewerking, de voornaamste van het land, wat betreft de aangewende arbeidskrachten. Oost- en West-Vlaanderen behouden hier een kenmerkend overwicht. De Leiestreek blijft het centrum voor de vlasbewerking, Gent de verbindingshaven met de uitheemsche markten voor den katoenaanvoer. De jute-, breigoed- en tapijtenproductie werden ontwikkeld in de beide Vlaanderen. De provincie Luik en bijzonder Ver-

viere zijn steeds overheerschend in de wolnijverheid. Nochtans zijn verschuivingen afgeteekend naar Brabant en Oost-Vlaanderen. Ook moeten deze beide provinciën vermeld als nieuwe vestigingsplaats voor de kunstzijdefabricage.

De stijgende belangrijkheid en het overwicht, dat Antwerpen en Brabant, met hun groote bevolkingscentra en gunstige vervoermiddelen verwerven, is zeer opvallend voor de kleeding-, voeding- en tabaknijverheid, voor het bouwbedrijf, de hout- en meubelbewerking, de huid- en lederbewerking, de papier- en boekindustrie. Zij concentreeren op hun gebied ongeveer de helft en soms meer van het personeel, in die bedrijfstakken in België gebezigd. In de kunstnijverheid nemen zij zelfs de vijf zesden van het totaal.

Om de industriele ontwikkeling nader toe te lichten, lijkt het ons nuttig hier ook de berekening te vermelden van het percentage, dat elk der Vlaamsche provinciën en Brabant vertegenwoordigen voor de voornaamste van hun bedrijfstakken, in vergelijking met het totaal personeel in die bedrijfstakken in gansch België geteld in 1930. Wij moeten ons, wat dit betreft, beperken tot de meest typische en belangrijkste rubrieken, die soms onderverdeelingen zijn van de globale cijfers per bedrijfstak, die hooger werden aangegeven.

**Percentage door de Provincie genomen in het totaal personeel,
per bedrijfstak, voor het Rijk:**

WEST-VLAANDEREN:		Vlasgarens en lijnwaad... ..	62.2
Vorbereiding van textielpro-		Vorbereiding, drukken, ver-	
ducten (vlas)... ..	80.2	ven, enz., van garens en	
Vorbereiding, drukken, ver-		weefsels	51.9
ven, enz., van garens en		Garens en weefsels in hen-	
weefsels	18.4	nep en jute	77.4
Garens en weefsels in vlas...	26.7	Speciale weefsels	48.7
Garens en weefsels in hen-		Zijden garens en weefsels ...	52.6
nep en jute	20.7	Weefsels en garens in paar-	
Katoengarens en -weefsels...	18.9	denhaar en haar	66.9
Lompenindustrie	23.6	Wollen garens en weefsels...	18.1
Fabricage van conserven ...	32.6	Bewerking van huiden	38.4
Zeevisserij... ..	98.7	Handschoenen	22,5
Schoenen... ..	13.5	Lompenindustrie	34.2
		Lucifers	84.8
OOST-VLAANDEREN:		Wagons en voertuigen	21,4
Katoengarens en -weefsels ...	68.5	Schoenen... ..	14.3

Leder en huiden	14.3	BRABANT :	
Klompenmakerij... ..	45.1	Eigenlijke scheikundige pro	
Tabakindustrie	17.3	ducten	30.4
		Verf en vernissen	58.4
		Rubber	20.8
		Oliën, kaarsen en zeep	33.4
		Kleederconfectie	34.6
ANTWERPEN :		Van de kledingindustrie af-	
Kunstnijverheid... ..	51.5	hangende bedrijven	42.5
Speciale voedingsbedrijven...	31.9	Modeartikelen	43.3
Meel	16.5	Hoeden en petten	44.6
Bakkerij	18.6	Schoenen... ..	23.5
Conserven	25.4	Bewerking van huiden en	
Dranken	15.0	haar... ..	34.2
Tabak... ..	26.6	Speciale artikelen in leder en	
Van de kledingindustrie af-		huid... ..	48.7
hangende bedrijven	19.4	Handschoenen	62.7
Kleederenconfectie... ..	12.3	Speciale voedingsbedrijven ...	33.6
Modeartikelen	12.2	Dranken	31.7
Machines en metaalwerken ...	15.5	Bakkerij	20.4
Gieterij	15.1	Suikerfabricage... ..	55.1
Niet-ijzerhoudende metalen ...	21.5	Meel	25.7
Voertuigen	11.7	Conserven	16.9
Aardewerkindustrie	28.4	Tabak... ..	24.4
Meubelfabricage	25.3	Machines en metaalwerken...	22.1
Eigenlijke scheikundige be-		Voorwerpen en speciale wer-	
drijven	16.4	ken in metaal	31.6
Verf en vernissen	12.6	Ijzerwerk, slotenmakerij, ka-	
Oliën, kaarsen, zeep	26.3	chelmakerij	29.2
Papierfabricage... ..	26.8	Gieterij	20.0
Boekbedrijf	23.1	Bouwondernemingen en open-	
Bouwondernemingen en open-		bare werken	30.2
bare werken	18.8	Garens en weefsel in haar ...	25.6
Vervoer te water	63.3	Zijden garens en weefsels ...	20.4
Glasindustrie... ..	12.1	Meubelfabricage	32.2
		Kunstnijverheid... ..	31.2
LIMBURG :		Papierfabricage... ..	46.6
Niet-ijzerhoudende metalen ...	19.4	Boekbedrijf	38.5
Steenkoolmijnen	13.7	Luchtvervoerdiensten	93.8

De uitslagen van de economische en sociale telling van 27 Februari 1937 zijn, spijtig genoeg, nog niet volledig gekend, op het oogenblik, dat wij dit schrijven. Wij beschikken echter wel over de voorloopige resultaten voor enkele provinciën. Hieruit blijkt, dat de tendenzen, die wij hooger hebben besproken, bevestigd en

versterkt worden. Voor de eerste maal ziet men de absolute cijfers van het in Henegouwen en Luik gebezigde nijverheidspersoneel dalen. De procentueele achteruitgang zal waarschijnlijk nog aanzienlijker zijn, voor de groote Waalsche industriele centra, dan uit de hooger gedane vergelijkingen, op basis van de telling van 1930, kon worden opgemaakt. Vermeldenswaardig zijn, daarenboven, de nieuwe vorderingen van Limburg voor de metaalnijverheid, de scheikundige industrie, de voedingswarenbereiding, de brouwerij, de houtbewerking en het transportbedrijf.

Aldus wordt de geleidelijke verplaatsing van het zwaartepunt van België's industriele bedrijvigheid naar het Noorden, door Lodewijk de Raet, bij den aanvang dezer eeuw, met zooveel scherpzinnigheid en inzicht aangevoeld en met zooveel geestdrift begroet, een werkelijkheid.

Bij het bepalen van haar vestigingsplaats zoekt de industrie, in beginsel, naar een maximum van voordeelen. De dichte bevolkingsagglomeraties van Antwerpen en Brussel bieden een toenevende aantrekkingskracht voor de producties, welke verband houden met voeding, kleding en huisvesting. De haven van Antwerpen determineert, in haar omgeving of in haar onmiddellijk hinterland, de verwerking van talrijke ingevoerde grondstoffen, van de Congoleesche erts en voedingswaren, de localisatie van den scheepsbouw en de automobielen-assemblage. De concentratie van talrijke geschoolde arbeidskrachten en de uitstekende verkeersmiddelen, te land en te water, bevoordeelen Antwerpen en het groote Brabantsche industriegebied van Brussel-Vilvoorde, voor de metaalconstructie en vele transformatienijverheden. De glasindustrie wordt aangetrokken door de zandgronden van de Kempen. Aan de chemische productie worden er ruime vestigingscentra geboden, gemakkelijk vervoer en goedkoope terreinen. Eindelijk — en niet in het minst — Limburg vervult zijn belofte. De snelgroeiende mijnondernemingen en de opkomende nijverheden zullen er, ongetwijfeld, een machtige hulp en aanwakkering vinden in den grootschen waterweg, die met de opening van het Albertkanaal wordt beschikbaar gesteld.

Deze verkeersgeographische omstandigheden moeten, naast de aanwezigheid van de geschikte steenkolenreserves in het Noorden en de geleidelijke uitputting van de mijnen van Wallonië, de posi-

tie van Limburg als vestigingsplaats voor de zware industrie bevorderen. Maar, dat de voltrekking van deze, in den grond natuurlijke evolutie, wellicht het werk zal zijn van lange jaren, hoeft nochtans geen verwondering. Men vergeet niet dat de bestaande metaalbedrijven van Wallonië ook gebonden zijn aan de Fransche ertsen. De gunstige transportmogelijkheden, waarover Luik beschikt, nog verbeterd door het Albertkanaal, blijven voor dit centrum een element van weerstand en sterkte. Eenmaal gelocaliseerde ondernemingen, die honderden millioenen aan kapitalen hebben vastgelegd, worden niet gemakkelijk verplaatst. Tijdens en na den oorlog van 1914-1918 werd, daarenboven, in vele landen, die lang de aangewezen afzetgebieden waren voor de Belgische zware nijverheid, een concurrerend productie-apparaat ontwikkeld, waardoor heel andere omstandigheden zijn ontstaan dan die, welke in de vorige eeuw, de spoedige expansie van Wallonië hebben mogelijk gemaakt.

Als totaalbeeld blijft echter de verschuiving van het industriegebied in België naar het Noorden en wel naar den rechthoek Antwerpen-Brussel-Luik-Maaseik. In Namen en Luxemburg ziet men reeds duidelijk verzwakking. Dit geldt eveneens voor Henegouwen en bijzonder voor de Borinagestreek. Gent, de textielcentra van de beide Vlaanderen, de omgeving van Zeebrugge, vinden vele waarborgen voor behoud en verdere ontwikkeling, vooral als het internationale ruilverkeer mocht worden bevrijd uit de vele beperkingen, die in de laatste jaren hinderend hebben gewerkt.

* * *

„Landbouw en veeteelt, schreef Lodewijk de Raet, blijven de hoofdbronnen der Vlaamsche volkswelvaart en de voornaamste bedrijven der huishouding in Vlaamsch-België, door het aantal menschen die er van leven”.

Voorzeker, zoo men terugblijkt op de vorige eeuw, ziet men een kenmerkende verplaatsing van de landbouwbedrijvigheid naar de industriele economie en naar den handel. Doch de evolutie van België als „industriestaat” heeft ruimte gelaten voor een agrarische economie, die grondige aanpassingen heeft ondergaan, niet alleen een groote leefbaarheid heeft behouden, maar zelfs geheel

nieuwe wegen is opgegaan en in Vlaanderen nog drie maal meer vaste arbeidskrachten telt dan de sterkst ontwikkelde industrietak.

De landbouwtelling van 1929 vermeldt voor de Belgische landbouwbedrijvigheid, een totaal van 662.000 vaste arbeidskrachten, waarvan 308.000 in de vier Vlaamsche provinciën en 106.000 in Brabant :

Personen bestendig werkend in den landbouw :

West-Vlaanderen	87.629
Oost-Vlaanderen	101.423
Antwerpen	68.591
Limburg	50.275
Brabant	106.165
Luik	70.834
Luxemburg	57.257
Namen	43.954
Henegouwen	76.254
Het Rijk	662.382

Deze activiteit levert, naast belangrijke industriele teelten, de dekking van ongeveer 75 p. c. van de globale waarde der voedingsbehoeften van België. In een totale bebouwde oppervlakte van 2.448.000 ha., vertegenwoordigen de teelten 1.907.000 ha., waarvan 990.000 in Wallonië en 917.000 in het Vlaamsche land.

In tabel V geven wij een samenvattend overzicht van de gewassen en van den veestapel, wier geographische verbreiding over Vlaanderen en Wallonië, met de bodemgesteldheid en de verdeling over groote en kleine bedrijven, in verband staat.

Vlaanderen is overwegend het gebied der kleine landbouwexploitatie en der intensieve bewerking. Hiermede worden opbrengsten verwezenlijkt, welke meestal staan boven het gemiddelde van het rendement in België bereikt, dat zich nochtans, zooals zou kunnen worden toegelicht door internationale vergelijkingen, mede aan de spits bevindt van den Europeeschen landbouw. (1)

De opbrengst per ha. heeft, met een vorderende techniek en een degelijke landbouwvoorlichting, merkwaardigen vooruitgang gemaakt in enkele jaren :

(1) Men zie K. Bährens: «Die Landwirtschaft», in «Die flämische Bewegung», blz. 90.

Gemiddelde opbrengsten in België (in kgr. per ha.):

	1910	1937-1938
Tarwe	2.360	3.149
Rogge	2.167	2.498
Haver	2.428	2.912
Aardappelen	16.387	22.091

Deze resultaten worden maar bekomen door bestendige krachtsinspanning, door goede leiding en sterke organisatie van den landbouwersstand. Aan de basis ligt echter het wetenschappelijk onderzoek. Hetgeen van Vlaamsche zijde werd gepresteerd op gebied van zaad- en rasveredeling heeft vaak meer lof en waardeering ontvangen in den vreemde, dan in sommige kringen van het eigen land, die alleen geneigd zijn de blikken te richten naar industriele verwezenlijkingen en de essentieele beteekenis van het landbouwbedrijf, voor het behoud van een evenwichtige economische structuur en het waarborgen der volkswelvaart uit het oog verliezen.

Wij zullen hier slechts vermelden, met een terugwijzing naar de hooger gegeven cijfers, dat voor velden, onder leiding en contrôle van het Station voor Plantenveredeling van den Belgischen Boerenbond, in 1938, opbrengsten werden bekomen van 4.100 kgr. per ha. voor tarwe, van 3.800 kgr. voor rogge en van 4.000 tot 5.000 kgr. voor haver. Voor andere gewassen, de veeteelt, de fruitteelt, den tuinbouw, de bevordering van de productie der zuiveleconomie zouden, in een détailstudie, talrijke en vruchtbare initiatieven en een bestendige werking dienen aangegeven, waarvan de resultaten het uitzicht van onze landbouwbedrijvigheid, voornamelijk sedert den wereldoorlog, grondig hebben gewijzigd.

Een groot impuls voor wetenschappelijke leiding en vernieuwing, waarvan het Vlaamsche land bijzonder heeft genoten, is hierbij uitgegaan van het Landbouwinstituut der Universiteit te Leuven en van de Rijkslandbouwhoogeschool te Gent.

Bijzonder moet ook de veelzijdige en diepgaande werking van den Belgischen Boerenbond, wiens activveld vooral in Vlaanderen is gelegen, worden vermeld. De financieele moeilijkheden, die dit organisme heeft gekend na 1934 en waarvan de gevolgen nog niet zijn verdwenen, mogen geen oogenblik de onschatbare verdiensten doen vergeten van deze instelling, wat betreft de

TABEL V.
OPBRENGST DER VOORNAAMSTE GEWASSEN (in 1,000 centenars)
IN 1937-1938 EN VEESTAPEL IN 1938 :

	West-Vlaanderen	Oost-Vlaanderen	Antwerpen	Limburg	Brabant	Luik	Luxemburg	Namen	Henegouwen	Het Rijk
1) Gewassen:										
Tarwe	938	547	45	271	978	615	167	580	1.338	5.479
Rogge	471	1.149	667	468	573	56	186	101	179	3.850
Haver	1.227	493	255	373	843	707	611	681	1.021	6.211
Gerst	182	79	5	19	109	98	62	146	192	892
Cichorei	1.746	96	—	—	9	1	—	4	43	1.899
Suikerbieten	2.061	393	85	1.246	1.676	2.676	—	1.436	2.443	12.016
Voederbieten	8.544	6.645	4.314	3.479	5.844	2.738	2.134	5.491	6.774	45.963
Rapen, koolrapen en tusschenteelten	6.535	9.818	3.068	685	2.266	324	240	42	457	23.435
Aardappelen	6.411	6.336	5.833	1.726	3.979	1.378	2.191	2.043	2.687	32.584
Incarnaat klover. . . .	27	176	16	61	501	69	10	227	817	1.904
Hooi	1.241	1.158	1.461	941	1.296	2.273	2.496	2.630	1.512	15.008
2) Veestapel (in duizend- tallen):										
Paarden	35,4	31,5	20,7	19,0	36,3	25,6	22,9	29,8	43,2	264,6
Hoornvee	232,4	236,1	148,4	123,1	175,8	247,5	156,3	142,3	226,7	1.669,6
Varzens	180,9	137,3	61,4	85,0	116,8	159,4	100,3	50,7	66,2	960,3

zedelijke, sociale en economische verheffing van de Vlaamsche landbouwersbevolking. Men kan voorzeker aanvoeren, dat ook de Staat zijn vroegere houding van afzijdigheid heeft opgegeven en dat de enkele bescheiden aanmoedigingen van het verleden, zijn vervangen door een reeks tusschenkomsten en maatregelen, die getuigen van een systematische landbouwpolitiek. Maar deze is, in vele van haar aspecten, uitgelokt of bevorderd geworden en heeft praktische toepassingsmogelijkheden gevonden, door de medewerking van een sterke organisatie der boeren.

Met het geheel van pogingen, na den wereldoorlog gedaan, om de intensieve cultuur van industriegewassen en de kwaliteitsproductie van veeteelt, tuinbouw en fruitteelt aan te wakkeren, met een vooruitstrevende techniek, een betere marktorganisatie en een belangwekkende exportoriëntering, was de weg gevonden, die rationeel-economisch aangewezen is voor de arbeidsintensieve landbouwexploitatie van het Vlaamsche land. De scherpe beperking der afzetgebieden en de internationale moeilijkheden, hebben echter deze ontwikkeling, tijdens de laatste jaren, in groote mate gehinderd. Maar ook weer bij internationale verwickelingen en conflicten wordt beter de waarde beseft van den landbouw voor zelfbehoud en economisch evenwicht.

De Vlaamsche zeevisscherij, heeft, ondanks een gedeeltelijke moderniseering, geen voldoende aanpassingen aan de nieuwe vereischten gekend. In 1937 werden in West-Vlaanderen slechts 1.460 personen geteld, afhangende van de visscherij. De luisterrijke traditie en de sterke, fiere volkskracht, waarvan dit bedrijf weleer getuigde, zijn in ruime mate teloor gegaan. De overheid heeft op dit gebied haar taak te klein gemeten. De verplaatsing der vischgronden, de betere technische en economische aanpassing, de goede handelsorganisatie en de doeltreffende medewerking van wetenschappelijke voorlichting en vele vormen van officieele hulpverlening, hebben, in Engeland, in Nederland en in de Noorderlanden, voor de nationale zeevisscherij mogelijkheden van bestaan en van bloei verzekerd, die bij ons niet konden worden benaderd.

Een ruime compensatie werd gevonden in de snelle ontwikkeling van het hotelbedrijf en talrijke economische activiteiten, die verband houden met het strandleven, waardoor van De Panne tot

Het Zoute, het economisch uitzicht van de West-Vlaamsche kust-streek zoo grondig werd gewijzigd. Het toerisme is ook na den wereldoorlog machtig toegenomen en heeft de Vlaamsche steden, met hun historische monumenten en groote kunstschaten bevoor-deelgd.

De toegangswegen tot de zee blijven Vlaanderen's onvervreemdbaar bezit. Hetgeen Lodewijk de Raet zegde over onze scheepvaart, kan nog grootendeels worden behouden voor de latere evolutie :

"Handel en nijverheid wonnen van jaar tot jaar in beteekenis; de beweging der havens van Antwerpen, Gent en Oostende hield daarmee gelijken tred. Geen millioenen werden daarbij gespaard om de vreemde schepen naar onze havens te lokken : dokken en kaden voorzien van de nieuwste werktuigen werden met ruime beurs voltooid. Men achtte de welvaart van België's nijverheid in nauw verband met het zeeverkeer der haven van Antwerpen."

De binnengekomen schepen bereikten te Antwerpen een totale tonnemaat van 6.700.000 t. in 1900, welke klom tot 12.700.000 t. in 1910, 23.400.000 t. in 1930 en 24.140.000 t. in 1938. De indrukwekkende uitbreiding van haar outillage, de verruiming van haar grondgebied, de verbetering van haar handelsorganisatie en administratieve inrichting, hebben aan Antwerpen toegelaten een verscherpte mededinging te trotseeren en rang te houden als een der grootste wereldhavens. Gent is intusschen uitgegroeid tot een haven van Europeesche beteekenis. De laatste crisisjaren hebben echter daar beproevingen gebracht en tevens een ontwikkeling belemmerd voor Zeebrugge en de kleinere Vlaamsche havens, waarvan trouwens de mogelijkheden beperkt zijn gebleven, gezien de vele voordeelen, de economische en geographische positie en het bevestigd overwicht van Antwerpen.

De oproep van de Raet voor durf en initiatief, voor het herwinnen van ouden, Vlaamschen luister in deze lage landen, „ Uw weg is in de zee en uwe paden in vele wateren ! ", moet, helaas, vandaag nog met meer klem dan ooit tevoren worden herhaald, voor de eigen koopvaardijvloot en reederij.

De Belgische handelsvloot, die werkelijk tot dan onbeduidend was gebleven, in verhouding tot den buitenlandschen handel en het zeehavenbedrijf, beleefde kort voor 1914 een opgang, die een

nieuwe wending deed verhopen. Eenmaal de moeilijke aanpassingen voorbij, welke volgden op de oorlogsperiode, werd in 1923 een hoogtepunt bereikt. Talrijke moeilijkheden, waarbij vooral de diepe inzinking op de vrachtenmarkt en de economische depressie dienen vermeld, hebben in 1939 deze tonnemaat teruggebracht tot 350.000 bruto ton.

Belgische koopvaardijvloot.

Jaartal	Aantal schepen	Netto tonnenmaat
1900	73	113.259
1910	104	191.132
1913	124	236.136
1920	193	343.738
1923	183	381.650
1930	170	360.985
1939	96	252.191

Met het vorderen van het economisch nationalisme, de strevingen naar autarkie in sommige landen, in verband ook met zeer bijzondere problemen, die kunnen oprijzen voor de nationale bevoorrading en het verkeer met de Kolonie, is nochtans het bestaan van een eigen koopvaardijvloot een factor van niet te onderschatten waarde. (1) Alleen een sterk aanwakkerende politiek van den Staat, naar het buitenlandsche voorbeeld, zal op dit gebied kunnen leiden tot ernstige resultaten. Mochten dan ook Vlaamsche ondernemingen de gelegenheden weten te benutten !

* * *

In dit overzicht van Vlaanderen's economische ontwikkeling, waarin wij ons moeten beperken tot de voornaamste aspecten, lijkt het nochtans aangewezen ook stil te blijven bij de evolutie van het credietsysteem en bij den strijd geleverd voor het vestigen van Vlaamsche financieele instellingen.

Economische macht is in België, bijzonder in de nijverheid, grootendeels afhankelijk van de leiding van financieele organismen. Doch hier is de Vlaamsche economische ontvoogding gestuit

(1) Sedert het uitbreken van het nieuwe Europeesche conflict, in September 1939, heeft deze kwestie een brandende actualiteit verkregen.

op veel vijandigheid, onbegrip en verzet. Met het groeien der economische bewustwording in de Vlaamsche beweging, moest onvermijdelijk de strijd ook naar het financieele domein worden verlegd.

Zeer vroeg is in België de z. g. gemengde bank ontstaan, die, met de klassieke bankfunctie, de financieringsfunctie der industrie heeft samengevoegd. Zij heeft, eenerzijds, de normale verrichtingen van de depositobank, in hoofdzaak werkende met korte credieten, op zich genomen, terwijl zij tevens deed aan de lange financiering van het bedrijfsleven. De tusschenkomst in emissiezaken voor de oprichting en de uitbreiding der kapitaalvennootschappen, waarbij dan een eigen effectenportefeuille werd aangelegd en behouden, behoort tot de kenschetsende werking van de Belgische gemengde banken sedert de vorige eeuw. Hierdoor werden zij in feite contrôle- en participatiemaatschappijen, met een overwegenden invloed in het beheer en de algemeene leiding der gefinancierde industrieën.

Wat dit betreft, werd het voorbeeld gegeven door de „Société Générale”. Deze instelling, in 1822 opgericht onder de benaming van „Société Générale des Pays-Bas pour favoriser l'Industrie nationale”, mede op initiatief van Koning Willem I, moest in de Zuidelijke Nederlanden, de grondslagen leggen van de moderne credietorganisatie, noodwendig voor de economische ontwikkeling van dit, in vele opzichten, bevoorreedigde gewest van het Europeesche continent.

Na de Belgische onafhankelijkheid, in 1830, zou deze werking met klimmende intensiteit worden voortgezet. De gunstige verkeersgeographische ligging van het land, de vroegtijdige uitbouw van een merkwaardig spoorwegnet, de exploitatie van rijke steenkoolmijnen en van de toenmalige ijzerertsreserves, verkregen maar hun volledige mogelijkheden van benutting, door het aanvoeren van kapitalen en de hulpverlening van een sterk bankstelsel. Dank zij het groeien van haar macht werd de „Société Générale” aldaar de hoeksteen van de kapitalistische organisatie in België. Zij vestigde geleidelijk, met de uitbreiding van de productietakken, met de ontwikkeling van het vennootschapswezen en het effectenkapitalisme, haar overwegende invloeden in de steenkoolmijnen, de metaalindustrie, in de eerste spoorweg-

ondernemingen, later in de glasindustrie, in de scheikundige nijverheid, in het electriciteitsbedrijf, in andere credietinstellingen, in verzekeringsmaatschappijen en in talrijke ondernemingen, in het buitenland en in Belgisch Congo.

De andere belangrijke Belgische banken, in den loop der vorige eeuw tot stand gekomen, volgden in ruime mate de werkmethoden van de „Société Générale“, zonder nochtans haar groei-kracht en beteekenis te kunnen verwerven. Tot op den vooravond van den wereldoorlog was zij in feite de eenige ware grootbank van het land, met een kapitaal van 100 miljoen fr. en een vijftiental andere credietinstellingen, die onder haar contrôle waren geplaatst. Voor zes andere belangrijke banken varieerden het kapitaal en de reserves van 40 tot 50 miljoen fr. ; voor tien andere van 10 tot 40 miljoen fr. De „Banque de Bruxelles“ had ook een viertal credietinstellingen onder haar contrôle gekregen, doch als geheel overschouwd, bood het Belgische bankwezen het beeld van een ruime dispersie.

Deze bankstructuur, mede opgetrokken door de rijkdommen, de kapitalen en deposito's van Vlaanderen, bleef volslagen vreemd en meestal vijandig tegenover de Vlaamsche volksbetrachting of specifiek Vlaamsche problemen. Zij werd in het Vlaamsche land en in de Kolonie een actief en zeer doelmatig instrument voor de verfransching van het bedrijfsleven.

Met den economischen heropbouw na den oorlog en de jaren van hooge conjunctuur, die de crisis van 1929 zijn voorafgegaan, was de invloed der banken in België nog versterkt geworden. Daarbij kwam een wijziging in de structuur zelf van het crediet-apparaat. De bankdispersie van voor den oorlog, waarbij aan talrijke kleinere instellingen van regionale beteekenis, maar dan ook aangepast aan de regionale nooden, een leefbaarheid werd gelaten, ging nu plaats maken voor een systematische concentratie, waardoor de heele credietmacht naar enkele Brusselsche grootbanken dreigde te verschuiven.

Deze beweging stond in nauw verband met de concentratie in de industrie en het zoeken naar de financieele middelen, voor de oprichting of de kapitaalverhooging van talrijke ondernemingen. Door het stijgen van den welstand in de landelijke gemeenten en in de kleine steden, was de mogelijkheid ontstaan alom spaar-

gelden en deposito's op te nemen. Het verbreiden van den speculatiegeest en de aantrekkingskracht geboden door industriele waarden, ten gevolge van de monetaire onzekerheid, gaf een aanwakking aan emissiezaken, die zich richtten naar een ruim publiek.

Vandaar dat de bestaande grootbanken, door versmelting met andere instellingen, door het opslorpen van regionale banken, die tot dan onafhankelijk waren gebleven, en door een vermeerdering van agentschappen, verspreid over heel het land, een indrukwekkende concentratie organiseerden van de beschikbaar komende gelden.

De resultaten van deze nieuwe politiek bleven ook niet uit. In 1914 vond men voor het zeventigtal der in België bestaande banken, een totaal van ongeveer 300 zetels en agentschappen. In 1926 telde de „Société Générale" alleen, met de 16 van haar afhankelijk geworden filialen, 350 vestigingen; in 1930, 401. De „Banque de Bruxelles", met 20 onder haar contrôle gebrachte instellingen, bezat, in 1930, 413 zetels en agentschappen. Voor de „Crédit Anversoï" waren zij gestegen tot 169, vergeleken bij een tiental voor den oorlog.

Van Vlaamsche zijde liet men zich, in deze algemeene beweging, niet onbetuigd. De voornaamste rol werd hierbij gespeeld door een complex financieel systeem, dat men in de literatuur onder de betwistbare benaming van „Groep van Leuven" is gaan vernoemen.

De twee spillen van het stelsel waren de Middenkredietkas van den Belgischen Boerenbond te Leuven en de Algemeene Bankvereeniging. Van deze bezat de eerst vermelde instelling het overgroot aantal der aandeelen en dus practisch de contrôle. De Middenkredietkas was het centralisatie-orgaan van de talrijke lokale spaar- en leenkassen, volgens het bekende Raiffeisenbeginsel, in de landbouwgemeenten van het Vlaamsche land ontstaan. De verhooging van den welstand op den buiten en een sterke organisatorische werking, brachten een zeer snelle ontwikkeling. In 1931 kwam men tot een hoogtepunt met 1.200 miljoen fr., opgenomen door 1.089 Raiffeisen-kassen en meer dan 700 miljoen rechtstreeks geplaatst bij de Middenkredietkas.

Het uitgangspunt van de bankondernemingen lag in de Volksbank van Leuven, een instelling voor middenstands- en ambachtscrediet, van regionale beteekenis, in 1889 opgericht, grootelijks uit sociale overwegingen, door personen, die ook bij de stichting en de verdere ontwikkeling van den Belgischen Boerenbond betrokken waren. Slechts na 1919 neemt de Volksbank een meldenswaardige uitbreiding, gekenmerkt door kapitaalverhoogen en het nemen van participaties in andere banken. In 1924 werd haar kapitaal gebracht op 40 miljoen fr. Zij nam deel aan de kapitaalvorming of aan de kapitaalverhooging van de Bank voor Handel en Nijverheid te Kortrijk en van de Bank van Ronse, in 1919 tot stand gekomen, van de Gentsche Bank voor Handel en Nijverheid en de Algemeene Bankvereniging (Antwerpen), beide opgericht in 1921. In 1923 werd de Burgersbank van Geeraardsbergen filiaal van de Volksbank en nog in hetzelfde jaar sloot zich ook de „Crédit Général du Brabant Wallon“, een instelling van Nijvel, bij de groep. Van groote beteekenis was de fusie, in 1928 voltrokken, tusschen de Volksbank en de Algemeene Bankvereniging, waaruit de nieuwe Algemeene Bankvereniging ontstond, met een kapitaal van 200 miljoen fr. Zooals vroeger gezegd, waren de contrôle-aandeelen in het bezit van de Middenkredietkas van den Boerenbond.

Vermelden wij ook dat in 1928, de Bank van Oost-Vlaanderen oprees uit de versmelting van de Gentsche Bank voor Handel en Nijverheid, de Bank van Ronse, de Burgersbank van Geeraardsbergen, de Volksbank van Wetteren en de Beleggingsbank van Aalter. Deze provinciale concentratie, waarbij het kapitaal van de Bank van Oost-Vlaanderen werd opgevoerd tot 50 miljoen fr., was slechts de voorbode van een nieuwe, welke weldra gaat voltrokken worden: de opslorping van de Bank van Oost-Vlaanderen door de Algemeene Bankvereniging in 1930.

In 1930 was het complex der Algemeene Bankvereniging aldus uitgroeid tot een grootbank, met meer dan 200 zetels of agent-schappen, verdeeld over het Vlaamsche land. Deze snelle uitbreiding ging ook gepaard met een geaccentueerde financieringsactiviteit in zeer diverse ondernemingen van binnen- en buitenland, waarbij het voorbeeld der gemengde banken werd gevolgd.

Men krijgt een beeld van de machtsverhoudingen der grootban-

ken in België, voor het uitbreken der crisisperiode, door de samenvattende gegevens van tabel VI.

TABEL VI.
GROOTBANKEN IN BELGIE OP 31 DECEMBER 1930
(in millioenen fr.):

	Gestort kapitaal	Gestort kapitaal en reserves	Effecten- porte- feuille en partici- paties	Wissels	Obligó's	Zetels, succur- salen en agent- schappen
Société Générale	1.305	2.712	2.306	2.100	10.942	401
Banque de Bruxelles	899	1.897	1.701	893	4.116	413
Groep Leuven	204	243	268	222	1.632	232
Crédit Anversois	150	226	254	226	806	169
Andere	2.409	3.668	2.676	4.973	15.742	541
Totaal voor België	4.967	8.747	7.204	8.414	33.238	1.756

Men zal bemerken van welk overwegend belang de „Société Générale” is in het geheel. In 1930 heeft ze 31 p.c. van het gestorte kapitaal en de reserves en 33 p.c. van de deposito's, in het totaal der balansposten van alle Belgische banken. Samen met de „Banque de Bruxelles”, vertegenwoordigt zij in dit totaal 53 p.c. van het kapitaal en de reserves en 45 p.c. van de deposito's of aanverwante obligo's. Samen hebben deze beide instellingen 814 zetels, succursalen of agentschappen op de 1.756, in België bestaande op 31 December 1930.

De Groep Leuven, die teekenend is voor de krachtsinspanning van het Vlaamsche bankwezen na den oorlog, is, in vergelijking met het geheel van het bankwezen in België, slechts vertegenwoordigd door 2,78 p.c. van het gestorte kapitaal en de reserves en 4,92 p.c. van de deposito's, de Middenkredietkas, gezien haar speciaal karakter van spaarinstelling, buiten beschouwing gelaten.

De eigenlijke machtsverhoudingen, wat aangaat de werkelijke invloeden in het economisch leven, kunnen bezwaarlijk door balansposten worden aangegeven. De effectenportefeuille en de participaties, evenals de rekening-courantcredieten, geven voor de gemengde bank slechts aanduidingen, maar geen afdoend beeld van het geheel van inwerkingen, die ontstaan langs participatiemaatschappijen of holdings en langs van de credietorganismen

afhankelijke beheerraden in de groote bedrijfstakken. Alle verhoudingen in acht genomen en in vergelijking met de oude Brusselsche instellingen, had het Vlaamsche bankwezen op dit gebied nog een bescheiden rol. De reeds hoopvolle opgang ging echter worden gebroken door de groote conjunctuurdepressie van 1931-1934, die heel wat ontgoocheling en bittere beproeving heeft gebracht.

De werkwijze van de gemengde banken was van dien aard, dat een goed deel der opgenomen middelen voor financieringsdoeleinden werden aangewend en daardoor gekoppeld werden aan het lot van de bedrijfstakken, waarin participaties werden genomen of welke van credietverleeningen genoten. De gevaren van het doorfinancieren, van het gebrek aan liquiditeit en van een scherpe conjunctuurgevoeligheid waren inhaerent aan het systeem. Bij het naderen van de crisis van 1929 trachtten meerdere credietinstellingen hun industrieele verbintenissen te verminderen en hun liquiditeit te herwinnen. Door de oprichting van participatiemaatschappijen en holdings, werkende met eigen middelen, kon worden getracht de bankfunctie weer te bevrijden uit den band der industrieele immobilisaties. Doch deze omwerking kon niet worden voltrokken bij de naderende ineenstorting der speculatieve markten. De verticale waardedaling van de effectenportefeuille en de participaties, het vastloopen van credieten in soms sterk gehavende ondernemingen, was voor alle gemengde banken in België een bron van aanzienlijke verliezen en een bedreiging, en was voor de jongere en zwakkere instellingen noodlottig.

De toestand werd in het Vlaamsche land bezwaard door de omstandigheid, dat de Middenkredietkas van den Boerenbond, mede gebonden aan de Algemeene Bankvereniging, een spaarinrichting was, die bijna voor 2 milliard fr. gelden had opgenomen, grootendeels bij de landelijke bevolking. Deze middelen overtroffen zeer ver de noodwendigheden en de mogelijkheden van het landbouwcrediet, dat door de Middenkredietkas op een ruime, gezonde basis en met een minimum van risico's werd verstrekt. De beleggingen, die zij had gedaan in financieele en industriele participaties, waren reeds vóór het uitbreken der crisis gehavend en waren haar nadien bijzonder rampspoedig. In 1934 werd de

Middenkredietkas gedwongen haar betalingen te staken en bij de daaropgevolgde liquidatie zijn slechts gedeeltelijke terugbetalingen geschied.

Voorafgaandelijk waren kleine banken en, o.m. middenstandscredietinstellingen, in moeilijkheden geraakt. Dit lot werd gedeeld door een credietorganisme gegroeid binnen het kader der economische werken van de Belgische Werkliedenpartij, de Belgische Bank van den Arbeid, die de methoden van de gemengde banken had gevolgd en een rol speelde in de Vlaamsche textielindustrie. Andere instellingen van regionale beteekenis, in Oost-Vlaanderen en Antwerpen, werden genoopt tot liquidatie.

Eindelijk, ook voor het stelsel van de Algemeene Bankvereniging brachten de gebeurtenissen een gevoeligen schok. In 1931 had deze Vlaamsche grootbank een versmelting bewerkt met de „Crédit Général de Belgique" en tevens de Burgersbank van Ninove en de Landbouwbank van Tienen opgenomen. Zij bereikte dan haar maximum kapitaal van 300 miljoen fr. en 150 miljoen fr. reserves. In deze structuur lagen van dan af reeds zwakke punten en bedreigde deelen. Dit werd duidelijk bij het voltrekken van de hooger besproken gebeurtenissen, toen de bankcrisis in België haar hoogtepunt bereikte. In 1935 moest worden overgegaan tot een diepgaande saneering en een reconstructie, waarbij uit de oude Algemeene Bankvereniging en de Bank voor Handel en Nijverheid van Kortrijk, de Kredietbank voor Handel en Nijverheid werd geboren, die de grootbank van het Vlaamsche land is gebleven.

De werking van de Middenkredietkas, in verband met de verlening van landbouwcrediet, werd door de nieuwe Centrale Kas voor Landbouwkrediet van den Boerenbond hernomen, alhoewel noodgedwongen op een meer bescheiden schaal. Meer dan zes duizend leeningen konden nochtans van 1935 tot 1939 worden verstrekt.

Het ware zeer verkeerd te meenen, dat de crisis en de langdurige depressie alleen maar letsels hebben verwekt bij de Vlaamsche financieele instellingen. Ook andere en de grootste werden getroffen, ook zij werden gesteld voor de problemen en de risico's in de gemengde banken ontstaan. Doch zij hadden meer traditie, meer sterkte en meer invloeden. De devaluatie van den frank in Maart

1935 bracht een tijdige en snelwerkende onstpanning, zonder dewelke voorzeker in tot dan toe oogenschijnlijk behouden sectoren, diep onheil zou zijn geschied.

Met het in voege treden van de nieuwe bankwetgeving in 1936, onderging de structuur van het Belgische credietapparaat fundamenteele wijzigingen. Door de verplichte splitsing werd aan de banken nog alleen de werking gelaten van het eigenlijke depositobankbedrijf, terwijl de industriele participaties en het behouden van aandeelen-portefeuilles werden verboden. Deze zijn overgegaan naar de holdings.

In deze nieuwe en meer begrensde werksfeer van het bankwezen in België heeft een uitgesproken Vlaamsch organisme, de Kredietbank voor Handel en Nijverheid, een betekenisvolle plaats ingenomen, zooals blijkt uit tabel VII, waarin voor de grootbanken met talrijke bijhuizen, enkele belangrijke balansposten op 31 December 1938 of 31 Maart 1939, naar gelang den datum van het afsluiten van het boekjaar, worden aangegeven.

TABEL VII.

GROOTBANKEN MET TALRIJKE BIJHUIZEN IN 1938-1939
(in millioenen fr.):

	Kapitaal	Kapitaal en reserves	Effecten- porte- feuille	Wissels	Deposito's
Banque de la Société Générale (31-12-1938) . .	500	600	2.194	1.162	5.934
Banque de Bruxelles (31-3-1939)	200	225	511	685	2.368
Kredietbank voor Handel en Nijverheid (31-3-1939)	150	214	213	96	777
Crédit Anversois (31-12-1938)	60	65	195	32	642
Totaal van alle banken in België (31-12-1938) . .	2.685	3.308	4.837	3.747	16.368

Hetgeen vroeger werd gezegd over de onderlinge machtsverhoudingen, kan worden behouden voor de verdeling der deposito's. Gezien de gewijzigde structuur van het bankstelsel kunnen sommige vergelijkingen met het verleden echter bezwaarlijk geschieden. Het kapitaal heeft voor de depositobank en de effecten-portefeuille heeft voor instellingen, welke geen industriele partici-

paties mogen bezitten, een heel andere beteekenis dan voor de vroegere gemengde bank. Verder dient ook rekening gehouden met de versterkte werking van parastatale credietinstellingen en vooral met de verplaatsing van financieele invloeden en contrôle op de industrie en koloniale ondernemingen naar de holdings. En hier blijven de werkelijk Vlaamsche invloeden gering.

Hoe sterk de bankconcentratie is gebleven moge blijken uit het feit dat in 1938, de vier vermelde grootbanken 53 p.c. vertegenwoordigen van het totaal der actiemiddelen en 59 p.c. van het totaal der deposito's van alle Belgische banken. Zij bezitten 891 van de bijhuizen en plaatselijke agentschappen van de 1.095, die voor het geheel der bankinstellingen, de officieele organismen steeds buiten beschouwing gelaten, kunnen worden geteld.

Hoe gewichtig de rol is van Brussel in de economische leiding van het land, wordt eens te meer bewezen door de vestiging der zetels van de financieele inrichtingen in de hoofdstad. De bankconcentratie en de uitbouw van participatiemaatschappijen en holdings vergrooten de macht van Brussel met den dag. Daar geschiedt de werking van contrôle en beslissing. Daar ligt de harte-klop van de beursactiviteit. Daar is het vestigingscentrum van de parastatale credietorganen, van de belangrijkste verzekeringsmaatschappijen, van den groothandel. Van daar uit beveelt men over het economisch leven van Congo. Het beheer van den import- en exporthandel en zelfs van scheepvaartondernemingen is gedeeltelijk van Antwerpen naar Brussel verlegd. De bevolkingsgroepen, die bij dit verschijnsel betrokken zijn, kan men schatten, afgaande op het overwicht van Brabant in de verdeling van de personen, werkzaam in de groote takken van de handelsbedrijvigheid, volgens de telling van 1930, waarvan men de gegevens vindt in tabel VIII.

Het credietwezen heeft in dit alles groote medezeggenschap en soms volkomen heerschappij. Doch hiermede hebben wij aangetoond hoe noodig het is Vlaamsche financieele invloeden te behouden en te ontwikkelen. Dit, om het bedrijfsleven in Vlaanderen te plaatsen, naar taal en geest, in de normale en natuurlijke verhoudingen, die door een volwaardig volk worden opgeëischt. Dit, om tevens in de steeds stijgende economische machtsconcentratie van Brussel, de stellingen te bezetten, die ons toekomen.

TABEL VIII.

PERSONEN WERKZAAM IN DEN HANDEL.

			Bank-, verzeke- Groothandel Kleinhandel ringswezen, hotelbedrijf, enz.	Gezamenlijke handels- beroeven
West-Vlaanderen.	8.577	33.219	19.632	61.428
Oost-Vlaanderen	8.361	42.848	20.016	71.225
Antwerpen	17.428	44.161	33.288	94.877
Limburg	1.854	10.058	4.559	16.471
Brabant.	36.542	72.182	54.506	163.230
Luik	10.182	41.330	15.199	66.711
Luxemburg	857	6.121	2.003	8.981
Namen	2.434	11.525	4.050	18.009
Henegouwen.	9.731	47.371	20.692	77.794
Het Rijk	95.966	308.815	173.945	578.726

De dragers der idee in de Vlaamsche beweging hebben aanvankelijk den opgang der Vlaamsche finacie begroet als een werk van bevrijding. Zij hebben verwacht, dat door de samenbundeling van financieele krachten, de eigen volkswelvaart ten volle zou worden gediend en de bij de Vlaamsche massa vergaarde kapitalen zouden gaan naar Vlaamsche ondernemingen.

Deze beginselen verkregen hun toepassing en van deze beginselen werd ook afgeweken. Dit laatste is gedeeltelijk geschied omdat, bij het snelle groeien van Vlaamsche instellingen, niet altijd de geschikte gelegenheid bestond voor veilige credietbedeeling aan Vlaamsche of in Vlaanderen gevestigde ondernemingen, sedert lang aan de oude, traditioneele financieringsorganen gehecht. Dit is ook geschied door het zoeken van risicoverdeeling en voorzeker vaak, door het eenvoudig zoeken naar de hoogste winst. De geringe nationale gebondenheid van crediet en kapitaal is, in een economie van vrijheid, een algemeen verschijnsel.

Dat vergissingen, schaduwzijden, ernstige verliezen kunnen worden onderstreept, in de bladzijden die de geschiedenis dragen van de Vlaamsche financieele ontwikkeling na den wereldoorlog, hoeft geen oogenblik te worden verdoken. Doch positieve resultaten werden behouden en er ligt een basis, van waaruit verder kan worden gebouwd. De strijd die werd geleverd heeft sommige

groote instellingen, die hooghartig, afwijzend stonden tegenover het Vlaamsche streven, gedwongen hun houding te milderen, al weze dit soms beperkt tot uiterlijkheden en vertalingen. In plaats van spiegelbeelden vraagt Vlaanderen het reële. Daarom moet men ons kampvaardig vinden.

• * •

De geographische localisatie van een sterke economische ontwikkeling in Vlaanderen geeft op zichzelf geen voldoening of geen geruststelling.

Een groote volkskracht, een rijke aarde, steenkolenbekkens, industrieën en fabrieksschoorsteen op alle horizonten, voorspoedige zeehavens, een uitgebreid verkeersoutillage, een bank- en credietorganisatie, handelsfirma's en ondernemingen van allen aard, waarmede kan gedongen naar de eerste plaats in een intens en modern bedrijfsleven, zijn slechts de bouwstenen, zijn slechts de belofte, zijn de aanwijzing voor het hernemen en herwinnen van een historische rol van macht en luister.

Een cultuurvolk streeft naar leiderschap. Het economisch object in de Vlaamsche beweging is nooit gelimiteerd geweest tot de verovering van een levensstandaard en een levensmogelijkheid. Zooals Lodewijk de Raet het heeft verkondigd, moet het Vlaamsche leven werkelijkheid worden ; de Vlaamsche gedachte moet onze economische instellingen doordringen ; het gebouw moet Vlaamsch zijn in zijn grondvesten, Vlaamsch aan de toppen, Vlaamsch in de leiding. Dan zal dit volk weer geschiedenis maken.

Vlaamsch bevolkingsoverwicht beteekent nog niet het behoud van Vlaamsche volksgaafheid. Wij hebben genoegzaam gewezen op de opslorpingskracht en de overwegende economische machtsophooping in de Brusselsche agglomeratie, voor ons nog steeds een haard van vervreemding, met stijgend uitstralingsvermogen.

Industrielandschappen in Vlaanderen beteekenen nog niet de volle ontplooiing van Vlaamsche economische krachten of het werk van leiding en van uitvoering in voorwaarden, die niet den stempel dragen van de vernedering, aanvaard voor de levensmogelijkheid.

De Limburgsche mijnen vindt men beheerscht door een kapita-

listisch beleid, vreemd aan elke Vlaamsche betrachting. De politiek van verfransching, welke ontwikkeld werd in enkele jaren rond het Limburgsche mijnbedrijf, waar meer wordt gedacht aan de gemakzucht van de bedrijfsleiding, van inwijkelingen of sterke groepen vreemdelingen, dan aan de eerbiediging van taal en zeden, van de eigen Vlaamsche bevolking, is kenschetsend voor toestanden van Vlaamsche minderwaardigheid, waarbij cultureele en zedelijke goederen worden geofferd. In de technische en administratieve organisatie, in de ambten van eenige beteekenis in de bedrijfsadministratie, is het Vlaamsch personeel gering in aantal en verplicht in een sfeer van taaldwang te arbeiden. (1)

„Aangetrokken door de overvloedige vraag naar arbeiders, wellicht door hooger loon, zal men in de Kempen een aanzienlijke inwijking beleven... Hier komen wij te staan voor een reeks vraagstukken, waarvan de oplossing voor de toekomst van den Nederlandschen stam in België beslissend zal zijn.”

Dit perspectief, door Lodewijk de Raet gegeven, is reeds werkelijkheid geworden. In 1938, telde men bij de Kempische mijnarbeiders 22 p.c. vreemdelingen.

Welke toestanden zullen ontstaan, in komende jaren, als Limburg een productie zal leveren, welke behoort tot de normale mogelijkheden, zooals zij door Prof. Baudhuin in het vooruitzicht worden gesteld? „Om 15 miljoen ton op te delven, zijn voorzeker 60.000 arbeiders vereischt, het drievoudige van de huidige getallen. Dit zal in deze provincie een bevolking veronderstellen van ongeveer 200.000 inwoners, rechtstreeks levend van de mijnen. Met de andere industrieën en de bijkomende bedrijven zal Limburg dan wellicht, in het geheel, driemaal meer inwoners tellen dan vandaag. Indien de productie nog wordt opgedreven, zal de bevolkingsdensiteit nog grooter zijn. (2)

Wat gaat, in die voorwaarden, voor Vlaanderen, het uitzicht zijn van een door rijkdommen bevoordeeld gewest? Nu reeds is er het contrast opvallend met het naburige Nederlandsche bekken, waar ondanks de tusschenkomst van buitenlandsch kapitaal en van vreemde financieele instellingen, een natuurlijke sfeer

(1) K. Pinxten, t.a.p., 2de uitg., blz. 344.

(2) F. Baudhuin: « Les Temps Nouveaux », blz. 271.

van arbeid en invloed is ontstaan, de eenige duldbare voor een waardig en fier volk.

Niet meer zooals ten tijde van het verleenen onzer Limburgsche concessies, wordt in de maatschappij-opvatting de vrijheid en de ongebondenheid der onderneming aanvaard. Hier tegenover staat de sociale en nationale verplichting. Deze wordt met Vlaamsche strijdvaardigheid opgelegd, of Limburg wordt een wingewest. Dat vooral de 20.000 ha. Staatsreserves, welke in de Kempen nog wachten op mogelijke ontginning, nooit ontsnappen aan Vlaamsch beleid !

De Waalsche zware nijverheid heeft, met de Brusselsche grootbanken en holdings, de contrôle op de Limburgsche mijnen. Zij verwezenlijkte daarenboven, met het oog op haar voorziening aan ijzererts, zeer nauwe verbindingen met Fransche belangen. Deze relaties hebben, op hun beurt, een invloed op de metaalindustrie van het Vlaamsche land. De cokesbedrijven, in Vlaanderen gevestigd, zijn afhankelijk van Waalsche ondernemingen.

Hetzelfde dient in groote mate gezegd voor de glasindustrie en de chemische producten. „De Vlaamsche gewesten, schreef R. Lemoine, zijn goedbedeeld wat de scheikundige nijverheden betreft en deze die de niet-ijzerachtige metalen bewerken en er mede in verband staan : zink-, lood-, radiumsmelterijen, fabrieken van zwavelzuur en van kunstmatige vetten, treft men er talrijk aan. Is hier een dynamisme aan te stippen, dat eigen is aan de Vlaamsche economie ? Wij meenen van niet. Iedereen weet dat de nijverheid der niet-ijzerachtige metalen in handen is van de Société Générale en van de Union Minière du Katanga”. (1)

Gelijkaardige beschouwingen zouden kunnen ontwikkeld voor talrijke in Vlaanderen gevestigde bedrijven : voor de groote takken der textielnijverheid, de scheepsbouwwerven, de scheepvaart en de reederijen. De industriele concentratie na den wereldoorlog en het wegvallen van kleine, zelfstandige ondernemingen, heeft de invloeden van verfransching versterkt en men ziet hiervan zeer duidelijk de gevolgen in belangrijke sectoren van de voeding-industrie, als de brouwerijen en de suikernijverheid.

(1) Robert J. Lemoine : « De economische Ontwikkeling der Vlaamsche Gewesten ». Overdruk uit « De Vlaamsche Gids », blz. 16.

Dit zijn slechts enkele voorbeelden (1). Maar de omvangrijkheid van het besproken phenomeen kan men best afleiden uit de algemeene inwerking van de Brusselsche financieele instellingen, die de industriele kapitaalvennootschappen, de electriciteitsbedeeling, het verzekeringswezen en de koloniale ondernemingen beheerschen. Door de practische uitschakeling van den invloed van den aandeelhouder in het beleid van de groote kapitaalvennootschap, worden, ondanks de medewerking van Vlaamsch kapitaal, deze toestanden bestendigd.

De veelvuldige activiteiten, die verband houden met beursbewerkingen en emissiezaken, blijven overwegend vreemd aan elke uiting van Vlaamsch leven. In de financieele pers is Vlaanderen niet vertegenwoordigd. In de publicaties betreffende de handelsvennootschappen, opgenomen in de bijlagen van het Staatsblad, zijn ook voor ondernemingen, wier maatschappelijke zetel in het Vlaamsche land gelegen is, de Nederlandsche teksten gering in aantal. De innerlijke administratieve organisatie en de boekhouding van in Vlaanderen gevestigde ondernemingen, zijn dikwijls Fransch. De West-Vlaamsche kuststreek heeft, bij een snelle economische ontwikkeling, haar Vlaamsch karakter ingeboet.

Belgisch Congo vooral blijft de toets van Vlaamsche minderwaardigheid. Niet alleen de groote particuliere ondernemingen, de mijnontginningen, de plantages en de transportmaatschappijen, maar ook de overheidsadministratie, het gerecht en de weermacht, zijn er volkomen verfranscht. Er is in de Kolonie geen enkele instelling voor lager of middelbaar onderwijs, met het Nederlandsch als voertaal, waar de kinderen van Vlaamsche koloniale en kolonisten een opvoeding en vorming zouden kunnen verkrijgen, aangepast aan eigen taal en volksaard. Elk contact van de inlandsche bevolking met een Europeesche taal en cultuur, geschiedt in het onderwijs, in de administraties en de ondernemingen, op de basis van verfransching.

En nochtans : „Congo werd gemaakt ten koste van Vlaamsch zoowel als van Waalsch bloed. Of waren De Bruyne, de gebroeders

(1) Men zie ook R. Van Genechten : « Vlaanderens economische Ontwikkeling na den Oorlog ».

Van de Velde en zoovele anderen geen Vlamingen?... Is het reeds nu belangrijk dat het verkeer en verblijf, alsook het bekleeden van betrekkingen aan de Vlamingen in Congo niet onmogelijk gemaakt worden, voor een verdere toekomst is het niet minder van gewicht. Congo zal niet altijd een uitbatingskolonie blijven; men mag ook de hoop koesteren eens in het oostelijk gedeelte, waar hooggelegen, koele, gezonde en vruchtbare streken liggen (Katanga!), een bevolkingskolonie te zien ontstaan. Zal dan niet de nederzetting van het kinderrijkste deel van België's bevolking tegengehouden, bemoeilijkt worden door het verfranscht bestuur? Zal er dan geen schreeuwende ongelijkheid ontstaan tusschen Walen en Vlamingen? Zullen deze Vlaamsche kolonisten zich, in eigen land, op nationalen bodem mogen gevoelen? Zal men langer voortgaan de millioenen negers te verfranschen?"

Deze taal van Lodewijk de Raet, behoudt, helaas, ook nog heden haar volledige draagwijdte. In 1939 telde men in de Kolonie 10.304.000 inlanders en een blanke bevolking van 25.200 personen, waaronder 17.500 van Belgische nationaliteit. Hier wordt een ruim aandeel genomen door Vlamingen. Voorzeker de acht tienden van de meer dan drie duizend zendelingen, die bij het vervullen van hun edele roeping, op alle strijdposten de kultuurtaak dragen van den kolonisator, zijn kinderen van Vlaanderen. Doch karaktersterkte, moed en offervaardigheid van vele Vlamingen in Congo, hebben nog geen bres gebroken van eenige beteekenis in de stellingen van eenmaal gevestigde machten en van een sedert jaren verfranschte bestuurlijke en economische organisatie.

De productie en de economische outilleering van de Afrikaansche bezitting hebben een merkwaardigen vooruitgang geboekt, sedert den wereldoorlog. Dit moet ook gezegd voor den uitvoeren invoerhandel, waarvan een aanzienlijk deel wordt genomen door België, zooals men kan zien volgens de gegevens van tabel IX. Doch de hoogerbesproken toestanden hebben onvermijdelijk hun terugslag op den geest en de taal van de administratie in België en van de bedrijven, die in nauwe verbinding staan met Congo.

De schaduwzijden moeten wij, Vlamingen, zien en kennen. Niet opdat wij in moedeloosheid de armen zouden laten zinken, maar om den wil de stalen en om, met geloof in onze volkskracht, met

TABEL IX.

**UITVOER EN INVOER VAN BELGISCH CONGO
EN AANDEEL GENOMEN DOOR BELGIË.**

Uitvoer				
	Hoeveelheden (in t.)	% België	Waarde (in 1.000 fr.)	% België
1919	82.842	31,21	204.146	38,21
1925	213.242	47,36	628.574	46,62
1930	340.317	43,12	1.511.491	52,36
1938	544.962	73,79	1.897.154	83,68

Invoer				
	Hoeveelheden (in t.)	% België	Waarde (in 1.000 fr.)	% België
1919	180.519	4,09	85.681	6,12
1925	524.853	37,54	896.245	56,04
1930	712.286	33,10	1.581.315	51,04
1938	312.446	43,83	1.022.637	48,28

de overtuiging van ons goed recht, doelmatig de actie te leiden naar de strategische punten.

Het economisch programma der Vlaamsche beweging, moet met steeds sterker bewustwording voltrokken. Dan alleen vinden wij de grondslagen voor een volwaardig volksbestaan. Dan vinden wij ook de levensruimte voor den Vlaamschen ondernemer, bedrijfsleider, ingenieur, beambte en arbeider. Dan zal ook in Vlaanderen het zonnelicht kunnen stralen van uit de hoogte tot op den bodem van de rivier. Met Vlaamsche leiding, scheppingskracht en cultuur aan de toppen, zal het bedrijfsleven verheffend en beschavend kunnen werken op de ondergeschikte lagen. Dan ook slechts zullen wij ons kunnen verantwoorden tegenover de generatie, die wij in het Vlaamsche onderwijs, in de Vlaamsche technische scholen in de Vlaamsche Universiteiten hebben gevormd.

Daartoe is noodig een bestendige economisch-organisatorische actie. Zij heeft in het verleden gaaf gehouden en uitgebouwd,

datgene dat wij thans kunnen overschouwen, in de Vlaamsche economische ontwikkeling, als ongevarend eigen bezit. Zij heeft in den landbouw een dam opgeworpen tegen infiltratie van vervreemding en ontaarding en ons de landelijke bevolking gelaten als schoonste homogene groep. Zij heeft op het veel moeilijker terrein van industrie en handel aanzienlijke resultaten bekomen, die wij moeten beoordeelen, rekening houdend met een schier hopeloos begin.

Er zijn door en door Vlaamsche ondernemingen ontstaan en grootondernemingen van internationale beteekenis. Wie denkt hier niet aan de groote figuur van Lieven Gevaert, den eersten voorzitter van het Vlaamsch Economisch Verbond, wiens leven niets anders was dan het antwoord met de daad, op den wekroep van Lodewijk de Raet voor Vlaamsche „captains of industry“? Als voortzetting van het Vlaamsch Handelsverbond, door een ander pionier, Leo Meert, in 1908 gesticht, heeft het Vlaamsch Economisch Verbond een uitbreiding verworven, die van jaar tot jaar de Vlaamsche invloeden verstevigt in belangrijke economische sectoren en zelfs in het economisch beleid van den Staat.

* * *

Vooraf is in Vlaanderen vereischt de ambitie en de vorming voor leiderschap.

Deze noodwendigheid zou kunnen besproken in verband met elkeen van de voornaamste uitingen van ons volksleven. Maar, zoo wij hier stil blijven bij dit probleem, is het om te onderlijnen hoezeer het beslissend kan zijn voor onze economische toekomst.

Wij, Vlamingen, kunnen voorhouden dat zij gefaald hebben door hun onbegrip voor de Vlaamsche betrachtingen, zij die de economische grootmachten van dit land hebben doen verrijzen. Velen zullen voorhouden dat zij gefaald hebben, door een te gering begrip van de sociale streving naar lotsverbetering in de breede volkslagen. Niemand zou echter, in het licht van den historischen terugblik, kunnen ontkennen, dat zij groote dingen hebben tot stand gebracht. In België hebben zij de economische structuur uitgebouwd, te midden van duizend moeilijkheden. Zij waren, op den Congostroom en in het hart van Afrika, op de oevers van den Nijl,

in China, in Argentinië, in Canada en in Rusland, de dragers van durf en ondernemingsgeest en economische expansiekracht. Het waren sterke mannen, die geschaard stonden rond de groote gestalte van Leopold II, in een beslissende periode van België's economische geschiedenis en zij hadden zin voor leiderschap. Hun werk heeft weerstand geboden aan den tijd...

In het kleine gebied dat onze bevolking draagt, kunnen wij slechts economischen welstand bereiken door de aanwending van vernuftigen arbeid en rijke geestesgaven. Meer dan een eeuw van de economische geschiedenis van België vindt een verklaring, door de plaats, die het heeft genomen in het internationale ruilverkeer, met de valorisatie van den arbeid en de producten van een hooge techniek.

Maar de vooruitgang staat niet stil. Vele landen, die gedurende jaren uitvoermarkten waren voor onze zware industrie en belangrijke takken van het textielbedrijf, hebben grondige wijzigingen ondergaan in hun economische structuur, een eigen nijverheidsontwikkeling doorgemaakt en zij dreigen zelfs concurrerend te worden in den internationalen handel. Vandaar dat zooveel wordt aangedrongen voor de bevordering van een verfijnde, technisch hoogstaande productie, voor de oprichting van nieuwe nijverheden waar het kan, voor de vernieuwing van de oude en klassieke productiesectoren, door aanpassing en technologische reconstructie. Het volgen van dezen weg is voor ons een levensnoodwendigheid.

Dit veronderstelt dat wij ondernemingsgeest en arbeidsfierheid weer wakker schudden, daar waar zij dreigen te verzinken en de streving naar leiderschap in werkprestatie en vakkundigheid weten op te wekken. Dit is het groote probleem voor een deel van de amorphe massa van ongeschoolde arbeidskrachten, voor werkloozen en bijzonder voor jonge werkloozen, die doelloos een onzekere toekomst afwachten, overgeleverd aan al de moreele en sociale gevaren, die hun toestand medebrengt. Hoe bedroevend is dit verschijnsel, wanneer soms vruchteloos naar jonge, gespecialiseerde arbeidskracht moet worden gezocht!

Volgens een enquête van den Nationalen Dienst voor Arbeidsbemiddeling, bedroeg in België, op 9 September 1938, het totaal der verzekerde en niet verzekerde volledig werklooze arbeiders

en arbeidsters van minder dan 25 jaar, 32.000, waaronder 25.000 jonge mannen. In het verslag over dit onderzoek wordt aangestipt, dat de verstandelijke ontwikkeling der jonge werklozen vaak ontoereikend is en dat zij zich geen voldoende rekenschap geven van het feit, dat met een goede beroepsopleiding, de werkgelegenheid vergroot. Daarin wordt ook gezegd dat de graad van onderwijs van de jonge werklozen dikwijls op zulk laag peil staat, dat de grootste moeilijkheden worden ondervonden bij de heropleiding (1). Uit een telling, gedaan op 27 Februari 1937, is gebleken dat, op een totaal van 25.027 jonge werklozen van minder dan 25 jaar, doch die reeds gewerkt hadden, meer dan 85 p.c. slechts de lagere school en niet meer dan 4 p.c. beroepsonderwijs of een technische school hadden gevolgd.

Hetgeen ook onze aandacht moet weerhouden is de geografische verdeling van de jonge volledig werklozen, die bij het voormeld onderzoek van 1938 werden aangeteekend.

De vier Vlaamsche provinciën nemen 74.7 p.c. voor de jonge mannen, en 85.5 p.c. voor de jonge arbeidsters, vergeleken bij resp. 18.5 en 11.1 p.c. in Wallonië en 6.8 en 3.4 p.c. in Brabant.

Jonge volledig werklozen.

(In p.c. in vergelijking met het totaal voor België.)

Provinciën	Mannen	Vrouwen
West-Vlaanderen	20.1	25.0
Oost-Vlaanderen	29.8	42.1
Antwerpen	23.7	18.4
Limburg	1.1	—
Brabant	6.8	3.4
Luik	2.6	3.2
Luxemburg	0.2	—
Namen	0.5	0.2
Henegouwen	15.2	7.7

Men mag niet uit het oog verliezen dat sommige nijverheidstakken in Vlaanderen bijzonder getroffen werden door de crisis en gemakkelijk aanleiding geven tot jeugdwerkloosheid, zooals de textielindustrie. Deze verklaart grootendeels de hooge cijfers in de

(1) « Maandblad voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid », Januari 1939, blz. 687.

beide Vlaanderen, namelijk voor het jonge vrouwelijk personeel. Vooral moet men in acht nemen dat in Vlaanderen de bevolking jonger is dan in Wallonië.

Maar juist dan voor het kinderrijke Vlaanderen moet, in de eerste plaats, een uitweg en een nieuwe toekomst worden gezocht. Het hier behandelde vraagstuk van vakbekwaamheid en arbeidsfierheid, vertoont een niet te betwisten belang voor alle categorieën van werknemers. Maar, indien de taak niet wordt aangevat voor het jonge geslacht, zullen wij, in de komende jaren, staan voor diepe ontreddeering. De oplossing veronderstelt het wekken van vele energieën, de beroepsoriëntatie en -vorming, de doelmatige werking van de overheid en der vrije organisaties, de volledige aanpassing van het technisch onderwijs aan snel wijzigende noodwendigheden.

Niemand heeft met scherper blik dan Lodewijk de Raet, reeds meer dan dertig jaar geleden, gezien welke rol bij ons was weggelegd voor het technisch onderwijs, beschouwd in al zijn trappen en vertakkingen. Hij stond niet alleen, in de flamingantische beweging, op de voorposten in den strijd voor het Nederlandsch onderricht, maar zijn begeesterend woord was de eerste en groote stimulans voor de erkenning der beteekenis van het technisch onderwijs en voor het nastreven van vooruitgang op het gebied van de vakkundigheid en de techniek. Hij opende daarbij steeds verre horisonten op hetgeen in het buitenland werd tot stand gebracht, om richtlijnen te bepalen voor onze gedraging.

Dit blijft het parool voor deze generatie. De economische gegevens voor een land als het onze, zijn van dien aard, dat alle sleur en slenter, dat alle middelmatigheid, ons met achterlijkheid bedreigen.

Economisch leiderschap veronderstelt steeds meer dan vroeger de nauwe en verlichte collaboratie van wetenschap en techniek. De hulp van een strenge wetenschappelijke discipline, van navorsching en laboratorium-onderzoek, biedt de beste kansen aan de moderne onderneming. Dit vindt men niet alleen bewaarheid in de industrie, maar evenzeer in den landbouw. Zoo de Vlaamsche visscherij niet is, wat ze zou kunnen zijn, is dit, naar onze meening, ten deele te wijten aan de omstandigheid, dat wij geen zeewetenschappelijk instituut hebben kunnen opvoeren op het peil van

dergelijke instellingen in Engeland, in Nederland, in Noorwegen en Denemarken, waar bestendige deskundige voorlichting geheel nieuwe wegen heeft gebaad.

Evenzeer is vereischt de intellectueele economische collaboratie met het heele bedrijfsleven. Allerhande problemen van handelsorganisatie, van economische inrichting der ondernemingen, van marktstudie en exportmethoden, kunnen maar doelmatig worden aangevat op grondslag van ware wetenschappelijke vorming. Voor elke groote vertakking in ons economisch leven is, wat dit betreft, een ruim terrein braak blijven liggen. Het belang, dat deze kwestie vertoont voor den uitbouw van een vruchtdragende beroepsorganisatie en voor de voorlichting aan soms zoo diep beproefde middenstandsbedrijven, en niet in het minst in het Vlaamsche land, hoeft zelfs niet te worden onderlijnd.

Van ons hooger onderwijs in het algemeen en meer bijzonder, in verband met de economische ontwikkeling, moeten wij van onze universitaire instellingen voor de vorming van ingenieurs, agronomen en bedrijfseconomen, het beste en het degelijkste vragen. Wij kunnen ons verheugen in den opgang van het Nederlandsch hooger onderwijs in Vlaanderen, in onze wetenschappelijke publicaties in de internationale erkenning en waardeering van onze instellingen, van onze vorschers en onze geleerden.

Wij moeten echter een open oog hebben voor alle passiva-posten. Wij aarzelen geen oogenblik een oproep te doen tot het nemen van een waar offensief tegen een vermenigvuldiging van instellingen en een onheilspellende dispersie van krachten. Een voorbeeld, maar het is niet het eenige dat zou kunnen aangehaald, ligt in onze te talrijke handelshoogescholen. Zeer zelden, een of andere uitzondering aanvaard, zullen deze inrichtingen een werkelijk wetenschappelijk peil bereiken buiten den band en het klimaat der Universiteit. Dat men hier vooral de scheidingslijn wete te trekken tusschen hetgeen is de wetenschappelijke opleiding, eenerzijds, en het beroepsonderwijs, anderzijds. Beide hebben, op hun eigen terrein, een gewichtige taak te vervullen en daarbij te streven naar het beste.

Voor onze universitaires, vooral, hebben wij de hoogste eischen te stellen. De bevoorrechte studeerende generatie van heden moet steeds beter begrijpen wat van haar wordt gevergd, wat ook alle

Vlaamsche leiders zonder eenig onderscheid, in de heroïsche periode van het flamingantisme, van haar hebben verwacht.

In deze bladzijden, waarin wij zoo dikwijls hebben teruggeblikt op den bezielenden arbeid van Lodewijk de Raet, past het dat wij herinneren, hoe hij de hoop van zijn geslacht heeft verkondigd : „ De dichte gelederen, de naar uitbreiding hunkerende bataljons zijn aan onze zijde, indien wij er toe komen in elken Vlaming het stambewustzijn te doen opleven. Voor die versterking van het samengevoel, door verstandelijke en moreele verheffing, zal de Vlaamsche Hoogeschool al de noodige aanvoerders moeten leveren... Tusschen de moreele vernedering, de economische minderheid en de intellectueele achterlijkheid van heden en de gewenschte, volledige harmonische ontwikkeling van onze volkskracht, het vrome doel van de vier geslachten Flaminganten, die ons voorafgingen, gaapt een afgrond. Tusschen beide moet een brug gelegd worden ; die brug moeten wij zoo sterk en zoo breed maken, dat alles wat kan bijdragen tot de integrale ontvoogding van ons volk, ruim plaats vinde om er over te trekken ”.

Over die brug heen beleven wij thans den opmarsch. Aan de overzijde staan diegenen, van wie wij, voor ons zelf, de fakkel der leiding zullen overnemen, maar wij willen dat zij gedragen worde in stevige en veilige handen. Daarvoor moet een volk, dat zoolang heeft geleden door vervreemding van den adel en van de hoogere standen, de beste waarborgen vinden in zijn universitair onderwijs. Daar moeten wij ook vooral de élite vinden voor onze economische toekomst.

Economisch leiderschap is echter, meer dan ooit, aan het Staatsleven gebonden. De rol van den Staat is van dien aard geworden dat hij, door veelvuldige inwerkingen, tusschenkomsten en reglementeeringen, het economisch leven beheerscht en zelfs in sommige takken het particuliere initiatief in groote mate heeft verdrongen.

Men denke maar, in dit verband, aan de beteekenis van de crediethervorming in België, aan de plaats ingenomen door de handelspolitiek, door de bedrijfsreglementeering in al haar vormen, door de economische politiek in het algemeen. Men denke slechts aan de macht, die uitgaat van officieele organismen, als de Nationale Bank van België, de Algemeene Spaar- en Lijfrente-

kas, de Nationale Maatschappij van Krediet aan de Nijverheid, de Bankcommissie, de Centrale Kas voor klein Beroepskrediet, het Waarborgfonds van Krediet voor Ambachtsmaterieel, het Tijdelijk Kredietfonds voor den Middenstand, het Centraal Bureau voor hypothecair Krediet, het Nationaal Instituut voor Landbouwkrediet, het Centraal Bureau voor kleine Spaarders, het Waarborg- en Herdisconteeringsinstituut, het Bureau ter Vereffening van Crisis-kredietverleeningen, den Nationalen Delcrederedienst.

Men denke aan de onder officieele beïnvloeding staande instellingen, als de Nationale Maatschappij van Belgische Spoorwegen, de Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen, de Nationale Maatschappij voor den kleinen Landeigendom, de Nationale Maatschappij voor Goedkoope Woningen, aan tientallen andere economische organismen, hogere raden, commissies van allen aard, die nu eens rechtstreeks beslissend, dan weer adviseerend optreden, in alle belangrijke vertakkingen van ons economisch leven.

In dit schier onoverzienbaar domein, waarin alleen nog de werkelijk ingewijden hun weg vinden, zullen wij de Vlaamsche rechten maar weten te bevestigen, niet alleen met den geleidelijken uitbouw van Vlaamsche ondernemingen, economische organisaties en vereenigingen, maar met het bezetten van commandoposten in het Staatsleven, door Vlamingen, die de vele gaven van leiderschap bezitten en behouden, door „mannen der daad, mannen doordrongen van de werkelijkheid, zonder echter de voeling met het ideale te verliezen”.

Dan slechts zullen wij voor ons waarborgen vinden in de Kolonie, in van de overheid afhangelende en gesubsidieerde gebieden van scheepvaart en luchtvaart. Dan slechts zal het opwekken van de roeping voor koloniale loopbanen en voor de zeevaart bij de jeugd van Vlaanderen, volledig vruchtdragend kunnen worden voor Vlaamsche grootheid. Dan slechts zullen wij in de diplomatieke en consulaire diensten, die vormen weten te bekomen, die aan de Vlamingen en de Vlaamsche ondernemingen het elementaire recht zullen verleenen, naar taal en geest te worden begrepen en gediend door 's lands vertegenwoordiging in den vreemde. Dan, eindelijk, zullen wij de zekerheid hebben, dat op een reusachtig arbeidsveld, waar de taak steeds moet verricht door de

besten en door de élite, ook onze élite, naarmate ze wordt gevormd, haar rechtmatige kans verwerft.

Zoo dienen wij, met Vlaamsche economische ontwikkeling, het welzijn van het Vlaamsche volk ; zoo worden wij, in dit land, de Staatsopbouwende kracht.

INHOUDSTAFEL.

Bladz.

AANLEIDING TOT DE UITGAVE VAN DIT BOEK 7

INLEIDING , 13

EERSTE DEEL. — OVER VLAANDEREN'S ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN DE MIDDELEEUVEN TOT HET EINDE VAN DE XVIII^{de} EEUW.

Het aloude Vlaanderen	33
De Vlaamsche lakennijverheid	41
Arbeidsregeling en onderstand	43
De militaire inrichting	49
De ondergang der lakennijverheid	55
Vlaanderen en Brabant in de XVI ^{de} eeuw	62
De eeuwen van verval	68

TWEDE DEEL. — OVER VLAANDEREN'S ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN HET BEGIN DER XIX^{de} TOT HET BEGIN DER XX^{de} EEUW.

Algemeene beschouwingen	81
De nijverheid	86
De landbouw	95
De handel	112
De scheepvaart	116
De zeevisserij	124

DERDE DEEL. — NIEUWE WEGEN.

Bevolkingscijfer en stambelang	135
Techniek en volkswelvaart. — Een economisch pro- gramma voor de Vlaamsche Beweging	150
Vlaamsche vragen van den dag	173

Bladz.

VIERDE DEEL. — UNIVERSITEIT EN VOLK.

De hogeschool en de geschiedenis	191
Pleidooi voor een integraal Vlaamsch hooger onderwijs	194
De Vlaamsche Hogeschool der toekomst	202
Vlaamsch leven en Vlaamsche hogeschool	207
De sociale rol der hogeschool	217

VIJFDE DEEL. — UIT DEN STRIJD OM DE VLAAMSCHE
HOOGESCHOOL.

Waarom Gent?	249
Vlaanderen is niet tweetalig	251
De Gentsche Universiteit werd van haar natuurlijke bestemming afgeleid	279
De Vlamingen en de Fransche cultuur	284
Geen nieuwe hogeschool	292
Geen verdubbeling der leergangen	296
Het voorbeeld van Praag	303
Het financieel bezwaar	305
Vervlaamschen is niet vernietigen	307
Vervlaamschen is niet ontvolken	309
Besluit	313

BIBLIOGRAPHISCHE OPGAVE DER GESCHRIFTEN VAN
LODEWIJK DE RAET 315SLOTBESCHOUWINGEN. — VLAAMSCHE VOLKSKRACHT
VAN HEDEN 321

LIJST DER INTEEKENAARS 375

LIJST DER INTEEKENAARS.

De Heer Jos. ALBERS, Lier. — Het ALGEMEEN NEDERLANDSCH VERBOND, Hoofdbestuur, 's Gravenhage. — De Heeren Dr. Ferdinand M. ASPESLAGH, Brussel. — Edward AUDENAERT, Antwerpen. — Leo AUGUSTEYNS, Antwerpen. — H. BAELS, Gouverneur van West-Vlaanderen, Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken en van Openbare Werken en Landbouw, Brugge. — Mej. M. BAERS, Lid van den Senaat, Brussel. — De Heeren August BALTHAZAR, Minister van Arbeid en Sociale Voorzorg, Gent. — Etienne BASTIEN, ambtenaar, Brussel. — Pierre-Jan BEECKMANS, publicist, Antwerpen. — Dr. Leo BEKAERT, Voorzitter van het Alg. Christelijk Verbond van Werkgevers, Zeevegem. — De BELGISCHE BOERENBOND, Leuven. — De BELL TELEPHONE MANUF. Co, Antwerpen. — De Heeren P. BERGER, Antwerpen. — Edmond BERNAERTS, Antwerpen. — Dr. P. BESSEM, Algemeen Secretaris van het Vlaamsch Economisch Verbond, Antwerpen. — Prof. Dr. A. BESSEMANS, Oud-Rector der Rijksuniversiteit te Gent. — De Firma BIJTTEBIER Gebroeders, Gent. — De Heeren Louis BISSCHOP, Wilrijk. — Prof. Dr. E. BLANCQUAERT, Oud-Minister van Openbaar Onderwijs, Mariakerke-bij-Gent. — Edward BOES, Alken. — Dr. H. BORGINON, Advocaat, Lid van den Senaat, Brussel. — D. BOUCHERY, Oud-Minister van Posterijen, Telegrafie, Telefonie en N. I. R., Ondervoorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Mechelen. — Dr. H. BOUCHERY, Conservator van het Plantijn-Museum, Antwerpen. — Z. E. H. Kan. A. BRIJS, Algemeen Proost van het Algemeen Christelijk Werkersverbond, Brussel. — H. BRUWIERE, St. Niklaas-Waas. — Mej. Marcella CANOO, leerares, Oostende. — De Heeren Victor CAMBIEN, Kortrijk. — Prof. J. CARDIJN, Leuven. — Dr. Ernest CLAES, Ukkel-Brussel. — Jozef CLOTTENS, Vilvoorde. — Prof. Dr. Fernand COLLIN, Antwerpen. — E. H. Dr. W. CRACCO, Mechelen. — Prof. Dr. G. CRAEN, Kabinetsoverste van den Minister van Economische Zaken, Antwerpen. — Prof. Dr. Frans DAELS, Gent. — Karel DE BAERDEMAEKER, Brussel. — Adiel DEBEUCKELAERE, Advocaat, Lid van den Senaat, Ninove. — Staf DE CLERCQ, Algemeen Leider van het V. N. V., Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Lennik. — Prof. Dr. C. DE JANS, Gent. — Prof. Dr. Paul DE KEYSER, Gent. — Prof. A. DE MEULDER, Heverlee-Leuven. — Z. E. H. Kan. Prof. Mag. A. DE MEYER, Leuven. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. Louis DE RAEYMAEKER, Leuven. — Prof. A. DE RIDDER, Antwerpen. — Marcel DERUYVER, Brussel. — Louis DE SAEGHER, Notaris, Lichtervelde. — Dr. A. DE SCHRIJVER, Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken en van Landbouw, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Gent. — Z. E. H. Kan. Prof. Dr. Jozef DE SMEDT, Leuven. — Emiel DE VEEN, Voorzitter van het Rekenhof, Brussel. — Marcel D'HAESE, Schaarbeek-Brussel. — Prof. Ir. Agr. A. C. DUMON, Heverlee-Leuven. — Jan DUPLAT, Bestuurder van « Het Nieuws van den Dag », Brussel. — Willem EEKELERS, Oud-Minister van

Binnenlandsche Zaken en Volksgezondheid, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Antwerpen. — Prof. Dr. Leo ELAUT, Gent. — Dr. Hendrik ELIAS, Advocaat, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Gent. — Prof. Dr. G. EYSKENS, Voorzitter van de Vereeniging voor Economische Wetenschappen, Leuven. — De Firma «FAMA», N.V., publiciteit en drukwerken, Antwerpen. — De Heeren H. C. W. FAURE, Mortsel. — Alberik FLORIZOONE, Oostduinkerke. — Prof. Dr. Robert FONCKE, Brussel. — André FORMAN & Co, Kortrijk. — Prof. Dr. L. FREDERICQ, Kabinetshoofd van Z. M. den Koning, Eere-Gouverneur van Oost-Vlaanderen, Gent. — Leo GALLE, letterkundige, Boschoorde-Brussel. — C. GEVAERT, Antwerpen. — De Firma GEVAERT PHOTO-PRODUCTEN N.V., Oude-God-Antwerpen. — De Heeren Prof. Dr. J. GILLIS, Gent. — Paul GILSON, Brussel. — Dr. Leo GOEMANS, Bestendig Secretaris van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Vorst-bij-Brussel. — E. GOETHALS, Antwerpen. — René GORIS, Antwerpen. — Prof. Dr. Niko GUNZBURG, Dekan van de Faculteit der Rechten aan de Rijksuniversiteit te Gent, Antwerpen. — Prof. Dr. J. P. HAESAERT, Oud-Rector van de Rijksuniversiteit te Gent, Brussel. — Robert G. HEENS, Antwerpen. — Dr. A. J. HENDRIX, Voorzitter van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde, Antwerpen. — Prof. Dr. Paul HEYMANS, Oud-Minister van Economische Zaken en Middenstand, Gouverneur van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, Brussel. — Mevr. Laura HIEL, Brussel. — De Heeren Dr. Julius HOSTE, Oud-Minister van Openbaar Onderwijs, Brussel. — Dr. Jules INGENBLEEK, Vice-Gouverneur der Nationale Bank van België, Brussel. — De KAMER VOOR HANDEL EN NIJVERHEID, v. z. w. d., Lier. — De KREDIETBANK VOOR HANDEL EN NIJVERHEID, N.V., Brussel. — De Heeren J. KUYPERS, Inspecteur-Generaal bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs, Vorst-Brussel. — Max LAMBERTY, St. Gillis-Brussel. — Renaat LAMBREGHTS, wisselagent, Brussel. — Dr. Victor LEEMANS, Stekene. — M. J. LIESENBORGHES, St. Lambrechts-Woluwe-Brussel. — De PROVINCIE LIMBURG. — De Heeren Albert LOEYS, Knokke-aan-Zee. — Edg. LUMENS-NERINCKX, Gooik. — Z. E. H. Kam. Prof. Dr. A. MANSION, Leuven. — Jan MEUWISSEN, Uitgever, Brussel. — Prof. Ir. Jules MEUWISSEN, Gent. — MERCATOR, Algemeene Verzekeringmaatschappij, N.V., Antwerpen. — De Heeren Emiel MERCKX, Afgevaardigde-Beheerder van de Ninoofsche Stekjesfabriek, Ninove. — Dr. Albert J. MICHIELSEN, Antwerpen. — Prof. Raoul MIRY, Gent. — Gustaaf MOENS, Hasselt. — H. L. MOLITOR, Deurne-Antwerpen. — Gilbert MULLIE, Ondervoorzitter van den Senaat, Brussel. — Dr. Jozef MULS, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Antwerpen. — Constant NIJS, Leuven. — Ir. Jos. J. OELBRANDT, Leuven. — Gabriël OPDEBEEK, Antwerpen. — Ir. Victor PAREIN, Eerste Ondervoorzitter van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen, Brussel. — Mevr. L. PEETERS-PICARD, Antwerpen. — E. H. Dr. Karel PINXTEN, Prefect aan de Limburgsche Handelsschool, Genk. — Z. E. H. Prof. Dr. L. Gaston POLSPOEL, Heverlee-Leuven. — De Heeren Pol PROVOST, Kortrijk. — A. RINGOET, Berchem-Antwerpen. — Dr. Rob. ROEMANS, Leeraar aan het Koninklijk Athenaeum te Vorst en aan de Rijksmiddelbare Normaal-

school te Nijvel, Brussel. — Dr. Gerard ROMSEE, Advocaat, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Brussel. — Prof. Dr. Raphaël RUBBRECHT, Brugge. — De Firma SARMA, N.V., Brussel. — De Heer Dr. Gustaaf SCHAMEL-HOUT, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Geneeskunde, Antwerpen. — De Firma SCHEERDERS-VAN KERCHOVE's VEREENIGDE FABRIKEN, St. Niklaas-Waas. — De Heeren Prof. Dr. Alfred SCHOEP, Beheerder-Inspecteur van de Rijksuniversiteit te Gent. — Dr. Henri SCHOUTEDEN, Directeur van het Museum van Belgisch-Congo, Tervuren. — Paul W. SEGERS, Algemeen Secretaris van het Algem. Christelijk Werkersverbond, Antwerpen. — Mgr. Prof. Dr. Joseph SENCIE, Leuven. — Marc SLAETS, Antwerpen. — Z. E. H. J. SPITZ, Pastoor te Ophoven. — De STANDAARD-BOEKHANDEL N. V., Antwerpen. — De Heeren B. STEVERLYNCK, Algemeen Voorzitter van het Vlaamsch Economisch Verbond, Kortrijk. — Karel STEVERLYNCK, Kortrijk. — Herman TEIRLINCK, Raadsheer van Z. M. den Koning, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Beersel (Lot). — Dr. W. THELEN, Advocaat, Voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Verbond, Brussel. — Georges THIENPONT, Handelaar in wijnen, Etichove. — Prof. Dr. Prosper THUYSBAERT, Notaris, Lokeren. — Dr. Jan TIMMERMANS, Advocaat, Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Antwerpen. — Albert TYTGADT-SEGHERS, Gent. — Cesar VAN ACKER, « Arbo-Shoe », Lokeren. — Z. Exc. Dr. H. D. VAN BROEKHUIZEN, Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister van Zuid-Afrika, Brussel. — Ir. J. VAN CAENEGEM, Oud-Minister van Openbare Werken, Brugge. — Prof. M. VAN CAENEGHEM, St. Gillis-Brussel. — Dr. Frans VAN CAUWELAERT, Voorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Antwerpen. — Jozef VANDEN BERGHE-MOERMAN, Roeselare. — Prof. Dr. H. L. VANDERLINDEN, Boschvoorde-Brussel. — Arthur VANDERPOORTEN, Minister van Openbare Werken en van Werkverschaffing, Lier. — Prof. Dr. Alb. J. J. VANDEVELDE, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent. — Prof. Dr. H. J. VAN DE WIJER, Heverlee-Leuven. — Prof. Dr. Emiel VAN DIEVOET, Oud-Minister van Justitie en van Landbouw, Leuven. — Jozef VAN DINGENEN, Erps-Kwerbs. — Gilbert VAN DRIESSCHE, Lokeren. — Louis VAN DONINCK, Geel. — Ir. L. VAN DYCK, Afgevaardigde-Beheerder, Bestuurder van de Bell Telephone Manuf. C^o, Antwerpen. — Z. E. Pater Prior Prof. Dr. C. VAN GESTEL, O. P., Leuven. — Ernest VANHERPE, Kortrijk. — Leo VAN HOORICK, Uitgever, Brussel. — Dr. Ph. VAN ISACKER, Oud-Minister van Economische Zaken, van Arbeid en Sociale Voorzorg, van Openbare Werken en Verkeerswezen, Brussel. — Prof. Dr. Paul VAN OYE, Gent. — Mej. Godelieve VAN POUCKE, Nazaret. — De Heeren Lic. Albert VANSTAEN, Antwerpen. — Dr. Jozef VAN TICHELEN, Docent aan de Rijks-handelshoogeschool te Antwerpen, Assistent aan de Universiteit te Brussel, Elsene-Brussel. — Alfons VERBIST, Voorzitter van de K.V.V., Lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Mechelen. — Mgr. Dr. H. VAN WAUYENBERGH, Vice-Rector der Katholieke Universiteit, Voorzitter van den Vlaamschen Cultuurraad, Leuven. — Prof. Dr. H. VAN WERVEKE, St. Denijs-Westrem-Gent. — De Firma VERBREYT GEBROEDERS & Co, St. Niklaas-Waas. — De Heeren Prof.

K. VERLAT, Antwerpen. — Prof. Dr. August VERMEYLEN, Lid van den Senaat, Oud-Rector van de Rijksuniversiteit te Gent, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Ukkel-Brussel. — Dr. F. VERSICHELLEN, Docent aan de Rijksuniversiteit te Gent. — Prof. Dr. René VICTOR, Advocaat, Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten, Antwerpen. — Het VLAAMSCH ECONOMISCH VERBOND, Antwerpen.

Aan al diegenen die hun geldelijken steun verschaften tot het welslagen van de Lodewijk de Raet-herdenking en aldus de uitvoering van het programma mogelijk hebben gemaakt, betuigt het Inrichtend Comité zijn oprechten dank!

*Van dit boek werden gedrukt op de per-
sen van de drukkerij De Vos-Van Kleef,
Antwerpen, 500 exemplaren op Engelsch
Featherweight, 300 exemplaren op zwaar
Velijn genummerd van I tot 300, 4 exem-
plaren op Keizerlijk Japansch genum-
merd van I tot IV, en 6 exemplaren op
Japansch Paarlemoer „Mitsumata“
geteekend van A tot F*